A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

UJ FOLYAM, LV. KÖTET
1902—1904. CYCLUS

HARCZ A NÉMET HEGEMÓNIÁÉRT

ÍRTA
FRIEDJUNG HENRIK.

II.

AZ 1903-DIK ÉVI ILLETMÉNY HARMADIK KÖTETE.

HARCZ A NÉMET HEGEMÓNIÁÉRT

ÍRTA

FRIEDJUNG HENRIK.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HARCZ
A NÉMET HEGEMÓNIÁÉRT
(1859—1866.)

*

ÍRTA

FRIEDJUNG HENRIK

AZ ÖTÖDIK NÉMET KIADÁSBÓL FORDÍTOTTA

JUNIUS

ÁTNÉZTE: DR. HOFFMANN FRIGYES.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1903

449026

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

R
1977

Hornyánszky V. cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest.

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA.

TIZEDIK KÖNYV.

Az osztrák hadsereg szervezete és taktikája. 1—48. lap.

Az osztrák hadsereg jelleme. 1—2. l. A hadsereg Mária Terézia és II. József alatt. 3. l. Az osztrák hadsereg a XVII. és XVIII. században. 4. l. Az arisztokráczia a hadseregben. 5. l. Az osztrák hadsereg Ferencz császár alatt. 6. l. Károly főherczeg 7. l. Károly főherczeg és Radetzky. 8. l. Az osztrák haderő 1866-ban. 9—12. l. A porosz hadsereg szervezete. 13—14. l. A porosz haderő. 15—17. l. Az osztrák roham-taktika. 18. l. A taktika a XVIII. században. 19. l. Nagy Frigyes taktikája. 20. l. A franczia forradalmi hadsereg. 21. l. Károly főherczeg szolgálati szabályzata. 22—24. l. Az osztrák harczmodor 1848-ban és 1849-ben. 25—26. l. Az osztrák taktika 1859-ben. 27. l. Az osztrák defensiv-taktika. 28. l. A franczia roham-taktika. 29. l. A franczia s az osztrák taktika 1859-ben. 30—31. l. Az osztrák szolgálati szabályzat 1862-ben. 32. l. A roham-taktika elfogadása 33. l. Az osztrák vezérkar tévedései 1859 után. 34. l. A porosz hadsereg ingadozása a taktika megválasztásában. 35. l. A porosz gyútűs-puska. 36. l. Ellentétek a porosz hadseregben. 37. l. A tűz-taktika ellenzése. 38. l. Frigyes Károly herczeg nézetei. 39. l. Osztrák tisztek nézetei. 40—41. l. A *Kamerad* czikke. 42. l. Benedek utasításai 43—44. l. Albrecht főherczeg és Benedek a roham-taktikáról. 45. l. Kühne őrnagy az 1866. évi háborúról. 46. l. Az 1866. évi háború. 47—48.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Custoza. 49—124.

Albrecht főherczeg itáliai főparancsnok. 49—51. l. A főherczeg hadereje. 52—53. l. Kém-szolgálat az osztrák hadseregben. 54. l. Az olasz hadsereg, La Marmora, Cialdini. 55. l. La

Marmora és Cialdini. 56. l. Az olasz hadsereg megosztása 57—45. l. La Marmora és Usedom. 59. lap. Bernhardi küldetése. 60 l. Moltke javaslata. 61. l. Terv Magyarország föllázítására. 62—63. l. Emigránsok 64—65. l. Románia és Szerbia. 66. l. Bernhardi naplói. 67. l. Garibaldi önkéntesei. 68. l. A magyar legió. 69. l. Feszültség La Marmora és Poroszország képviselője közt. 70. l. La Marmora és Cialdini Bolognában 71. l. A főherczeg és John haditerve. 72—73. l Hadizenet. 74. l. Az olaszok a várnégyszögbe törnek. 75—78. l. Az osztrákok az olaszok balszárnya ellen törnek. 79. l. Az osztrákok ütközetre indulnak. 80. l, Készülődés a támadásra. 81—82. l. A custozai csatatér. 83. l. Pulz lovas-rohama. 84—85. l. La Marmora intézkedései. 86. l. Rodich és Rupprecht támadása. 87—88. l. Albrecht főherczeg csataterve. 89—91. l. A centrum idő előtt támad. 92—93. l. La Marmora elhagyja a csatamezőt. 94. l. Déli szünet az ütközetben. 95—96. l. Az osztrák offensiva megakad. 97. l. Déli szünet a csatában. 98. l. La Marmora és Della Rocca magatartása. 99. l. La Marmora. 100 l. A főherczeg megváltoztatja csatatervét. 101. l. Támadás az olasz centrum ellen. 102. l. Az olasz centrum áttörése. 103. l. Custoza meghódítása. 104. l. Az osztrák győzelem. 105—106. l. A csata átnézete. 107. l. A főherczeg avagy John érdeme a győzelem? 108. l. John jelleme. 109—110. l. John pályája. 111—113. l. Albrecht főherczeg jelleme. 114—119. l. Albrecht főherczeg irodalmi működése. 120—121. l. A custozai győzelem következményei. 122—124. l.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

Az osztrák és a porosz hadsereg felvonulása. Észak-Németország meghódítása. 125—171.

Poroszország stratégiai helyzete. 125—126. lap. A porosz mozgósítás. 127. l. Egyenetlenség a porosz vezérkarban. 128. l. A porosz hadsereg fölvonulása. 129. l. A háboru kitörése. 130. l. A poroszszal szemközt álló haderő. 131. l. Hannover és Kur-Hesszen. 132. l. A porosz ultimátum. 133. l. A hannoveri udvar magatartása, 134—135. l. György király politikája. 136. lap. Hannover megszállása. 137—139. l. Hannover meghódolása. 140. l. Bajorország magatartása. 141—142. l. Benedek tétlensége. 143. l. Benedek részletes parancsai. 144—145. l. Benedek Olmützben. 146—147. l. Csehország stratégiai fontossága. 148—149. l. Kris-

manics terve. 150. l. Hadállás Josephstadtnál. 151. l. A fölvonulás halogatása. 152. l. Az osztrák hadsereg gyülekezése. 153. l. A hadsereg élelmezése. 154. l. Ki felelős a késedelemért? 155. l. Szászország megszállása. 156—158. l. Izgatottság Berlinben. 159. l. A porosz trónörökös Sziléziában. 160. l. Benedek Morvában. 161. l. Moltke a háborúról. 162. l. Benedek késedelmezése Olmützben. 163. l. Ferencz József sürgeti a támadást. 164. l. Benedek jelentése a császárhoz. 164. l. Hiányok az osztrák hadseregben. 166. l. Elindulás Csehországba. 167—168. l. Benedek Csehországba indul. 169. l. Az osztrák hadsereg Csehországban 170—171. l.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A poroszok betörnek Csehországba. Benedek titkos terve.
172—215. l.

A porosz megrohanja Csehországot 172—173. l. Moltke Csehország megszállásáról. 174. l. Alversleben Csehország megszállásáról. 175. l. Napoleon II. Frigyes 1757. évi hadjáratáról. 176. l. Napoleon és Moltke stratégiája. 177—182. l. A megoszlott porosz hadsereg válságos helyzete. 183—184. l. A poroszoknak Jitschinnél kell egyesülni. 185. l. A porosz hadsereg előtt álló nehézségek. 186—187. l. Az osztrákok gyors fölvonulása. 188. l. A porosz hadizenet. 189. l. Frigyes Károly herczeg Csehországba nyomul. 190. l. Clam-Gallas a poroszok elől visszavonul. 191. l. Csehországot nem engedik át a poroszoknak. 192. l. Benedek Cseh-Trübauban. 193. l. A szász trónörökös és Clam-Gallas az Isernél. 194—195. l. Gondrecourt és Edelsheim. 196. l. Ütközet Hühnerwassernél. 197. l. Ütközet Libenaunál. 198. l. A poroszok előnyomulása az Iserig. 199. l. Benedek titkos haditerve. 200—201. l. Az osztrák hadsereg fölvonulása. 202. l. Az osztrák főhadiszállás Josephstadtban. 203. l. Gablenz és Ramming. 204. l. Terv Turnau visszafoglalására. 205. l. Ütközet Podolnál. 206—208. l. A poroszok az Isernél. 209—210. l. A porosz trónörökös előnyomulása. 211. l. A Gablenzhez és Ramminghoz intézett parancsok. 212. l. Frigyes Károly ellen az előnyomulás megakad. 213—215. l.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

Június 27-dike. Ütközet Nachodnál és Trautenaunál. 216—266. l.

A porosz trónörökös betörése. 216—217. l. A Csehországba vezető szoros-utak. 218—220. l. Steinmetz előnyomulása. 221. l. Steinmetz Károly porosz tábornok. 222—223. l. Ramming Vilmos osztrák altábornagy. 224—225. l. Ütközet Nachod-Wysokownál. 226—238. l. Roham- és tűz-taktika. 239—240. l. A két sereg vesztesége. 241. l. Az osztrákok vesztesége. 242. l. Báró Gablenz osztrák altábornagy. 243—244. l. Bonin Adolf porosz tábornok. 245. l. Ütközet Trautenaunál. 246—258. A poroszok veresége Trautenaunál. 259. l. A két ellenfél taktikája. 260—261. l. Az osztrákok vesztesége. 262—263. l. A porosz trónörökös főhadiszállása. 264. l. A poroszok előnyomulása. 265—266. l.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.

A hadjárat válsága. Csaták Skalitznál és Trautenau-Soornál június 28-án. 267—326. l.

Benedek taktikája. 267—268. l. Krismanics véleménye az addig vívott csatákról. 269. l. Benedek gyöngélkedése. 270. l. Krismanics a Nachodnál vívott csata napján. 271. l. Krismanics kényelmeskedése. 272. l. Benedek tétovázása a két ellenség közt. 273. l. Megmarad első tervénél. 274. l. Krismanics hatása Benedekre 275. l. Dorotka József osztrák őrnagy. 276. l. Az osztrák hadsereg fegyelmetlensége. 277. l. A porosz gárda előnyomulása. 278. l. Benedek a csatatéren. 279. l. Benedek Skalitzban. 280. l. A skalitzi csatatér. 281. l. A poroszok előnyomulása. 282. l. Leopold főherczeget, Rammingot az Iserhez rendelik. 283. l. Benedek visszatér Josephstadtba. 284. l. Steinmetz támadása. 285—287. l. Leopold főherczeg megszegi Benedek parancsát. 288—289. l. Ütközet Skalitznál. 290—299. l. Veszteségek mindkét részről. 300. l. Benedek Frigyes Károly ellen akar indulni. 301. l. Osztrák vereségek. 302. l. Benedek sürgönye Ferencz József császárhoz. 303. l. Az osztrák főhadiszállás nem sejti a veszedelmet. 304. l. Jelentés a skalitzi vereségről. 305. l. Gablenz veresége. 306—307. l. Az offenziva föladása. 308. l. A porosz gárda előnyomulása. 309. l. A porosz gárda Eipelben. 310. l. A porosz gárda előnyomulása Stau-

denzig. 311. l. Gablenz helyzete. 312. l. Gablenz Benedektől Prausnitz megszállását kéri. 313. l. Gablenz előnyomulása az eipeli szoroshoz. 314. l. Az osztrák hadállás Trautenau-Soornál. 315. l. Gablenz készül a megütközésre. 316. l. Ütközet Trautenau-Soornál. 317. l. Gablenz visszavonul. 318. l. Grivicsics dandára. 319. l. Grivicsics elesik. 320. l. A két sereg vesztesége. 331. l. A porosz trónörökös a kosteletzi csúcson. 323—325. l. A poroszok teljes győzelme. 326. l.

TIZENHATODIK KÖNYV.

Az osztrák hadsereg a dubenetzi hadállásban. 327—361. l.

Moltke Berlinből vezeti a csatát. 327. l. Fogyatékos hírszolgálat a porosz táborban. 328. l. Moltke stratégiája. 329. l. Frigyes Károly porosz herczeg lassu előnyomulása. 330—331. l. Hangulat az osztrák főhadiszálláson. 332—333. l. Tanácskozás az osztrák főhadiszálláson. 334. l. Benedek letesz az offenzíváról. 335. l. A dubenetzi fönsík. 336. l. A dubenetzi fönsík képe 337—338. l. A dubenetzi hadállás gyöngéje. 339. l. Az osztrákok a dubenetzi fönsíkra vonulnak. 340. l. Benedek főhadiszállása Dubenetzben. 341—342. l. A porosz tábor előnyomulása. 343—344. l. A poroszok előnyomulnak az Elbéig. 345. l. Összecsapás Königinhofnál. 346—348. l. Ütközet Schweinschädelnél. 349—352. l. Zavarok a dubenetzi hadállásban. 353. l. Az osztrák főhadsereg elhelyezése Dubenetznél. 354—355. l. Zavarok az osztrák táborban. 356—357. l. Az osztrákok várják a porosz trónörökös támadását. 358. l. Blumenthal nem ért egyet Moltkeval. 359. l. A porosz trónörökös hadiparancsa. 360. l. A két ellenség farkasszemet néz egymással. 361. l.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

Frigyes Károly herczeg hadjárata. Münchengrätz és Jitschin. 362—409. l.

Frigyes Károly herczeg. 362—363. l. Frigyes Károly herczeg az 1866. évi háborúban. 364. l. Albert szász trónörökös. 365. l. Clam-Gallas gróf. 366. l. Edelsheim osztrák vezérőrnagy. 367—368. l. Benedek nem vonulhat az Iserhez. 369. l. Frigyes Károly herczeg lassú előnyomulása. 370. l. Frigyes Károly herczeg nem használja a lovasságát. 371. l. Az osztrákok az Iser vonalát föladják. 372. l. Terv a szövetségesek bekerítésére.

373. l. Ütközet Münchengrätznél. 374. l. A Leiningen-dandár. 375. l. Harcz a Muskybergen. 376. l. A porosz lovasság Edelsheim elől meghátrál. 377. l. A poroszok Münchengrätzben. 378. l. A szász trónörökös és Clam-Gallas Jitschinben. 379. l. Az osztrák főhadiszállás hanyagsága. 381—382. l. Benedek szándékát nem ismerik. 383. l. Frigyes Károly herczeg előnyomul Jitschinbe. 384. l. Moltke Frigyes Károly előnyomulását sürgeti. 385. l. A jitschini csata. 386. l. Clam-Gallas Jitschinnél útját állja a poroszoknak. 387. l. Ütközet Alsó-Lochownál. 388. l. A Jitschinnél vívott főcsata. 389. l. A Jitschinnél vívott csata színtere. 390. l. A porosz támadás. 391. l. A vas-dandár a Brada csúcsán. 392. l. Harcz Diletz faluért. 393. l. Benedek hadiparancsa. 394. l. Az osztrákok meghátrálnak. 395. l. A szövetségesek visszavonulása. 396. l. Tümpling porosz altábornagy megsebesül. 397. l. Az osztrákok Jitschinben. 398. l. Clam-Gallas Jitschinben. 399. l. A poroszok Clam-Gallast Jitschinben meglepik. 400. l. A szász testőr-dandár Jitschinben. 401. l. Veszteségek a jitschini csatában. 402. l. A szövetségesek visszavonulása. 403. l. A poroszok Clam-Gallast üldözik. 404—405. l. Clam-Gallas futása. 406. l. Clam-Gallast visszahívják a hadseregtől. 407. l. Vádak Clam-Gallas ellen. 408—409. l.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

A főcsata előestéjén 410—462. l.

Poroszország hangulata a háború kezdetén. 410. l. A porosz győzelmek híre Berlinben. 411. l. Tüntetés a király mellett. 412. l. Tüntetés Bismarck mellett. 413. Vilmos király és Moltke a csatatérre mennek. 414. l. Moltke további csatatervei. 415—416. l. Frigyes Károly herczeg Königgrätz felé nyomul. 417. l. Benedek attól tart, hogy bekerítik. 418. l. Vádak Benedek ellen. 419. l. Benedek elhagyja a dubenetzi hadállást. 420. l. Az osztrák vezérkar Benedekről. 421. l. Willisen és Schlichting Benedekről. 422. l. Benedek és Krismanics tévedése. 423. l. Moltke véleménye Benedekről. 424. l. Benedek és Kuhn. 425. l. Benedek sürgönye a császárnak. 426. l. Ferencz József császár magatartása. 427. l. Tanácskozás Bécsben. 428. l. A császár Becket Benedek táborába küldi. 429. l. Dubenetzet az osztrák hadsereg elhagyja. 430. l. Benedek Chlum és Lipa halmain. 431. l. Beck a königgrätzi főhadiszálláson. 432. l.

Benedek békekötést sürget. 433. l. Ferencz József császár csatát sürget. 434. l. Benedek alaposabban szemügyre veszi a csatateret. 435. l. Benedek újabb sürgönye a császárhoz. 436. l. Krismanicsot visszahívják a hadseregtől. 437. l. Krismanics pályája. 438. l. Benedek csatára szánja el magát. 439. l. A bécsi udvar csatát kíván. 440. l. Vilmos király és Frigyes Károly herczeg találkozása. 441. l. Moltke nem tudja, hol állanak az osztrákok. 442. l. Moltke és Blumenthal eltérő nézete. 443. l. A poroszok megtalálják az osztrák tábort. 444. l. Frigyes Károly herczeg támadásra készül. 445. l. Voigts-Rhetz Vilmos király főhadiszállásán. 446. l. Moltke döntő csatára készül. 447. l. Moltke parancsa a porosz trónörökösnek. 448. l. Benedek kémszemléket tartat. 449. l. Osztrák kémszemlék. 450. l. Benedek tábornokaival megbeszéli a helyzetet. 451. l. Moltke véleménye Benedek hadállásáról. 452. l. Az osztrák vezérkar a csatatér megválasztásáról. 453. l. Az osztrák hadállás. 454. l. Benedek intézkedései. 455. l. Az osztrák ágyúk állása. 456. l. Az osztrák hadsereg fölállítása. 457—458. l. A fölállított osztrák haderő. 459. l. A csata elrendezése. 460. l. A Königgrätznél mérkőző osztrák és porosz haderő. 461. l. Benedek bucsúja feleségétől. 462. l.

TIZEDIK KÖNYV.

Az osztrák hadsereg szervezete és taktikája.

A nagy nép-háborúkban a végkövetkeztetést az ellenség erő-viszonyaiból szokás levonni. Egyes hadjáratok, némely békekötések lehetnek annak az eredményei, a mit esetlegnek nevezünk; kiváló férfiak, vagy a világhatalmak diplomata viszonyainak játéka változásokat szülhetnek a nemzet elemi és szerves erőinek működésében. Ha ez történik, a folyamat rendszerint addig tart, a míg hosszabb-rövidebb idő múltán a harczoló felek valódi természete kerekedik fölül. A háború, az államok természeti és erkölcsi erejének legfelsőbb fokú megfeszítése lévén, benső, rejtett életükre derít világot.

Ilyesmi történt a porosz-osztrák mérkőzésben is a német hegemóniáért. Az 1866. évi háború magában nem volt döntő; azáltal lőn azzá, hogy Ausztria azt zárítéletnek vette egy háromszáz esztendős pörben, s a pörújításról már előre lemondott. A porosz, a mely kétszáz éven át a protestáns német szellemből a művelődés minden elemét magába fölvette, a német földről többé gyökeresen nem volt kiirtható. Ausztrián megbosszúlta magát a protestantismus leverése és száműzése után a szellemi törekvéseknek századokon át pórázon tartása és irtogatása: olyan száműzötteket, a minők Kepler János és Ámos Commenius voltak, a jezsuiták tanitványai nem tudtak

pótolni. A Dunától délre fekvő tartományok voltak az egyetlen német vidékek, a melyeken a harmincz éves háború ostora nem vert végig; de a mig Németország lassan-lassan magához tért, épp ezek a tartományok sűlyedtek mind jobban-jobban a szellemi és gazdasági pusztulásba. Mária Terézia és II. József, a midőn az államot a szétmálástól meg akarták menteni, a kormányzás alsóbb és felsőbb fokain egyaránt szükséget láttak a hozzáértő munkásokban. Áldásos kormányzásuk a monarchiát mégis olyan erőtől duzzadóvá tette, hogy az mintegy megifjultan ki birta állani a franczia forradalom viharát, mig a Nagy Frigyes állama a jénai csatában összeroskadt. Az átok az volt, hogy II. Ferencz császár alatt az állam az élet szabadabb formáival ismét szakitott.

Minde változásokban az állam gerincze a hadsereg maradt. Az a kitartásban nem fáradt meg soha. Érdeklődéssel olvassuk az olyan rajzokat, a minők a Varnhagenéi az 1809. évi vereségek után, a melyekből kitünik, hogy a vesztett csatákat szerkezetében mily kevéssé sinylette meg a Magyarországon táborozó hadsereg. Ha ezt összehasonlitjuk a porosz hadsereg fölbomlásával a jénai csata után, vagy a Napoleon hadseregének züllésével, a mely züllés a Grossbeerennél és a Katzbach mellett vivott csaták után, még a lipcsei ütközet előtt beállott, akkor érthetjük csak, hogy ez a szivós organismus mekkora jelentőségű volt a Habsburg-monarchiában.

Az osztrák hadsereg megteremtője: Wallenstein. Politikai terveit megsemmisitették azok az alabárdok, a melyek alatt Égerben elvérzett; s azokkal mégis váltig foglalkozik a történetirás; mig e teremtő szellem főalkotása: a hadsereg, csodálatosképen maig sem

talált olyan megfelelő méltatásra, a mely csak távolról is hasonlítható volna Schiller finom, költői rajzához. Úgy látszik, mintha az osztrák katona-körök még mindig röstelnék elismerni, hogy az, a ki Ausztria nagyhatalmi állásának főszerszámát kovácsolta, a lelkiismeretes katona-morál értelmében lázadó volt. Jó szellem őrködött az ő halála után is a hadsereg fölött; mert az előléptetésben nem a nemzetiség, nem a vallás, hanem az érdem döntött. Abban az időben, a midőn az örökös tartományokban a protestánsokat nem tűrték meg, tehát mielőtt II. József türelmi rendeletét kiadta volna, s még később is egészen 1868-ig, a mikor a nem katholikus a bíróságból, sőt az iskolamesterségből is ki volt zárva, a hadseregben a protestánsok a legmagasabb tisztségre emelkedhettek. S ez nem is lehetett másként, minthogy a német föld összes fejedelmi családjainak fiai a hadseregben szolgáltak; tehát a protestánsok is adtak a hadseregnek tábornokokat, a kik a csatamezőn szereztek érdemeket a marsalbotra.[1] A nagy hadvezérek, a kik Wallenstein munkáját folytatták: Montecucculi, Werth János, Károly lotharingi herczeg, Starhemberg Rüdiger és Guido, Lajos badeni herczeg, Szavojai Jenő, a török és franczia háborúk babérkoszorúsa, jobbára ellenségei voltak a pápista szellemnek s a belső dolgok intézésében szerencsétlen kormánynak. Azonban, bár a XVII. században a hadsereg tisztjeit Európa minden nemzetéből toborzotta, a hadsereg jellege mégis túlnyomóan német volt, a mi természetes is abban az időben, a mikor Magyar-

[1] Laudon, a midőn 1741-ben mint kapitány a hadseregbe lépett, protestáns volt, s csak tíz évvel később, felesége ösztönzésére tért át a katholikus vallásra. Janko: *Laudons Leben*, 20. l. De Ligne herczeg emlékiratai.

ország csak kis részben, Galiczia, Belgium és Lombardia pedig egyáltalán nem tartoztak még Ausztriához; a mikor Ausztria határai még a Rajnáig nyúlottak. Azonkívül mert sok ezred német földről toborzott; a hadseregbe szakadatlanul áradt a harczias német ifjúság. Így hódította meg a hadsereg, váltig pénzszűkével küzködve, a magával is jótehetetlen kormány gyámolítása nélkül Magyarországot, Itáliát és Belgiumot és így mentette meg a Mária Terézia államát.

A nagy uralkodó nem keveset tett a hadsereg továbbfejlesztése dolgában is, de, asszony lévén, ebben csak közepes eredményeket érhetett el. Ügyes, világfias föllépésű tisztek, holott éles szeme volt az emberek megítélésére, nem ritkán tévesztették meg. Sógorát, Károly lotharingiai herczeget, jó vezérnek tartotta, bár csatákat veszített; miért aztán azzal lakolt, hogy Prágánál és Leuthennél megverték. Lacyt is többre taksálta Laudonnál. Tábornokaival váltott leveleiben két dolog a felötlő. Először az az energia, a melylyel őket vakmerő tettekre ösztönzi. Daunt többször biztosította kegyéről még az esetben is, ha Nagy Frigyes ellen valamely támadása balul ütne ki; Laudont igen szivélyesen vigasztalta, a mikor egy vállalata nem sikerült. Azután határtalanul elnéző abban, hogy tábornokai, ezredesei tavaszszal későn vonulnak be csapatjaikhoz, hogy a tisztek tétován, lomhán végzik kötelességeiket. Gazdagon jutalmazott és szinte sohasem büntetett; mint asszony, csupa részvét volt azokhoz a híveihez, a kik az ő szolgálatában kénytelenek voltak olyan alkalmatlan mesterséget űzni, a minő a katonáskodás. Viszont II. Frigyes fagyosan, kérlelhetetlen szigorral minden időben a katona minden erejét magának követelte s ezzel aczélozta népe szellemét.

Lacynak ugyanaz a befolyása volt a dolgokra II. József alatt is, a mi volt Mária Terézia alatt. Ez a tanult s az érintkezésben ritka kedves tábornok mint hadügyminiszter egységes jellemet adott ugyan a hadseregnek, de egyúttal ő volt főképviselője a katonai ügyeskedésnek, a bürokratikus formaságoknak, a mesterséges védelmi állásoknak is, szóval annak a methódusnak, a mely a már vénülő II. Frigyessel szemben 1778-ban a bajor örökösödési háborúban bevált s ezért ezzel az értéktelen módszerrel tévedésbe ejtette a világot. Lacy csúfot vallott módszerével 1788-ban a török hadjáratban, a melyet Laudon előbb annyi dicsőséggel vezetett s a forradalmi hadjáratokban aztán egész rendszere tönkre ment. Azonban a mesterségesen kieszelt katona-tudákosság a táborkarból nem tünt el vele, utódot kapott az olyan sztratéga-művészekben, a minő Lauer és Weyrother voltak, a kik Hohenlindennél és Austerlitznél csatát vesztettek. A mióta a hadsereget csaknem kizárólagosan az osztrák arisztokráczia vezette, a vezérek egy más hiánynyal is tündöklenek. Hiányzik belőlük a határozottság s a bátorság. A férfias tettekkel járó felelősségérzetet elölte a magasabb helyről jövő parancsokra, a szabályra való hivatkozás; rendszerré vált, hogy a kudarczot arató hadvezért, mert mindig voltak befolyásos összeköttetései, elbocsássák a szolgálatból és enyhén ítéljék meg. Az arisztokratikus módon berendezett államokban törvény, hogy ne az egyén viselje a felelősséget, hanem az az osztály, a mely az egyént föltolja és a balszerencsében födözi. Aztán a nagyurak a hadseregben a főméltóságokat mintegy jog szerint maguknak követelték. II. József véget akart ennek vetni, a mikor aztán módjában volt tapasztalni, hogy szeretetreméltó barátnője, Lichtenstein Eleonóra

herczegnő mennyire megharagudott rá, mert az urát nem nevezte ki marsalnak. De Ligne herczeg maga beszéli el emlékirataiban, hogy a marsal-botot milyen karakán módon csikarta ki Lipót császártól. Hogy Ferencz császár e szokásokat mennyire változást nem tűrő szentségeknek fogta föl, arról az tanuskodik, a mit Radetzkynek igen nyugodtan mondott, a midőn a wágrámi csata után táborkari főnökké kinevezte. „Hogy ön nem fog ostobaságokat elkövetni, arról jelleme kezeskedik, s ha mégis ostobaságokat követne el, nem volna baj, mert már hozzászoktam.“[1] Ugyanilyen módon mondta a wágrámi csata kezdetén Rosenberg herczegről sejtelemszerűen, csöndes lemondással: „A balszárnyon, tudom, hogy baj lesz, mert ott Rosenberg áll“.[2] Az uralkodó e fatalizmusával rendszerét a legszigorúbban elítélte.

E bajok ellen harczolt Károly főherczeg, ezek bénitották meg őt; de a mennyiben a hadsereg egészségesebb szervezetet kapott, az az erő és képzettség, a miről kivált az 1809. év tanuskodott, mégis csak neki köszönhető. Pedig jóformán semmit sem tudott keresztülhajtani a császár ügyefogyott katona-környezete miatt; az olyan tábornokok, mint Rollin, meddővé tették fáradozásait, s a midőn már visszavonult a had-

[1] Radetzky emlékiratai a *Mitteilungen der k. k. Kriegsarchivs*-ban, 1887. I. k. 69. l.

[2] Gentz: *Tagebücher*, I. 92. Radetzky kétségbeesett hangulata drasztikus módon nyilatkozott meg az 1809. évi háború után egy beszélgetésében Gentz-czel. „Arról beszélt, — írja Gentz naplójában 1809 október 5-én (*Tagebücher*, I. 183.) — s olyan módon, a mely meglepő volt az olyan nyugodt, rendes gondolkozású embernél, hogy a hadseregben széltében beszélnek a császár alkalmatlan voltáról s arról a haszonról, a mely abból támadna, ha más dinasztia foglalná el a trónt.

sereg vezetésétől, Duka és Kutschera mindent alaposan elrontottak.[1] Életében az a tragikum, hogy a császárt magasabbrendű talentuma gyanakvással töltötte el. Az asperni győzőéhez hasonló sors jutott osztályul két öcscsének: János és József főherczegeknek, Magyarország nádorának is, a kik szintén nem voltak közönséges bordában szőtt emberek. A császár fejébe vette, hogy — mert János főherczeg bogozta össze 1809-ben a tiroli fölkelés szálait, s mert az 1813. évi fölkelést is tudta nélkül ő készítette elő, hogy Rhätia királyává akarja magát kikiáltatni: ezért a főherczeget az ő kedves Tiroljából évek sorára kitiltotta. Mert nádorát a magyar nemzet szerette, ezért József főherczeg abba a gyanúba került, hogy egy húron pendül a magyar ellenzékkel, a miért aztán a Magyarországot érdeklő legfontosabb tanácskozásokba sem hívták meg. Végrendeletében Ferencz császár gyönge elméjű fia, Ferdinánd mellé az államtanácsot rendelte; de mellőzte a tehetséges embereket, s e bizonyos fokig gyámi hatóság élére testvérei közül a legjelentéktelenebbet, Lajos főherczeget állította. Ilyen dolgok történtek a császári család tagjaival; azt pedig el sem lehet mondani, hogy a talentumos emberek rendszeres mellőzésével 1792-től 1848-ig mekkora kárt okoztak. Ilyen viszonyok között Károly

[1] Rollinról (l. Vivenot kiadásában Thugut leveleit, I. 380. l., a 24. jegyzetet) mindig roppant kicsinyléssel beszélt Károly főherczeg. Duka, a császár katona-tanácsadója 1813-ban és 1814-ben, Radetzky és Gneisenau ellenében is soká meg tudta akadályozni a Rajnán való átkelést. (L. Prokesch-Osten: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschalls Schwarzenberg*, 225. lapján a jegyzetet, valamint Radetzky emlékiratait). Kutschera silány egyéniségéről l. Springer: *Geschichte Oesterreichs*, I. 114. Ő volt megbízva a császár öcscseinek szemmeltartásával.

főherczeg csaknem egész életén át az alatt a szomorú kényszerűség alatt állott, hogy meggyőződése ellenére cselekedjék. 1801 és 1809 között újjászervezte a hadsereget, de ellene volt az 1805. és az 1809. évi hadjáratoknak, mert készületeit még nem fejezte volt be; Kasszandra jóslatai aztán mindkét esetben megvalósultak. 1809 után nem igen fordult meg a hadseregnél, pedig mintegy rászületett, hogy az 1813. évi hadjáratnak fővezére legyen s nagy dicsőséget arat a Habsburg-háznak, ha ő és nem Schwarzenberg, a ki inkább diplomata volt, mint katona, vezeti a szövetséges hadakat a fölszabadító hadjáratban. Radetzky is, Schwarzenberg táborkari főnöke az 1813. és 1814. években, a békekötés után félig-meddig disgrácziába jutott, alantas szolgálatokra alkalmazták, a többek között Olmützben volt várparancsnok s a feledésből csak 1831-ben vonta elő régi bajtársa, Frimont, a mikor az ő kívánságára melléje adták az itáliai osztrák hadsereg élére. Aztán a Frimont kora halálának érdeme, hogy végül az olaszországi hadsereg élére került.

De a balfogások s a hibák sem tudták megrontani a hadsereg szellemét: jó és rossz időkben egyaránt férfias fegyelem, hűség, odaadás lelkesítette a hadsereget. A főbb állásokra ugyan csaknem kizárólagosan az Ausztriában hat évszázadon át uralkodó családok fiai tartottak jogot; de a tisztikar zöme régi katonacsaládokból származott, a kiknek fiait az állam katonapályára nevelte, vagy pedig kis polgári családok ölén születtek. Mindnyájuknak hazájuk volt a hadsereg, a melynek kötelékében a mai napig a tisztikart az egyszerű erkölcsök s a bajtárs-szellem tartják össze. Az osztrák tiszt, a kinek semmi várandósága, semmi keresnivalója sincs a hadseregen kívül, testestől-lelkes-

től hivatásának szenteli magát. Lelkes büszkesége a hadseregre, a mely minden időben jellemezte, igen vonzó módon nyilatkozik meg egy könyvecskében, a mely 1847-ben, *Egy német katonától* czimen, jelent meg, s a melynek férfias hangja hű tükre az osztrák hadsereg szellemének.[1] Az újabb történetnek egyik legfontosabb jelensége, hogy ez a tisztikar a soknyelvű állam lakosait egyesíteni tudta, hogy keretében nem volt semmi nemzetiségi megkülönböztetés. Az osztrák hadsereg ez asszimiláló ereje egyik alapoka az egyensúlynak Európa nagy nemzetei között. A különböző, széthúzó erők ez egybefogása egy szellembe, talán a legelső helyen áll azok között a dolgok között, a melyeket a történet a szervező cselekvésekről elbeszélhet.

Ez a hadsereg, mint a poroszon kívül általán az összes európai hadseregek, 1866 előtt még nem volt az általános védkötelezettségre fektetve. Bizonyos foglalkozások, mindazok, a melyek a gimnázium vagy magasabb iskolák végzésével jártak, valamint azok, a kik ezerkétszáz forint lefizetésével megváltották magukat, a katonáskodás alól föl voltak mentve. Arra Poroszország adta az első példát Európának, hogy a véderő magába foglalja az egész népet, és nem vitatható, hogy ez az intézmény hozta magával a népek fizikai és erkölcsi újjászületését. A míg Poroszországnak honvédségében s magasabb korosztályú tartalékosaiban ügyes, képzett legénységből álló támasza volt: Ausztriának, ha netán nagyobb vereség érte, nem állott kezeügyében semmi, a honnan veszteségét pótolja. Ha nagyobb csatát veszített, akkor nem volt több haderő kezénél, melylyel az ellenségnek ellenálljon. Ez a hiányosság kivált akkor

[1] Lipcsében, Brockhaus F. A-nál jelent meg 1847-ben. Az olvasásra méltó könyvet Saint-Quentin gróf irta.

vált érezhetővé, a midőn a Károly főherczeg által szervezett honvédség elsatnyult. Ausztria a Napoleon ellen viselt hadjáratokban gondolt először arra, hogy a néperőt szervezze. A mikor Ausztria 1809-ben Napoleonnal összetűzött s Francziaország, Itália és a rajnai szövetségbe egyesült német fegyverekkel egymagára állott szemközt, a mikor Galicziában Oroszország ellen is egy hadsereget kellett fölállitania, a midőn finánczjai ziláltak voltak és területben is megcsappant — kisérelték meg először a nép fölfegyverzését.[1]

Ilyen formán Ausztria a poroszszal s az olaszszal vivandó háborújában csupán állandó hadseregére támaszkodhatott. Évenkint háromszáztiz—háromszázhúszezer ember érte el húszéves korát, ebből nyolczvanötezer embert soroztak, kétezer legényt a hadi-tengerészethez. A ki a zászló alá esküdött, nyolcz esztendőt töltött a sorkatonaságnál és kettőt a tartalékban. A törvényben tehát nyolczéves szolgálat állott a poroszsnál szokásos három évi szolgálattal szemben; azonban a silány pénzügyi viszonyok sem engedték meg, hogy a gyalogságot tovább szolgálatban tartsák, mint a szomszéd államok. A szolgálat a gyalogságnál a valóságban a másfél s a három esztendő között ingadozott, a mérnök-karnál s a tüzérségnél négytől hat esztendeig tartott, a lovasságnál valamivel tovább. 1859-ben többet soroztak a szokásosnál, azért 1860-ban a sorozás egészen elmaradt; az abszolutizmus veresége után

[1] A mikor Ferencz császár helybenhagyta a nép fölfegyverzését, mondta egyik bizalmasának: „Most már csöndesen kell lennünk, most már a nép is jelent valamit". Utóbb a népfölkelés intézményével fölhagytak s annak pótlásául alakitották meg az ezredek keretében a három zászlóalj mellé a negyedik zászlóaljat. A népfölkelés 1809-ben kitünően bevált.

a véráldozat követelésében, az óvatosság volt tanácsos, hogy ne keltsenek közelégületlenséget. A papiroson a haderő állott tiz korosztályból és minden korosztály nyolczvanháromezer emberből, a mihez hozzá kell adni a határ-őrvidék ötvenezer emberét. A diplomáczia és az ujságok erről a haderőről, a mely véleményük szerint bármely ellenséggel fölvehette a keztyűt, azt állitották, hogy nyolcz-kilenczszázezer főből áll. Köztapasztalás szerint azonban az eredetileg ujonczozott legénységből húsz-huszonöt százalékot mindig le kell ütni: ennyien meghalnak, elzüllenek, kivándorolnak, vagy nem találhatók föl. Az 1859. és 1864. évi háborúk is érzékeny csorbát ütöttek a hadseregen. A szervezés pedig annyira fogyatékos volt, hogy hivatalos adatok szerint 1866-ban összesen is csak ötszázhuszonnyolczezer embert tudtak mozgósitani. Ebből azonban le kell ütni a betegeket, a katona-kormányzat személyzetét, a kézműveseket, a tisztiszolgákat s a muzsikusokat, úgy, hogy a harczba állítható legénység száma nem tett ki többet négyszázhatvanezer embernél. Ebből volt négyszázezer gyalog, huszonkilenczezer lovas, huszonnégyezer tüzér, tizezer utász- és mérnök-katona.

Ez volt az a haderő, a melylyel a háború föladatait meg kellett oldani. Ebben a számban azonban benne volt a várak s a tartományok helyőrsége is. Az ezredek három zászlóaljra oszoltak; de volt egy negyedik zászlóaljuk, rendszerint helyőrségi szolgálatra szánva. Északon és délen csak az erődített helyek őrzésére kilenczvennégyezer emberre volt szükség; Bécset s a megbizhatatlan Magyarországot sem hagyhatták minden őrség nélkül. Tehát körülbelül harmincz zászlóaljat, mintegy huszonötezer embert rendeltek helyőrségi szolgálatra (huszonkét zászlóalj maradt Magyar-

országon, hat és fél Bécsben;[1] húszezer ember maradt a csapatok törzs-állomásán keretül, hogy a besorozandó legénységet kiképezze. Így tehát az a hadsereg, a melyet az állam a kettős háborúban a csatamezőre állíthatott, nem tett ki többet háromszáztíz—háromszázhúszezer főnél. A hadsereg állott tíz hadtestből és öt lovas-hadosztályból. Ebből az erőből Benedek hét hadtestet és öt hadosztály lovasságot kapott, Albrecht főherczegre kevés lovassággal három hadtestet bíztak. A midőn tehát a döntő csatára került a sor, az északi hadsereg, a szász király huszonháromezer főnyi hadseregén kívül, kétszázharmincznyolczezer főből állott; a déli hadseregben csak hetvennégyezer ember harczolt. 1809 óta ez volt a legnagyobb erőmegfeszítés. Az 1859. évi hadjáratot elég könnyelműen csupán száztízezer emberrel nyitották meg, ennyien lépték át a Ticinót, s a háború tetőpontján is Itáliában, Dalmáczián és Istriában együtt csak kétszázhúszezer ember volt.[2] 1859 óta tehát az osztrák hadsereg szervezete lényegesen javult. E hadjárat után egyik legokosabb reform az volt, hogy a sor-gyalogezredek számát hatvankettőről nyolczvanra emelték. Az abszolutizmus korában nem bíztak a nemzetiségekben s 1849 után rendszerré vált, hogy minden ezredben többféle nem-

[1] Magyarország fékentartására e huszonkét zászlóaljon kívül még húsz-huszonkétezer főnyi határ-őrkatonát hagytak benn, a kiket a határőrvidékről könnyen lehetett az ország belsejébe vezetni.

[2] Az a körülmény, hogy III. Napoleon, a ki pedig az 1866. évi hadjáratból okulhatott volna, 1870-ben még csekélyebb erővel szállott ki a síkra, mint Ausztria négy esztendővel előbb, bizonyítja, hogy Ausztria mennyire megfeszítette minden erejét 1866-ban. Leboeuf franczia hadügyminiszter, a ki a kamarában

zetiség legyen együtt. Ez a körülmény az olasz hadjárat alatt visszás állapotokat szült. Akkor lemondtak róla, de elvből az ezredek mégsem ott voltak helyőrségi szolgálaton, a honnan sorozták, hogy ne árthassák magukat politikai mozgalmakba.

A tartalék hiányát elevenen érezték Bécsben, és a vezérkar főnöke, Henikstein is mindenekelőtt arra terelte a figyelmet. Elhatározták tehát, hogy a tartalék-sereg állítása okából 1866-ban egy második ujonczozást is tartanak és ismét besoroznak nyolczvanötezer embert. Elrendelték a sorozást s a háború zűrzavarai között, Csehországban pedig épp akkor tartották meg, a midőn a porosz hadak ellepték az országot. A ki nem oktatott csapatokból az ezredek ötödik zászlóalját alkották meg. Ilyen módon mintegy kilenczvenezer embert nyertek; az ezredek negyedik zászlóaljait, a melyek eddig helyőrségi szolgálatot tettek, most a csatatérre rendelték s helyöket az új zászlóaljak foglalták el. Ezeket a sánczok mögött ki lehetett oktatni. Bizonyos fatalisztikus lemondással, azzal a nyomasztó tudattal, hogy nem elég az erejük, indultak tehát a hadjáratba.

A porosz hadsereg szervezete, a melyet Vilmos király teremtett meg, olyan intézmény volt, a melyben a

azt állította, hogy Francziaország a háborúra teljesen kész, a császárnak ugyanakkor egy emlékiratot adott át, a melyben a következő számok állottak: Mozgósítható legénység hatszázhatvankétezer fő, ebből nem harczos hetvenötezer ember. Algier őrsége ötvenezer; vár- és helyőrségek százhatvanegyezerötszáz; a római őrség hatezerötszáz ember. Leboeuf számítása szerint a harczba vihető hadsereg tehát háromszázhetvenezer főből állott. Tényleg azonban az egész franczia hadsereg a Wörthnél vívott csatában sem volt erősebb kétszázötvenezer embernél.

nép teljes erejét ki lehetett fejteni. Poroszország azóta évenkint hatvanháromezer ujoncot sorozott, a kik hét évet szolgáltak a sor-katonaságnál: három évet a tényleges hadseregben, négyet a tartalékban. Poroszországnak tehát összesen, a húsztól a huszonhét évig, négyszáznegyvenegyezer kioktatott embere volt, a kiket a csatamezőre állithatott. Ebből mozgósitás esetén húsz százalékot leütöttek az elhaltak, szolgálatra képtelenné váltak és eltüntek fejében. Harczrakész hadserege tehát körülbelül háromszázötvenezer főből állhatott. Vár- és helyőrségi szolgálatra csak néhány zászlóaljat fordítottak, ez a kötelesség a honvédségre hárult. Ezt az apadást is az 1866. évi háború alkalmával egy kis erőmegfeszitéssel helyrehozták. A nyolczadik korosztályba tartozó, már kiszolgált legénységből, a kiknek már a honvédséghez kellett volna átlépni, nem egészen húszezer embert a sorezredekbe osztottak. Így történt, hogy a német hegemóniáért folyó harczban a két fél körülbelül egyenlő erőt állithatott egymással szembe. A háromszázhetvenezer főnyi porosz katonaságból, annak mintegy hetedrésze katonakormányzatra és nem harczoló csapatokra, mérnök-, utász- és szekerész-csapatokra, leszámitandó. E szerint a porosz vezérkar a harczos csapatok (gyalogság, lovasság és tüzérség) számát háromszáztizenegyezer főre tette; ebből negyvennyolczezer embert a német szövetség ellen küldött, kilenczezeret Felső-Szilézia fedezetére rendelt, Ausztria ellen tehát mintegy kétszázötvennégyezer harczost vezetett.

Ez az összehasonlitás azt bizonyitja, hogy Ausztria és Poroszország, ha nincsenek szövetségeseik, körülbelül egyforma haderőt: háromszáztíz—háromszázhúszezer embert állithatnak a sikra; Ausztria tényleg

ennél a számnál csak mintegy negyvenezer emberrel ültetett föl többet, ezt az erőt azonban a tartományok benső békéjének föntartására s új csapatok képzésére kellett fordítania, míg Poroszország ezekről a dolgokról más módon gondoskodott. Azt azonban jó megjegyeznünk, hogy Ausztriának már akkor harminczöt millió, míg Poroszországnak csak tizennyolcz millió lakosa volt.[1] Poroszország ezenkívül a honvédség korosztályaiban képzett legénységből álló, hatalmas tartalék-sereggel dicsekedhetett, ennek az osztrákoknál az ezredek negyedik zászlóalja felelt meg. A hadsereg újjászervezése előtt minden katona köteles volt (miután öt évet a sorhadnál már szolgált) hét évet a honvédség első és ismét hét évet annak második korosztályánál szolgálni. Mindenki tehát életének huszadik évétől a harminczkilenczedik évéig volt katona-köteles. Egyébként az újjászervezés ezen a nagy terhen azzal könnyített valamit, hogy az első korosztályt harminczegy, a másodikat harminczhat éves korában fölszabadította a katonáskodástól. Az átmenet idejére azonban az akkor besorozott korosztályok még a régi, hosszabb és terhesebb szolgálatra voltak kötelezve. Az 1866-ik évben tehát, minthogy az újjászervezés még nem volt teljes, az idősebb korosztályokat is fegyverbe szólíthatták, a mi pár esztendővel utóbb már nem volt mód-

[1] Moltke, a mint jelentése bizonyitja, *Militärische Korrespondenz*, 55. l., az osztrák haderőt valamivel nagyobbnak képzelte; azt hitte, hogy nem negyven-, hanem hatvanhatezer gyaloggal, rosszul képzett és gyöngén fegyverzett emberrel s kilenczvenhat ágyúval erősebb. A különbség az ő számitása s az osztrák vezérkar kimutatása között: a húsz-harminczezer ember nem jelentős differenczia. Az osztrák vezérkar hozzávetése a porosz haderőről nagyobbára szintén helyes.

jukban. Nem lehetetlen, hogy ez volt az a döntő körülmény, a mely a porosz hadvezéreket arra sarkalta, hogy az 1866-ik év első felében vivják meg a döntő harczot. Pár évvel utóbb már nem állott volna akkora honvéd hadsereg a rendelkezésükre. A honvédség három korosztálya, a melyet utóbb nem állithattak volna fegyverbe, bármekkora szükség parancsolja is, most még törvényesen volt a zászló alá állitható.

Ez az élete huszonhetedik és harminczkilenczedik esztendeje között álló legénység, közel háromszázezer ember, volt a vár- és helyőrségi szolgálatra szánva; azonban a háború folyamán belőle többször küldtek az ellenség ellen. Ez a haderő honvédségre (százhatvanháromezer ember) és póttartalékra (százhuszonhatezer ember) oszlott meg. Ezt a tömeget, kivált pedig idősebb korosztályait, csak óvatosan lehetett a tűzbe vezetni. A honvédségnek csak első korosztálya, a huszonhéttől a harminczegyedik évig, volt a legénységi zászlóaljakba osztva; a többi részét csak a rések betömésére lehetett használni. Az első korosztály azonban azonnal kész volt a háborúra. Emberanyagában teljesen elég volt, hogy a váraknak s nagyobb városoknak helyőrséget adjon, azonfölül megbirt egy tartalékhadtestet, s ha a szükség parancsolja, megbirt volna egy másodikat is.

A honvédség első korosztályának ifjabb állományát, a mint emlitettük is már, a tényleges hadsereg gyarapitására fordították. Alapos okok azonban azt tanácsolták, hogy ne egyszerre szólitsák fegyverbe az egész honvédséget. Támadó hadjáratra egészében úgysem használhatták volna. Aztán az ország hangulata, kivált a nyugati tartományokban, háborúellenes

volt; ezt az ellenszenvet nem volt szabad oktalanul növelni azzal, hogy sok családapát mindjárt a háború kezdetével fegyverbe állítsanak. A honvédség százhuszenhat zászlóaljában a legénység létszámát fölemelhették volna ezerkét főre. Azonban csak a sziléziai, a pózeni honvédséget, a pomerániai s a vesztfáliai honvédségnek pedig csak felét szólították fegyverbe erősebb zászlóaljakban, a melyekben nyolczszázhat legény volt; a többi zászlóaljak csak ötszáz főből állottak. Ilyen módon egyelőre a magasabb korosztályok, kivált az elégületlen rajnai tartományokban, a markokban s a szász tartományokban még otthon maradtak. Végül is a porosz, míg az osztráknak semmi tartalékja sem volt, a honvédségből hetvenezer kioktatott embert állíthatott fegyverbe és sorozhatta őket nyomban zászlóaljakba. Ebből huszonnégyezer embert, mint tartalékot, Berlin fedezésére fordítottak, ez utóbb a tényleges hadsereg után indult volna, hogy a fontosabb helyeket, a minő Prága, a harczoló hadsereg mögött megszállja. A hadseregben támadó rések betömésére Poroszország százhuszonkilenczezer emberrel rendelkezett, míg Ausztria erre csak azt a legénységet fordíthatta, a melyet a háború folyamán ujonczoztatott, a mely nem volt kioktatva s a melynek semmi hasznát sem vehette. A már említett huszonnégyezer katonát tehát a tényleges porosz hadsereghez kell számítanunk. Ha ezt tisztjeivel és műszaki csapataival együtt hozzáadjuk a kétszázötvennégyezer főre menő tényleges hadsereghez, akkor Poroszország Ausztria ellen kétszázkilenczvenegyezer embert állított a síkra. Benedek kétszázharmincznyolczezer emberrel állott eléjük, a mihez még hozzá kell adnunk a szász hadsereg huszonháromezer emberét. A königgrätzi csata után

azonban, a mikor nyugatról franczia támadás is fenyegetett, a mikor Poroszországban a harczias kedv s a hazaszeretet már nagyon lobogott, az ősellenség ellen az egész tartalékot fegyverbe lehetett volna állítani. Moltke mondta a háború lezajlása után egyik országgyűlési beszédében, hogy Poroszország Ausztria és Franciaország ellen hatszázezer főnél nagyobb erővel rendelkezett, tehát Poroszország Ausztria és Franciaország ellen négyszázezer főből álló tényleges hadsereggel szállhatott volna a síkra.

Azonban Poroszország ereje nem csupán a számbeli túlsúlyban állott. Olyan tábornokai voltak és olyan tisztikara, a kik a béke idején a kor teljes katonatudományát elsajátitották, és volt olyan hadserege, a melynek minden legénye már az általános védkötelezettség tudatában nőtt föl. Vegyük hozzá még, hogy az osztrák hadseregnek előltöltő puskája volt, hogy minden lövés után a töltő-vesszőt kellett használni; ezalatt a porosz hadsereg, a melynek gyú-tűs pukája volt, háromszor is lőhetett. Végül pedig — és ez döntött — a porosz csapatok harczmodora kedvezőbb volt az osztrákok végzetes harczmodoránál, s rohamtaktikájuk egész támadó zászlóaljakat menthetetlenül semmisitett meg.

Sok könyvben és számos ujságczikkben olvashatni, hogy az osztrák hadsereg legtovább, egész 1866-ig, ragaszkodott az elavult rohamtaktikához, s hogy annak használhatatlan voltáról csak abban a háborúban győződött meg. Akkor aztán Ausztria is szakitott a divatját mult taktikával. Ebből az állitásból csak annyi igaz, a mi máskülönben is szembeszökő tény, hogy az osztrák-porosz háború vetett véget a roham- és a szuronytaktikának, hogy a tűztaktika akkor jutott diadalra;

nem igaz azonban, hogy az osztrák hadsereg taktikájában a roham- s a szuronycsata volt volna a katonatudomány legfelső foka. Majdnem a merő visszája áll ennek; az osztrák hadvezérek a régibb időben, nagyobb és kisebb csapatokkal egyaránt, inkább szerették a védelmi harczmodort, s csak egy furcsa tévedés folyománya, meg az idegen példa szolgai utánzása volt, hogy 1859 után elfogadtak egy szerencsétlen és alapjában hibás rendszert. Ez a körülmény annyira jellemzetes az 1866. évi felső hadügyi kormányzat szellemében, hogy alaposabban meg kell ismerkednünk vele.[1]

A franczia forradalomig az európai államok hadseregeiben a vonalharczászat volt divatban. Nagy Frigyes hadjárataiban az egész gyalogság mindkét része egyetlen csatavonalat alkotott, a mely rendesen három tagozat mély volt s a melynek sorai jól betanult roham-lépésben, tüzelve vetették magukat az ellenségre. Zárt sorokban, szorosan egymásra támaszkodva tört előre a harczban ez a csata-vonal, keményen lépést tartva, meghatározott időközökben megállapodva, hogy tüzeljen; a tisztek pálczával a kezükben a harczvonalak mögött jártak, a lankadókat bátorító szavakkal, nem

[1] A következők előadásához fölhasználtuk egyebek között Boguslawski mindkét munkáját, a melyeknek czímük: *Die Entwicklung der Taktik von 1793 bis zur Gegenwart* és *Taktische Darlegungen aus den Jahren 1859—90*, valamint Kraft von Hohenlohe-Ingelfingen *Strategische Briefe* és *Militärische Briefe* czímű munkáit, nemkülönben Hans von Delbrück különböző hadtörténelmi tárgyú értekezéseit, kivált pedig azt, a mely Nagy Frigyes és Napoleon strategiájáról szól. Továbbá Kühne: *Kritische und unkritische Wanderungen über die Gefechtsfelder der preussischen Armee in Böhmen 1866* czímű munkáját. Ezeken kívül olyan tisztek tanulságos közléseit, a kik az 1859. s az 1866. évi háborúkat végigharczolták.

ritkán pálczaütésekkel nógatták maguk előtt, s az egészet könyörtelen vasfegyelemmel tartották össze. Nem ritkán lovas-csapatok ügettek mögöttük, hogy az elmaradozó vagy lankadó gyalog-oszlopokat legázolással kényszerítsék újabb rohamra. Olyen hadseregek harczmódja volt ez, a melyekben az egyes nem számított s gondolkoznia nem volt szabad, a melyekben a szolgálatra az embereket jobbára erőszakkal kényszerítették, amely hadseregeket a fejedelmek külföldön toborzottak, hogy a saját államuk munka-erejét kiméljék. Nagy Frigyes meghagyja tisztjeinek, hogy csapatjuk kétharmadrészben külföldiekből álljon. Németország volt az a kimeríthetetlen tartomány, a honnan a hadseregek legénységük javát szedték. Első sorban Poroszország és Ausztria, de Anglia és Hollandia is, a melyek elég gazdagok voltak, gyarmat-háborúikat jobbára pénzzel vásárolt német vér árán viselték; de franczia, orosz és svéd földön sem volt az eset példátlan. A német nép, ősidők óta Európa legharcziasabb népe, borította el holttestekkel a csatamezőket a világhatalmak háborúiban. A XVIII. században a legénységet, csaknem kivétel nélkül, még egész életükre toborzották; a szabadulásra reményük sem lehetett, rabszolga-bilincscsel voltak zászlóikhoz kötve. Vak engedelmességen kívül egyebet nem kívántak tőlük, a merev vonaltaktika egészen megfelelt annak a szellemnek, a melyben akkor a háborút viselték.

A franczia forradalom szétrobbantotta a hadviselés e formáját. Franczia országban a régi hadsereg föloszlásakor nem volt semmi tanult katonaság, de ezen a hiányon segített a népfölkelés; a hazaszeretet, a szabadságért való lelkesülés pótolta azt a szigorú fegyelmezettséget, a mely az ellenséges hadseregek-

ben megvolt. A csapatok egy részét csatár-rajokra bontották, a melyek körülfogták az ellenség merev csatasorait és szétszórt harczmódra kényszerítették; az ellenség megritkult soraiba pedig, legalább hatembernyi mélységre, erős oszlopot ékeltek, a mely a maga természetes feszítő-erejénél fogva az ellenség sorait megbontotta. Ezzel lényegében megváltozott a hadviselés. A régi, hajlíthatatlan forma hozta magával, hogy csak sík területeken ütközhettek meg; ha az ellenséges hadvezér erős hegyi állásban vonta meg magát, lehetetlenség volt megtámadni s ez a hadállásos háború elhúzódhatott hónapokig, sőt egész esztendőkig. Ettől kezdve nem volt többé megtámadhatatlan hadállás, mert a csatárlánczok hegyeken és partokon át is megközelítették az ellenséget, aztán körülfogták és szorongatták s a nyomukban járó oszlopok szuronynyal elvégezték a többit. A régi, nehézkes raktár-élelmezés helyét, a mely nem engedte meg, hogy a hadsereg raktáraitól messze távozzék, elfoglalta a franczia requiráló- és harács-rendszer, s ezzel a háború mozgékonynyá és gyorssá vált. A forradalmi taktika a szárazföldi hadseregek taktikáján mindaddig győzedelmeskedett, a míg végül a németek s az oroszok is elfogadták. Nem Napoleon találta ki, ő csak olyan geniális művészettel használta azt, a mit készen kapott, hogy káprázatos sikereket ért el vele. Ő csak kitünő és tanult vezérkart teremtett, aztán a hadsereget osztotta föl szigorúan tagolt hadtestekre és hadosztályokra, a melyek egymagukban is az összes fegyvermekből összeállított hadseregek voltak. Így támadt a modern hadsereg. A tökéletesebb lőfegyverek aztán sok mindent megváltoztattak, leginkább a taktikát; a Napoleonféle szervezet azonban lényegében épségben maradt.

Az 1800-ban Marengónál, 1805-ben Austerlitznél s 1806-ban Jénánál elvesztett csaták után Ausztria és Poroszország jobbára elfogadta a franczia taktika formáit, de egyúttal mind a két állam akkor határozta el, hogy Napoleon erőszakos uralmának megbuktatására az egész nemzetet fegyverbe állítja. Hogy Poroszország a forradalom katonai alapvető gondolatait, leginkább pedig az általános nép-fölfegyverzést, egészen megvalósította, az főként a Scharnhorst és Gneisenau érdeme. Ugyanabban az időben, valamivel talán még korábban, Károly főherczeg fáradozott azon, hogy az osztrák hadviselés nehézkes formáiba új életet lehelljen. A jénai csata esztendejében adta ki: *A felsőbb katona-művészet alapvonalai az osztrák hadsereg tábornokai számára* (Grundzüge der höheren Kriegskunst für die Generäle der österreichischen Armee) czimű munkáját, a melyben azt mutatta ki, hogy Franczia-ország ellenségeinek mit kell megtanulniok a franczia-któl. „A franczia hadsereget — írja a többek között — hevenyében paraszt-ujonczokból állították össze. A katona-oktatásban a legnehezebb azt megtanítani, hogy zárt sorokban maradjanak együtt, a mit nem szoknak meg hamar, e helyett tehát engedték, hogy tegyék azt, a mire a természettől bátor, könnyelmű, mozgékony jellemöknél fogva képesek, t. i. a szétszórtan harczolást. A hadművészetben ez a változtatás kezdetben tehát csak kényszerűség volt; a háborúk folyamán aztán szerveződött és rendszerré alakult, s minthogy a franczia hadsereg azzal, mert gyorsabb és mozgékonyabb, minden más rendszert legyőz, mások is elfogadták.“ A Lacy által behozott gyakorlati szabályzat (Exerzier-Reglement) negyven eszendeig volt érvényben; Károly főherczeg új módszert hozott be, azonfölül kidolgozott

egy méltán sokrabecsült szolgálati szabályzatot, a mely az osztrák hadseregnek lényegében mai napig törvénykönyve. Károly főherczeg stratégiai munkáival épp úgy, mint taktikai útmutatásaival az első volt, a ki a hadsereget az új hadvezetés szellemével elméleti úton megismertette; ő volt, a ki óvatosan és aggodalmasan megmaradt a középúton és erőszakoskodástól, a lángelméket jellemző nyakasságtól menten, a modern hadimesterségből hazája hadseregébe a lényeges és a legszükségesebb dolgokat beoltotta. [1]

Az a *Szolgálati szabályzat* (Dienstreglement), a mely neve alatt jelent meg, rávall a közvetítő szellemre; mert a mellett, hogy őszintén óhajtja a haladást a jóról a jobbra és legjobbra, nem szakít teljesen az osztrák hadsereg hagyományos defenziv irányával sem. A háborúban semmi sem olyan fontos, mint a bátorság és a határozottság, meg a merész elszántság szelleme, ha helyes ítélettel párosul, mert az biztosan igazodik el az utak és eszközök között. Ezt a *Szolgálati szabályzat* sohasem téveszti szeme elől. „A hadvezér ne téveszsze szeme elől soha — mondja egy helyen — és legyen meggyőződése, hogy a támadást nem kell halogatni, hanem meg kell ragadni bátran, s hogy a támadás annál sikeresebb és annál kevesebb veszteséggel jár, minél nagyobb elszántsággal megy az ellenség elé, vagy ha a támadó ellenség közeledésére, néhány

[1] Figyelemreméltó az a méltatás, a mely a főherczeg katonai alapelveiről János főherczeg (Orth János) a Vilmos főherczeg nevét viselő 12-ik gyalogezred multjáról szóló munkájában (két kötet, 1876—1880) jelent meg. Ebben a könyvben általán becses adalékok vannak az osztrák hadviselés multjából. A főherczeg halála után a könyvkereskedésből kivették a munkát, a munkában megnyilatkozó, jóleső szabad szellem miatt.

sor-tűz után, teljes erővel szuronynyal veti rá magát.“ E mellett találni benne sok olyan intézkedést, a mely a halogatást, a meghátrálást, még győzelem esetén is a csapatok összegyűjtését s inkább az óvatosságot ajánlja, mint a merész koczkáztatást. Már az az intézkedés, hogy minden parancsnoknak gondja legyen tartalékra, a melyre a balsikerű támadás után támaszkodhassék, a melynek védelme alatt csapatát rendbeszedhesse, 1849-ben és 1859-ben káros volt, meggátolta, hogy a teljes hadsereg akkora erővel támadjon, a mekkorával képes lett volna. A *Szolgálati szabályzat* általában azt ajánlja a parancsnokoknak, hogy csatárlánczokat óvatosan, mértékkel, legénységük mintegy negyedrészéből alakítsanak csak, azokat se küldjék rohamosan előre s vakmerően ne dobják bele az ellenség golyózáporába. A szétszórt harczmódot fogadták el tehát, de a csatárok nem távozhattak messzire a csapat zömétől; nem rájuk nézett a csata eldöntése, hanem a nyomukban járó zárt hadoszlopra. 1859-ben már meglátszott, hogy az osztrák csapatok nem állhatnak meg a franczia csapatok előtt, a melyek először hevesen tüzelnek s azután mennek szurony-rohamra. A franczia s az osztrák hadsereg ama taktikája közt, a mint azt Károly főherczeg tanitotta, a főkülömbséget egy szakavatott hadi-iró abban találja, hogy a franczia rendszer a csatárok s a vastag hadoszlopok kombinácziója, mig az osztrák a csatárláncz s vonalas felállítás vegyüléke, a mely vonal csak három hadsor mélységű.

1813-ban és 1814-ben az osztrák hadsereg becsülettel harczolt, de az a fényes dicsőség, a melyet a poroszok Dennewitznél és a Katzbach mellett, aztán a Maas és a Marne mellékén vívott csatákban, végül Waterloonál arattak, nem jutott osztályrészül a Schwarzenberg

módszeres hadviselésének. Támadásából a legtöbbször hiányzott a tűz, s azután is a békés esztendők nem voltak alkalmasak arra, hogy a hadseregben a tüzet éleszszék. Radetzky, a ki méltán híres harcztéri gyakorlataival, a melyekre más államok tisztjei is tanulás végett eljártak, hadi instrukczióival s főként gyökeresen egészséges szellemével az osztrák hadsereg Olaszországban táborozó részét utóbb a monarchia védelmi bástyájává tette, elevenítő hatását csak a maga csapataira terjeszthette ki. Ő jól ismerte az osztrák hadszervezet gyöngéit, a *Szolgálati szabályzat* által ajánlott defenziv módszer aggasztotta is; de átlátta, hogy legalább is addig, a míg a főherczeg él, rajta változtatni nem lehet. A főherczeg 1847-ben halt meg; a következő évben kitört a forradalom s annak viharai Ausztriát alapjában megrázták.

Az osztrák hadsereg nagyobb fele akkor Magyarország ellen szállott a síkra s rendre Windischgrätz, Welden és Haynau vezették; a két első azonban nem igen született a hadi-mesterségre. Jobbára osztrák ezredek harczoltak osztrák ezredek ellen; mert az udvar kétértelmű politikája, a mely a horvát bánt nyiltan elitélte, titokban biztatta, megosztotta a hadsereget is. Kossuth azokat az ezredeket, a melyek a magyar királynak esküdtek hűséget s a melyek esküjöket meg is akarták tartani, a magyar király parancsára törvényesen fordíthatta a horvátok s a szerbek ellen Magyarország megvédésére, s miután azok vérüket a magyar alkotmányért ontották, nem térhettek vissza nyomban ahhoz a zászlóhoz, a melytől hogy elszakadtak, a bécsi kormány bűne volt. A császári hadsereg huszonegy gyalog-zászlóalja és tíz huszárezrede képezte magvát a magyar hadseregnek; az

önkéntes honvéd-zászlóaljak kezdetben, mindaddig, a mig rendes sorozás útján ki nem egészitették magukat, csak másodsorban jöhettek szóba. Mindkét fél elég kitünően harczolt, azonban nagy stilusban vivott háborúról szó sem lehetett. A lovasság nagyrésze, a huszár-ezredek csaknem kivétel nélkül, átállottak a magyarokhoz, a minek következtében azok taktikai előnyben voltak. A mint azonban az oroszok s az osztrákok túlnyomó erővel törtek Magyarországra, igazi csatára többé nem került sor; az ütközetek inkább csak ágyúzásból állottak, aztán a magyarok visszavonultak, úgy hogy állitólag több gránátot lőttek el, mint puska-töltést. Az 1848. és 1849. évi magyar forradalom háborúinak ez az igazi jelleme. Voltaképen ebben az osztrák hadsereg egyik része harczolt a más rész ellen; csakhogy a magyar részt Görgei és néhány más ifjú parancsnok elevenebben és energikusabban vezették, mint az osztrák részt Windischgrätz és Welden. Magyarország leverése után az elpártolt vezéreket és tiszteket keményen lakoltatták, a legénység nagyobb részét azonban ismét a hadseregbe sorozták, a hol végezték kötelességüket.[1] Az olaszországi hadjárat komolyabb iskola volt. Ott szép győzelmeket arattak, de olyan ellenségen, a mely a katona-mesterségben nagyon hátul állott. Radetzky és Hess külömb stratégiája s az északi katonák hidegebb vére könnyű győzelmet aratott. A csaták jobbára tűzharczból állottak, a melyekben az osztrákok nyugodtan, állhatatosan megállották a helyüket; szurony-csatákra, keményebb

[1] Szabadságharczunk megitélésében szerzőnk nem egyszer elfogult, a mit a magyar olvasó kétségtelenül mindjárt észrevesz. Azonban nem változtattunk itéletén semmit; adjuk, a mint megirta. *Ford. jegyzete.*

rohamokra, mert nem igen találtak ellenállásra, csak ritkán került a sor. Ha az olaszokat a puska-tűz kissé megpuhitotta, elment a kedvük a bajonettel is megismerkedni s a támadás elől elillantak.

Az 1859. évi háború azt bizonyitotta, hogy az osztrák taktika nem volt alkalmas valamely katonahatalommal való mérkőzésre, s kivált az egyes harczok vallottak rá a harczmodor avultságára. Nagyon is szembeszökő módon nyilvánult, hogy az osztrák hadsereget kizáróan a Károly főherczeg *Szolgálati szabályzatának* defenziv szellemében képezték, s hogy arról merőben megfeledkeztek, a mit az offenziva értékéről tanitott. Az osztrák taktika a szélsőségig vitt óvatosság alapgondolatából indult ki.[1] Nemcsak a stratégiai tervek általán, amelyeknek legtöbbször az volt a czéljuk, hogy Lombardiát egész széltében kikülönitett hadtestekkel elzárják s minden útját megszállva tartsák, vallanak erre, demég inkább azok az intézkedések, a melyek sohasem engedték meg, hogy a csata napján a döntő összetűzésben az egész hadsereg résztvegyen. Az egyes összetűzésekben is hasonló módon jártak el. Az volt a szokás, hogy majd minden egyes vezér, akár hadtestet, akár hadosztályt, akár csak egy ezredet vezényelt, ne csak a maga oldalai fedezéséről gondoskodjék, hanem visszavonulás vonalán is hagyjon hátra csapatot a hátráló zászlóaljak oltalmára. Az bizonyos, hogy ezen a módon nem könnyen szenvedhetett reménytelen vereséget; de a döntő győzelem sem volt könnyű dolog, mert a mozgékonyabb ellenség egész erejével, rend-

[1] Mindkét hadsereg taktikáját igen kimerítően fejtegeti Otto porosz őrnagy névtelenül megjelent munkája. V. ö. e munka első kötetében az első fejezet ama részével, a hol a háború irodalmáról van szó. *(I kötet 17—19. l.)*

szerint túlnyomó erővel lépett föl s a gyöngébb osztrák főseregeket összezúzta. Túlságosan lényegesnek tartották az összetűzés halogatását, s inkább védekeztek a tartalékokra támaszkodva, hogysem erősen támadtak volna. Aztán szokás volt, hogy a dandárokból zászlóaljakat, a zászlóaljakból századokat szakítsanak ki s ezzel meglazították a taktikai kapcsot; a zászlóaljparancsnokok pedig, még ha sikeresen harczoltak is, távol voltak dandárparancsnokuktól, nem kaptak parancsot, közös támadásban részt nem vehettek.

Jegyezzük meg, hogy a hadviselésnek ez a módja szerfölött csábos az olyan természeteknek, a kik nem születtek rá a mindent koczkáztató elszántságra, a kiknek joguk van arra, hogy ne bizzanak magukban, a kik képtelenek annak megítélésére, hogy mikor következik be az az óra, a melyben mindent koczkára kell tenni. Színleg kevesbíti a felelősséget azzal, ha a haderő egyes csapatait ezredenkint küldi a tűzbe; áltathatja magát azzal, hogy balsiker esetén a csapatok egy részét megmentheti a jobb idők számára. Ilyen volt az osztrák hadsereg szelleme abban az időben, az ifjabb és öregebb tisztek egyaránt ebben a szellemben nőttek föl, azt tanulták, hogy nem szabad mindent merni, nem szabad mindent föltenni egyetlen koczkára. Az az elszántság, a mely mindent koczkáztat, hogy mindent nyerjen, nem az osztrák hadseregnek való tulajdonság volt. Szándékában sem volt az osztrák házi és állami politikának az ilyen szellem fölébresztése és nevelése. Grünne, a császár mindenható hadsegéde, a vak engedelmességen kivül semmit sem kivánt.

A csapatok kiképzésében ezt a defenziv irányzatot még erősebbé tette az osztrákok ama különben nem

alaptalan hiedelme, hogy az 1859. évi hadjáratban jobb puskájuk volt, mint a franczióknak. A franczióknak jó volt a tüzérségük, La Hitte-rendszerű, vontcsövű ágyúik voltak, s ezek jó szolgálatot tettek, mert távolabb hordtak és biztosabban találtak. Viszont az osztrákoknak a puskájuk volt jobb: a Lorenz-féle puska. A franczióknak jobbára még simacsövű puskájuk (Minié-féle) volt; csak a turkoszoknak, a zuávoknak, a vadászoknak, a gárdának volt vontcsövű puskája. III. Napoleon is megemlíti ezt egyik kiáltványában, a melyben inti katonáit, hogy a támadás hevében ne kapassák el magukat, aztán hozzáteszi: „az új fegyver csak addig veszedelmes, a míg az ember nem férkőzik közel hozzá". A franczia tisztek hallgattak a tanácsra s csapataikat csatárlánczokba osztva, rohamban vagy futólépésben vezették át azon a helyen, a melyen az osztrák puska veszedelmes volt s csak azután kezdtek tüzelni. Hasznukra volt az a körülmény is, hogy az osztrákok golyója nagy ívet tett meg a levegőben, ennélfogva az elülfekvő terepnek csak kis részét érte. A franczia átrohantak a veszedelmes golyó alatt s aztán külömb taktikájukkal rendszerint szerencsésen támadták az osztrákot.

Mindenekfölött a franczia a szétszórt harczmódot bátrabban és biztosabban használták fel az osztrákoknál. Az osztrákoknak a *Szolgálati szabályzat* azt parancsolta, hogy az első harczvonalnak csak egynegyede alakítható lövész-rajjá. A franczia ellenben az első harczvonal fél-, sőt egész zászlóalját egyszerre dobták a tűzvonalba s ezek a gyorsan előtörő csapatok rosszabb fegyvereikkel is győzedelmeskedtek. A rendszerint derék és elszánt osztrák rajvonalak megfoghatatlan módon mindig nagyobb erővel állottak szemben; a rajok

aztán a főoszlop sorai közé hátráltak, az meg a második harczvonalba vonult vissza. Az osztrákot elkábitotta az ellenség váratlan sikere, megzavarodtak, ahhoz kaptak, a mihez jól értettek, s ez az oka annak, hogy oktalan rohamokra adták magukat, s hogy a porosz háborúban az osztrákok hanyatt-homlok rohantak a veszedelembe.

Az osztrák zászlóaljak az 1859. évi hadjáratban mintegy harmadrészszel voltak erősebbek a franczia zászlóaljaknál. Ezt a taktikai egységet a két hadakozó fél különböző módon használta. A francziák még az I. Napoleon rendszere szerint harczoltak: a zászlóalj homlokban átlag száz, mélységben pedig hat emberből állott s föltűzött szuronynyal nyomultak az előretolt csatár-vonalak nyomában.

Az osztrákoknál a zászlóalj rendszerint három csapatra tagozódott és minden csoport külön harczolt. Hat századból állott akkor a zászlóalj; két-két század együtt, egymás mögött állva, a melyet osztálynak (divisio) hivtak, adta a magában operáló harczi egységet; az osztályokat egymástól szabály szerint ötvennégy lépésnyi szabad köz választotta el. Ha a puska-tűz nem döntött, akkor a franczia zászlóalj zárt sorokban szuronynyal vetette rá magát az osztrákok három osztályára. A laikus is könnyen elképzelheti, hogy mi az előnyös és mi a hátrányos ebben a harczmodorban. Az egyik részen az erősebb, tömegesebb roham állott szemközt a másik rész külömb iskolázottságával s azzal a lehetőséggel, hogy csapatonkint oldalról és hátban támadja meg az ellenséget. Az 1866. évi hadjárat tapasztalatai azt tanitották, hogy a zászlóalj tagozódását annál inkább kell elaprózni, minél pusztitóbb hatású a puska-tűz. Kisebb csapat-egységeket

alkottak tehát, hogy az ellenség puskái előtt kisebb legyen a czél-pont. Ezzel a kis csapatok vezetőiben a rávalóságnak, az ügyességnek is fokozódni kellett volna; mert a tiszteknek maguknak kellett gondoskodniok csapataikról. Most már a tiszten állott, hogy csapatával a maga felelősségére rendelkezzék, hogy a fedezésre alkalmas terület fölhasználásával nyomuljon előre, hogy rajokra oszlottan, tüzelve támadja az ellenséget s végül biztos szemmel ragadja meg azt a pillanatot, a melyben egy rohammal az ellenség oldalában a harczot eldönthette. Az az effajta képzettség, az ilyen a maga lábán járó gondolkozás nem volt meg akkor az osztrák tisztek nagyobb részében, a kik, noha elszánt emberek voltak, a katona és hivatalnok-abszolutizmus szellemtelen formaságai között nevekedtek föl. Az osztrák hadsereg defenziv módszerének az felelt meg, hogy a zászlóalj három osztálya megmaradjon azon a szent helyen, a hová állitották, legfölebb föltűzött szuronynyal kissé eléje ment a feléje rohanó ellenségnek. Így a százembernyi széles franczia oszlop az osztrák hadseregből mindig egy osztályba (divisio), legfölebb két osztálynak a sarkába ütközött, s csoda-e, hogy a jóval nagyobb tömeg, a mely hevesen, vad zajjal rohant előre, a kisebb csapatot elmorzsolta? Az osztrák katonák, ha még oly jól bántak is a fegyverrel s még oly harcziasak voltak is, joggal vádolhatták vezéreiket, igazabban pedig az érvényes rendszert, hogy őket mindig túlnyomóan nagyobb erő rohama elé állitják. Ez a baj lényegében abból támadt, hogy mindaz, a mit Károly főherczeg szabályzata az offenziva szerepéről és értékéről tanitott, feledésbe ment: a három divisio nem együtt, egyszerre, tüzelésközben nyomult előre; szóval békés idők gyakorlatain beérték az üres sablonnal.

A háború után természetesen megfontolták, hogy az újonnan szerzett tapasztalatok minő lényeges változtatásokat tesznek szükségessé a hadvezetésben. A francziák, a kik győzelmükre büszkék voltak, 1866-ig megtartották a régi harczmodort. Az osztrákok szükségét érezték, hogy lényeges dolgokban változtassanak rajta; ezért 1860-ban átdolgoztatták a *Szolgálati szabályzatot,* s aztán mint átnézett katona-törvénykönyvet adták ki újra. 1862-ben ezt követte a megjavított oktatási és gyakorlati-szabályzat. Világos volt, hogy a francziák két dologban vannak fölényben az osztrák katonaság fölött: hogy jól betanított, tömeges csatártűzzel rendelkeznek s aztán bátran és vakmerően támadnak s azzal az ellenséget zavarba ejtik. Mielőtt még az új utasítások megjelentek volna, nem egy okosabb osztrák katona-parancsnok csapatában a zászlóaljakat s az ezredeket betanította a szétszórt tűzharczra, mert meg voltak győződve, hogy erre van a legnagyobb szükségük. Alig jelentek meg azonban a szabályzatok, fölhagytak az egész kezdeménynyel, a minek az volt az oka, hogy az újabban szerzett hadi tapasztalatokat hihetetlenül egyoldalúan ítélték meg. Az osztrák hadsereg vezérei jelesen abból a merőben hibás föltevésből indultak ki, hogy a francziák győzelmeiket csupán és kizárólagosan vakmerő szuronycsatáiknak köszönhetik, s ezért arra határozták magukat, hogy a tiszteket irgalmatlanul a mindenáron való roham-taktikára utasítsák. Így történt, hogy a hibásan értelmezett példának szolgalelkű utánzása az addigi alapelvek gyökeres megváltoztatását vonta maga után. Az osztrák haderő történeti és hagyományos defenziv-rendszerét igy cserélte ki a vadúl támadótaktikával.

Ettől kezdve a tűz-csatában nem igen gyakorolták magukat, beérték azzal, hogy az első harczvonal egynegyedét, mint csatárvonalat küldjék előre. A zászlóaljat nagy kedvteléssel kizárólagosan csak szuronycsatára tanították be. Az 1859. évi hadjáratban jobb fegyverük volt, de látszatra nem az döntötte el az ütközet sorsát, tehát szent igazságnak fogadták el azt, a mit egy franczia tábornok jelentett Napoleonnak, hogy: „szuronynyal visszaszerezte mindazt, a mit a tűz-csatában elveszítettünk". A franczia zászlóaljak rohama az osztrákok magukban álló, apró szakaszait, divizióit tönkreverte; változtattak tehát ezen is és visszatértek a zászlóaljjal való támadáshoz. A diviziókra való tagolás megmaradt továbbra is; de támadáskor nem volt többé közöttük ötven—hatvan, csupán három lépésnyi távolság. E diviziókból álló oszlopok, a szabály szerint, tömött lánczokban rohantak előre; a csapatok szorosan egymásra támaszkodtak, s mert csak a szuronyban volt az üdvösség, mert nemcsak a támadáskor, de a védelemben is meg kellett tartani az elfoglalt helyet: a legelső törvénynyé a bátor előnyomulást tették. És valóban az 1866. évi háborúban az osztrákok vakon törtek elő az erdőkből, rohantak le a halmokról a tüzelve előrenyomuló ellenségre. A szabályzat ugyanis ezt parancsolta: „a szakaszparancsnok győzze meg a legénységét arról, hogy a szurony-támadás nemcsak arra való, hogy az ellenséget helyéből kiverjük; mert ez a törvény a bátor csapatnak becsületérzésére is appellál, a mikor azt rendeli, hogy a megszállt helyet a szuronynyal a támadó ellenség ellen győzelmesen megvédjük". Százhatvannyolczadik pontja ezt mondja továbbá: „A század-parancsnok, a midőn csapatának a szurony-támadást tanítja, abban

fáradhatatlan legyen és ragadjon meg minden alkalmat annak bebizonyítására, hogy rohama ellenállhatatlan, ha a betanult módon, meztelen fegyverrel az ellenség oldalára tör.“ Ezt a leczkét az 1866. évi hadjáratban ezer és ezer derék katona életével fizette meg, mert tisztje parancsára az ellenség golyózáporába rohant. Hogyha a porosz nem is az első hadsereg, a mely hátultöltő puskával volt fegyverezve, az előny akkor is az ő táborában van; mert az osztrákok mindig egyforma, mindenáron alkalmazott roham-taktikája az ügyesen kezelt előltöltő puskával szemben sem vergődhetett volna győzelemre. A porosznak azonban gyútűs puskája volt, a mely a vakon támadó osztrákot soronkint söpörte el; a halállal farkasszemet néző hadoszlopok, még ha száz-kétszáz lépésre jutottak is az ellenséghez, annak gyors tüzelésére elhullottak; nem tehettek tehát egyebet, mint hogy hátráljanak, s most a visszavonulás, meg a vad menekülés alatt a bomlott hadsorok között a gyikos golyó iszonyatos aratást végzett.

* * *

Ne higyjük azt, hogy a hátultöltő fegyver elfogadása s a mozdulat- és tűz-taktika, a melyet azóta Európa minden hadserege elfogadott, a porosz hadseregben egyetlen ember agyából, egyszerre, Minerva módjára készen pattant elő; egy évtizednyi fejlődésre, hatalmas észmunkára volt szükség, hogy a routin sokféle és erős gátjait legyőzve, ez az újítás életbeléphessen. A gyútűs puskát, Dreyse találmányát, a porosz hadsereg már 1848-ban nagy arányban elfogadta; de azért 1856-ban még csak a lövész-zászlóaljaknak s a gárdának, tehát körülbelül csak a fél-

hadseregnek volt hátultöltő puskája. Azonban akkor sem volt még mindenki meggyőződve a fegyver kiváló értékéről s más rendszerű fegyver után kutattak; minthogy pedig a gyútűs puska használhatósága még nem ment át a tűzpróbán, a hadsereg másik felében megtartották a Minié-puskát, és volt sok olyan tiszt, a ki az előltöltő puskát használhatóbbnak tartotta. Sokan attól tartottak, hogy a gyútűs puska gyorsabb tüzelése csak töltés-prédálás, üres levegő-lyukgatás, s hogy nagyobb távolságokra egész századok elhibázzák a czélt. A czél helyességében sem értettek egyet; vajjon az helyesebb-e, ha nagy távolságokra lőnek, hogy az ellenséget távol tartsák; vagy kisebb távolságokra, a mikor biztosabban találnak? Ismert dolog, hogy Európa más hadseregei csak az 1870. évi hadjárat után fogadták el ezt az utóbbi harczmodort. Ámbár a többszörösen megjavított kiskaliberű fegyver bámulatosan messzi hord, mégis minden hadseregben a szabályok azt parancsolják, hogy a tűz-harcz a legnagyobb távolságra a hatszáz lépésnél kezdődjék; mert ennél nagyobb távolságra igen sok a hibás lövés.

Vilmos király katona-tanácsadójának roppant érdeme, hogy bővebb hadi tapasztalatok nélkül, pusztán a mély gondolkozás deduktiv útján a béke éveiben megalkotta a most divatos haditaktika alapvető eszméit s azokat vasakaratával a porosz hadseregben megvalósította. Az 1859. évi hadjárat balul magyarázott tapasztalatai őt épp úgy félrevezethették volna, a mint félrevezették az osztrák hadsereg vezéreit. De a míg az osztrák vezérek egyoldalú föltevésekből kiindulva, a félszeg intézkedések egész sorozatát teremtették meg: Poroszországban elfogadták a tűz-taktikát, a megkezdett úton bátran haladtak előre s így biztó-

sitották maguknak a győzelmet. Hogy Poroszországban az 1859. évi háborút milyen szorgalmasan tanulmányozták, bizonyitja az az alapvető munka, a melyet a porosz vezérkar erről a háborúról irt. A porosz hadsereg számára 1861-ben szerkesztett taktikai utasitások abból az alapeszméből indulnak ki, hogy a hátultöltő puska jobb minden más fegyvernél s hogy a roham-taktikának a tűz-taktika mellett háttérbe kell vonulni.[1] Azt tanitották, hogy a gyútűs puska javára nem az dönt, hogy nagyobb távolságra hord, hanem hogy az előltöltő puskánál háromszorta nagyobb a tüzelőképessége. Most ezt az állitást egészen természetesnek találjuk; de akkor sokan megütköztek rajta és sokan vitatkoztak helyességéről. Az utasitások ez alapeszme útján arra a biztos következtetésre jutottak, hogy sik területen a rohamtámadás a gyútűs puska előtt nem állhat meg. Az ellenség tehát, hogy megállhassa a helyét, nem tehet okosabbat, mintha fedett területet keres magának. Hogy a hátultöltő fegyvernek kedvező sik területen jól mozogjanak s hogy a fedett területen is megtarthassák helyüket az ellenséggel szemben, a legnagyobb gonddal képezték arra a tiszteket, hogy csapatjaikat vezetni tudják. Már régibb idő óta a poroszoknál nem a franczia zászlóalja, sem az osztrákok két századból összetett diviziója, hanem a mindkettőnél kisebb század volt a harczi egység. Hogy ezek a kis hadtestek ügyesen mozogjanak, hogy tudjanak védekezni az ellenség golyói ellen, hogy értsenek a sikeres oldaltámadáshoz, a honnan a támadó ellenség hátába és oldalába

[1] Ezt a fejtegetést, a melyet Schlichting tábornok *(Moltke és Benedek,* 138. l.) némely részében erősen támadott, Boguslawski A. altábornagy *Strategische Erörterungen* czimű munkájában (122. l.) kitünően jellemzi.

röpíthetik golyóikat, arra vetették az oktatásban a fősúlyt, s a mint azt az 1866. év bizonyítja, a legfényesebb eredménynyel. Így történt, hogy hadi tapasztalatok híján is, pusztán helyes föltevésekből olyan alapelveket vontak le, a melyekhez következetesen ragaszkodva, megmutatták, hogy a gondolat jobb kezesség a győzelem mellett a katona-routinnál.

Ne képzeljük azonban azt, hogy ezeket akkor természetes és megtámadhatatlan igazságoknak tartották. A porosz hadsereg kebelében elég nagy ellenzéke volt a katona-iskolázás e nemének. Némely tisztek, az osztrákokkal egyetértve, úgy vélekedtek, hogy a szurony értékét a porosz utasítások a kelleténél kevesebbre taksálják. Ez a meggyőződés igen figyelemreméltóan nyilatkozott meg abban a könyvben, a melyet Otto porosz őrnagy írt az 1859. évi hadjáratról. E tartalmas és jól írt munka nyomán huzamos vita támadt a gyönge „század-oszlopocskák" ellen, továbbá amaz alaptalan föltevés ellen, mintha puska-tüzeléssel az elszántan támadó ellenséget a győzelemtől el lehetne ütni, szóval a háború egész elmélete ellen, mindaz ellen, a mit a porosz hadvezérség 1866 előtt tanított. Megbízható tanúk állítják, hogy a tűz-taktika alapelveit a porosz hadsereg némely alantas tisztjei nem fogadták el s 1866-ig a porosz hadsereg taktikai gyakorlataiban némi ingadozás mutatkozott.[1] Így történt, hogy a német-dán háborúban még, a mint azt a német vezérkarnak a hadviselésről írt munkája elmondja, a csapatokat többnyire a régi harczmód szerint hasz-

[1] Lásd: a *Taktische Rückblicke auf 1866* czimű tanulságos munkát. (Berlin, 1869. May százados írta, a ki Amiensnél esett el 1870 nov. 26-án.) V. ö. Miklós czár ítéletével a gyútűs puskáról: Bernhardi *Tagebücher*, 1862 márcz. 30-án.

nálták. A hadvezetőség azonban az úton, a melyen megindult, tétovázástól menten haladt előre; 1859-től 1866-ig a sor-hadsereg másik felét is gyútűs puskával látta el, csak a honvédség tartotta még meg a régi Minié-féle puskát, hogy 1866 után az egész hadseregből eltűnjék. Az akkori osztrák hadvezetőségnek azonban megvan az a mentsége, hogy egyetlen más állam sem követte a porosz példát és a hátultöltő fegyvert sehol sem fogadták el. A balvélekedés tápot kapott abból a körülményből is, hogy a porosz taktika a dánok ellen viselt háborúban semmi szembeszökő sikert sem aratott. Csak egy kisebbszerű, akkor kevés figyelemre méltatott ütközet adott világos bizonyítékot a hátultöltő fegyver elsőbbségéről.[1] Ez is arra vall, hogy a porosz reform merész vállalkozás volt. Más hadseregekben is abból a nézetből indultak ki, hogy a gyútűs puska nagyobb lőképessége csak töltés-pocsékolás. Ezt a veszedelmet azonban Poroszországban a csapatoknál a szigorú tüzfegyelemmel ellensúlyozták.

A porosz hadseregben a nézetek változása és tisztulása tekintetében kiválóan jellemző az a fejlődés, a melyen a Frigyes Károly nézetei mentek át ezekben az években. Az 1859. évi háború után az első benyomások olyan következtetésekre vezették, a melyek

[1] Ez a Lundbynál vívott ütközet, a hadjárat vége felé, 1864 július 3-án. Schlutterbach százados ekkor százhuszonnégy emberrel száznyolczvan-kétszáz dán ellen, a kik rohamot próbáltak, megtartotta a helyét. A dánok a nyugodtan czélzó poroszokat kétszázötven lépésnyire megközelítették s akkor gyorsan ismétlődő sortűz zúdult rájuk. A poroszoknak csak három sebesültjök volt (a dánok nem is lőttek rohamközben); a dánoknak ellenben huszonkét halottjuk és hatvanhat sebesültjök. L. Moltke értekezését a *Militär-Wochenblatt* 1865. 25 számában, a mellékleten, s aztán a *Taktisch-Strategische Aufsätze*, 49. l. (Berlin, 1900).

többnyire egyeztek az osztrák tábornokok következtetéseivel. Előadásaiban, a melyeket 1860-ban tartott, ugyan a század-oszlopok használata mellett nyilatkozott s elismerte a hátultöltő fegyvernek azt az érdemét, hogy az ellenség rohamát visszaveri, egészében és nagyjában azonban még nem ismerte föl azt a fontos szerepet, a melynek játszására ez a fegyver a jövő háborúiban hivatott. A herczeg is, éppen mint az osztrák szolgálati szabályzat, a döntést a szurony-csatától várja, a melyet a lövészek mögött álló zárt oszlopok vívnak meg. A következő években aztán azokhoz az alapelvekhez szegődött, a melyeket a vezérkar előterjesztéseiben kifejtett. Magvasabban és világosabban már nem volt kifejthető az új taktika, mint a hogy azt az 1866 május 24-én a tisztekhez intézett utasítás kifejtette. „Jól megfontolandó, hogy hadseregünknek az offenziva a czélja s csak a nagyobb csatát s a döntő ütközetet fogadja el defenziv formában, a melynek sikere után lép át az offenziva terére. A csatát úgy kell kezdeni, a mint kezdte Wellington s úgy végezni, a mint Blücher végezte. Ha az osztrákoknak az a szándékuk, hogy minket elgázoljanak, akkor a csatának ez a legjobb módja.“ [1]

Két könyv, a melyet szakavatott tisztek írtak akkor Ausztriában, bizonyítja a legjobban, hogy a porosz taktika előnyeit mennyire nem vették észre. Az egyik Mollináry tábornok munkája: *Studien über die Operationen und die Taktik der Franzosen im Feldzug 1859* (Bécs, 1864). E munka szerzője a francziák takti-

[1] Ezeket az antithesiseket a herczeg már *Eine militärische Denkschrift* (Majnamelléki Frankfurt, 1860. 49. l.) czímű munkájában fölállította s instrukcziójának magvát adták az 1866. évi hadjáratban is. *(Lettow:* II. 90—92. l.)

káját aprajára magyarázza s arra a következtetésre lyukad, hogy a franczia zászlóaljak hatalmas rohamának úgy állhatni ellen a legjobban, ha az osztrák zászlóalj-harmadokat, a diviziókat, közel állítják föl egymáshoz, hogy egyesült erővel álljanak az ellenség előtt. Ez a könyv a porosz utasítások merőben ellenkező gondolatmenetét nem egyszer érinti. A gyútűs puskát egészen elítéli *Taktiká*-ja első kiadásában, akkor százados, ma táborszernagy báró Waldstätten is, 1865-ben. Ez a könyv, a mely számos kiadást ért meg, a mely az osztrák hadseregben elfogadott tankönyv volt, eredeti formájában a csatát a roham-taktika alapelvei szerint fogja föl és magyarázza, a porosz fölfogásról pedig kicsinylően nyilatkozik. A többek között a 46. lapon a következőket mondja: „A lőtereken elért sikereknek a háborúban nincs semmi praktikus jelentőségük és furcsán hangzik, a mit példaként szoktak idézni, hogy hatvanhat lövészpár gyútűs puskával, ha fejlődött vonalban támadó gyalogságra hatszáz lépésre össztűzet ad, három percz alatt ötszázötven embert tehet harczképtelenné. De hátha ez az ötszázötven ember, mielőtt megsemmisítenék őket, hasonlóképen tüzelt volna, talán a hatvanhat lövészpárból sem maradt volna meg senki? A dolog nagyon emlékeztet a két oroszlán farkáról szóló költeményre.“

Annak a két hadseregnek, a melyet Ausztria 1866-ban kiállított, olyan ellenséggel volt dolga, a mely a katonaképzettség magas fokán állott. Az olaszok alapjában a francziák tanítványai voltak, csakhogy a harczban nem voltak még elég tüzesek; előltöltő puskáik voltak, akárcsak az osztrákoknak; a Custozánál vívott csatában tehát más körülmények, nem a taktika döntött, ámbár az osztrákok harczmódja itt is fölösleges áldo-

zattal járt. Ausztriában tisztában voltak azzal, hogy a porosz olyan ellenség, a kit már csak a fegyvere is veszedelmessé tesz. Mindaddig, a mig a francziát nézték született ellenségüknek, a mig azt hitték, hogy a legközelebbi háborút Velenczéért fogják vívni, nem volt rá ok, hogy ezzel a dologgal nagyon törődjenek. A helyzet azonban megváltozott. A hadsereg minden eszesebb, az orránál tovább látó tisztje gondolkozóba esett most, habár még az utolsó perczben is azzal vigasztalódott, hogy az osztrákok ádáz szurony-csatája helyrehozhat mindent.

Tény, hogy azok a tisztek és tábornokok, a kik a dán háborút a poroszok oldalán végigharczolták, kivált Gablenz, ismételten előhozakodtak, hogy a taktikán lényegesen kell változtatni, ha a gyútűs puskával föl akarják venni a harczot.

1865-ben foglalkoztak is a hátultöltő puska behozásával a hadseregbe, a mint azt az osztrák nemzeti bank akkori vezértitkárának, Lucam Vilmosnak közleményei bizonyítják. Ezt a kiváló finánez-politikust a Belcredikabinet megalakulásakor (1865 február) tanácskozásra hivták, a mely tanácskozást Belcredi, Mensdorff és Esterházy tartottak, s a melyen fölajánlották neki a pénzügyi tárczát, a mit Lucam nem fogadott el. Beszélgetés közben Mensdorff azzal a figyelmeztetéssel hozakodott elő, hogy a leendő pénzügyminiszternek föladatai közé tartoznék pénzt keríteni a sorgyalogság újból való fölfegyverzésére, mert a Schleswigben viselt hadjárat tapasztalatai az új fölfegyverzést parancsolják. A szándékhoz azonban nem ragaszkodtak komolyan s csakhamar le is mondtak róla. Sok komolyan gondolkozó tiszt, köztük a württembergi herczeg, ebben súlyos mulasztást látott. Schleswigben a belga király nevét viselő huszonhetedik

ezredet vezette, az 1866. évi háborúban pedig egy dandárnak volt a parancsnoka. A mikor az osztrák hadsereg már Csehországban volt, június 23-án, véletlenül arra a helyre vetődött, a hol régi ezrede volt fölállítva s ekkor, mielőtt még egy lövést is tettek volna, így szólott régi bajtársaihoz: „Uraim, felejtsenek el mindent, a mit valaha tanítottam, mert szuronynyal a gyútűs puska ellen nem lehet a harczot fölvenni".

A katona-folyóiratok is részben komolyan tárgyalták ezt a kérdést; a *Kamerad* évek óta a mellett izgatott, hogy az osztrák hadseregbe hozzák be a hátultöltő puskát. A háború kitörése előtti hetekben igen figyelemreméltó czikksorozatot közölt, a melyben a két hadsereg erejét hozzáértően mérte össze. Ezek a czikkek, a melyek fölfogásban jólesően elütöttek a *Kamerad* más, gyermekes fölfogású, Poroszországgal hetykén elbánó czikkeitől, szakavatottan ismertetik a poroszok harczmodorát s kétségbevonhatatlanul megállapították, hogy az ellenség tűztaktikája annyira hatalmas, hogy vele mérkőzni nem lehet. „Tegyük föl — mondja az értekezés zártételében — hogy két, ezen a módon fölállított dandár egymásnak támad, úgy a porosz dandár, a míg a puskatűz tart s a míg vele szemben az osztrák dandár fejlődött vonalban áll, tüzelése intenzitásával s az ellenség mozdulatlansága miatt a harcz minden taktikai és technikai előnyösségét magának foglalja le." A tiszt, a ki ezt az értekezést írta, közvetlen a háború küszöbén nem végezhette ezzel a vigasztalan kijelentéssel fejtegetését, hozzáteszi, hogy, mert az osztrákoknak az offenziv föllépésről le kell mondaniok, az osztrák tábornokoknak nincs egyéb módjukban, minthogy hasznát vegyék vitathatatlanul jobb tüzérségüknek,

kitünő vontcsövü ágyúiknak s ezzel az ellenséget a roham megkezdése előtt megingassák. „Csak ilyen módon lehet remény a sikeres szurony-csatára, csak igy lehet a tűzharcz sikeres.“ Aztán azzal is vigasztalódik, hogy a gyors tüzeléssel a poroszok minden töltésüket ellövik az első napokban s végül is a döntést a szuronyra kell bízni. De még akkor is, 1866 május 15-én, azt tanácsolja, hogy legalább a vadászzászlóaljakat, aztán minden hadosztályban legalább egy zászlóaljat gyútűs puskával lássanak el. Így minden dandárban két hátultöltős és öt elöltöltős zászlóalj állott volna; csakhogy erre akkor, 1866 május 15-én, már nem volt idő.

A részletes utasításokban, a melyeket az északi hadsereg dolgozott ki s a melyekben az osztrák hadseregnél divatos szokás szerint az ellenség harczmodorát is megvitatták, május 19-ről datálva van egy tartalmas körlevél, a mely ezeket a fontos kérdéseket is fejtegeti.[1] Czime: *A poroszok harczmodora s szabályok arra, hogyan tartsuk mi magunkat.* Ebből a fontos hadiparancsból két dolog világlik ki: hogy az északi hadsereg egészen jól ismerte a porosz taktikát s hogy nagyon keveset tartott róla. A körlevél egész szabatosan leírja az ellenség harczmodorát, úgy a mint tanitották azt a porosz utasítások, s azt tanácsolja, hogy szigorúan, ingadozástól menten tartsák magukat a tanult roham-taktikához. Érthető, hogy az utolsó perczben nem bátoritottak ingadozásra, hogy az aggo-

[1] *Sammlung der Armeebefehle und speciellen Anordnungen des k. k. Feldzeugmeisters Benedek, Kommandanten der k. k. Nord-Armee vom Jahre 1866.* (Egyetlen füzet, kiadta a csász. és kir. államnyomda, Bécs, 1866.)

dalmaskodást, ha jelentkezett is, takargatták. De ennél tovább mentek. Vakon rohantak keresztül mindenen, a mit meg kellett volna fontolni. „Kerülni kell a sürű csatárvonalakat — mondja az ellenmondást nem tűrő parancs, s aztán tovább folytatja —: nem kell a gyalogsággal huzamosabb puskatűzbe bocsátkozni, a támadáshoz szükséges hozzákészülődés, a csata bevezetése néhány jó lövés, a könnyű lovasság s az egész tüzérség fölhasználása; ez a bevezetés gyors és határozott legyen s az alkalmas pillanatban kövesse zárt sorokban a gyalogság s a lovasság együttes rohama.“

A sürű csatárlánczot eltiltották, épp úgy a huzamosabb puskatüzelést; a parancs az volt, hogy zárt sorokban támadjanak hatalmasan; a porosz fegyvereknek jobb szolgálatot nem is tehettek a tömött oszlopokban való előnyomulásnál: a telhetetlen hátultöltőknek ezzel alkalmas czélpontot adva. Csupán egy tanács volt jó, hogy az egész ágyúerőt nyomban föl kell használni. „A poroszok — mondja tovább az utasítás — szeretik az oldalban támadást; ezért minden parancsnoknak legyen tartalékja, hogy azzal szükség esetén a körülkerítő ellenséget oldalban támadja, vagy ha a szükség azt parancsolná, az arczban támadásnál arra támaszkodhassék.“ Ezután megint egy olyan tétel következik, a melynek követése sok derék harczos életébe került s a mely így hangzik: „Az arczban való támadásnak a porosz ellen a legtöbb esetben sikerülni kell, mert a porosz mai fegyvere mellett a szuronycsatát lehetetlenségnek tartja, meglepődik és megzavarodik általa, ha elég hatalmas támadást intéznek ellene“. A poroszok tűz-taktikáját, mint „a lőfegyverek használatával való visszaélést“ írja le az utasítás; azért nem szabad a legjobb lőtávolban mozdulatlan czélul meg-

állani előtte, nehogy az ellenség ezáltal is erősödjék abban a magára erőltetett bizalomban, a melylyel fegyvere iránt viseltetik." A legczélszerűbb két-háromszáz lépésnyi távolságra szilárd elszántsággal az ellenségre törni s „azt a maga hadállásában fölkonczolni". Említsük még meg, hogy ez az utasítás roppant magas lóhátról beszél a porosz lovasságról, továbbá az ellenséges tüzérség szigorúan óvatos harczmódjáról. Ez az utolsó vád később alaposnak is bizonyult és ezzel meglehetős hű képet kaptunk az osztrák főhadiszállás fölfogásáról a háború küszöbén.

Tanulságos dolog összevetni ezzel azt az utasítást, a melyet Albrecht főherczeg a déli hadseregnek adott. Az is az osztrák hadseregben akkor uralkodó alapelvekből indul ki, de nem esik túlzásokba. A többek között ezeket mondja: „A császári és királyi hadsereg, jelesen a gyalogság és a lovasság, az utóbbi időben nagy haladást tett a kezdeményezésben. A gyalogság szurony-rohama ellenállhatatlan, a lovasság pedig mozdulatnak egyszerűsége által ösztönt kapott a gyors elhatározásokra, minek a két fegyvernem régi dicsőségét köszöni". Az offenzivában gyors rajtaütést javasol s aztán hozzáteszi: „A mikor az ember tartózkodó harczra, azaz defenzivára szánja el magát, abból ne hiányozzék soha az offenziv elem sem; a fölvonuló zászlóaljak, miután lőttek, vessék magukat az ellenségre, a falvakba, vagy a rajokban födött hadállásokba vonuló ellenséget pedig a tartalék oldalban támadja meg." Azt azonban valljuk meg, hogy a főherczeg előtt álló ellenség nem volt jobban fegyverezve az osztrákoknál.

Benedeknek valóban nehéz lett volna az utolsó pillanatban azt adni utasításul, hogy a meglevő arány-

talanságokat szüntesse meg; a hibát már jóvátenni nem lehetett. Mégis egy történeti analógia ad valamelyes útmutatást. Ismeretes dolog, hogy a franczióknak 1870-ben a Chassepot-puskában jobb fegyverük volt, mint a németeknek. A különbség ugyan nem volt akkora, mint 1866-ban, de megvolt. Mindjárt az első ütközetekben a németek rájöttek erre és módot kerestek, hogy ellensúlyozzák, de éppen visszáját csinálták annak, a mit az osztrák hadvezetőség 1866-ban csinált. Észrevették ugyanis, hogy támadás közben, bármily ügyesen támadnak is a század-oszlopok, a Chassepot nagy pusztítást visz véghez soraikban. A mint a helyzettel tisztában voltak, fölosztották a század-oszlopokat is még apróbb röpülő rajokká, a melyeknek nem volt zárt homlokuk s ebben a formában folyton tüzelve jöttek előre s úgy morzsolták szét az ellenséget. Tehát nem helytelen itt az a gondolat, a melyet az 1866. évi hadjárat egy kitünő történetírója, Kühne őrnagy vetett föl e kérdés tárgyalásakor, hogy az osztrákoknak módjukban állott volna a hátultöltő ellensúlyozása. Azt mondja a többek között: „Ezek után az osztrákoknak épp az ellenkezőt kellett volna megpróbálniok, azt tudniillik, hogy jókora távolságról, sikeres sortüzeléssel vezessék be a támadást s ezzel ingassák meg az ellenséget. A döntő pillanatokban csak hatalmas csatárvonalakkal ellensúlyozhatták volna a poroszok gyútűs puskáját s a siker érdekében jól ki kellett volna használniok a fedett hadállásokat hatalmas concentrikus tüzeléssel, azaz ügyes mozgékonysággal". Ez mindenben az ellenkezője annak, a mit az osztrák hadvezetőség elrendelt. Nem szabad felednünk azonban, hogy ez a tanács a vesztett csata után támadt; hogy a hadjárat rövidebb lefolyású volt az 1870. évi háborúnál; hogy az első, két napig tartó ütközet után,

a mikor a baj már orvosolhatatlan volt, Benedek megtett mindent, a mit csak tehetett; hogy az utolsó pillanatban, a mikor látta a szencsétlen roham-taktika gyászos eredményét, új és hasznos utasítással látta el tisztjeit, s végül, a mint ismeretes is, a königgrätzi csatában megpróbálta jobb tüzérségének nagyszabású, sikeres fölhasználásával a porosz fegyver hatását ellensúlyozni. Az osztrák tüzérség már fegyver dolgában volt különb a porosznál, mert csupa vontcsövű ágyúja volt; mig a poroszoknak csak kilenczvennyolcz vontcsövű és hatvanhét simacsövű ütegük volt. Rettenthetetlenül is operáltak, maguk a porosz tisztek panaszkodtak, hogy a maguk részéről kivált Trautenaunál, de még Sadowánál is, inkább elő se vontatták az ágyúkat, mintsem veszedelemnek tették volna ki: „Inkább a csatát vesztették el, mint egyetlenegy ágyút.“ [1] Azonban az ágyú, meg a poroszszal egyenlő értékű osztrák lovasság nem pótolhatta a kevesebb értékű gyalogságot; már pedig az újabb időben a csata koczkáját a gyalogság harczképessége dönti el.

Az elmondott balkörülmények között indult az osztrák hadsereg a csatatérre. Mindazáltal egyes ütközeteket becsülettel vivott meg s a trautenaui ütközetben győztes is maradt. Olaszországban, a hol arányosabban oszlott meg a fény s az árnyék, az ellenséget az első összecsapással megsemmisítette.

[1] May: *Taktische Rückblicke auf 1866.* 35. l. V. ö. Hohenlohe-Ingelfingen herczeg: *Militärische Briefe* (Berlin, 1887.) III. 71. lapjával. „Az első hadjáratban (1866-ban) még gyalázat volt a tüzérségnek, ha ágyúját elveszítette; az utóbbi háborúban már az volt az alapelv, hogy a balkörülmények között az ágyúk föláldozása nem vág a katona-becsületbe“.

A Custozánál vívott csata, a melylyel az osztrákok a háborút megnyitották, szerencsés véget igért a teljes hadjáratnak. És ez ütközet különösen érdekes azért is, mert föltolja azt a természetes kérdést, hogy mit tehetett volna az északi osztrák hadsereg hozzáértőbb vezetés alatt?!

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Custoza.

Mikor a franczia nép a nagyforradalomban s századunk válságai között az uralkodó hatalmakat legyőzte és új törvényeket adott: Európában az a hiedelem támadt, hogy nincs hatalom, a mely föltartóztathatná útjában a szabadságért komolyan küzdő nemzeteket. Utóbb aztán kitünt, hogy Európa vezérnemzete, a mint Varnhagen Rákhel a francziákat elnevezte, magára maradt az önrendelkezés képességét illetőleg. Mert századunkban azok a leigázott nemzetek, a melyek függetlenségükért fegyvert fogtak, csak idegen segítséggel tudták kivívni szabadságukat. Görörgszág, Belgium, Románia szabadságukat a diplomácziának köszönhetik; a Balkán népei közül orosz segítség nélkül egyetlenegy sem rázhatta volna le a török igát; Lengyelország s az irek kábán számitottak az európai hatalmak beavatkozására; Itália és Magyarország hogy czélhoz jutottak, azt az európai fejleményeknek köszönhetik. Ezekben a tüneményekben nyomódott ki az újabb történet jelleme. Itália újjászületése leginkább annak köszönhető, hogy államférfiai s köztük kivált Cavour, a velükszületett s az olaszoknál már régi politikai ösztönnel tudták hasznukra forditani az eseményeket. Ama veszteségek árán, a melyeket az olasz hadsereg és tengerészet

Radetzkytől, Albrecht főherczegtől és Tegetthoftól szenvedett, jutott el az olasz a nemzeti egységhez.

Május 9-én vette át Albrecht főherczeg Itáliában a hadsereg főparancsnokságát. Benedek nehéz szivvel vált meg pályájának addigi színterétől, hogy sorsát a cseh csatamezőkön tegye próbára. A tábornokokhoz, a kik bucsúzóra a vicenzai pályaudvaron megjelentek, úgy beszélt, mint a kit balsejtelmek gyötörnek; bizonyos volt benne, hogy szerencsétlenség fenyegeti. „Idelenn — mondta Henrik főherczegnek — ismerek minden követ, minden csapatot, minden csapatparancsnokot; odafönn egész idegen vagyok.“ [1] A távozó tábornoknak Albrecht főherczeg elismerését meleg szavakban tolmácsoltatta.

A főherczeg-marsall 1817-ben született. Apja, Károly főherczeg, olyan gondos nevelést adott neki, hogy katona-ismeretek dolgában fölülállott korának legtöbb osztrák tábornokán. [2] Két izben csinálta végig a gyakorlatokat, a melyekkel Radetzky Felső-Olaszországban csapatait iskolázta, és a melyek Európában mintái voltak annak, hogyan kell a katonákat a békében nevelni.

1844-ben a főherczeget vezérlő-tábornoknak nevezték ki Alsó-, Felső-Ausztriában és Salzburgban. Ebben az állásában volt 1848 márczius 13-ának délelőttjén is, a midőn csapatai a Freyungot tartották megszállva,

[1] A beszélgetés fültanúja, Kählig vezérőrnagy nyomán. *Vor und nach Custoza.* (Grácz, 1892.)

[2] V. ö. a főherczeg Malcher által irt életrajzával a Bettelheim által kiadott *Biographische Blätter* 1895-iki évfolyama 279—297. lapjain; és kivált Duncker Károly oszták ezredes munkájával: *Feldmarschall Erzherzog Albrecht.* (Bécs és Prága, 1897.)

azt a tért, a hol a forradalom kitört. A népmozgalmat erőszakkal akarta volna elfojtani; az udvar azonban elvesztette a fejét, Metternich lemondott és az olyan meggyőződésű férfiak, a minő volt a főherczeg is, félrevonultak a forradalom elől. A főherczeg most olyan helyre tétette át magát, a hol külső ellenséggel állhatott szemközt. 1848 áprilisében Radetzky főhadiszállására, Veronába utazott és néhány ütközetet a marsall oldalán harczolt végig. Deczemberben Radetzky a D'Aspre hadtestében egy hadosztály vezényletét bízta rá. 1848 márcziusában a Mortaránál és Novaránál vívott csatákban a főherczeg hadosztálya volt a hadsereg elővéde. Alatta parancsnokolt Benedek, és hősiességükkel Mortaránál mind a ketten dicsőséget arattak. Márczius 23-án a novarai győzelem a harczi pálmát Olaszországban az osztrák fegyvereknek ítélte. D'Aspre nagyon hevesen tört előre, nem tudta, hogy Carlo Alberto vezérlete alatt az egész olasz hadsereg áll vele szemben s a főherczeg hadosztályának támadást parancsolt. A bátran előretörő főherczeg túlnyomó erővel találta magát szemközt; majdnem hat óra hosszán át kellett az ellenség egész haderejét sakkban tartania. Csapatai már kifáradtak; de nyugodt hidegvérűségével időt adott Radetzkynek, hogy az egész hadsereggel utána nyomuljon s hogy még idejekorán érkezzék meg a csatatérre. Ettől kezdve a főherczeget a hadsereg egyik legjobb tábornokának tartották. 1851 és 1860 között katona- és polgári kormányzó volt Magyarországon, a hol a forradalom letiprása után önkényesen kormányoztak. Kormánya szigorú, nem ritkán irgalmatlan volt; de a magyar nép önérzetében nem gázolt soha. 1863-ban nevezték ki marsallnak és akkor Bécsbe hívták, hogy elfoglalja a hadsereg szervezésére kiküldött bizottságban az

elnöki széket. A háború kitörésekor végül azzal a föladattal bízták meg, a melyre mindig becsvágyat érzett magában: utódjává lett Radetzkynek, a kitől a hadakozás mesterségét tanulta.

A főherczeg parancsnoksága alá adták a Velenczében, Tirolban, Karinthiában, Krajnában és a tengerparton levő összes csapatokat. Az olaszok kiköthettek az osztrák partok valamelyik pontján, vagy önkényteseikkel betörhettek a birodalom valamelyik olasz nyelvű tartományába: ezért helyesen adták a védelmet egyetlen kézbe. Hadiereje nagyobb részében a várak és a partok őrzésével volt elfoglalva. Hogy a nyilt csatamezőn fogadjon el ütközetet, arra kezdetben csak három hadtest állott rendelkezésére. E hadtesteket a Custozánál vivott csatában Rodich vezérőrnagy (5. hadtest), Maroicics altábornagy (7. hadtest) és Hartung altábornagy (9. hadtest) vezették. A hadsereg szelleme a legjobb volt; arra a föladatra, a melyet Olaszországban meg kellett oldaniok, győzelmek és vereségek között évtizedeken át készültek. A legnagyobb szerencse azonban az volt, hogy mint vezérkari főnök báró John vezérőrnagy állott a főherczeg oldalán, a ki ezt az állást 1859 deczember óta töltötte be s a ki a szó szoros értelmében rátermett föladatára. A három hadtest azonban, a mely a főherczeg parancsnoksága alatt állott s a melylyel döntő csatát kellett vívnia, csupán hatvanháromezer gyalogosból, háromezerötszáz lovasból állott; az olaszok pedig még egyszer akkora haderőt állíthattak vele szembe. Hogy hadseregét erősebbé tegye, az erősségekből néhány zászlóaljat vont ki a főherczeg, azokat a tartományokból elvont csapatokkal egyesítette s így tizenegyezerháromszáz emberből és tizenhat ágyúból még egy hadosztályt

alakított, a mely hadosztálynak a Custozánál vivott csatában Rupprecht vezérőrnagy volt a parancsnoka. Az egész hadsereg állott tehát hetvenegyezernyolczszáz gyalogosból, háromezerötszáz lovasból és százhatvannyolcz ágyúból. Minthogy az olaszok hadereje még most is túlnyomó volt, az osztrákok nagyobb harczképességükben bíztak, a miből az olaszok előtt különben az 1848., 1849. s az 1859. évi háborúkban már próbát állottak.[1]

Albrecht főherczeg is megtartotta azt a szokást, hogy a háború kezdetekor tábornokainak és tisztjeinek körülményes utasítást adjon a kezükbe. Ez az utasítás világos, nyugodtan önérzetes és ment mindennemű túlzástól. Jellemzi Felső-Olaszország területviszonyait s azt a harczmodort, a mely ezen a megszakgatott területen a legczélravezetőbb. Foglalkozik az ifjú, egészen még össze nem forrott olasz hadsereg természetével is, jellemzi alkotórészeinek különféleségét s a vele szemben használandó taktikát abban a tanácsban foglalja össze, hogy kerülni kell az apróbb csetepatékat, mert azzal önbizalmukat növelnék s azokban hadi jártasságot tanulhatnának. Az apróbb csatákban az osztrák

[1] Meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák hadsereg 1866-ban még nem igen ismerte a hadosztály-köteléket, s hogy a hadtestek közvetlenül dandárokra oszlottak. Az Olaszországban harczoló három hadtest mindenike három-három dandárból állott, a Rupprecht hadosztálya két dandárból. Az osztrák dandárokban körülbelől hat-hétezer ember volt, azaz két háromezer legényből álló ezred és egy vadász-zászlóalj. Az ezred három tábori zászlóaljból állott, a melyben ezerhúsz embernek kellett volna lenni, de rendszerint nem volt több kilenczszáznegyven legénynél. Rodich a Bauer-, Möring- és Piret; Maroicics a Töply-, Welsersheimb- és Scudier-; Hartung a Kirchsberg-, Weckbecker- és Böck; Rupprecht a Weimar- és Benkó-dandárokat vezette.

csapatok támadjanak azonnal. A tábornokok tartsák szoros kötelességüknek, hogy ott, a hol elegendő erővel rendelkeznek, nyomban határozottan és hatalmasan támadjanak. A gyors és erős rohamok árán elérhetik a még össze nem szokott, laza kapcsolatú olasz hadsereg szétrobbantását.[1]

Nagy súlyt helyezett a veronai főhadiszállás arra, hogy ismerje az ellenség hadállását, erejét s az ellenséges tábornokok szándékait. Sok kalandos dolgot meséltek utóbb azokról a roppant összegekről, a melyeket a dús Albrecht főherczeg a maga zsebéből fizetett az Itáliát széltében-hosszában bejáró kémeknek. A valóság csupán annyi, hogy az osztrák vezérkar az olasz hadsereg mozdulatairól a döntő pillanatokban rendszerint jól volt értesülve.[2]

* * *

Az olasz hadsereg, a melyet Ausztria ellen fegyverbe állítottak, húsz hadosztályból állott s teljesen szervezve, a hadosztály tizenkétezer embert számlált,

[1] Ezeket az utasításokat nagyobbára maga Albrecht főherczeg fogalmazta s nyomtatásban az *Oesterr. Militärische Zeitschrift* 1866-iki évfolyamában jelentek meg. (III. k. 33—60. l.)

[2] Meg kell jegyeznünk, a főherczeg a császárhoz június 3-án írt jelentésében azt állítja *(Oesterreichisches Generalstabswerk*, II. 13. l.), hogy az olasz hadsereg erejének becslésében hozzávetésből indult ki. Később pontosabb értesülésekre tett szert. Egy Griscelli nevű ember emlékirataiban azt állítja, hogy a főherczegnek kéme volt, s hogy Firenzéből megküldte neki az olasz haditerveket. Hogy az az ember, a ki III. Napoleonnak, Cavournak és a pápának is titkos ügynöke volt, mennyi hitelt érdemel, ne feszegessük. A szerző olyan férfiaktól, a kik 1866-ban a főherczeg környezetében voltak, arról értesült, hogy azok a szolgálatok, a melyeket ezek a kémek tettek, nem voltak olyan fontosak, a minőknek utóbb elhiresztelték.

az egész hadsereg tehát, a betegek s más elmaradók leütésével, körülbelől kétszázharminczezer emberből állott volna. Ekkora haderőt azonban a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtak fegyverbe állítani. A háború kitörésekor a főherczeg úgy számított, hogy a maga erejénél háromszorosan nagyobb erővel kerül szembe; minthogy azonban a hadosztályok átlag csak nyolczezernégyszáz főből állottak, az olasz hadsereg egész létszáma százhatvanötezer harczosnál nem tehető többre. Mivel pedig a névleges főparancsnokságot Viktor Emánuel király magának tartotta, annál nagyobb fontosságú volt a vezérkar főnökének megválasztása. La Marmora tábornok ezt a kiváló és kényes tisztet, abban a reményben, hogy nem fogadja el, Cialdini tábornoknak szánta. Cialdini a háborút az olasz és a spanyol harczokban tanulta meg; büszke, kissé képzelgő, erélyes ember volt, a főparancsnokságot csak teljhatalommal vállalta volna el, azzal a föltétellel, hogy függetlenül operál s hogy hadseregében a király egyik fia se kapjon parancsnokságot. Az 1848. és 1849. évi hadjáratok ugyanis arról tanuskodtak, hogy a vezérkari főnök tekintélye a királyi házból származott csapatparancsnokoknak nem imponál. La Marmora tehát a miniszterelnökséget átadta Ricasoli bárónak s maga vette át a király hadseregében a vezérkari főnökséget.[1] A két tábornok

[1] Chiala: *Cenni storici sui preliminari della guerra del 1866*, I. k. 265. l. Chiala százados volt La Marmora vezérkarában; könyve meleg védelem tábornoka mellett. Hasonlóan kevés újat ad Massari könyve: *Il Generale Alfonso La Marmora* (Firenze, 1880.). Jacini, a ki La Marmorának minisztertársa volt, könyvében: *Due anni di politica italiana* (Milano, 1868.) egészen hasonló czélt szolgál. Itália viszonyairól ebben az időben lásd még Reuchlin munkáját: *Geschichte Italiens*, három kötet.

fölfogásában kezdettől fogva összebékíthetetlen volt a nézeteltérés. Velenczét két oldalról, nyugaton a Minción, délről a Pón keresztül lehetett megtámadni. Cialdini véleménye az volt, hogy hiba volna a hadsereg zömét a Mincio mentén vonni össze s ott ütni az osztrákokra; mert akkor a híres várnégyszögben, Verona, Peschiera, Mantua és Legnano között foglalnak állást, a hol nehéz volna őket legyőzni. Ezt 1848-ban is tapasztalták az olaszok; s III. Napoleonnak is meg kellett állni a Minciónál és békét kellett kötnie. Cialdini tehát úgy gondolkozott, hogy a Pón egy arra alkalmas helyen lépjenek át és kerüljék el a várnégyszöget. Ezen az úton az osztrákokat arra lehetett kényszeríteni, hogy erős hadállásukat elhagyják, s hogy az erőben nagyobb olasz hadsereg a velenczei síkon próbálja meg a döntő csatát. Úgy tetszett, hogy a király is ezt a nézetet helyesli; mert az olasz csapatok eleintén délen, a Pó körül gyülekeztek. Ezen nézeten volt Garibaldi is; de La Marmorának más volt a véleménye. Azt tanácsolta, hogy a döntést azon a helyen próbálják meg, a hol az utóbbi századok alatt vivott háborúkban rendszerint eldöntötték Itália sorsát. Úgy okoskodott, hogy ha a Pón át akarnának kelni, akkor a vele párhuzamosan folyó Adige állja útjokat, s koczkázatos két folyón átkelni az ellenség szemeláttára; ha pedig az ellenség a két folyam között támadna, az olasz hadsereg igen kényes helyzetbe kerül. S minhogy a hídépítéshez szükséges anyagnak sem voltak bőviben, átkelés után a Pón vert hidat le kellett volna rombolni, hogy abból az Adigén is hidat rakjanak. Az osztrák főhadiszálláson a délről jövő támadásnak nyugodtan néztek eléje. Ha az olaszok átkeltek a Pón s eljutottak a Pó s az Adige között

elterülő vidékre, a melyet Polesinének hívnak, áttöretnek néhány gátat s azzal útját állották az előnyomulásnak. Könnyű dolog volt ez, mert az Adige medre magasabban fekszik a partjai mentén fekvő vidéknél. Ha az Adigén is átkelnének, az olaszoknak azon a szoros úton kell áthaladniok, hogy Páduába jussanak, a mely az euganei halmok s a Monselice nevű várkastély között vezet el. Ez a korábbi harczokból ismert csatamező pedig védelmi harczra kiválóan alkalmas terület volt.

La Marmora tehát a mellett kardoskodott, hogy a hadsereget nyugaton, a Mincio mellékén vonják össze s az osztrákokat a várnégyszögben támadják meg, hogy így szarván foghassák meg az ökröt. Hosszas vitatkozás után valamely középútban állapodtak meg, pedig háborúban rendszerint legrosszabb a középút. Azt határozták, hogy kétfelé osztják az olasz hadsereget s La Marmora a Mincio, Cialdini a Pó mellett operál. Mind a két tábornok azon törte magát, hogy lehetőleg nagy haderőt kapjon a kezébe. La Marmorának kezdetben az volt a szándéka, hogy Cialdininek csak a hadsereg egynegyedrészét, legfölebb öt hadosztályt engedjen át. Cialdini erre kijelentette, hogy azzal az erővel nem tehet semmit. Alapjában az volt a tervük, hogy az osztrák hadsereget bekerítik és két tűz közé szorítják. Ez az operálás — Moltke nagyon szerette és nagy sikereket ért el vele — a főparancsnokban nagyfokú tisztánlátást, az egyes csapatok vezéreiben pedig szigorú határozottságot tételez föl; másként könnyen beállhat az a veszedelem, hogy az ellenség a két hadsereget egyenkint lepi meg és teszi tönkre. De mert az olasz hadsereg ember-számban túlnyomó erő volt, azt hitték, hogy ezt a vállalkozást ellenük nem koczkáztatják meg.

Albrecht főherczeg és John szorgosan megfigyelték az olasz csapatok fölvonulását. Kezdetben az volt a véleményük, hogy az ellenség a Pó mellékén gyűl össze s az egész hadsereggel lépi át a folyót; arról csak utóbb értesült az osztrák főhadiszállás, hogy az olasz hadsereget két részre szakitották. Abban a jelentésben, a melyet az osztrák vezérkar június 3-án küldött a császárnak, pontosan ismerte az olaszok mozdulatait s magvában már ebben a jelentésben megvolt az osztrák haditerv. A főherczeg már akkor elhatározta volt, hogy hadseregét egyelőre Verona körül együtt tartja s aztán rajtaüt a közelebb álló ellenségen, akár a Pót, akár a Minciót lépné át. Az osztrák vezérkar munkájában jogosan mondhatta erről a tervről, hogy „gyöngébb, lanyhább csatatervet készithettek volna, de erősebbet és szilárdabbat már nem".

* * *

Poroszországnak nagyon is érdekében állott, hogy Olaszország gyorsan és erélyesen cselekedjék. Azonban Poroszország képviselője, Usedom, minél jobban kardoskodott Firenzében, La Marmora annál lanyhábban vette a dolgot. Az ok az ilyen viselkedésre egyaránt megvolt a tábornok jellemében és a viszonyokban. La Marmorában semmi sem volt abból az elevenségből, a miben kitünt akkor a porosz politika. Usedom, a ki akkor is, később is sürün összekocczant vele, nem valami hizelgő jellemrajzot is irt róla, a melyben túlozza ugyan egy kissé egyéniségének árnyékoldalait, de lényegében mégis igazságos.[1] Szerinte

[1] L. a *General La Marmora und die preussisch-italienische Allianz* czimű munka 7. lapján. (Lipcse, Wiegand Ottó, 1868.). A munka szerzője Schöll Rudolf, utóbb a müncheni egyetemen

La Marmorának „sem mint katonának, sem mint diplomatának nem volt iniciativája, nem volt teremtő gondolata; a kis dolgokban nagy volt, a nagyokban kicsinyeskedett; fásult és erényeskedő, merev és aggodalmas volt magatartásában; rendszerint nem látott tovább az orránál; rendkívül könnyen megsértődött; bátortalanul kezdett valamihez és bizalmatlan volt mindenki iránt; nehézkesen gondolkozott, de makacs volt a hajthatatlanságig, ha már valamelyes véleményt alkotott magának. La Marmora a háború érdekében azért sem fejtette ki a szükséges energiát, mert bizonyos volt arról a szerződésről, a melyet Franciaország és Ausztria kötöttek; tudta, hogy Velenczét, forduljon a koczka bárhogy is, Olaszország meg fogja kapni. Hogy a csatamezőn is óhajtott volna győzni, az természetes; a mérkőzés, minthogy a harcz jutalmáról már úgyis biztos volt, inkább csak a katona-becsület kérdése volt; s a mint minisztertársa, Jacini, utóbb meg is írta, inkább párbajnak nézte a mérkőzést, semmint komoly, döntő háborúnak. Usedom is csakhamar átlátott a szitán és nagyon megbotránkozott. Ritkán volt még szövetség, a melyben a szövetséges társak oly kevéssé bíztak volna egymásban, mint ebben. És La Marmorának nem volt-e oka, hogy óvatos legyen? Ma már tudjuk, hogy a berlini kabinet Ausztriának még az utolsó pillanatban is Gablenz által kiegyenlítést ajánlott. Ha a két német hatalmasság megérti egymást békés úton, úgy Olaszország, hogy fölkészüljön a háborúra, haszontalanul verte magát terhes adósságba, leszerel-

a philologia tanára, a ki akkor Usedomnak magántitkára volt, az ő adataiból dolgozott. V. ö. a Schöll Rudolfról szóló czikket a müncheni *Allgemeine Zeitung* 1896 szeptember 20-iki számának mellékletén.

het a nélkül, hogy Velenczét megkapná. La Marmora kedvetlensége annyira szembeszökő volt, hogy a porosz kormány május végén Bernhardi Tódort, a kiváló hadi történetirót, Lucadou vezérkari őrnagy kiséretében Firenzébe küldte, mint szakértő képviselőjét, hogy La Marmorával a csatatervekben megállapodjék. Tavaszszal az volt a terv, hogy maga Moltke megy Firenzébe, utóbb úgy határoztak, hogy egy bizalmasát fogja küldeni maga helyett. Szükségét látták annak, hogy Usedom oldalán egy megbizható ember álljon; mert a mozgékony eszű porosz képviselő nem dicsekedhetett azzal az adománynyal, hogy a valóságot a maga csapongó képzelgéseitől mindig meg tudná különböztetni. Bismarck mindig is panaszkodott, hogy az olasz viszonyokról nem tudósít eléggé pozitiv módon; hogy Usedom kedves ember, szellemes tárczaíró; azonban sohasem figyeli meg, a mit a dolgok beszélnek, hanem nézeteit mondja el a dolgok valószinű lefolyásáról. Az ő kusza előadásából, hogy ha ez vagy amaz történnék, abból, mi következhetik, képet a való állapotokról sohasem alkothat magának. Bernhardi egészen megfelelt a hozzákötött várakozásnak; tudósításai alaposan tájékoztatták Bismarckot La Marmora jelleméről és terveiről; naplói pedig egyik főforrás amaz események elbeszéléséhez, a mely eseményekben nagy felelősséggel járó állásánál fogva neki is szerep jutott.

Azokban a tárgyalásokban, a melyeket Bernhardi La Marmorával a szövetségesek haditervéről folytatott, azt a kellemetlen tapasztalatot szerezte, hogy La Marmora igen szükfejű ember, a ki a szárd királyság kicsinyes viszonyai között nőtt fel s a ki ezért kellemetlenül, idegenként érzi magát a szélesebb szemhatárt kivánó európai fejleményekben. Igen szivesen és figyel-

mesen hallgatta meg azokat a közléseket, a melyekben a porosz meghatalmazott a porosz hadsereg szervezetét és harczbaszállását ismertette; de hogy a maga terveiről beszéljen, arra csak tétován, soká huzakodva fanyalodott rá. Bernhardi arra is rájött, hogy idegen eszmék La Marmorát meg nem közelitik, hogy olyan gondolatot képtelen megérteni, a melylyel nem ismerkedett meg még hadnagykorában, a turini katonaiskolában. A mikor Bernhardi a küszöbön álló hadjárat vezetéséről kezdett beszélni, minthogy nem volt katona, La Marmora gőgösen lenézte s ebből a körülményből is ürügyet kovácsolt arra, hogy a szövetségestárs faggatásai elől kitérjen. A midőn aztán Bernhardi Moltke utasitása értelmében arra vitte a szót, hogy egységes tervek szerint operáljanak, mindenféle nehézségekkel hozakodott elő. Moltke akkor még nem ismerte a Cialdini tervét, hogy az olasz hadsereg Velenczét délről támadja meg; de ezt a tervet ő is helyesnek tartotta. La Marmorának erről egy emlékiratot is szerkesztetett. Az emlékirat azonban nem arra vetette a fősúlyt, hogy az olasz hadseregnek a támadásra útat mutasson; akármelyiket válaszsza a két út közül a hadsereg, mondta Moltke nyomatékosan, ne törődjék az osztrák erősségekkel, hanem Páduát tegye azzá a ponttá, a melyre támaszkodik („hogy melyik úton jut oda, a Pón átkelve Polesinén keresztül, vagy pedig a várnégyszög között, haránt vonalban, az mellékes"); ezáltal az osztrákokat arra kényszeriti, hogy elhagyják a várnégyszöget s hogy csatára szálljanak. Moltkénak a főczélja az volt, hogy az olaszokat döntő ütközetre kényszerítve, ezáltal megakadályozza azt, hogy az osztrákok északra vonuljanak s egyesüljenek a Benedek hadseregével. Csak semmi haszontalan várostrom,

a mely hónapokon át húzódik; semmi tétova helybenállás a velenczei határon, hanem törjenek előre serényen Bécs felé.[1] Moltke azt hitte, hogy mint ő, olyan határozott az olasz hadviselés is. Határozottság nem volt a La Marmora természetében, aztán tudta jól, hogy az olasz hadseregnek nem akkora a belső ereje, hogy azzal tanácsos volna a Dunáig előnyomulni. Csak csúfondárosan beszélt La Marmora ezekről az eszmékről Bernhardival; nem is hajlott a Moltke tanácsára, hanem elmondta Bernhardinak azt a szándékát, hogy a Mincion át a várnégyszögben terem. Saját vallomása szerint, legfőbb gondja egy semmis vállalkozás, a kicsiny és gyönge Peschiera megostromlása volt. Mert kicsinyes ember volt, sértve érezte magát, hogy porosz részről leczkét kapott a stratega föladatairól. Bernhardi tehát jogosan jelenthette Berlinbe, hogy La Marmorától ne várjanak olyan hadvezetést, a mely távolabb nézne Velencze határainál. Moltke e miatt nagyon elégületlenkedett. Meg is írta Bernhardinak: „Csodálatos, mennyire nem tudják megérteni Firenzében, hogy a várnégyszöget hamarabb foglalják el azzal, ha az osztrákot a nyilt mezőn támadják meg, mintha várait fogják ostrom alá . . . Ha Páduáig előnyomulnak, átvágták az ellenség ütő-ereit. Ki kell jönnie a várnégyszögből, hogy levegőhöz jusson.“

Terv Magyarország föllázítására.

Még egy más pontban is nagyon elégületlen volt Poroszország szövetségesével: ugyanis nagyon föltünő volt, hogy a míg eleintén maga az olasz kormány

[1] Az emlékiratot utóbb Cialdini közzétette; megjelent Scudier: *Betrachtungen über den Feldzug von 1866 in Italien* czímű munkájának a függelékében is, a 2-ik szám alatt.

ajánlkozott arra, hogy a magyar emigránsokat maga körül gyűjtvén, azok segítségével Magyarországot lángba boritja: utóbb ezekről a tervekről egészen lemondott. Berlinben Govone hozta szóba a dolgot; de Bismarck akkor még vonakodott a forradalmi eszközök használatától, mert ha azokhoz nyul, teljesen lehetetlenné teszi Ausztriával a békés egyezkedést. Azóta a dologban fordulat állott be: a porosz kabinet elszánta magát arra, hogy az osztrák birodalmat szükség esetén alapostól fölforgassa. E terv mellett Usedom kardoskodott a legbuzgóbban; nála mindig nyitott ajtóra találtak a magyar emigránsok vezérei, a kik összeköttetésben állottak az otthoni titkos bizottsággal és Usedom készpénznek vette a gróf Csáky és Türr tábornok igéretét, hogy módjukban van porosz és olasz pénzzel az osztrák hadsereg háta mögött veszedelmes lázadást szitani. Természetesen az emigránsok maguk között sem értettek egyet; és gróf Csáky Kossuth Lajosról a legócsárlóbb hangon szokott beszélni, azt állitván, hogy Magyarországon személyében gyávának tartják, hogy hiú és uralomvágyó; s végül, hogy a mozgalmat ultra-demokratikus irányba akarná terelni. Körülbelül ugyanabban az időben maga Kossuth is fölkereste La Marmorát s Magyarország szövetségét ajánlotta föl az olaszoknak. De csakhamar kisült, hogy Magyarország volt diktátora nem rendelkezik többé Magyarországgal, s hogy az emigránsok ajánlata üres kérkedés; mert Magyarország a königgrätzi vereség után is, bár Klapka megjelent az ország határán, nyugton maradt. Usedom gyülékony képzelmét azonban lángra lobbantották ezek a hitegetések s vele egy húron pendült Cerutti olasz államtitkár, a ki évek óta azon dolgozott, hogy az emigránsokkal szövetség

létesüljön, s a ki május végén egy beszélgetés alkalmával elragadtatásában Bernhardit arról biztosította, hogy egy hónap alatt megnyerhetik egész Magyarországot; hogy fél Magyarország már is az övék, arról kezeskedik. Csáky, a ki természetesen azon dolgozott, hogy a vállalkozásra pénzt és fegyvert kapjon, a szivárvány gyönyörűséges színeivel festette ki reménységeit s Usedomnak és Bernhardinak arról kezeskedett, hogy terveiket Deák is helyesli s hogy a pesti forradalmi bizottság nem tesz egyetlen olyan lépést sem, a miről a nemzet vezérét kéz alatt ne értesítené.

Azon nem kell nagyon csodálkozni, hogy a szóban forgó diplomaták, a kik a magyar viszonyokat nem ismerték, fölültek a hitegetésnek s az igéretekből valamit el is hittek. A min csodálkozni lehet, az, hogy Türr tábornok hitelre talált azzal az állításával is, hogy a horvátok, a szerbek s az oláhok is készek az ő és barátai vezetése alatt fegyvert ragadni; tehát azok a nemzetiségek, a melyek 1848-ban és 1849-ben fegyvert ragadtak a magyarok ellen s alkalmat adtak arra, hogy a lázadás iszonyatos polgárháborúvá fajuljon, s a kik a valóságban 1866-ban sem igen éreztek másként, a mint éreztek tizennyolcz esztendővel előbb. Bernhardi óvatosabb és a dologhoz inkább értő volt Usedomnál; meg is ütődött egy kissé, a midőn Türr a mellett kardoskodott, hogy az oláhok élére azt az Éber tábornokot kell állítani, a ki szavahihető emberek állítása szerint iszákos volt. Azt kellett hinnie azonban, hogy Usedom avatottabb a dologban, kivált a midőn ez azt bizonyítgatta neki, hogy az 1849. évi népfölkelésben a magyarországi szerbek vitéz vezére, Stratimirovics, a kinek hasznos szolgálatait osztrák tábornoksággal jutalmazták, két esztendővel előbb az

olasz kormánynak azt az ajánlatot tette, hogy bizonyos összegű pénzért a katona-határőrvidéket föllázítja. Elég az hozzá, Bernhardiban az a meggyőződés támadt, hogy Poroszország és Itáliának egyaránt az a legfontosabb érdeke, hogy a dalmata partokon egy hadtest kössön ki, onnan nyomuljon az ország belsejébe s a magyarokat és a horvátokat lázítsa fel. E czélra legalkalmasabbaknak Garibaldi önkénteseit találta s az a tábornok, a kinek agyában mindig az általános népfölszabadítás egetverő eszméi forrongtak, kapvakapott a Bernhardi gondolatán; vérmes képzelőtehetsége nyomban azt rajzolta eléje, hogy nem csupán Magyarország népeit szabadítja fel, de fellázítja a török alattvalókat is, hogy jármukat rázzák le. Berlinben is valószínűnek tartották azt, a miben Bernhardi reménykedett, hogy La Marmora szemmelláthatóan lagymatag hadvezetése is lendületet nyer azáltal, ha Garibaldi önkénteseivel a monarchia szivébe tör.

Bismarck, a ki Ausztria ellen egyetlen eszközt sem akart használatlanul hagyni, minden irányban kifeszítette hálóját. Vitathatatlanul ehhez a szövevényéhez tartozott az is, hogy Hohenzollern Károly herczeg oláh fejedelemmé választását támogatta; a herczeg trónrajutását (1866 májusában) a radikális pártnak s a radikális párt vezérének, Bratianunak köszönhette, a ki akkor még a dáko-román birodalom megalapításáról álmodozott, a melynek határait Erdélylyel és Magyarországnak némely részeivel szerette volna kikerekíteni. Románia azonban akkor még nagyon gyenge szövetséges volt, s annyira nem volt készen a háborúra, hogy Károly fejedelemnek 1866 júniusában, hogy a török fenyegetések elhárítására néhány csapatot fegyverbe állíthasson, Szerbiából kellett puskaport és

töltést szerezni. Románia, valamint Szerbia is Ausztriának sohasem volt jóakaró szomszédja; Szerbiában akkor Garasanin, Obrenovics Mihály fejedelem minisztere, a Bratianu-éhoz hasonló álmokat táplált. A magyarországi szerbek között akna-munkát végeztetett Oreskovicscsal, a ki előbb az osztrák hadseregben százados volt, de 1862-ben néhány más pánszláv tiszttel kilépett a szolgálatból. Oreskovics összeköttetésben állott a belgrádi porosz és olasz konzulokkal: Laubernauval és Scovassoval, a kiknek az volt a megbizatásuk, hogy Ausztriában a szerbek között mozgalmat szítsanak. Meddő erőlködés volt ez, mert az osztrák délszlávok ragaszkodtak a dinasztiához. Oreskovics tehát kalandos tervet eszelt ki: azalatt az ürügy alatt, hogy lázadással Boszniát akarja felszabaditani a török iga alól, a délszlávok között keresztes háborút hirdetett a félhold ellen, igy akarta az osztrák kormánynak lehetetlenné tenni, hogy katonaságát a határőrvidékről kivonja s harczba küldje a poroszok ellen. Annyiban geniálisnak mondható ez a terv, hogy Oreskovicsot czéljához juttatta: a maga és társainak zsebébe csinos összegű porosz és olasz pénzt hozott. Mert Türr tábornok, a kit, a mint már előbb emlitettük (I. kötet, 386. l.), Bismarck Bukarestbe és Belgrádba küldött, jókora összeget, négyszázezer frankot vitt magával, s azzal vásárolhatott embereket. A kétezer szám azonban, a mennyit Türr Berlinbe jelentett, nyilván erős nagyitás, s csupán azokban a számadásokban volt meg, a melyeket Türr és Oreskovics a magyar forradalmi bizottság elé terjesztettek; mert a szóban forgó *legió*-nak a Türr jelentésein kivül semmi nyoma; Türr pedig még a porosz-osztrák fegyverszünet alatt is azt jelentette Berlinbe és Firenzébe telegraphikus úton: „Készen

vagyunk, hogy támadhassunk, várjuk a háború újabb kitörését". A derék tábornok egyébként akkor vetette el a sulykot a legjobban, a midőn szeptemberben Bernhardit Berlinben meglátogatta és szerencsétlenségnek mondta, hogy két héttel korábban nem küldték Belgrádba, mert akkor a szerbek július 10-én ötvenezer emberrel állottak volna Magyarország határán s kevéssel utóbb még egy éppen akkora hadsereget indíthattak volna útnak. A dolog a valóságban azonban nem ment ilyen könnyen. Mihály fejedelem óvakodott attól, hogy kompromittálja magát; Oroszország nem bátorította s attól tarthatott, hogy Oroszország támogatása nélkül, Ausztria és Törökország között maga mehet tönkre.

A viszonyok ismerete szempontjából hálával tartozunk Bernhardinak azért, hogy alkudozásait naplójában feljegyezte; tudósításait azonban, kivált azokat, a melyek a magyar emigránsokra vonatkoznak, nagy bizalmatlansággal kell fogadnunk. Az a terv, hogy az oláhok s a délszlávok a magyarokkal, tehát halálos ellenségükkel, az osztrák birodalom ellen kezet fognak, csak álmodozás; s az összeesküvéseknek praktikus következményük csak oly esetben lehetett volna, ha igaz, hogy egy olyan ember, a minő Stratimirovics tábornok volt, föllázítja a határőrvidéket. Stratimirovics életben volt még, a midőn a Bernhardi naplói megjelentek s felháborodással írta meg egy bécsi lapnak, hogy az egész dolog mese; hogy az olasz kormánynyal soha sem közvetetlenül, sem közvetve nem alkudozott. Ausztria szempontjából a dolog lényege az volt, hogy határain, a hol zavarok készültek, mindenütt a Bismarck ellenséges kezére bukkant s ezért a dolog nem csupán kellemetlen, de szerfölött veszedelmes is volt. Türr

tábornokkal egyidőben Pfuel porosz követségi tanácsost azzal bízták meg, hogy az Al-Duna mellékén izgasson Ausztria ellen s ezért nagyon félős volt, hogy a gondosan, de könyörtelen módon elhelyezett aknák egyszer csak föl találnak robbanni.[1]

Ez az eset állott volna be akkor, ha ezeket a tervelgetéseket valamely rendes hadsereg támogatja. Bernhardi ezért sürgette La Marmorát, hogy Garibaldinak minél hamarább engedje meg a dalmata partokon való kikötést. La Marmora azonban, minél közelebb volt a háború, annál határozatlanabb és kedvetlenebb volt. Nevelésénél és hagyományainál fogva konzervativ lévén, nem igen bízott a magyarok forradalmi terveiben, a mint nem nagyon bíztak benne az aggodalmasabb természetű olasz politikusok és hadvezérek általán, például Cialdini, aztán Visconti-Venosta, a ki, hogy elfoglalja követségét Konstantinápolyban, Magyarországon utazott keresztül s Firenzébe állandóan azt jelentette, hogy az ország inkább hajlandó a kibékülésre, mint a forradalomra, s hogy az emigránsoknak nincs semmi befolyásuk. Mindennél döntőbb körülmény mégis az volt, hogy La Marmora mindig, mindenben

[1] Az *Aus dem Leben Theodor von Bernhardi's* című munka hetedik kötetén kívül, lásd még az: *Aus dem Leben König Karls von Rumänien* című munka első kötetét, aztán Garibaldi *Memorie autobiografiche*-jében a 408. és következő lapokat, különösen pedig Kienast A.: *Die Legion Klapka* (Bécs, 1900.) című munkáját. Kienast e munkájában nagy szorgalommal, de, sajnos, kritikátlanul s erősen porosz- és magyarellenes tendenciával gyűjtötte össze az e tárgyra vonatkozó összes adatokat. Kienast például munkája 87-ik lapján hihetőnek mondja Oreskovics állítását, hogy a belgrádi porosz és olasz konzulok vele *írott szerződést* kötöttek, a melynek értelmében a határőrvidék föllázításáért Szerbia Boszniát kapja jutalmul.

a III. Napoleon tanácsai szerint járt el s minthogy III. Napoleon kiegyezkedett Ausztriával, Magyarország fellázitását sem helyeselhette. A franczia császár minden kivánsága La Marmorának annyira parancs volt, annak olyan vakon engedelmeskedett, hogy a magyar-olasz legiót (mintegy ötszáz legényt, a kik magyar ezredektől szöktek meg), a melyet 1859 óta az olasz kormány tartott Közép-Itáliában, a helyett, hogy a Pó mellé, a csatamezőre rendelte volna, július hó 10-én Bolognába küldte helyőrségi és kórházi szolgálatra. La Marmora a legfontosabb kérdésben is úgy döntött, hogy Garibaldi önkénteseivel ne törjön Dalmácziába és Tirolba, hanem az Albrecht főherczeg hadseregét fenyegesse oldalról. Ezzel nem használt semmit Poroszországnak; mert Poroszország azt kivánta, hogy Ausztriát olyan ponton fenyegesse, a melynek megvédéséért Csehországban fekvő főhadseregét kell meggyöngitenie. Kárba veszett a Bernhardi ékesszólása, hasztalan nyilatkozott Poroszország június 12-én késznek, hogy a három millió franknak felét, a mennyibe Magyarország fellázitása kerül, magára vállalja, La Marmora nem fogadta el az ajánlatot s ezzel a magyar legió összes költségeit Poroszország nyakába szakitotta. Feltünő, hogy Bernhardi még a háború után is azt tartotta az olasz vereség főokának, hogy lemondott Dalmáczia megszállásáról. Azzal nem volt eléggé tisztában, hogy a délszlávok egyáltalán nem gondoltak az Ausztriától való elszakadásra; Dalmáczia az ellenség kikötése ellen jól meg volt rakva csapatokkal s kérdés, hogy az éppen nem kiváló olasz tengerészet alkalmas volt-e csak arra is, hogy egy hadsereget az Adria keleti partjára átszállitson. Lissát nem egyszer szerették volna az olaszok elfoglalni, aztán Tegetthof volt annyira bátor,

sőt vakmerő is, hogy az ellenség egyéb vállalatai elé olyan akadályokat gördítsen, a melyen a vállalat megfeneklik. A porosz érdekeknek persze kapóra jő, ha Ausztriát Magyarországon lekötik; az azonban több a valószínűnél, hogy Garibaldi önkénteseit a horvát partokon czéltalanul áldozták volna föl.

La Marmora és Poroszország képviselője között Itáliában tehát nőttön-nőtt a feszültség. Mert a tábornok önérzetes ember volt, a mint Bernhardi is följegyezte, nagyon sértve érezhette magát, a midőn Usedom június 17-én egy gőgös jegyzéket küldött át neki, a melyben egész nyiltan azt a szemrehányást teszi, hogy lanyhán, hanyagul veszi az osztrákkal vivandó háborút. A porosz követ még egyszer sürgette az erélyes háborút, a várnégyszög elkerülését, Magyarország föllázitását s az előnyomulást a Duna felé; mert „Olaszország csak úgy tarthatja Velenczét birtokában állandóan, ha az osztrák hatalmat sziven döfte". A nem kért tanácsra La Marmora nem is válaszolt, a mint azonban megtudta, hogy a porosz vezérkar a háborúról szóló munkájában panaszkodik az olaszok lanyha hadviseléséről, 1868-ban közzétette ezt a jegyzéket, hogy bosszút álljon a porosz kormányon. Helyesen számított az indiskréció hatására, Ausztriát mélyen sértette az olaszoknak adott tanács, hogy Ausztriát sziven kell döfni.[1]

* * *

[1] Usedom ezzel kényes helyzetbe került, mert a június 17-iki jegyzéket a maga felelősségére irta és küldte el; azért a benne használt kifejezésekért felelősségre vonták, bár a porosz *Staatsanzeiger* 1868 augusztus 11-iki számában hivatalosan jelentette, hogy a jegyzékben ajánlott haditervet helyeselte a kormány is. A szolgálatból való kilépésének valódi okairól lásd a Horst-Kohl *Bismarck Jahrbuch*-jának 1896. évfolyamát.

La Marmora, mielőtt átvette volna a hadsereg vezetését, felkereste Cialdinit Bolognában, hogy a vitás haditerv dolgában vele megegyezzék; de találkozásuknak nem volt semmi kézzelfogható sikere. Ebben a dologban az ember csupán az érdekelt két férfi tudósítására támaszkodhatik, mert találkozásuknak rajtuk kívül nem volt más fültanuja, tudósításaik pedig lényeges dolgokban ellenmondanak egymásnak. Cialdini kívánságaiból csak azt tudta keresztülvinni, hogy a húsz hadosztályból nyolczat adjanak a keze alá, tehát körülbelül a hadsereg megfelezésében állapodtak meg, a mi eredetileg egyik tábornoknak sem volt a szándékában. La Marmora látszólag beleegyezett abba, hogy a Minció mellett csak tüntetni fog, s ezzel leköti az osztrákok figyelmét; Cialdini pedig él az alkalommal s átkel a Pó vizén. Ha ez sikerül, úgy La Marmorának mindent el kell követnie, hogy egyesüljenek. Csak abban az esetben, ha a Pón nem kelhetne át, kell Cialdininek megmaradni a jobb parton s nyugati irányba húzódni, hogy így egyesülhessen La Marmorával. La Marmora, úgy látszik, kikötötte magának, hogy esetleg Cialdini nélkül is előnyomulhat s ezzel elválott egymástól a két tábornok, a nélkül, hogy valamiben megegyeztek volna. La Marmora bizott abban, hogy az osztrákokkal egyedül is szembeszállhat. A hadsereg, a melyet a király és ő vezetett a háború kitörésekor, erősebb volt kilenczvenezer embernél, Cialdini pedig csaknem hetvenezer embernek parancsolt. Szükségből még a kisebb hadsereg is megmérkőzhetett volna a hetvenötezer főnyi osztrák hadsereggel.[1]

[1] Találkozásukról a hadjárat után a két tábornok között kínos vita támadt. A vitát barátjaik röpiratai nyitották meg, nevezetesen az *Il generale La Marmora e la campagna del*

A főherczeg és John haditerve.

Mozdulatlanul feküdt a főherczeg hadserege a várnégyszög mögött. Az osztrák vezérkar, Argus módjára, száz szemmel figyelt az ellenség mozdulataira; a kitünően szervezett hirszolgáltatás nyomán végül egész helyesen állapithatták meg, hogy a háborúban a király serege fogja a főszerepet játszani. Hogy az ellenséget teljesen megtévessze szándékai felől, a főherczeg a Minció mentéről teljesen visszavonta csapatait s június 14-ike körül egész hadseregét az osztrák terület keleti és déli határaitól körülbelül egyenlő távolságra, Cologna és Lonigo között vonta össze. Az olaszokban azt a hiedelmet akarta kelteni, hogy ott, az Adige és a várnégyszög mögött, erős állásban maradva, védelmi csata elfogadására készül. Hogy az ellenséget annál jobban elámíthassa, olyanformán hangzó napiparancsot terjesztetett, hogy a főhadiszállás Veronát elhagyja és bennebb, Cologna tájékára költözik. Azalatt pedig John tábornok a főherczeggel egy vakmerően támadó

1866 czimű röpirat. A mint elmérgesedett a penna-csata, maguk az érdekelt felek is síkra szállottak, előbb La Marmora: *Schiaramenti e rettifiche* (Firenze, 1868) czimű röpiratával, a mire Cialdini a *Riposta del generale Cialdini* (Firenze, 1868) czimű röpirattal felelt. A közzétett bizonyító erejű okmányok szorgos összevetéséből az derül ki, hogy La Marmora ebben a kérdésben is homályosan beszélt és tétován viselkedett. Cialdininek abban igaza van, hogy neki hinni kellett abban, hogy La Marmora a Minciónál csak tüntet. Egyebek között v. ö. azzal a telegrammal, a melyet Petitti, La Marmora vezérkarában a másodfőnök, június 22-én, tehát a Custozzánál vivott csata előtt két nappal küldött Cialdininek: „Legyen ön nyugodt, hogy huszonnegyedikén a tüntetés a Minciónál megtörténik."

csatatervet fogadtatott el. Az osztrákok el voltak veszve, ha a két olasz hadsereggel egyszerre kell mérkőzniök, azoknak nagyobb száma agyonnyomta volna őket. Elhatározták tehát, hogy rávetik magukat az egyik seregre, arra, a melyiket közelebb kapják. A közelebb eső a király hadserege volt. John arra számított, hogy a két ellenséges hadsereg egyszerre fogja átlépni a Pót s a Minciót. Ha úgy történik, Cialdini bármily gyorsan nyomul előre, mert a Pót át kell hidalnia, csak ötödnapra érhet az Adigehez; a főherczegnek tehát annyi ideje volt, hogy a király hadseregén, a mely két napi járó földre feküdt a Minciótól, rajtaüssön s azt megverve, visszaforduljon az Adigehez, hogy leszámoljon Cialdinivel is. Néhány napon belül kellett tehát mind a két hadsereget legyőznie. Míg a két ellenséges hadsereg külön áll, a főherczeg gondolhatott a győzelemre; egyiket a más után legvághatta éles kardjával. Sőt ha az egyiket legyőzi, a másiknak nem lesz bátorsága eléje kerülni. A mint eldöntötték, hogy a király hadseregét támadják meg, elkészitette az utiterveket, hogy a csapatokat nyugati irányba útnak indítsák. Csupán a gyors előnyomulással lehetett megakadályozni, hogy La Marmora és Cialdini a határfolyamok oltalma alatt egyesüljenek. Erős és gyors támadással lehetett csupán kiegyenlíteni az erők aránytalanságát. I. Napoleon mondta egyszer, hogy: „a háborúban minden egyszerű, de mert egyszerű, éppen azért nehéz". Az osztrák hadsereg vezérei előtt itt határozott stratégiai föladat állott s jobban már meg nem oldhatták, mint a hogy megoldották.[1]

[1] Lásd báró Waldstätten János táborszernagy munkáját: *Strategische Grundsätze in ihrer Anwendung auf den Feldzug in Italien, 1866.* (Bécs, 1895) Waldstätten mondja könyve 82.

Június 20-án mondta föl a fegyverszünetet Olaszország, — mert az 1859. évi hadjárat után az ellenfelek nem kötöttek volt végleges békét — és La Marmora megparancsolta csapatainak, hogy keljenek át a Mincion. Az osztrák vezérkar értesült erről a mozdulatról és az osztrák hadsereg is nyomban kimozdult Colognánál elfoglalt központi állásából.

A parancsot, hogy a hadsereg nyugati irányban útnak induljon, a főherczeg már előbb elkészítette, most csak dátummal kellett ellátnia. A hadsereg tehát elhagyta a várnégyszög mögött elfoglalt állását, hogy két napi úttal, junius 22-én és 23-án, a hadsereg Verona táján, a várnégyszög között gyüljön össze; a második nap délutánján már együtt volt a hadsereg a kijelölt helyen. Hogy a csata napján a főherczeg az egész hadsereggel rendelkezhessék, a Pó mellékéről, a határokról is magához vonta az őrálló csapatokat. A Scudier-dandárt, a mely a Pó mellett állott, vasúton szállitották a hadsereghez s csupán egy vadászzászlóaljat, meg egy huszárezredet hagytak hátra elővédül a Cialdini majdnem hetvenezer főnyi seregének szemmeltartására. Arra elég volt ez az erő, hogy a főhadiszállást az ellenség mozdulatairól kellő időben értesítse. Minden gondjukat arra fordították, hogy az osztrák hadsereg a csata napján az utolsó emberig együtt legyen. Az egész erő szoros összefogása, a Pó felől fenyegető veszedelemtől való meg nem riadás hozta meg a döntést. Ilyen módon a főherczeg-marsall és vezérkari főnöke teljesen kihasználták hadállásuk minden előnyét; a strategia nyelvén szólva, védelmi állásban voltak;

lapján, hogy a főherczeg, a midőn Johnnal a hadsereg központi helyen való összevonását tervezte, már gondolt arra, hogy a királyt fogja megtámadni, sőt akkor már el is határozta a támadást.

de állásukat csak úgy használhatták ki teljesen, ha támadnak és pedig teljes erőből.[1]

Azonban ez nem volt még minden, lehetséges volt, hogy a király nem lépi át a Minciót, hogy csak föl akarja tartani az osztrák hadsereget, hogy Cialdininek utat nyisson. Ebben az esetben az osztrák főhadiszállás el volt szánva, hogy tesz még egy lépést, maga kél át a Minción és a királyt lombard területen támadja meg. John tehát nem javasolhatott olyan vakmerő lépést, a mitől a főherczeg visszariadt volna. Ez az ő nagy érdeme. Elfogadta a más által kieszelt haditervet s maga csak hadvezér volt, a ki nem habozott, a midőn a döntő lépést meg kellett tenni.

Az olaszok a Minción át a várnégyszögbe törnek.

Nyomban a fegyverszünet lejárta után, a melyet az olaszok egy nappal előbbre tettek, mint az osztrák főhadiszállás, tehát június 23-án éjfélkor, a király előcsapatai átlépték a Minciót és előnyomultak az Adige felé. Az olasz lovasság kiterjeszkedett a két folyam között fekvő egész síkon. A főherczeg átengedte nekik a tért, lovasságát Verona alá vonta vissza. Egész addig az ideig az osztrák lovasság szigorúan őrködött a

[1] Ezek az intézkedések a hadtörténeti irodalomban a legteljesebb elismerésre találtak; a főherczeg azonban igen szigorúan ítélt magáról. A mint Waldstätten mondja könyve 89-ik lapján, a főherczeg utóbb annak a nézetének adott kifejezést, hogy hibát követett el, a midőn a Dél-Tirolban fekvő csapatokat, a melyek a tartományt őrizték, s a melyek kitettek egy gyönge dandárt, vasúton nem hozatta a hadsereghez. A velenczei partokon is volt egy portyázó dandár, hogy olasz hadihajók ne köthessenek ki. A főherczeg úgy gondolta, hogy néhány zászlóaljat onnan is hozathatott volna vasúton a csatatérre.

Minció partján; a közlekedés az osztrák s az olasz partok között teljesen szünetelt. La Marmora nem tudván, hogy az ellenség központi hadállását a Pó s a Minció között már június 22-én éjjel elhagyta s hogy feléje közeleg, azt hitte, hogy az osztrákok legalább két napi járásra vannak benn a tartományban. Ő is, katonái is jó jelnek vették, hogy a félelmes osztrák lovasság visszahúzódik előlük.

Sirtori olasz tábornoknak jelentették ugyan, hogy Verona táján erős osztrák csapatok táboroznak, de a tudósítást annyira hihetetlennek tartotta, annyira meg volt győződve arról, hogy az osztrák hadsereg valahol Velencze táján táborozik, hogy értesüléséről érdemesnek sem tartotta jelentést tenni a főhadiszállásnak.

La Marmora tehát azt képzelhette, hogy azt teszi, a miben Cialdinivel megállapodtak, s nem tartott attól, hogy a főherczeg megtámadhatja. Azt igérte, hogy az osztrák hadsereget foglalkoztatni fogja, hogy Cialdini észrevétlenül kelhessen át a Pón. La Marmorának tehát az volt a terve, hogy hatvan-nyolczvanezer emberrel átkel a Mincion s vonul az Adige felé, s Custoza és Somma Campagna halmaira támaszkodva, fenyegető állást foglal. Ezzel a tüntetéssel akarta a főherczeget központi hadállásából Verona felé kicsalni; arról sejtelme sem volt, hogy maga kerüljön hálóba. Cialdini azt képzelte, hogy La Marmora csak két hadosztály gyaloggal s lovasságával tör elő Verona felé, s hogy a két olasz sereg egyesülése előtt semmi szín alatt sem fog döntő csatát vívni a főherczeggel. La Marmora azonban ismert nyakasságával megmaradt rég dédelgetett tervénél, hogy betör a várnégyszögbe, a mire az osztrák haditerv számított is. Előnyomulásának csak akkor van sikere, ha az ellenség olyan aluszékonyan

veszi a háborút, a hogy azt ő képzelte: az esetben az egyesült olasz hadsereg kétszeres erővel szakadhatott volna az osztrák hadsereg nyakába. Az olasz tábornok keveset tartott ellenfelének energiájáról s hogy ebben csalódott, azt Custozánál keservesen kellett tapasztalnia.[1]

La Marmora tehát június 23-án másnapra azt a parancsot adta, hogy az egész hadsereg lépje át a Mincíót s törjön a várnégyszögbe. Mantua és Peschiera a Mincio mellett feküsznek s mint két torony őrizték azt a széles kaput, a melyen át az olaszok Velencze még vissza nem hódított földjére léphettek. La Marmorának, a mint kényelmes intézkedései bizonyítják, eszeágában sem volt, hogy megtámadhatnák, hogy csapatait csatarendbe összevonja. Tizenkét hadosztályából hármat a Mincion túl hagyott, kettőt Mantua, egyet Peschiera szemmeltartására; a folyón túl hagyta el tartalékágyúit is, a melyek a Custozánál vívott csatába meg sem érkezhettek. Kilencz hadosztálylyal nyomult előre s ezek is egymástól meglehetősen távol állottak, annyira hogy a legdélibb két hadosztály részt sem vehetett a csatában. Őt tehát az osztrákok, a kik maguk mögött le sem rombolták a Mincio hidját, hogy a határ átlépése annál kényelmesebben történhessék meg, teljesen megtévesztették és becsalták az eléje

[1] Cialdini magánkivül volt, a midőn június 24-én délelőtt a a király sürgönyéből arról értesült, hogy keményen összetűztek az ellenséggel. Nyomban a következőt válaszolta a királynak: „Kétségbeejtett felséged tudósítása. La Marmora megigérte nekem, hogy a tüntetésnél tovább magát nem ragadtatja. Abban reménykedem, hogy a vállalkozását nem lesz okunk megbánni.“ Ezt a sürgönyt utóbb Cialdini kiadta annak bizonyságául, hogy La Marmora nem tartotta meg igéretét. S ez igaz is, bárhogy akarta La Marmora megczáfolni.

feszített hálóba. La Marmora mindazáltal, a mint azt a maga igazolására utóbb kijelentette, tábornokainak azt a parancsot adta, hogy a szükséges óvatossággal nyomuljanak előre s a vidéket az Adigeig kutassák át szorgalmasan.[1] A tábornokok azonban, mert maguk is azt hitték, hogy az osztrák tábor kelet felé meglehetős távolban fekszik tőlük, többnyire csak fölületesen, vagy éppen nem hajtották végre parancsát.[2]

Az osztrák vezérkar minden lehetőt megtett, hogy a hadserege mozdulatait eltitkolja. Volt oka rá, hogy árulástól tartson. A mikor a főherczeg csapatait központi hadállásából június hó 14-én éjjel Verona alá visszavezette, titokzatos világosságot vettek észre, a mely a veronai vár fölött álló Monte Baldóról indult ki s az olasz határok felé haladt. Mit jelenthetett? Veronában azt gyanították, hogy megállapított

[1] *La Campagna de 1866 in Italia*, I. 178. l. A munka első kötete 1875-ben jelent meg; a második, a mely a Custozánál vívott csata után történt eseményeket foglalja magában, csak 1895-ben.

[2] Az olasz hadsereg a Minciót három helyen: Monzambanonál, Valeggionál és Goitonál, egymástól akkora távolságban lépte át, hogy a csata napján a hadsereg északi és déli széle között négy mértföld volt a távolság. A három hadtest mindenike négy hadosztályból állott. Legészakabbra Durando tábornok alatt az első hadtest állott négy hadosztálylyal (Cerale, Pianell, Sirtori, Brignone), a Pianell hadosztály tulajdonképpen Peschiera szemmeltartására volt szánva, csapatainak egy része még részt vehetett a harczban. Erre támaszkodott a Cugia, Govone, Umberto herczeg és Brixio hadosztályokból álló harmadik hadtest Della Rocca tábornok alatt. A második hadtestből, a melyet Cucchiari vezetett, két hadosztály (a Longoni s az Angioletti) délelőtt Goitónál kelt át a Mincion, két hadosztálya (a Mignano s a Cosenz) visszamaradt a folyam túlsó partján. Ezeken kivül Sonnaz lovas-hadosztálya vett részt a csatában.

jel, a melylyel az olaszok barátjai és kémei azt adják hírül, hogy az osztrák visszavonult, hogy a Minciónál nincs mitől tartani. Ezt a tudósítást meg kellett zavarni. Ezért június 22-től 24-ig katonákat állítottak a Monte Baldóra, a kik egész éjen át lámpákat lengettek, hogy az olasz tábort ezzel is megtéveszszék.

Az osztrák fölvonulása a mit sem sejtő olasz had balszárnya közelébe.

Minden a főherczeg kívánsága szerint történt. Június 23-án délelőtt az ellenség elől lassan visszavonuló huszárok azt a hírt hozták, hogy az olasz előcsapatok átlépték a Mincziót s hogy valószinűen az egész hadsereg át fogja lépni. Arra tehát nem volt szükség, hogy a főherczeg keljen át a folyón s úgy keresse fel az olasz királyt. Most már bizonyos volt a csatatér dolgában is: a Minczió s az Adige között elterülő síkon csap rá az olasz seregre. Egy körülmény még szilárditotta elhatározásában. Nemcsak Verona táján mutatkoztak olasz csapatok, hanem a távolabb eső Mantua környékén is,[1] az ellenség tehát szétszórtan áll, könnyen megsemmisithető. Június 23-án délelőtt tizenegy órára a főherczeg Veronában magához rendelte tábornokait, hogy szándékát tudassa velük s beavassa őket csatatervébe. Az olaszok széles homlokkal, délnyugatról északkeletre futó vonalban nyomultak előre; útközben akart rajtuk ütni s velük megverekedni. Nem támad homlokba, mert akkor az olaszok hasznát vehetnék nagyobb létszámuknak. Többnyire egyszerű, de igen hasznos tanácsokat adott a hadmozdulatok szempont-

[1] Valószinűen a Mantua szemmeltartására hátrahagyott Mignano és Cosenz hadosztályok voltak ezek a csapatok.

jából. Az osztrák hadsereg még az este és másnap délelőtt észrevétlenül az ellenség baloldalához férkőzik s azt északról egész erejével megtámadja. Ha a támadás sikerül, az olaszok kénytelenek arczot változtatni s így egész erejük alig kerülhet a tűzbe. Az ellenségnek arra, hogy megtévesztették, még a csata napja délelőttjén sem szabad rájönnie. E czélból a főherczeg az összes rendelkezésére álló lovasságot, mind a négy ezredet egy tömegben Pulz ezredes parancsa alá rendelte, meghagyva, hogy kora reggel Verona felől szemközt törjön az előnyomuló olaszokra, azt a hiedelmet keltve, hogy a veszélyt arról várhatják. Így az ellenségnek oka lesz azt hinni, hogy az osztrák hadsereg zöme is abból az irányból fog érkezni s ha ez a czél sikerül, a csatát a legjobb reményekkel nyithatják meg. Ezeket fejtegette nagy vonásokban a főherczeg tábornokainak, lelkükre kötvén, hogy legyen bátorságuk kezdeményezni s hogy a csatának az egész vonalon a támadás jellegét adják.

Nyomban hozzá is láttak, hogy végrehajtsák a kapott parancsokat. A hadsereg elővéde még délben elindult Veronából, hogy az olasz hadsereget megkerülje. Elől a Rupprecht tartalék gyalog-hadosztálya ment, utána az ötödik hadtest Rodich vezetése alatt, ezek estére elérték a csatamező északi szélét s Castelnuovót és Sonát szállották meg. Az egész hadsereg készült a támadásra.

Este a táborban másodszor is főztek, a levest megették, a húst eltették a csata napjára. A főherczeg szigorú parancsot adott ki, hogy a katonáknak reggeli három órára fekete kávét főzzenek; mert Radetzky apótól azt tanulta: „jó, ha a katona a csata napján valami meleget érez a gyomrában“. A nagyobb málhát

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

hátrahagyták az Adige túlsó oldalán s a csapatok szabad ég alatt töltötték az éjszakát. Ebből aztán megtudták a katonák is, hogy reggel dörögni fognak az ágyúk. Éjjel eső esett, a mely megzavarta az alvást, de leverte a port és megfrissítette a levegőt is. A nap ragyogóan kelt föl a csatamezőn.

Reggel három órakor az osztrák tábor fölkelt és hadállásaiba vonult. Somma Campagna halmaira támaszkodtak, ott helyezték el a tartalékot, a Maroicics vezérlete alatt álló hetedik hadtest két dandárát; ezt az erőt csak a döntő pillanatban akarta a főherczeg a csatába vonni. A sereg többi része sorakozott a támadásra. A balszárnyon, a mint tudjuk már, Pulz alatt az összes lovasság állott s az volt a föladata, hogy magára terelje az olaszok figyelmét s őket keleti irányban lekötve tartsa. Az ellenség czentrumával szemközt a kilenczedik hadtest foglalt állást Hartung vezérlete alatt. A jobb szárnyon állott az ötödik hadtest Rodichcsal az élén s a Rupprecht hadosztály; volt rá ok, hogy odaállítsák a legnagyobb erőt. Ez a csapat, miután a megkerülést végrehajtotta, állotta el az olaszok visszavonulásának az útját; rajtuk állott, hogy a győzelem teljes legyen. Föladatuk volt váratlan támadással zavarba ejteni az olaszokat s aztán számbeli túlsúlyukkal minden ellenállást eltiporni.

Este semmit sem sejtve ütöttek tábort a halmos vidéken az olasz előcsapatok a Minciótól keletre. Az osztrák őrszemek, mert tudták, hogy az ellenség közel van, csöndesen viselkedtek s a szép nyári estén hallgatták az olaszok énekét. Minthogy ez annak volt a jele, hogy az ellenség becsapatta magát, azonnal jelentették a vezérkari főnöknek, a ki ujjongva kiáltott föl: „Hadicselünk sikerült!“ Egészen észrevehetetle-

nül természetesen nem történhetett meg a Rupprecht és Rodich dandárok fölvonulása az olaszoktól északra. Cerale tábornok kapott nehány jelentést, de nem helyezett semmi súlyt rájok.[1] A háborúban nincs veszedelmesebb dolog annál, mintha előre megállapitjuk, hogy az ellenség mely irányból fog támadni. Akkor minden szem a megállapitott irányba néz s könnyen megesik, hogy nem veszik figyelembe azokat a jelentéseket, a melyek az ellenség valóban megtett mozdulatairól számolnak be.

Reggel az olasz tábornokok hosszú oszlopokban indították meg csapataikat a Verona felé vezető utakon. Előttük az a halmos vidék feküdt, a melyet a Garda-tó félkörben fog körül s a mely csaknem Veronáig nyulik el. A Minciótól félkörben halmok nyulnak a síkig s egy meglehetősen meredek hegyfokban végződnek. Az olaszoknak megvolt az az előnyük, hogy ezt a kedvező hadállást elfoglalhatták.[2]

A Minció közelében emelkedik a Monte Vento, előtte a Monte Cricol áll, kelet felé a magas Santa Lucia, végül délkelet felé az egész síkságon uralkodva a Belvedere és a Monte della Croce magas csúcsa, e két halom volt a mögöttük fekvő Custoza faluval a helyzet kulcsa, a melyet az olaszok makacsul véd-

[1] Az olasz vezérkar munkája. I. k. 175. l.

[2] „A halmos vidékek természetének megfelelően az emelkedések a széleken a legmagasabbak .... A szélen fekvő emelkedések általán százötven-háromszáz méter magasak; míg a beljebb eső halmok magassága alig száz-százhúsz méter. A peremhalmok tehát nemcsak a lombard-velenczei síkságon, de a befelé eső halmokon is uralkodnak. Hogy minő előnye van annak, a ki a szélső halmokat elfoglalta, azt nem kell magyaráznunk.“ *Scudier jegyzete.*

tek s a melyet az osztrákok győzelmesen elfoglaltak. Hogy az ellenséget tökéletesen megverhessék, az osztrákok kénytelenek voltak előbb átengedni az ellenségnek a hegykoszorút, aztán ostrom árán visszavenni tőlük. Radetzky már 1848 július 25-én megverte volt e helyen az olaszokat; John a katonamesterségből akkor állott próbát; ezek az emlékek a császári sereget reménységgel töltötték el.[1]

Ezt a halmos vidéket az olaszok első hadteste (Durando alatt) foglalta el. Ettől délre, már a síkon a második hadtest, Della Rocca tábornok vezetése alatt tört előre s megszállta Villa-Franca városkát, a mely egészen a Della Croce hegy lábánál, egy előrenyuló hegyfokon fekszik. Viktor Emánuel király annyira biztonságban érezte magát, hogy szokott lovassétáját még e reggel is megtette. A főhadiszállás Valleggioban, a Minció partján maradt, tehát messze a nyomban kitörő csata harczvonala mögött. A Valleggio körül fekvő halmokról nehány olasz tiszt puskatűznek a föllegét figyelte meg Villa-Franca felől; de La Marmora balgaságnak mondta, hogy az osztrákok olyan közel volnának. Ő maga csupán segédtisztje és két lovas

[1] E csatáról osztrák fejtegetések a következők: *Taktische Studien über die Schlacht von Custoza* (Bécs, 1891), írta Karl Mathes Ritter von Bilabruck ezredes, *Betrachtungen über den Feldzug in Italien* (Bécs, 1894, második kiadás 1896), írta báró Scudier Antal táborszernagy; *Custoza*, (Bécs, 1897), írta Strobl Adolf ezredes. Scudier beható és részletes kritikáját adja az összes hadműveleteknek. V. ö. továbbá Verdy du Vernois: *Taktische Details aus der Schlacht von Custoza* (Berlin 1876); és Arnim: *Die Taktik der Situation* czímű munkájának első részével. Ez a két kiváló porosz katona-író is a legnagyobb elismeréssel adózik a főherczeg intézkedéseinek.

kiséretében elhagyta a főhadiszállást, hogy felügyeljen a Della Rocca hadtestének előnyomulására, a melynek két hadosztálya, az Umberto trónörökös és a Bixio által vezetett osztályok, a hadsereg jobb szárnyát képezték s a rónán törtek előre. A trónörökös csapataival Villa-Franca előtt állott s a vezérkari főnöktől azt kérdezte, hogy főzessen-e, vagy pedig az előtte fekvő vidéket kutassa át? A válasz az volt, hogy az átkutatás fölösleges, mert az Adigén innen nincsen osztrák. A csapatok tehát főzéshez láttak. La Marmora föllovagolt a Villa-Franca fölött fekvő Della Croce magaslatra, hogy a lassanként előnyomuló csapatoknak kijelölje azt az állást, a melyen megállapodnak, a honnan az osztrákokat megfigyelik. Ez volt a Cialdinivel való megállapodás.

A támadást megnyitja Pulz lovashadosztálya az ellenség jobb szárnyán.

La Marmorát képzelgéseiből váratlanul ágyúlövések téritették eszméletre. A sereg jobb szárnyáról hallatszottak a lövések; reggeli egynegyed nyolcz óra volt, a mikor a trónörökös és Bixio hadosztályainak irányában sürű porfelhők emelkedtek a levegőbe. A megtámadottak alig tudtak elkészülni a lövésre: mint a vihar, úgy csaptak soraikra a Pulz ezredes lovasszázadai. Ez a vitéz lovasvezér, a mint elbeszéltük már, azt kapta föladatul, hogy foglalkoztassa az ellenség jobb szárnyát, mig az osztrákok a balszárnyon az ellenséget megkerülik. A főherczeg ezt úgy képzelte, hogy Pulz csak ingerkedjék az ellenséggel s csak háborgassa; mert négy ezred, negyedfél ezer lovas hogyan kezdhet ki húszezernél több pus-

kással? Pulzot azonban elragadta a forró lovastűz s komolyan nekiment az ellenség hadsorainak. Két ezredet: a császár-huszárokat s a Tráni-ulánusokat maga vezette; a másik két ezredet Bujanovics ezredes. Kezdetben azt hitte Pulz, hogy csak az ellenség lovasságával lesz dolga, de csakhamar az ellenség gyaloghadsoraira bukkant. De azért előretört csapatával. Az ulánusok annyira előrohantak, hogy parancsot kellett küldeni nekik a huszárok bevárására. Azok azonban már ellenséget szimatoltak s nem tudtak megállani. Parancsnokuk, Rodakovszki ezredes, Pulztól azt a rövid parancsot kapta, hogy: „üssön az ellenségre, a mint rátalál". Maga is, ulánusai is a parancsot pontosan teljesítették. Először egy bersaglieri csatárlánczra bukkantak, azt elgázolták s a második csatasorban találták az Umberto hadosztályának a zömét. A gyalogságnak alig volt annyi ideje, hogy négyszögbe álljon; egy ilyen négyszögben vonta meg magát a trónörökös is. Egy zászlóaljnak a csücskét legázolták, egy más zászlóaljat összekuszáltak: így rohantak a derék csapatok a golyót szóró gyalognégyszögök között északkeletről délnek, hogy az ellenségen áttörjék magukat. Egy széles árok azonban útjokat állotta: az ulánusok kénytelenek voltak visszafordulni. Golyózáporban, a melyben sok lovat vesztettek, vonultak vissza, az olaszokat teljes fejetlenségben hagyva maguk mögött. A harcz hevében az ulánusok zászlója egy olasz tiszt kezébe esett, de majd ismét elragadták tőle. A vakmerő támadás után az ötszázötven lovasból csak kétszáz gyülekezett a zászló köré. Nem ennyire sikeresen, de még mindig igen dicséretesen dézsmálták meg az ellenséget patával és karddal a Ferencz József-huszárok. És bár a más két ezred

Bujanovics vezetése alatt csak az olasz lovasokat verte vissza s csak a gyalogság soráig tudott előnyomulni, támadásával az olaszok jobb szárnyát mégis megingatta s megtévesztette annyira, hogy a csata végéig, újabb támadást várva, helyéből ki sem mozdult. A lovastámadás tehát elégséges volt arra, hogy a majdnem tizszer annyi ellenségbe félelmet oltson. Az olaszok nem vesztettek sokat, Della Rocca azonban az osztrák lovasok mögött gyalogságot sejtve, annak támadását várta. A csata sorsára döntő módon folyt be, hogy Umberto és Bixio hadosztályai, összesen harmincz zászlóalj, a síkon maradtak s aggodalmasan tekintgettek kelet felé, a honnan újabb támadást vártak.

A meglepésben igen gyakran a támadásnál is nagyobb hatású a nyomában járó lélektani benyomás. La Marmora a Monte Crocén arról győződött meg, hogy seregét keletről támadják. Lejövén a halomról, Della Roccával is elhitette, hogy a nap fáradalmai és dicsősége az Umberto és Bixio hadosztályoknak jut osztályul. Ilyen értelemben adta Della Roccának előbb csak szóval, tizenegy óra felé írásban azt a parancsot, hogy Villa-Francát bármi támadás ellen megvédje és állását mindaddig ne hagyja el, míg arra parancsot nem kap. Viktor Emánuel király Della Roccát meglátogatva, megismételte ezt a parancsot. Utóbb meglátjuk, hogy ennek a hiedelemnek mekkora volt a jelentősége s a belőle folyó intézkedések milyen döntően hatottak a csata lefolyására.

Időközben La Marmora rájött arra, hogy a róna és Villa-Franca megtartására mennyire fontos a balra eső halmok, kivált a Monte della Croce megszállása. Ezért a Brignone hadosztályt útnak indítva, maga vezette föl azt a sík területen uralkodó csúcsra s meg-

bízta ott Custoza falu megtartásával is. A Cugia hadosztálynak parancsot adott, hogy minél gyorsabban nyomuljon a Brignone hadosztály nyomába. És helyes is volt ez az intézkedés, csupán abban tévedett La Marmora, hogy a támadást keletről várta, holott északról tornyosultak feje fölé a viharfellegek.

Rodich és Rupprecht tábornokok váratlanul rácsapnak az olasz balszárnyra.

Nem ott, hanem a csatatér ellenkező oldalán, a jobb szárnyon kellett volna a főherczeg és John tervei szerint fölhasználni az egész haderőt. A tizenegy dandárból, ennyiből állott a hadsereg, öt állott ott Rodich és Rupprecht tábornokok vezetése alatt az olaszok oldalában s reggel hét órakor megkezdték a támadást. A hadvezetőség kitünő intézkedései már kezdetben biztositották a sikert; szám szerint is erősebbek voltak az osztrákok ezen a döntő ponton az ellenségnél. A közelben álló ellenségről nem is álmodva, csöndesen ballagtak az olaszok a Minciótól az Adige felé vezető utakon. Rupprecht elővédje észrevétlenül, hirtelen megszállotta a Monte Cricolt. Ez a tábornok azonban erejét oldalvédekre osztván szét, nem tudta többé csapatait egységes rohamban vezetni az ellenségre. A nagyobb erejű ellenség összeszedte magát és a halmot az osztrákoktól visszavette. A mint Rodich meglátta ezt a fordulatot, hadtestéből egy dandárt küldött segitségül, hogy az ütközetet megújitsák. Az osztrákok rájöttek arra is, hogy az olaszok nem ismerték fel a helyzetet nyomban és málhájukkal nyugodtan baktattak előre; mert vezérük, Cerale tábornok azt hitte, hogy csak elővéddel, a még távol álló

ellenség valamely portyázó csapatával ütközött meg s ezért kényelmesen folytatta az útját. Az ütközetnek ismét egy merész lovas-roham adott lendületet. Báró Bechtolsheim százados egy századnyi, körülbelül százharmincz lovassal vágtatva csapott rá az ellenség kényelmesen menetelő oszlopaira. Cerale tábornok meglepette magát, ő is, a mellette lovagoló Dho tábornok is megsebesült; csapatai megzavarodtak, a mi arra vallott, hogy az olasz hadsereg igen sok csapata nem járta végig azt az iskolát, a honnan a csatába mehetni. Rodich a Piret-dandárnak azt a parancsot adta, hogy Oliosi falut támadja meg, a melyet rövid idő alatt (féltíz körül) heves utczaharcz után el is foglaltak. A Cerale hadteste fölbomlott és sietve menekült a Minció felé. Az olasz tisztek többizben megkisérlették, hogy megállítsák megbomlott csapataikat. Nehány zászlóalj megszállotta a Monte Ventot, ez volt utolsó erősségük az osztrák tábor s a hátuk mögött folyó Minció között. Az olaszok szerencséjére a Pianell hadosztály, a mely Peschiera szemmeltartására hátramaradt, meghallotta az ágyúdörgést s tábornoka egy dandárt küldött a megtámadottak segítségére. Így a Monte Vento, mint olyan pont, a melyre a védekezésben támaszkodhattak, megmaradt az olaszok kezében. Pianell nem merte egész hadosztályával elhagyni a Mincziót; attól tartott, hogy az osztrákok elzárják az átkelést s aztán parancsa is úgy szólott, hogy helyét ne hagyja el. Ez teljesen érthető; közbelépése mégis hátráltatta volna az osztrákok győzelmét. Az osztrákoknak pedig, fővezérük parancsának megfelelően, meg kellett volna feszítniök minden erejüket, hogy a Minció mellé szorult olaszokat elgázolják.

A főherczeg csataterve. Az okok, a melyek miatt nem volt teljesen kivihető.

Ilyenformán a csata már a reggeli órákban megkapta a maga jellemét: a heves lovastámadás megállította és helyhez kötötte az olaszok jobb szárnyát; a balszárnyat pedig túlnyomó erő ostromolta. A főherczeg reggel négy órakor indult el Veronából, különböző halmokról áttekintette a harcz változásai szerint. a bontakozó csatát. Hadserege jobb szárnyán foglalt aztán állást, mert a döntő csapást onnan kellett az ellenségre mérni. Az ő, meg főhadiszállása magatartásáról a válságos csata alatt, igen vonzó leirást hagyott ránk Dudik, a tudós benczésbarát: *Erinnerungen aus dem Feldzuge 1866 in Italien* czímű munkájában. A leirás igy szól: „Abban a pillanatban érkeztem a csatatérre, a midőn Peschierában a Croce-erődből egy ágyúlövés eldördült. Minden szem abba az irányba nézett s nekem alkalman nyilott egy pillantást vetni arra a nagy térképre, a melyen a csataterv volt vázolva s a melyet kiterítve Aresin vezérkari százados tartott a térdein. A fönséges főherczeg a térkép mellett állott és mellette báró John, a vezérkari főnök . . . Hadsegédek jöttek-mentek, osztogattak parancsot és vettek jelentéseket, olyan nyugalommal, mintha az egész dolog csupa parádé volna. Alig hallottam egyetlen hangos szót is, azt sem tudtam, hogy remélhetünk-e, vagy félnünk kell? Úgy hiszem, hogy az aggodalom kiült az arczomra, a mit az urak közül egy észrevett s a fülembe súgta: az olaszokat teljesen megleptük; jól állunk".

A főherczeg a jobb szárnyon szemmel tarthatta csatatervének sikerét, arról azonban nem tudhatott, a mit Pulz, túllépve megbizatását, megkezdett és be is végzett. Nyolcz és kilencz óra között újabb parancsot küldött tábornokainak; ideje volt, hogy levonják az oldaltámadás következményeit s Rodich és Rupprecht a Minció közelébe nyomultak, hogy elvágják az olaszok elől a visszavonulást. A legnagyobb föladata ennek a diadalmasan előrenyomuló szárnynak volt; parancsot kapott, hogy hevesen törjön elő Santa Lucia és Monte Vento felé s onnan hátba támadja az ellenséget. A csata alapgondolatát szigorú logikával vitték keresztül. Ezért kapta Rupprecht, a ki a jobb szárny legszélén állott, azt a parancsot, hogy Monzambanonál a Minció hídját tartsa szemmel, ha eléri, rombolja le, hogy a túlsó parton fekvő olasz csapatok ne jöhessenek a csatatérre s hogy a harczoló olasz csapatok mögött vágja el a visszavonulás útját. A fődolog az olasz balszárny megkerülése volt. Hogy e hadmozdulatnak teljes legyen a sikere, a másik szárnyon nem volt szabad az osztrákoknak hevesen támadni s be kellett érniök azzal, hogy az ellenséget Custozánál és Villa-Francánál helyhez kötik. A Hartung vezetése alatt álló kilenczedik hadtestnek, a mely az olasz czentrummal állott szemben, erejével takarékoskodni kellett, mert a homloktámadásnak Custoza és Monte Croce felé csak akkor lehetett teljes sikere, ha Rodich már szétszórta az ellenség balszárnyát s ha az olasz czentrumot oldalba kaphatta. A főherczeg igen szivesen vette volna, ha az olaszok még távolabb vannak a Minciótól, mert a tervbe vett megkerülés annál veszedelmesebb. A Pulz rohama ebből a czélból történt. A mikor a főherczeg ezt a parancsot leiratta,

még nem tudta, hogy Pulz már támadott s hogy támadásával nagy félelembe ejtette az ellenséget. A korábban kapott parancs szerint nem volt szabad neki komolyan hajbakapni az olaszokkal; föladata csupán az volt, hogy beljebb csalja őket Somma Campagna irányában.

Így kapcsolódott volna egyik dolog a másba, ha minden összevág, ha Rodich hadteste és Rupprecht hadosztálya körülfoghatják az olasz balszárnyat, hogy egyik hadosztályát a másikra vesse s végleg megsemmisítse. A siker tehát azoknak a tábornokoknak és csapatoknak az ügyességétől és erejétől függött, a kiknek az olasz balszárny megkerülése volt a föladatuk, ha olyan bátran és pontosan végzik a dolgukat, a mint azt a csatatery kivánta, úgy az olasz király hadserege menthetetlen.

A csapatok fölvonulásáig szabatosan úgy ment minden, a hogy azt a főhadiszállás elrendelte. Attól fogva azonban a csata részben más fordulatot vett, mint a hogy azt a főherczeg és John kitervelték: igazodott a maga természetes törvényei szerint. Mindenekelőtt La Marmora, útjában az Adige felé, nem akart az osztrák hadsereg mellett elhaladni, a mint azt a főherczeg a csata folyamán s még a császárnak küldött első jelentésében is hitte; neki csak az volt a szándéka, a mint már emlitettük, hogy megszállja a halmokat s ott erős állást foglaljon. Hogy nagyobb romlás nem érte, annak köszönhette, hogy csak egyes csapatait lepték meg útközben. Pulz pedig, a mint tudjuk, a maga szakállára dolgozott s a mit elhamarkodott, azt nem tehette többé jóvá a főherczeg parancsa. Még végzetesebb volt, hogy Rodich és Rupprecht tábornokok a nekik küldött parancsot csak órák

multán kapták meg; mert a parancs vivője az ellenség tüzébe keveredett s csak tizenegy és tizenkét óra között adhatta át a parancsot. Végül Hartung altábornagy is a kilenczedik hadtesttel a herczeg akaratánál korábban vegyült a csatába. Mielőtt megkapta volna a parancsot, hogy maradjon veszteg Custoza előtt s idő előtt ne nyomuljon előre, meg akarván felelni a kezdeményezésben is a főherczeg parancsának, az ellenség czentruma ellen ostromot rendelt el.

Az osztrákok többszörös hatalmas támadásai az olasz czentrum ellen, ismételt rohamaik a Custoza előtt emelkedő, csakhamar vértől párolgó halmok ellen, adták meg jellegét és nevét a június 24-iki csatának.

Hartung hadteste hasztalanul támadja meg arczban Custozánál az olasz czentrumot.

A mint előbb már elbeszéltük, La Marmora éppen idejében szállotta meg Brignone dandárával a Monte della Crocét. Most már Hartung altábornagy, egy ügyes, tapintatos tábornok, sem tűrhette tovább a tétlenséget, a mikor füle mellett jobbról-balról ágyúk fütyöltek. Tudta jól, hogy a főherczeg hadseregével jobbra akar fordulni s hogy ez a hadmozdulat kora reggel nem sikerülhet. Az arczban való támadás tehát koczkázatos vállalat volt. Azonban a győzelem reménye is nagyon csalogatta s ezért nyolcz óra után csapatainak parancsot adott, hogy rohanják meg a Monte della Crocét.[1]

[1] Hartung iniciativáját Mathes ezredes könyvében kedvezőtlenül ítéli meg. Hartung egyik vezérkari tisztje, Pielsticker, előnyomulását szellemesen védelmezi: *Eine Gefechtsepisode aus*

Három dandár vitézül kapaszkodott a hegyre: Hartung hadtestéből a Weckbecker- s a Böck-dandárok s hozzájuk csatlakozott a hetedik hadtestből Scudier dandára. Az olaszok Brignone vezetése alatt részben még arczczal keletnek állottak, Pulz századai után néztek, a mikor lövések hallatszottak északról. Az osztrák főhadierőnek északról való előretörése az olaszoknak készített meglepetésekhez tartozott. Brignone a maga csapataiban gyorsan elrendelte a védelmet s a meredek hegyoldalra fölkapaszkodó osztrákokat gyilkos puskatűzzel fogadta.

Weckbecker és Böck csapatait azonban sem az ellenség golyózápora, sem a földcsuszamlások és szakadékok nem tartották föl útjukban s kimerülten és lelkendezve ugyan, de fölvergődtek a hegy szélére. Brignone most szuronynyal támadott az osztrákokra, a kik a hegy szélét nem birták megtartani s az olasz granátosak elől visszaszaladtak a völgybe. Amadeo herczeg, az olasz király fia, a későbbi spanyol király sebet kapott; igen vitézül harczolt ő is, meg a csapata is.

Scudier tábornoknak kezdetben nagyobb sikere volt. Dandárából egy ezredet a Monte della Croce ikertestvére, a Belvedere ellen küldött. Az olaszok e támadásnak csak gyönge csapattal állhatták az útját;

der Schlacht von Custoza, 1866 (Teschen, 1891) czímű röpiratában. V. ö. kivált Duncker munkájával: *Feldmarschall Erzherzog Albrecht*, 226. l. A katona-irodalom is helyesnek tartja a tábornok eljárását. Albrecht főherczeg ugyan azt kívánta, hogy ne siesse el a támadást; de elismeri, hogy a támadást méltánylandó okok ajánlották. A támadás módja ellen azonban több kifogást emeltek. Itt is azokat tapasztalták, a mit tapasztaltak az északi csatatéren: mindkét helyen sürű hadoszlopok támadtak erős hadállások ellen. A roham-taktika itt is nagy veszteséggel járt.

a Belvedere osztrák kézbe került s az osztrákok győzelmesen vonultak be Custozába. A Monte della Croce elfoglalására most a tizenkilenczedik gyalogezred indult. A vakmerő csapatok nagy erőmegfeszítéssel kúsztak elő a sziklás oldalon; és szerencsésebbek voltak bajtársaiknál, mert megszalasztották az ellenséget s elfoglalták ágyúit, a melyek a hegy gerinczén, a kereszt mellett állottak.

La Marmora mindeddig csapatainál maradt s Villa-Francában is, a hegyélen is kitartásra buzdította őket. Most azonban támáskodni kezdett a küzdelem sikerében. Haszontalanul erőlködött azon, hogy a Lombardia-dandár állását megtartsa. A mikor a dandár tovább már nem tarthatta magát, az a gondolata támadt, hogy gyors segítséggel még javítani lehet a helyzeten. A helyett azonban, hogy egy tisztet küldött volna segítségért, izgatottságában elveszítette a fejét s maga lovagolt el, hogy a késedelmező tábornokokat gyors előnyomulásra sarkalja.[1] Természetes, hogy a nagy kavarodásban azt a tábornokot, a kit keresett, Govonet, nem tudta megtalálni. Cugiával nehány szót váltott a dolgok szomorú állásáról, aztán hirtelen Villa-Francában termett s rábeszélte a királyt, hogy ne maradjon tovább a csatatéren, hanem térjen vissza vele Vallegio-ba, a főhadiszállásra. Nem gyávaságból tette ezt, mert La Marmora 1848-ban és 1849-ben, aztán a krimi hadjáratban próbáját adta vitézségének; s mégis a csatatér e hirtelen elhagyása foltot ejtett katonabecsületén.

Hamarkodása annál nagyobb hiba volt, mert a szerencse éppen akkor ismét az olaszokhoz szegődött.

[1] Az olasz vezérkar munkája. I. k. 257. l.

Az ő parancsára a Cugia-hadosztály megjelent a hegy alatt, a melyen az elszánt dulakodás folyt; Ferrari ezredes épp a La Marmora sürgetésére rohant elő két zászlóaljjal roham-lépésben. Viktor Emánuel király is, meglátva a veszedelmet, parancsot adott Govonenak, hogy tüstént menjen a czentrumra. Tehát minden oldalról rohantak elő az olasz csapatok, hogy helyt álljanak a szétszórt Brignone-hadosztály helyett. A menetelésben s a harczban elcsigázott Scudier-dandárt szétszórták; a tűzben álló mindkét osztrák ezred ezredese súlyos sebet kapott s így az osztrákok kénytelenek voltak, hogy az imént diadallal elfoglalt hegyet föladják s hamarosan visszavonuljanak a völgybe.

Bármennyire nem sikerültek e rohamok, Hartung makacsul megmaradt szándékánál. Annyit legalább el akart érni, hogy az olaszokat meggátolja győzelmük kihasználásában. A Kirchsberg dandárából megmaradt egyetlen ezredet a Belvedere új megostromlására küldte. Az osztrákok ismét a hegyre kapaszkodtak és soká szorongatták az ellenséget. A csata eldöntésében ez a szivósság fontos szerepet játszott.

Az osztrák támadás megakad, déli szünet az ütközetben.

Tizenegy órára járt az idő, a mikor az olasz czentrum a Weckbecker-, Böck- és Scudier-dandárokat visszaverte. Ebben az időben az osztrákok a szárnyakon győztek; a középen azonban az ellenség vitéz magatartása vitássá tette a győzelmet. Custozánál jobban belemelegedtek a harczba, mint a hogy a főherczeg szerette volna. Minthogy Hartung már úgy is beleharapott a dologba, a fővezér nem aka-

dékoskodott abban, hogy az ostrom után újabb és újabb ostromot kiséreljen meg. A főherceg és John szünetlenül a jobb szárnyat tartották szemmel, mert annak kellett eldönteni a csata sorsát. Csiga lassúsággal mozogtak ott; ugyan miért késhetnek a parancsnokok a derekas támadással? Rodich Oliosi megostromlása (féltizenegy óra) óta miért nem használja fel győzelmét, miért nem tiporja el az előtte levő ellenséget? E kérdéseknek a magyarázatát részben megkapták akkor, a midőn Rodich tizenegy óra után újabb parancsért a főhadiszállásra küldött. A nyolcz órakor elküldött parancsot tehát nem kapta meg. A főherczeg még szigorúbban hagyta meg most neki és Rupprechtnek, hogy keményen támadjanak. Rupprecht hadosztálya az elfoglalt halom körül most semmisítse meg az ellenséget s a Minció hidját Monzambanonál rombolja le. A főherczeg úgy képzelte, hogy e föladat végrehajtására egy hadosztály elég erő. A Rodich hadteste erős támadással támogassa a keményen harczoló czentrumot. Az olaszok czentruma Santa Luciára és Custozára támaszkodott; amott a Sirtori, itt a Govone hadosztálya harczolt. Rodichot a hozzá közelebb eső Santa Lucia ellen küldte; ha azt elfoglalja, úgy Custoza előtt a balszárnyon erős hadállásban van s a magaslat sem tarthatja tovább magát. A főherczeg untalanul visszatért nagy gondolatához, hogy az olaszok balszárnyuktól bármi áron elvágassanak; akkor a jobb szárnyon harczolók magukra maradnak mintegy lógva a levegőben.

Azonban most sem lehetett keresztülvinni a nagyszabású csatatervet. Rodich igen vakmerő dolognak tartotta, hogy a Rupprecht hadosztálya magára maradjon a jobb szárnyon s maga egész hadtestével döntő

tusára a czentrum ellen induljon. Az a hadosztály a reggeli támadáskor kizökkent taktikai állásából s nagyobb föladatok megoldására többé nem volt képes. A parancsnokok erejüket nagyon is szétaprózták s többé nem rendelkeztek csapataikkal. Aztán a hadosztályban volt egy határőrezred, több negyedik zászlóalj, a melyek rendszerint csak helyőrségi szolgálatot tettek; ezek a csapatok tehát harczképességben nem mérkőzhettek a többi csapatokkal. Ha Rodich reggel Oliosi ostromakor a Piret-dandárt nem küldi segítségül, az osztrákok azon a ponton nem jutnak sikerhez. Rodich nem indulhatott a czentrum ellen, a míg a Piret-dandárt a Rupprecht csapatai föl nem váltották. Akár lanyhaság, akár óvatosság volt magatartása, késedelmezésével az olaszok czentrumának egy órányi olyan időt szerzett, a mikor lélekzetvételhez juthattak; előnyomulásának különben így megvolt a sikere, csak nem olyan gyors és nem akkora, a mint a főhadiszálláson szerették volna.[1]

[1] Rodich magatartását különbözően ítélték meg. Az osztrák vezérkar munkája (II. 100. l.) az adott viszonyok között a Rodich magatartását megokoltnak találta. Scudier viszont egészen határozottan lanyhasággal vádolja. Az olaszok is, Corsi például, a hadműveleteket a jobbszárnyon bágyadtaknak és megkésetteknek tartják. Rodich életrajzában Lukes (*Militärischer Maria Theresia-Orden.* 225. l.), a mely életrajz részben a Rodich elbeszélésén alapszik, Rodich magatartását indokoltnak s a helyzetből folyónak tartja, mert a Piret-dandár akkor még tusában állott a Pianell-dandárral, tehát nem mehetett Santa Lucia megvívására. Ez volt a főherczeg véleménye is s Rodichot továbbra is megtartotta kegyeiben. Neki sem volt titok, hogy a hiba elkövetése Rupprechtet s a Rupprecht csapatait terheli. Rupprechten kívül minden önálló parancsnok, Rodich, Hartung, Maroicics, Pulz megkapta a csata után a Mária Terézia-rendet. Waldstätten bebizonyította, hogy a határőrezredek s a negye-

A mint Rupprecht megkapta a parancsot, hogy az ellenséget hátban kell megtámadnia s Monzambanonál a hidat le kell rombolnia, arra jött rá, hogy hadosztályának nagyobb része már használhatatlan; de hogy engedelmeskedjék, legalább egy zászlóaljat mégis megindított Monzambano ellen. Ez olyan gyönge előnyomulás volt, hogy a kis csapatot menthetetlenül szétmorzsolták.

Ilyen módon déltájban az osztrákok megszüntették az offenzivát. Az eddig folyó heves harczban hosszabb szünet állott be. Az olaszok czentruma föllélekzett. Sirtori tábornok annyira nekibátorodott, hogy megtámadta Rodich előretolt csapatait, a mely lépésével utóbb büszkélkedett. Govone és Cugia hadosztályai, a melyek Custoza magaslatait olyan vitézül védték, abban bizakodtak, hogy átestek a dolog nehezebbjén. Govone, hogy kímélje a töltést, a lövöldözést egészen abbahagyatta, s a fáradt csapatoknak megengedte a főzést.

Az volt az olaszoknak a legnagyobb szerencsétlenségük, hogy főhadvezetésük egyáltalán nem volt

dik zászlóaljak használhatatlan csapatok voltak. S valóban a csata után a Rupprecht vezénylete alatt álló határőrezredet Veronába küldték várszolgálatra s helyébe onnan más csapatokat hoztak a csatatérre. Waldstätten okoskodására a főherczeg később azt jegyezte meg (77. l. jegyzete), hogy ha a tartalékhadosztályt korábban összeállítják, az egyes csapatok jobban összeforrtak volna. E bizonyítékok érett megfontolása után megértjük, hogy a főherczeg, a ki parancsai végrehajtására mindig nagy súlyt fektetett, miért nem tartotta Rodichot hibásnak. Rodich, a ki 1848-ban már mint határőrtiszt Jellasich alatt Magyarország ellen a horvát fölkelést szervezte, tovább is bizalmas embere maradt az udvarnak; utóbb Dalmáczianak vo helytartója, a mikor, titkos összeköttetése lévén a Boszniában lakó kereszténységekkel, előkészítette, hogy Ausztria Boszniát meghódíthassa.

A csapatparancsnokok a maguk szakállára harczoltak; La Marmorát hasztalanul keresték a csatatéren. Tulajdonképen csak a balszárnyon állottak rosszul. Centrumuk vitézül verte vissza az osztrákok rohamait. A jobbszárnyon (Villa-Francánál) Umberto és Bixio hadosztályai a Sonnaz lovashadosztályával még fölhasználatlanul hevertek; ezek a csapatok a Pulz lovasrohama óta nem állottak szemben ellenséggel. Ha Della Rocca tábornok elszánt ember, nem vesztegel hiában Villa-Francánál, hanem előnyomul Somma Campagna vagy Custoza felé és segitséget visz az ott harczoló csapatoknak. A mint már elbeszéltük, La Marmorától délelőtt azt a parancsot kapta, hogy maradjon Villa-Francánál s az ellenség támadását verje vissza; ő aztán egész napon át szigorúan ragaszkodott ehhez a parancshoz, s igy Bixio hasztalan könyörgött, hogy engedje meg neki a támadást. Della Rocca utóbb, a midőn tétlenségéért több oldalról szemrehányást tettek neki, azzal védekezett, hogy délben, attól fogva, hogy az olasz balszárny szétveréséről értesült, gondolnia kellett arra, hogy az osztrákok győzelmük folyományaként a Minción való visszavonulást Valeggiónál elvágják. Őrizkednie kellett tehát attól, hogy merész előnyomulásával koczkáztassa a visszavonulásnak ezt a vonalát is.[1] Effajta aggodalmai miatt nem

[1] Az *Autobiografia di un veterano* czimű, az elolvasásra igen érdemes könyvben (két kötet, Bologna, 1898) Della Rocca habozása igazolását megkisérlette. Vezérkari főnöke, gróf Robilant ezredes, utóbb nagykövet és miniszter, igazat adott neki. Della Rocca hivatkozik arra is, hogy Bixio, bár más volt a véleménye, mindig tisztelettel beszélt róla (II. 275. l.). Govone ellenben a vereségért csaknem egyedül Della Roccát teszi felelőssé.

tehetett semmit s ezzel a főherczegnek időt adott, hogy elkészüljön a döntő csapásra.

La Marmorát a csatamezőn nem lehetett megtalálni. A mint már elbeszéltük, a futáshoz hasonló sietséggel hagyta el a Monte della Crocet, hogy segitséget hozzon .Aztán a Minció felé sietett és délre Valeggióba ért. Útközben látta meg, hogy a nagyon szorongatott balszárnyon Cerale hadosztálya fölbomlott s megszalad a csatamezőről. Hogy azon a szárnyon is baj van, csak most tudta meg. Egyszerre világosság gyult az agyában, rögtön tudta, hogy a főherczeg seregének egy részével oldalban támadja. A Minció-hídhoz vezető úton vadul tolongtak a menekülők. Reggel a málhásszekerek megindultak az olasz csapatok után; de a Pulz lovasdandárának támadásától megriadtan, rendetlen összevisszaságban vonultak vissza s mind arról beszéltek, hogy az egész olasz hadsereg tönkrement. Mindez egyszerre megrohanta La Marmora lelkét. A helyett, hogy vezérkaránál maradt volna, hogy a beérkező jelentésekből tájékozódjék, megtette magát saját segédtisztjének s mindenütt a maga szemével akart meggyőződni a romlásról. Ezzel aztán betetőzte a hibáját. Minthogy a vereséget elkerülhetetlennek látta, legalább a visszavonulás útját akarta megtartani s lóhalálában vágtatott el Goito felé, mint eddig délnek. A mint odaérkezett, Cucchiari tábornokot arra kérte, hogy hadtestéből a hátrahagyott két hadosztályt gyorsan vezesse Villa-Francához. Cucchiari ezzel válaszolt: „Emlékezzék ön vissza legutolsó parancsára. Dandáraim Mantua körül feküsznek; estére fordul az idő, mire ezt a parancsot megkapják". „Jaj nekem, nyomorultnak!" ordított Marmora könnyes szemmel. Még mindig lehetett volna segiteni; Cucchiari két hadosztálya kéznél volt, az

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

egyik legalább, a Longoni-hadosztály, még elérkezhetett volna a csatatérre. La Marmora azonban föladott minden reményt, megállitotta, hogy a menekülést fedezze s nem használta föl a fölhasználható erőt sem, ámbár a tűzvonalban álló tábornokai előnyomulást sürgettek.

A főherczeg megváltoztatja csatatervét. Az olasz czentrum áttörése s az osztrákok győzelme.

Igy teljesedett be az olasz hadsereg végzete. Dél feléig a főherczeg ragaszkodott ahhoz a gondolathoz, hogy a döntő csapást a Minció felé eső szárnynyal mérje az olaszokra. Egy órakor maga Rodich jelentkezett a halmon, a melyen a főhadvezér táborkarával tartózkodott s szándéktalan késedelmezését, a melyet rossz néven vettek tőle, igazolta. Okait a főherczeg elfogadhatóknak találta. A Rupprecht hadosztályára többé nem lehetett számitani, hogy az erősebb oldaltámadásban helyt álljon. Most már lehetetlenség volt az ellenség teljes körülkerítése és a visszavonulás elvágása. Mindent megfontolva, a főherczeg és John arra határozták magukat, hogy eredeti tervüktől részben eltérnek. A mint tudjuk, öt dandárt (a Rodich és Rupprecht dandárait) rendelték arra, hogy az ellenséget oldalban támadják, a másik hat dandárnak (a Hartung s a Maroicics hadtestének) azt a föladatot szánták, hogy Custozánál eltiporja az olasz czentrumot. Most abban állapodtak meg, hogy csaknem az egész haderőt Custoza ellen fordítják s most a Rodich hadtestének az lőn föladatává, hogy a Belvedere ellen vezetett támadást egész erejéből támogassa. A Minció felé eső szárny erősítésére csupán egy dandárt, a Piret dandárát fordították; megvivandó czélul a Monte Ventót tűzték eléje, ez volt a Monzambano mellett álló hid

felé az utolsó erősség. Azonban most már nem annak lerombolása volt a főérdek. Megérlelődött az a terv, hogy az egész hadierőt a már ingó olasz czentrum áttörésére kell fordítani. E czélból tűzbe rendelték a tartalékot is; Maroicics vezérlete alatt még két pihent dandár állott a főherczeg rendelkezésére. Rodich parancsot kapott a vállalat sikerének előkészítésére. Hadtestéből két dandárnak Santa Luciát kellett elfoglalni s aztán Custozát kellett megostromolnia, végül a Belvedere s Custoza ellen a tartalékkal egyesülten kellett az erős támadást intézni, hogy a rohamnak, a mely délelőtt balul ütött ki, most már teljes sikere legyen. Minden lépést tervszerűen készítettek elő, látni lehetett hogy erős kézben van a legfőbb vezetés. Ha azt tudják, hogy az olaszok között mekkora a fejetlenség, még mindig ragaszkodhattak volna a megkerüléshez, vagy késedelmezéstől menten támadást intéztek volna a centrum ellen. Ebben az esetben a siker még nagyobb lesz. A módszeres biztonsággal s nyugodt erélylyel véghezvitt előnyomulás is dicsőséges eredménynyel fizetett. Két óra tájban a Rodich hadteste mind a két megjelölt irányban az offenzivát ismét megkezdte és mindenütt meglepő eredménynyel.

A Monte Ventónál Piret dandára tekintélyes tüzérséget támadott meg; az olaszok tudták, hogy az osztrákok a Mincziót akarnák elérni s egy ideig útjukat állották. De hasztalanul; a támadók úgy elsöpörték az ellenállást, mint a délelőtt folyamán Oliosinál s az olaszok első hadteste egész felbomoltan rohant a folyónak. Ezzel a Minczió-szárny veresége teljes volt.

Onnan jobbra Santa Luciánál a Sirtori hadosztálya állott, az osztrákoknak azonban ő sem tudott ellenállani. A mikor Rodich más két dandára is föl-

vonult, Sirtori ellenállás nélkül visszavonult s a hadállást átengedte a győzőknek.

Az olaszok veresége igy terjedt balról jobbra. Lépésről-lépésre szorultak hátra a Minció felé; végül Monte Vento és Santa Lucia után a magát sokáig tartó Custozára került a sor. Sirtori meghátrálásával, a mire az osztrák hadvezetőség számitott is, Custoza magaslatain az ellenséges czentrum fedetlenül maradt. A mi a délelőtt Hartung kemény homloktámadásának nem sikerült, azt a konczentrikus támadás most véghezvitte. Három órakor ment szét az intézkedés, hogy a tartalék Maroicics vezérlete alatt szemközt, Rodich balról támadjon s hogy Pulz lépjen közbe a lovassággal.

Ezeket a mozdulatokat páratlan szabatossággal hajtották végre; minden oldalról egyszerre vihar lepte meg a custozai magaslatok védőit. Maroicics altábornagy be sem várta a parancsot, hanem fölállitotta csapatait a támadásra. Előbb negyven ágyút vonatott elő s tüzesőt bocsátott a custozai magaslatra; a golyózápor megingatta a hegy tetején álló zászlóaljakat. Ezután a Welsersheimb- és Töply-dandárok parancsot kaptak a támadásra. A harczias ezredek fegyvere pompásan villogott a napfényben. Egy szempillantásig úgy tetszett, mintha csak gyakorlat volna az egész, a mint az osztrákok szilárd léptekkel kapaszkodtak föl a halottaktól borított hegyoldalon.

Govone a védekezést huzamos tüzeléssel nyitotta meg, aztán Villa Francába Della Roccához segitségért fordult. A mint erősebben tüzeltek a magaslatra, Umberto herczeg és Bixio könyörögtek Della Roccának, hogy előre nyomulhassanak s szorongatott bajtársaiknak segitséget vihessenek. Della Rocca azonban, tele balsejtelemmel, azt hitte, hogy két hadosz-

tályát meg kell tartania a visszavonulás fedezésére. A magaslatot védő olaszok így maradtak megsegítetlenül. A császári dandárok gyorsan törtek elő s rövid, de heves puskatűzzel elfoglalták a Belvederét. Most Maroicics rövid pihenőt adott csapatainak, mielőtt Custoza ellen a gyilkos tüzelést megkezdték volna. A míg csapatai az ellenség tüzében állottak, levett csákóval ellovagolt a két dandár előtt s a császár és a főherczeg nevében így köszönte meg bátor előnyomulásukat. Ezzel megkezdődött a roham Custoza ellen.

Eközben Rodich is meghódítván Santa Luciát, támadást indított a keményen szorongatott falu ellen. Minden oldalról osztrák csapatok törtek elő s Govone, mert embereinek már töltésük sem volt, kénytelen volt visszavonulni. Rodich hadtestéből Möring tábornoknak jutott az a szerencse, hogy csapataival elsőnek lépett Custoza utczáira. Borzalmas látvány tárult a győzők szeme elé. A kastély gazdasági épületei lángban állottak; a házakat a golyók összelyukgatták; az utczákon hullák hevertek s a nehéz sebesültek, a csonkák, bénák, a hogy bírtak, úgy lapultak meg a falak és a fák mögött. Custoza meghódításával, esti öt és hat óra között történt, eldőlt a csata sorsa.

A hátráló olaszokat nem vették üldözőbe. A reggel három óra óta úton levő és harczban álló osztrák csapatok a forró naptól is elbágyadtan, a megnyert csata után nyomban pihenésre dőltek.[1] Pulz ezredes meg-

[1] Abban az időben az osztrák csapatok csodálatosképen nyári forróságban is vastag zubbonyban, fejükön a nehéz csákóval meneteltek és viaskodtak. Tartotta magát az a babona, hogy ezzel elejét veszik az izzadt test gyors lehűlésének s a felső-olaszországi rizs-kultura által okozott lázaknak és rheumatizmusnak.

kisérlette, hogy a lovak minden fáradsága mellett űzőbe vegye a hátráló ellenséget, de csak lépésben haladhatott előre s aztán Villa-Francánál a Della Rocca zászlóaljai útját állották. Most a reggel óta tétlenül álló csapatok nem lepették meg magukat s Bixio tábornok a támadást visszaverte. Csak Krisztiányi hadnagy vágtatott egy huszárral az ellenséges ágyúkig, a hol lova súlyosan megsebesült. A fogságba esett vitéz tisztnek Bixio tábornok e szavakkal adta vissza kardját: „Vegye a fegyverét, ön méltán viseli!“ Bixió aztán hadosztályával zeneszó mellett vonult vissza, a mi azt jelentette, hogy őt nem győzték le. Így ez a csata, a mint Corsi honfitársai vigasztalására irta, szép dráma volt ugyan, de olyan, a melynek hiányzik a vége. Pulz nem volt megelégedve a sikerrel, s a mint este a főhadiszállásra ért, átmelegedve, porosan, a harcztól még izgatottan azzal a panaszszal rontott Johnnak, hogyha őt jobban támogatják, Villa-Francát elfoglalja. John jóakaróan tette az ezredes vállára a kezét s nyugodtan válaszolta: „Tudom, barátom, te egymagad szeretted volna a csatát megnyerni“.

Nem a hadvezetésen mulott, hogy a csata nem az ellenséges hadsereg teljes összemorzsolásával zárodott. A csataterv alapgondolata az volt, hogy az olaszokat egészen körülkeritik s aztán a Mincio-hid felől törnek rájuk. Ebből a czélból Hartungnak hidegvérrel kellett a centrumot megostromolni, a mig a Rodich hadteste maga előtt mindent elgázoló erővel támad. A két tábornok azonban olyan temperamentum volt, hogy éppen megforditva, Rodich volt az óvatos s módszeresen tette egyik lépést a másik után, mig Hartung egymásután intézett heves támadást a custozai magaslat ellen. Ezzel aztán a csata súlypontját a

czentrumra tette át. Az ellenséges közép ellen intézett szakadatlan és következetes támadások voltak az ütközet legfontosabb jelenetei. Ezt a kezdeményt azzal segitették győzelmes véghez, hogy utoljára Maroicics vezérlete alatt a tartalékot is tűzbe vitték, hogy az ellenséget kivethessék hadállásából. A tapasztalás azonban azt tanítja, hogy az ellenséges czentrum áttörése sohasem jár akkora pusztulással, mint a szárnyak megkerítése. Mert a szárnyak és a hát a hadsereg legérzékenyebb részei; és nincs olyan vitéz csapat, a mint Radetzky szokta mondani, a mely kibírná, ha hátulról lőnek rá. A harcz folyamata, az osztrák támadások az erős czentrum ellen hozták magukkal, hogy a győztes többet veszitett halottakban és sebesültekben a legyőzött olaszoknál.[1]

Legnagyobb szerencsétlensége az olasz hadseregnek az volt, hogy La Marmora a támadással meglepette magát, aztán mindent veszendőbe hagyott. Az első harczvonal öt-hat hadosztálya magára maradt;

[1] Hivatalos kimutatások szerint az osztrákok vesztesége *ezerszázhetven* halott, *háromezerkilenczszázhetvennégy* sebesült, *százhúsz* fogoly, eltűntek *kétezerhatszáznyolczvanketten*; az olasz vesztesége pedig: *hétszázhuszonhárom* halott, *kétezerhétszázötvenhat* sebesült, *háromezerhatszáznegyvenhét* fogoly, eltűntek *négyszázötvennégyen*. Az osztrákok nagyobb veszteségét rohamtaktikájuk magyarázza. Bátran törtettek előre, gyakran lövés nélkül az ellenség harczvonaláig; s ha visszaverték őket, a sebesültek s azok, a kik nagyon előmentek, az ellenség kezei között maradtak. Az eltűnteket, minthogy ezt a veszteséglajstromot a háború után adták ki, nagyrészben a halottakhoz kell számítani. Az Albrecht főherczeg seregében az olaszokból csak néhány gyöngébb csapat volt; azokból utóbb otthon sokan előkerültek. Száz magyarnál többen a magyar-olasz legióhoz állottak át.

a legtöbben vitézül harczoltak; egynémely tábornok, Govone például, egészen rátermett föladatára. Megerősítést azonban nem kaptak Cucchiari mögöttük álló hadtestéből; Della Rocca tábornok pedig, a ki a jobb szárnyon állott, nem mert kimozdulni a helyéből. Villa-Franca piaczán tétlenül járt föl s alá s csak Custoza elvesztése után, megkésve, határozta el vezérkarával, hogy megtámadja a Somma Campagnánál álló osztrákokat.[1] Így eshetett meg, hogy bár a Viktor Emánuel király hadserege erősebb volt a főherczeg hadseregénél, a harczban résztvevő csapatok mindkét részről (hét-nyolcz olasz hadosztály harczolt tizenegy osztrák dandár ellen) körülbelül egyforma erősek voltak. A hadvezér művészete abban áll, hogy erejét a legmegfelelőbb módon tudja használni. Az egész osztrák hadseregből csupán két zászló-alj nem került tűzbe; a többi csapatok mindnyájának szerepet juttatott az erős hadvezetőség. Kifizette tehát magát az a bátor elhatározás, hogy ezen a napon csak egy huszárezred és egy gyalog zászlóalj tartotta szemmel Cialdinit s az egész haderőt a király ellen fordították. E sikeres intézkedéseire visszaemlékezve mondotta

[1] E munka korábbi kiadásaiban azt az állítást, hogy Della Roccát utóbb haditörvényszék elé állították, a hol igazolta magát, Reuchlin: *Geschichte Italiens* czímű munkájából vettem; ez az állítás azonban Della Rocca időközben megjelent önéletrajza szerint nem felel meg a valóságnak. Eltekintve attól, hogy a haditörvényszék elé állításról hallgat, a Reuchlin állítását mégczáfolja Della Rocca Corvettohoz írt s az önéletrajzban közlött levele (II. 283. l.), továbbá bizalmi állása, a melyet a háború után is megtartott Viktor Emánuel király mellett. A király a Custozánál vívott csatára következő éjszakán ajánlotta föl neki a vezérkari főnökséget, a mely tisztet Della Rocca már viselt volt a király oldalán az 1859. évi hadjárat alatt.

később a főherczeg büszke önérzettel: „Nem tudom, hogy a gondviselés állít-e még egyszer hadsereg élén a csatamezőre; de azt tudom, hogy az esetben mindent az utolsó emberig fölhasználnék a döntő pillanatban".

* * *

Az ütközet után mindjárt fölmerült a kérdés, hogy a győzelem pálmája a főherczeget illeti-e, avagy Johnt? Ebben a voltaképpen meddő vitában az a lényeges kérdés, hogy hasonló esetekben mihez tarthat jogot a fővezér s mihez a vezérkari főnök? Mert e kettőnek, hacsak a valóságban a kettő közül nem az egyik végez mindent, mint I. Napoleon Berthier mellett, Moltke Vilmos király mellett, úgy kell egymást kiegészíteniök, a mint történt a Blücher és Gneisenau, a Radetzky és Hess esetében. Ilyen ideálisan dolgoztak együtt a főherczeg-tábornagy és John. Abban minden tanu megegyezik, hogy a hadjárat összes tervei Johntól származtak. A főherczeg előtt azonban megfordultak más javaslatok is, pl. a szellemes és becsvágyó Möring tábornok tervei. A főherczeg érdeme az, hogy bizalma Johnban nem ingott meg, hogy ő a lehető hadjárat- és csatatervek között a legmerészebb javára döntött. Ezt a pálmát csak az igazi hadvezér nyerheti el. Az offenziva kétszeres haderő ellen, Cialdini nyugodt elhagyása, megrohanása a király hadseregének, a melylyel egy napig sem késedelmezett: a napoleoni hadművészet szellemében kigondolt és végrehajtott tettek voltak. A kezdésben bármekkora része is volt Johnnak, Albrecht főherczeg olyan fejedelmien büszke s annyira öntudatos személyiség volt, hogy őt nem vezették; de ő a szó teljes értelmében mérlegelt és döntött. Hogy a győzelemből az udvar-

nál s a táborban egyaránt mekkora részt tulajdonítottak a John érdemének, megtetszett már az ütközet estéjén. A főherczeg győzelmet jelentő sürgönyére a monarcha ezzel válaszolt: „Neked és derék csapataimnak legforróbb hálámat küldöm". Nyomban rá érkezett egy más sürgöny is, a melylyel John vezérőrnagy altábornagygyá neveztetett ki. A tábornokok s a tisztek szűnni nem akaró ujongással fogadták az érdem e gyors elismerését.[1]

John természeténél fogva nem volt duzzadó, geniális tevékenység; világos, nyugodt, szilárd eszejárásával inkább Gneisenauhoz hasonlított. Merész csataterveit a mély belátás sugalmazta; azt tartotta, hogy a háborúban a legbátrabb ember egyúttal a legokosabb is. Ha valamiben az elhatározásig jutott, olyan simán, olyan egyenesen, annyira föltarthatatlanul tört czélja felé, mint a puskából kilőtt golyó, mondja róla egyvalaki, a ki közel állt hozzá. A vitatkozásban a fölötte állókkal és alantasaival egyaránt kemény, de sohasem bántó energiával szerelte le az ellenmondást, czáfolta meg a kifogásokat; nagy hadsereg vezérkari főnökénél ez szükséges tulajdonság. Nem volt közlékeny, beszédes ember, inkább szűkszavú és hallgatag. Csak akkor beszélt, ha parancsolni kellett, vagy ha meg akart győzni valakit. Az érintkezésben nyers volt, nem igen engedett magához közel senkit; nem volt meg benne az a simulékonyság, hogy a kiket legyőzött vagy megsértett, kibékítse. Möring és mások javaslatait

[1] *Dudik:* 49. l. Albrecht főherczeg még az ütközetre következő éjjel Hess tábornagynak, a ki hajlott kora miatt nem vehetett részt a háborúban, a következőket sürgönyözte: „A hálás tanítvány jelenti a mesternek, hogy ma Custozánál győzött".

csupán tudósításoknak vette s ellátta éles, meggyőző kritikával. Nyugalmával megnyerte az emberek bizalmát; erős akaratával leigázta őket. Tisztjei szerették, de nem találkozhattak vele szorongástól menten; mert annak, a kivel beszélt, éles tekintetével a lelkéig iparkodott hatolni. Nem volt barátja a frázisnak, a pathosznak, azzal nem is lehetett rá hatni: ő a dolog lényegébe hatolt. Egy sujtó tekintettel, egy kemény szóval az elkövetett hibáért erősebben lakoltatott, mint mások a szigorú dorgálással. A szolgálatban szigorú, mondhatnók könyörtelen volt; de a kik közelébe férhettek, tudták, hogy a nyers külső alatt alapjában véve lágy és szeretetreméltó természet lappang. A kiváló hadvezéreket rendszerint számoló-mestereknek képzeljük, a kiknek agyuk örökösen fontolgat, mindent előrelát; de bármi hatalmas legyen bennük a számítás adománya, energiájuk mégis a lényeges és John pompás példánya volt ennek a tipusnak.

Tisztére pályafutása alatt John kitünően elkészült. Tisztnek volt a fia, 1815-ben született és a bécsújhelyi katona-iskolában nevekedett föl. A hogy 1835-ben elhagyta az intézetet, 1866-ig jobbára Olaszországban szolgált. Két év leszámításával, a mikor ezred élén állott, mindig a vezérkarnál volt. Már mint kapitány 1848-ban bizonyságát adta kiváló tehetségének. Két nappal a Custozánál, 1848. július 25-én vivott csata után, a hol a vaskorona-rendet szerezte meg, nagyon kitüntette magát az üldözésben. Július 27-én, a midőn Voltát akarták elfoglalni, dandárnokát, Lichtensteint és hadosztályparancsnokát, Wimpffent, a kik a vállalkozást koczkázatosnak tartották, nagy fáradsággal győzte meg arról, hogy gyors és kitartó támadással a győzelmet zászlóiknak szerezhetik meg. Este a csa-

patokat futólépésben vezette a rohamra, az olaszok vissza akarták hódítani, a mit elveszítettek, egész éjjel folyt a harcz, miközben mind a két részről újabb és újabb csapatokat rendeltek elő. Volt egy pillanat, a midőn D'Aspre hadtestparancsnok a visszavonulást akarta elrendelni; de John olyan meggyőzően tiltakozott ellene, hogy D'Aspre megadta magát a fiatal századosnak; a visszavonulásról lemondott és reggel az olaszokat megverte teljesen, azok bomlott sorokban vonultak vissza Milanóba és azt is menten kiürítették. Előljárói és bajtársai, mint kitünő tisztet, egyaránt dicsérték, de ő épen akkor azzal a szándékkal foglalkozott, hogy lemond a katonai pályáról. Egy édes lányka képét, Weissenak, a krakói egyetemen az asztronomia professzora leányának képét vitte magával a háborúba. A leány is éppen, mint John, a ki egy kilencz gyermekes századosnak volt a fia, vagyontalan volt és igy nem vezethette az oltárhoz. Pajtásai rábeszélték, hogy Volta ostromáért kérje a Mária Terézia-rendet, a melylyel évi díj jár. Rábeszéltette magát erre a lépésre és 1849. januárjában megkérhette a menyasszonya kezét. Lichtenstein Frigyes herczeg bizonyitványt adott arról, hogy szerencséjének tarthatja bármely tábornok, ha John százados csapatában szolgál. A midőn a vitézségéről szóló bizonyitványban arról kellett nyilatkozni, hogy azt a döntő lépést, a mely győzelemre vezetett, előljárója parancsa nélkül tette, D'Aspre mogorván jegyezte meg: „Azt kell tehát bizonyitanom, hogy szamár vagyok!“ de azért az okmányt halogatás nélkül aláírta. John, mint százados az ő dandárában vett részt a novarai győzelemben, Bologna és Ancona meghódításában; azután arra kapott megbizást, hogy az egyházi államot tisztitsa

meg Garibaldi csapataitól. Valóságos hajtóvadászatot tartottak arra a tábornokra, a kit a francziák Rómából már kiűztek s a ki csodálatos kalandok között siklott át ellenségein az adriai tengerig. A szabadcsapatok híres vezérének leleményességével, a kinek szakadatlanul a sarkában volt, John olyan fürkésző és kombináló tehetséget állított szembe, a mely környezetét akkor bámulattal töltötte el. Krakóba írt leveleiben, ámbár monarchikusnak és konzervativnak vallja magát, kedvetlenül nyilatkozik a vállalatról, a melyben részes, kivált a pápa világi hatalmának visszaállításáról, minthogy ezekhez a dolgokhoz Ausztriának semmi köze; panaszkodik, hogy csunya mesterség a szabadságfák ledöntése, új hatóságok beállítása s az árulkodók kidobása. Ha a Garibaldi keresztül-kasul való kalandozásáról szóló tudósítások egymásnak ellenmondtak, ha az üldözése irányát eltévesztették s az osztrák parancsnokok zavarban voltak, azt szokták mondani: mit szól hozzá John? Ő aztán a maga hallgatag módján megvizsgálta a jelentéseket, mogorván visszautasítva a kérdezősködőket, aztán megállapította a maga találó ítéletét, a melylyel majdnem mindig, szinte csalhatatlanul fején találta a szöget. A míg komolyan, szinte rosszkedvűen végezte kötelességét, szive a teljes odaadás és gyöngédség hangján szólalt meg azokban a levelekben, a melyeket szerelméséhez írt Krakóba; a hadjárat bevégeztével aztán hazavitte menyasszonyát. Mi mindent írhatott volna a fiatal tiszt, hogy a leány nagyobbnak lássa őt. Azonban szinte aggodalmas szerénységgel siklik át a maga dolgain; utóbb sem beszélt soha arról, hogy 1848-ban, 1849-ben és 1866-ban mit vitt véghez. Semmitől sem idegenkedett jobban annál, hogy a maga érdemét nagyobbnak tartsa

a másokénál; hogy a sikerből s a dicsőségből magának osztályrészt biztosítson.

Az ilyen természet kiválóan alkalmas volt arra, hogy jó viszonyban éljen olyan emberekkel, a milyenek Albrecht főherczeg és Benedek voltak. Már 1859-ben az olaszországi hadseregben a vezérkari főnök fontos állását bizták rá; s bár Benedekkel kezdetben nem mindenben egyezett, lelkévé vált e szervezetnek.[1] A Custozánál vivott csatában a környezet megfigyelhette, hogyan egészítette ki egymást a két ember. Albrecht főherczeg heves, gyors, mindig kész volt a gondolatról a tettre átmenni; John hideg elhatározással mindent előkészített a győzelemre. A főherczeg már délután tűzbe akarta vinni a tartalékot, hogy a döntő csapást mérje az ellenségre s ezért többször türelmetlenül fordult a vezérkari főnökhöz. John hallgatagon, pipázva figyelte a csatateret, de homlokáról le lehetett olvasni, hogy mélyen gondolkozik, a kérdésekre pedig, mint mindig röviden egy-egy határozott *nem*-mel, vagy *még nem*-mel válászolt, nyilván takarékoskodni akart a tartalékkal, s talán nem is akarta a czentrumot korábban leverni, a míg Rodich jobbról nem veti magát az olaszokra. A főherczeg tanácsa szerint cselekedett s John csak két óra táján járult hozzá, hogy Maroicics a custozai magaslatig előnyomuljon s aztán egy órával

[1] V. ö. Friedjung: *Benedeks nachgelassene Papiere*, 303—305. és 314. l. Aztán a névtelenül megjelent, de Bartels által írott: *Kritische Beiträge zur Geschichte des Krieges im Jahre 1866*, (Zürich, 1901) czímű könyv 70. l. Az Albrecht főherczeg, John és bajtársainak abban vázolt jellemrajza, szubjektiv és helyenként kesernyés, mint minden, a mit Bartels írt; de van benne használható is.

később onnan induljon a döntő rohamra. Viszont az a gondolat, hogy La Marmora hadseregét az egész osztrák haderővel támadja meg: a főherczeg sajátja; John jobban szerette volna, ha a Pó vonal védelmére egy dandár marad hátra.

A világ Albrecht főherczegről csak azt tudja, hogy a monarchikus és katona-hagyományokat szigorúan őrizte: de a kik közelebb állottak hozzá, tudják azt is, hogy erős, sőt szenvedélyes véralkatú volt. Rávallott erre már magatartása is a szolgálatban; mert hajlamból volt katona, a ki nemes mesterségéhez egész szivéből ragaszkodik. Ez a hajlam párosult benne azzal a csaknem vallás számba menő kegyelettel, a melylyel édes apja, Károly főherczeg emlékének áldozott. Ifjúkora óta az volt a legfőbb vágya, hogy méltó legyen apjához, hogy mint hadvezér megközelítse őt. A mi vonzalmát megnyerte, ahhoz törhetetlenül ragaszkodott. Nemcsak származásánál fogva volt royalista, személyes hódolattal viseltetett Ferencz József császár iránt, a kinek nemcsak mint a dinasztia tagja, de mint vazallus is szolgálatára állott. Fáradhatatlan volt katona-kötelességeinek teljesítésében, a kényelmesebb természetek túlzottnak találták buzgalmát, minthogy a kötelességének sohasem vélt eleget tehetni. Hatalmas szervezetű lévén, nem vette észre, hogy mások nem bírják el azt a megerőltetést, a mihez ő hozzászokott. Mert maga sem a gyakorlótéren, sem a csatamezőn nem bírt kimerülni soha, tisztjeitől s a legénységtől gyakran kivánt olyat, a mire nem voltak képesek. Szél és hóviharban, olvasztó hőségben vezette csapatait a gyakorlatra; Benedek, a ki megfordítva, majdnem gyöngéden bánt katonáival, a főherczeg szemleútjai alkalmával mindig szivére is kötötte,

hogy kimélje csapatait. Máskülönben is a kötelességteljesítéséről való túlszigorú fölfogása miatt a főherczeg ritkán találta el a helyes mértéket alantasai megítélésében. A kit mégis bizalmával ajándékozott meg, ahhoz aztán a legjobb volt s ezzel a tulajdonságával sok derék tisztet kapcsolt magához, a kik forrón ragaszkodtak hozzá. Természetesen nem volt mindig szerencsés környezete értékének megítélésében s így járt akkor is, a midőn az északi hadsereg hadműveleteinek vezetésére Krismanics tábornokot ajánlotta. Ingerlékeny volt s az ellenmondás hamar türelmetlenné tette; megtörtént azonban többször, hogy azt a tisztet, a ki vele szemben meggyőződését férfias bátorsággal vitatta, megölelte s azt mondta, hogy azok az ő legigazibb barátai, a kik neki az igazságot leplezetlenül megmondják. A katonadolgokon kívül, a melyeknek egész életét szentelte, mélyebben semmi iránt sem érdeklődött. A családjában történt nagy csapások után is a megszokott buzgósággal végezte a szolgálat legaprólékosabb teendőit is. Szigorúan vallásos volt, áhítatos híve a katholikus egyháznak. A földi dolgok közül azonban igaz hajlandósággal csupán a hadsereghez ragaszkodott. A politikában ellensége volt a szabadelvű eszméknek s gyanakvással nézte, hogy 1866 után Magyarország kivívta önállóságát. A császári ház tagjai közül az 1866. évi vereséget nála jobban alig fájlalta valaki és soká nem tudták rávenni, hogy kibéküljön és érintkezzék a német birodalommal. 1870. tavaszán szorgosan dolgozott a Francziaországgal kötendő szövetségen, óvatosságból azonban kikötötte, hogy a monarchiát a szövetség csak az esetben kötelezi, ha a franczia hadsereg előbb betör Délnémetországba s

onnan kezet fog az osztrák hadsereggel.[1] De a midőn Németországgal kötötték meg a szövetséget, szigorúan az elvállalt kötelezettséghez tartotta magát.

Ezzel a fölfogással izzó s csak nagy erőfeszítésekkel és nagy sikerekkel kielégíthető becsvágy társult. Ifjabb éveiben a valóságos, vagy a képzelt mellőzés egészen kihozta a sodrából. Kicsiny lelkek megfoghatatlannak tartják, hogy egy herczeg, a kinek a sors a nélkül is minden vágyát betöltötte, sóváran töri magát babérokért. Okosabb és igazabb ember volt azonban annál, hogy el ne ismerje a mások érdemeit; s a midőn Benedeket vitézsége az olaszországi hadsereg élére emelte, a főherczeg az őt megelőző vetélytárs rendelkezésére állott s a nála rangban fiatalabb táborszernagy vezérlete alatt hadtestparancsnoki állást vállalt. Czélját, a mely mindig szeme előtt lebegett, a mitől nem tudott nyugodni, hogy Radetzky utódja legyen Itátlában, elérte azzal, hogy Benedek nemeslelkűségére hivatkozván, az 1866 májusában a fővezérséget neki átadta.

A gondviselés halandót kegyeivel pazarabb módon ritkán halmozott el Albrecht főherczegnél. Mert azáltal, hogy délen vállalt főparancsnokságot, végzete, s a mint utóbb kitűnt, okos választása egy győzelmes hadsereg élére állította s elkerültette vele az északi vereséget. A legnagyobb katona-talentum is azt a balszerencsét, a melyet akkor a poroszok zúditottak reánk, valószinűen csak mérsékelhette volna, de el nem kerülheti. A mit Custozánál végzett, azt csupán az irigység kicsinyelheti, mert ha a Johné is a gondolat, megvalósitása elvitathatlanul az Albrecht főherczegé. A csatára

[1] Lebrun: *Souvenirs militaires.* (Paris, 1896) 140. l.

következő első évtizedben sértve érezte magát azáltal, hogy vezérkari főnökének több érdemet tulajdonítottak, mint a mennyihez szerinte jogot tarthatott. Akkor általában Johnnak, előbb mint hadügyminiszternek, aztán mint a hadsereg vezérkari főkökének, aztán Kuhnnak, mint a hadügyminisztérségben a John utódának a hadseregszervezés kérdésében nagyobb befolyásuk volt Albrecht főherczegnél. Ez a körülmény a főherczeg és John viszonyát sajnosan megzavarta. Csak Kuhn visszalépése és John 1876-ban történt elhalálozása után ismerték el a főherczeget a monarchia első tábornokának; és nevét a győztes német tábornokok sorában is tisztelettel emlegették. Dicsőségét majdnem féltékenyen őrizte. Az a szerencsétlen gondolata támadt, hogy érdemeit kisebbítik azok a tábornokok, a kik oldalán állanak s vele a munkát megosztják.

Az idegen érdemet szabad volt elismerni, de a főherczeg azt kívánta, hogy itthon katonai elsőbbsége fölül álljon minden vitán. A mikor John meghalt, a főherczeg szinte parancsoló kívánságára családja kénytelen volt kezéhez adni a tábornok egész hagyatékát és pedig nemcsak a katonai levelezést, de családi leveleit s az emlékművet is, a melyet diktálni kezdett, de a melyben csak ifjú koráig jutott el. John leveleiből csak azok maradtak a család birtokában, a melyeket 1848-ban és 1849-ben későbbi felesége szülőinek írt s a melyek akkor nem voltak a család kezénél; minden más írása a főherczeg birtokába került; az örökösök még a feleségéhez és gyermekeihez írt leveleit sem tarthatták meg maguknak. Hasonló módon tett kezet a főherczeg azokra az emlékírásokra is, a melyeket Möring tábornok hagyott hátra. Az

osztrák haditörténetnek sok fontos adaléka pihen a főherczegi család levéltárában.

Katonamester hírnevét nem fáradságtól menten szerezte és őrizte meg Albrecht főherczeg. A vaksággal majdnem határos rövidlátása olyan gátokat gördített útjába, a melyeket a nálánál gyöngébb akaratú jellem elhárithatatlanoknak talál. Ez a fogyatkozása az évek szaporodásával annyira megnövekedett, hogy látással az embereket egészen közelről sem ismerte meg, s csak hangjukról ismerte meg azokat, a kiket asztalához hivott, vagy vendégül fogadott s csak ha már igy fölismerte, kezdhetett velük társalgást. Sokan vannak, a kik úgy gondolkoznak, hogy csupán ez okból is, mint hadvezér, teljesen hadi tanácsadójától függött. Csodálatos azonban, hogy ezt a fogyatékát mennyire tudta pótolni a térképek szorgalmas tanulmányozása s a dolgok világos, tiszta elképzelése által. A gyakorlótérre aggkorában is, a mikor már semmit sem látott, agyában magával hozta a csapatok állásának tiszta képét. Erős és hű emlékező tehetséggel, s a mi katonánál még fontosabb, képességgel arra, hogy a helyet s az időt képzeletben helyesen tudta megitélni, segitett e hiányon. Környezete megjegyzéseiből és közléseiből világosan el tudta képzelni azokat a mozgásokat, a melyeket a csapatok végeztek. Vannak hiteles elbeszélések hadvezérekről, a kik bár vakok voltak, hadseregüket mindig győzelemre vezették. A mi időnkben nem is nehéz vak hadvezért elképzelni, mert a harczvonalak annyira kiterjedtek, hogy a szem a fejleményeket úgy sem kisérheti figyelemmel s csak a kapott jelentésekre lehet a tervet s az elhatározást fölépiteni. De nemcsak környezetének szemét tudta

fölhasználni; használta annak tudását és tehetségét is. Másoknak e kihasználása magas állású embereknél fontos tehetség. A mások eszméit gyorsan tudta a magáévá tenni; egyik tábornokának az a kesernyés ítélete, hogy zsákszámra harácsolta össze másoktól az eszméket, egyfelől ugyan tehetsége korlátjait jelzi, de másfelől rendkívüli okosságát bizonyítja. Albrecht főherczeget a Custozánál kivívott siker fölvillanyozta és tűzbe hozta. Még fokozódott benne a vágy, hogy tovább képezze magát s a mi jelentőset a katonai tudomány produkált akkor, azt mohón elsajátította. Szakadatlanul tökéletesítette magát s az nem mindennapi vonás benne, hogy még a saját 1866. évi hadjáratáról is kemény kritikát mondott.

Előbb már megemlékeztünk amaz intézkedéseiről, a melyekkel utóbb maga sem volt megelégedve. A főherczeg halála után egy orosz katonai folyóiratban egy katona-küldöttségnek a tagja elbeszélte, hogy a tisztek közül egynek, a ki az 1866. évi hadjáratra kritikai megjegyzéseket tett, ezt válaszolta: „Ifjú barátom, nem egy, de több hibát is elkövettünk, az Isten azonban irgalmas volt hozzánk és zászlóinkat győzelemre segítette". A hadsereg tisztikarában pártolta, elősegítette a katona-studiumokat. Nagy érdemeket szerzett azáltal, hogy a hadseregben emelte a képzettséget, a mire a csökönyösség sivár esztendei után nagy szükség volt. A vitás kérdésekben azonban mindig azokhoz állott, a kik a régit pártolták. A katonai pöröseljárás szabályozása, a melyet megkezdtek, megakadt az ő ellenzése miatt. Ausztria nemzetiségi viszonyai miatt aggasztó kísérletnek tartotta, hogy az ezredek ott táborozzanak, a honnan sorozzák őket, továbbá a territoriális hadosztály- és hadtestrendszer

behozatalát; e reformokat azonban a mozgósítás gyorsabb lebonyolítása érdekéből minden tiltakozása ellenére is elfogadták. Csak tétovázva járult hozzá a szolgálat könnyitéséhez s egészségügyi javitásokhoz is, mert ezek a reformok sem voltak inyére. Szigorúan vigyázott azonban a kemény fegyelemtartásra s a különben erős tehetség sem volt mentség előtte, ha a fegyelem ellen vétett. János főherczeget, a kinek eleven, magasröptű szelleme nem fért meg a hagyományos korlátok között, a ki legerősebb ellenlábasa volt, ő taszitotta ki a császári házból, ő kényszeritette rá, hogy Orth János név alatt a messzi tengereken kalandokra vadászszék. Nagyobb ellentétet el sem lehet képzelni, a minő volt a szellemes, balitéletektől ment, merészen gondolkozó herczeg s a nagybátya között, a ki eredetileg szenvedélyes természetét szigorral megfékezte, a ki mereven haladt elő az állami és egyházi hagyományok szűk ösvényén s a ki mindenkitől megkövetelte a föltétlen engedelmességet. A főherczegtábornagynak az volt róla a nézete, hogy a hozzá hasonló hajlithatatlan, bár geniális természetek szétrobbantják a hadsereg keretét.

Vezérgondolatait nyomtatásban kiadott munkáiból ismerhetjük meg, kivált pedig: *Über die Verantwortlichkeit im Kriege* czimű kis könyvéből, amely nem sokkal a háború után jelent meg.[1] Erős kötelességérzet szólal meg ebben a munkában; ostromolja az osztrák hadsereg eredendő gyarlóságait, hogy irtózik a merész elhatározástól s hogy minden bajért a felelősséget a vezérek nyakába varrja. Munkájában megállapitá, hogy

[1] Bécs, Faesy és Frick kiadása, 1869. E munkáján s az 1866. évi háború előtt szerkesztett utasításain kivül, a miről már megemlékeztünk, a főherczeg még a következő munkáit

a háború eredményéből mit lehet érdemül s mit hibául tulajdonítani a fővezérnek, mit továbbá a vezérkari főnöknek, az alvezéreknek, szóval az egész katonakormányzatnak. Nehezen hisszük el, bár a főherczeg váltig bizonyítja, hogy a győzelemből a fővezért s nem a vezérkari főnököt illeti meg az oroszlánrész. Miután utalt a vezérkari főnök méltán magas rangjára, így folytatja: „Nem lehet kétség abban, hogy a legjelesebb vezérkari főnök legkiválóbb tulajdonságai sem érvényesülhetnek, ha tehetségtelen, kicsinyes, jogosulatlan befolyások alatt álló, avagy éppen erkölcsi tekintély híján szűkölködő emberrel kell együtt dolgoznia. Vannak dolgok, a melyek ha a főhadvezérből hiányoznak, senki által sem pótolhatók. Ilyenek például, ha annyira nincs önállósága, hogy a lehető elhatározások között nem ismeri fel a legmegfelelőbbet; ha meg nincs kitartása, nem tudja szándékát kivinni, a hadseregben nem tudja bármi körülmények között föntartani az engedelmességet, a kötelességek hű teljesítését és ezekben a bajokban senki sem lehet segítségére.“

Ezekből látható, hogy Albrecht főherczeg miként ítélte meg a maga szerepét az 1866. évi hadjáratban és a ki elfogulatlan, az igazat ad neki.

* * *

adta ki nyomtatásban: *Anweisung über den Betrieb des Felddienstes* (1846); *Wie soll Oesterreichs Heer organisiert sein?* (1868); *Gedanken über den militärischen Geist* (1869); *Das Jahr 1870 und die Wehrkraft der Monarchie* (1870). Ezt a munkát a német-franczia hadjárat történetírója nem nélkülözheti. A főherczeg: *Kritische Betrachtungen über den Feldzug 1866 in Italien* című 1869-ben írt munkája nyomtatásban, sajnos, nem jelent meg.

Az osztrák főhadiszálláson az ütközet estéjén nem is ismerték föl teljesen a győzelem jelentőségét, s ezért az ellenséget nem üldözték. Lehetőnek tartották, hogy másnap reggel az olaszok a harczot megújítják már csak azért is, mert az ellenség több hadoszálya nem is került volt tűzbe. La Marmora azonban annyira le volt sujtva, hogy 25-én kora reggel parancsot adott a gyors visszavonulásra Piacenza és Cremona felé. Ugyanekkor szomorú sürgönyt küldött Cialdininek, hogy a Pót ne lépje át. Az osztrák hadak azonban e napon sem háborgatták az olaszokat. Az osztrák főhadiszálláson takarékoskodtak az erővel, hogy szükség esetén Cialdini ellen fordíthassák. Az ő mozdulatairól a tudósításokat Albrecht főherczeg és John nyugtalanul várták; s készültek rá, hogy támadás esetén megverjék. Ha átlépi a Pót, úgy a főherczeg eléje siet, s a Minciónál kivivott győzelem után június 28-án a Pó mellett, Trecentánál készültek megütközni.

Június 25-én aztán La Marmora is lélekzethez jutott, visszatért bátorsága s most a visszavonulás helyett olyan tervet forgatott agyában, a mi elszántságra vallott. Maga készült átlépni a Pón, a déli parton egyesülni Cialdini hadseregével, hogy megpróbálja azt, a mit okos tanácsadók már korábban is ajánlottak: tudniillik hogy az egyesült hadsereg délről Velenczébe tör és megkerüli a várnégyszögöt.

Ezzel a vállalatával azonban megkésett; mert Cialdini a La Marmora első sürgönyéből rosszat sejtett. Eredetileg az volt a szándéka, hogy 25 és 26-a között éjjel átkél a Pón, most ezt a lépést igen veszedelmesnek tartotta. Tartott attól, hogy a főherczeg is átlépi a Pót s nagyobb erejével megtámadja. Tábornokait haditanácsba gyűjtötte, a melyen elhatározták, hogy az

ütközet elől a Pó gyors elhagyásával kitérnek és visszavonulnak Modena felé. Aztán onnan fognak kezet La Marmora seregével.

A főherczeget lovas járőrök nemsokára értesítették Cialdini visszavonulásáról; La Marmora pedig sürgönyből értesült, hogy Cialdini hadseregével visszavonulóban találkozhatik. Cialdnini kissé túlságosan óvatos volt, hogy olyan hirtelen megfélemlíttette magát. La Marmora aztán meg is ragadta az alkalmat, hogy reáhárítsa az offenzivával való fölhagyásért a felelősséget. A királynak azzal hozakodott elő, hogy szép tervét keresztülhúzták, hogy a tábornokok ellenkező tervei miatt nem tehetett döntő lépést.

Így állván a dolgok, a főherczeg azt fontolgatta, hogy teljes erejével ne támadjon-e még egyszer La Marmorára? Kémei azonban kevéssel utóbb azt hozták hirül, hogy a Cialdini seregének egy része a La Marmora hadseregéhez csatlakozott. Az olasz hadsereg most már sokkal erősebb volt az osztrák hadseregnél s meg kellett fontolni, hogy a birodalom utolsó támaszát délen szabad-e vakmerő támadással koczkáztatni? Balhirek érkeztek az Alpokon át a cseh csatamezőkről. Július 1-én átkelt a Mincion, belépett Lombardiába azzal az elhatározással, hogy az olaszokkal a komoly csatát kerülni fogja. Csak ha az ellenség támadna, szándékozott ismét csatát vívni Custozánál, az osztrák becsület mezején. Bécsből is azt az utasítást kapta, hogy erejével takarékoskodjék, hogy hadseregére esetleg fontosabb csatamezőn lesz szükség.

Aztán bekövetkezett a königgrätzi csata. Északon az ellenség a birodalom fővárosa felé nyomult; az Itáliában győzelmes hadsereget hazahívták, hogy a Dunánál álló hadsereget támogassa. Csak a várakban

hagytak őrséget; Albrecht főherczeg és John siettek Bécsbe, hogy a porosz ellen a védelmet vezéreljék. Egyes bástyákat, mint a rovigóit, felrobbantottak, hogy Velencze megvédésére az erőt ne kelljen szétforgácsolni. Ezek a dörrenések, Rovigóból a borzalmas robaj Velenczéig elhallatszott, az osztrák uralom végét jelentették az olasz félszigeten. Jogosan nevezték el ezt az olaszok német uralomnak, mert az Ottók, a Hohenstaufok és az V. Károly hatalmából származott. Az olaszok a maguk erejéből nem ingathatták volna meg és nem rázhatták volna le magukról ezt a hatalmat. Még az utolsó ütközet is, a melyet vívtak az osztrákok, rávallott az oroszlánkörmökre. Hadseregének hiányos felszerelése mellett is a birodalom a Custozánál és Lissánál vívott csatákban elsőrangú katonai hatalmasságnak mutatta magát.

Velencze kiürítésével Albrecht főherczegnek módjában állott ötvenezer főnyi friss, győzelmes csapatot vezetni a Dunához s a Duna vonala megvédésére kétszázezer főnyi hadsereget szervezni, a mely kész volt arra, hogy a poroszszal még egyszer döntő csatát vívjon. Ausztria a békekötés előtt nem volt annyira a földre sújtva, mint a mily lesújtottan hevert a földön öt évvel utóbb a legyőzött Franczia ország, a melynek legvitézebb katonái porosz hadifogságba kerültek. Ez a történeti jelentősége a Custozánál vívott csatának. Nem csupán egy epizód az a mi időnk hadi krónikájából, mint inkább erőpróbája volt annak, kezesség volt arra, hogy Ausztria, bár Németországban és Itáliában uralmát elveszítette, méltán nevezi magát nagyhatalomnak.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

Az osztrák és a porosz hadsereg fölvonulása. Észak-Németország meghódítása.

A háború megindulásakor Poroszország strategiai helyzete nagyon kedvezőtlen volt. Területét Hannover és Hessen két részre szakította; bizonytalan volt Francziaország magatartása; a déli német államok pedig csapataikkal Ausztriát támogatták. Minthogy Szászország és a cseh föld északi része mélyen beékelődött a hosszan elnyuló, déli porosz határba; ha a porosz főhadsereget úgy állítják föl, hogy fedezze Berlint: Szilézia tárva marad az osztrák betörés előtt. Hacsak ezt a virágzó tartományt nem akarták föláldozni, hosszú, könnyen áttörhető vonalban kellett fölállítani a porosz hadsereget. Az volt tehát a főérdek, hogy a döntőpontokon túlnyomó erővel lépjenek föl, s hogy a földrajzi fekvés hátrányait hatalmas támadással ellensúlyozzák. Berlinben is tehát arra szánták el magukat, hogy a rajnai tartományokból csaknem minden csapatot, a nyugati tartományokból pedig két hadtestet kivonnak s azokat is nagyobb részben az

osztrákok ellen küldik. Merész elhatározás volt ez a Napoleon talányos magatartása miatt. Ezzel a merész tervvel Moltke hozakodott elő, Bismarck aztán meggyőzette magát, bár kezdetben jobb szerette volna, ha legalább a nyolczadik (a rajnai) hadtestet a nyugati határok őrzésére rendelik. Moltkenak eredetileg az volt a szándéka, hogy az egész hetedik (vestfáliai) hadtestet is az osztrákok ellen küldi; de mert Hannover Ausztriához szegődött, a hetedik hadtest felét, a Göben-hadosztályt Hannover ellen indították s még néhány gyönge csapatot — Schleswig-Holstein helyőrségét s nehány várőrségét, a melyeket honvédséggel cseréltek ki — adták melléje. Így rögtönöztek egy negyvennyolczezer főnyi csapatot, a melyet utóbb majnai hadseregnek hivtak.[1]

A támadás időpontját azonban Moltke tanácsa ellenére mindig hátrább tolták. Először tapogatózásképen nagyobb csapattesteket ide-oda toltak, a mivel akkor is, utóbb is magukra zúdították a szakértő kritikát. Nem mondhatni, hogy a porosz hadvezérlet mindjárt eleitől fogva kimutatta volna szellemi fölényét. Mindjárt kezdetben elkövettek egy taktikai hibát is, a mit utóbb maga Moltke sem titkolt. A példátlanul gyorsan keresztülvitt mozgósításban minden hadtestet hadkiegészitő kerületének körülbelül a középpontján vontak össze s ott rakták vasútra. A csapatok ez összevonása nemcsak czéltalan volt, de időveszteggetéssel is járt; 1870-ben ezért föl is hagytak vele, s a zászlóaljakat, a mint tartalékosaik megérkeztek,

[1] A haderő elosztását lásd Roon: *Denkwürdigkeiten*, II, 271. l.; aztán Moltke: *Gesammelte Schriften*, III, 424-ik lapján a jegyzetet; végül Verdy du Vernois: *Im Hauptquartier der II. Armee 1866*, 19. l.

vasútra rakták. Sokkal aggasztóbb volt az, hogy szinte az első puskalövés eldördüléséig a vezetésből hiányzott az egységes szándék. A király az ország védelme mellett kardoskodott; Moltke hallani sem akart a hatalmas, kitartó támadásnál egyébről. A vezérkar főnöke azért is ragaszkodott tervéhez, mert a csapatok, a mint kiszálltak a vasútról, tehát már június 5-én, a mint már említettük, hosszan elnyuló védelmi állásba sorakoztak. A rajnai hadtest s a vesztfáliai hadtestből azok a hadosztályok, a melyeket az osztrákok ellen küldtek, Halleban és Zeitzban szálltak le a vasútról. Berlintől délre gyülekezett, fedezve az ország szivét, a gárda. Hozzájuk csatlakoztak Lausitzban kemény mag gyanánt a Pommerániából, Brandenburgból és a szász tartományokból összevont (a második, harmadik és a negyedik számú) hadtestek; távolabb, Görlitznél az első hadtest; a félkör keleti szögletében az ötödik és hatodik hadtestet vonták össze; ennek a kettőnek főként Szilézia megvédése volt a feladata. Felső-Sziléziát, benyulva az osztrák tartományba, egy kisebb hadosztály födözte. Június első napjaiban aztán a hadsereg hatvan mértföldnél nagyobb területen, a Werra forrásától a Közép-Oderáig egy roppant ívben volt szétszórva. „Az magától értetődött, — mondja a porosz vezérkarnak a háborúról irott munkája, — hogy ez nem volt a hadseregnek taktikai értelemben vett fölvonulása, hanem csak a fölvonulásnál elkerülhetetlenül szükséges első megállás. Hogy aztán a kiszállítási pontokról a szétválasztott részek a félkörben való menetelés által közelednek-e egymáshoz, vagy pedig egy centrum felé fognak operálni, az attól az elhatározástól függött, hogy a háborút defenziv, vagy offenziv irányban fogják-e vezetni?“

A mi feltünő, hogy két héttel a háború kitörése előtt még nem volt semmi egyértelmű megállapodás.[1]

Ezeket az intézkedéseket több porosz tiszt találta aggasztóknak; de érzelmeit Steinmetz tábornok fejezte ki a legélesebben, a ki levelet irt Moltkenak, a melyben a hadsereg széttagolását keményen elitélte; a mire a vezérkari főnök szintén sértő és leczkéztető hangon válaszolt. Egy más tiszt, a ki táborkari főnöknek volt kiszemelve, kötelességének tartotta, hogy Bismarckot figyelmeztesse a következő aggodalmas dolgokra: ha tudniillik az osztrákok kevésbbé volnának aggodalmasak Vilmos királynál, gyors támadásra határoznák el magukat s Csehországból egész erejükkel előnyomulva, a tömött lánczon találhatnának olyan gyönge pontot, hogy a megosztott porosz haderőt szétverjék. Govone ugyanazt terjesztette elő Bismarcknak és Moltkénak.[2]

[1] Bővebben lásd a *Der Feldzug Preussens 1866* czimű értekezésben, a mely először 1867-ben az *Edinburgh Revue*-ben (később a *Revue Britannique* junius havi számában) jelent meg, s a melynek szerzőjéül Frigyes Károly herczeget tartották. Szerzője határozottan nem a herczeg; de az bizonyos, hogy az adatok környezetéből kerültek ki.

[2] Govone jelentése La Marmoránál: *Több világosságot!* czimű röpiratában. Abban a megbeszélésben, a melyet Moltke e könyv szerzőjével tartott, igen keservesen emlékezett meg az olaszok gáncsoskodásairól, akik különben a maguk háborúját olyan rosszul vezették. Határozottan állitotta, hogy sohasem tervezte a porosz határokon belül védelmi háborúra egyesiteni a porosz csapatokat; a háborút csak offenziv módon lehetett viselni. (Ezt a beszélgetést lásd a III. kötet függelékében a XIII. sz. a.) Govonehoz hasonló módon vélekedik Bonnal (*Sadowa*, Páris 1901. 23. 1.), a ki azt mondja, hogy Moltkenak Görlitznél öt hadtestből támadó sereget kellett volna alkotnia; Szilézia fedezésére elég lett volna két hadtest. Ez a kis sereg, ha az osztrákok megtámadják, visszahúzódott volna a főserehez.

A mint a porosz hadsereg e nyolczadfél hadteste kiszállott a vasútról, parancsot kapott, hogy szorosabban csatlakozzék egymáshoz. Július 6-ika és 10-ike között a két nyugati hadtest az Elbe felé nyomult elő; a sziléziai csapatok a tartomány észak-nyugati részét szállották meg. A trónörökös főhadiszállását Fürstensteinban, a Pless herczegek gyönyörű kastélyában, Boroszló és Trautenau között a fele úton ütötte föl. Ily módon a porosz harczvonal felére rövidült, de még mindig volt harmincz mértföldnyi hosszú. El lehet képzelni azt az izgalmas türelmetlenséget, a melylyel Moltke a dolgokat leste, a midőn azt látta, hogy egy hét oda van megint s még mindig semmi haszon abból, hogy ők hamarabb fölkészültek az ellenségnél.[1]

A porosz hadsereg-kormányzás mintaszerű intézkedéseinek az volt az első sikere, hogy minden pontosan összevágott; de Vilmos király a döntő lépés megtevésére még mindig nem adott parancsot. A háború azonban nem vezetett volna a kivánt czélhoz, ha az osztrák hadsereg nem a maga területén veszíti el a döntő nagy csatát. Ez érteti meg velünk azt a folyton növekedő hevességet, a melylyel Bismarck a háború tüzét szította s Moltkenak azt az aggodalmát, hogy hadi készületeiben az ellenség megelőzheti. Végre Frankfurtban elvetették a koczkát és a midőn Bismarck egy júniusi éjszakán Moltket magához hivatta, hogy a támadást siettesse, a vezérkari főnök végül

[1] Újabb sürgetések Moltkénak a királyhoz június 3-án tett előterjesztésében: Szászország megszállása, június 15-én százhetvennégyezer emberrel előnyomulás a drezda-bautzen-görlitzi vonalon; kilenczvennégyezer ember álljon Sziléziában, Landshutnál. Innen konczentrikus betörés Csehországba.

fölszabadult az alól a kinos nyomás alól, a mely az utóbbi hetekben ránehézkedett s Bismarck a kimért, hideg embert elevenségre, vidámságra hangolta. A mint Moltke e beszélgetés után kilépett a Bismarck szobájából: az ajtójánál igen komoly arczczal azt kérdezte Bismarcktól, tudja-e, hogy a szászok a drezdai gyönyörű hidat felrobbantották? Midőn a miniszter, a ki nem gondolta volna, hogy a tábornok tréfálkozik, sajnálkozni kezdett, Moltke azzal vigasztalta meg, hogy csak a port mosták le a hídról.

A jelszót a támadásra, az ellenségeskedés megnyitására Poroszországnak a szövetségi tanács június 14-én hozott határozata adta meg. Ez vetett véget a Vilmos király habozásának is. Soká törte magát, a míg a régi köteléket el tudta tépni, de most kész volt feláldozni az utolsó emberét is, kész volt utolsó lehelletéig küzdeni a győzelemért. A végén aztán csak nagy bajjal beszélhették rá tanácsosai, hogy enyhébb föltételek alatt kössön békét Ausztriával és Dél-Németországgal. A hannoveri, kurhesszeni és nausszaui házak sorsát maga a király döntötte el s bizony nem a királyon mulott, hogy a szász király nem veszítette el koronáját és országát.

A király környezetének volt rá gondja, hogy Vilmos királyt megtartsa harczias hangulatában. A midőn a háború kitört s a porosz csapatok váratlanul meglepvén a hannovereket, azoknak Stade nevű erősségét puskalövés nélkül foglalták el, azt jelentették, hogy Stadet szuronynyal kellett bevenni. Ezen annyira megörvendett, hogy a parancsnoknak, Cranach alezredesnek, a ki állítólag ezt a rohamot vezette, a *pour le mérite* rendet adatta, az alezredes nagy elképedésére. A királyt utóbb szemtanú elbeszélése sem ingatta

meg abban a hitében, hogy Stade elfoglalása egyike volt a legszebb győzelmeknek.[1]

Három ellenséges hadsereg, a melyek számban és erőben nagyon különböztek egymástól, állott Poroszország előtt. Ausztria, a huszonháromezer főnyi szász csapatokkal egyesülten, kétszázhatvanegyezer embernél nagyobb erővel rendelkezett Csehországon és Morvában. Tizennyolczezernégyszáz hannover és hétezer kurhesszeni ékként állott a nyugati és keleti tartományok között. Végül kilenczvennégyezer délnémet, gyülevész hadsereg, a mely még együtt sem volt s a mely június vége feléig nem igen alkalmatlankodhatott.

A király tanácsában tehát úgy határoztak, hogy ez utóbbi, éppen nem félelmes ellenség ellen nem állítanak ki jelentősebb haderőt; a hannoverekre és kurhesszenekre viszont megfelelő haderővel törnek, hogy ezt a két sereget vagy dél felé szétugrasszák, vagy, a mit jobb szerettek volna, hogy körülkerítsék és elfogják. Mert Poroszország nem hagyhatott ellenséget a háta mögött, hogy az állam egyes részei között a kapcsokat elvágja. E czélból a huszonötezer főnyi északnémet ellenség leverésére negyvennyolczezer poroszt küldtek. Tehát egyelőre egyetlen embert sem pazaroltak az akkor még nem veszedelmes délnémetek ellen; de abban nem takarékoskodtak az erővel, hogy a régi Poroszország s a rajnai tartományok között álló éket kiüssék. Ha a tizennyolczezer hannovert, egyelőre csak ezekről volt szó, mert a hesszeni választófejedelem még nem volt felkészülve,

[1] Wengen báró a *Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine* 1901 júniusi számában, 254. l.

lefegyverezték; akkor az ellenük fordított erő fölszabadul s féken tarthatja a délnémeteket. Csak negyvennyolczezer embert állítottak előbb száztizenkilenczezer, utóbb az északiak leverése után, kilenczvennégyezer ember ellen. A számokban így is nagy volt az aránytalanság s ezt a kedvezőtlen arányt a majnai hadsereg vezérének, Falkenstein Vogel tábornoknak a gyors előnyomulással s a merész támadással kellett megjavítani. Az a negyvennyolczezer ember, a melyet a hannoverek ellen mozgósítottak, még ha egy részüket le is kötötte Dél-Németország szemmeltartására, elég volt arra, hogy hálóként körülfogja György király kicsiny seregét. Északról, Holstein felől, Manteuffel támadott tizennégyezerszáz poroszszal; nyugatról, Minden felől, a vesztfáliai hadtest Gőben hadosztálya; délnyugatról, Wetzlár felől, a Beyer-hadosztály. Ha az egész Beyer-hadosztályt, tizennyolczezerhétszáz embert, lefoglalta is a rajnai tartományok megvédelmezése Dél-Németország ellen; Göben és Manteuffel nélküle is elég erősek voltak a hannover haderő szétmorzsolására.

A háború kitörésekor az volt az egyetlen fogas kérdés, hogy Dél-Németország hadierejét ne taksálják igen alacsonyra. Ebben azonban a Moltke katonaszeme nem tévedhetett. Azt nem lehetett bizonyosra fogni, hogy Bajorország nincs-e készen s a hannoverek ellen feszített hálót nem tépi-e szét? A míg azonban Dél-Németország kényelmeskedve mozgósított, addig az északiakat a hálóval gyorsan megfogták. A főellenség, Ausztria ellen így kétszázhetvennyolczezer sorkatonát állíthattak fegyverbe. Ezenkívül huszonnégyezerháromszáz emberből Berlin előtt hirtelen tartalékot hevenyésztek. Számban is tehát minden-

képpen valamivel erősebbek voltak az osztrák hadseregnél.

A porosz követek június 15-én délelőtt ugyanegy órában egészen egyformán hangzó figyelmeztetést nyujtottak át a hannoveri, drezdai és kasszeli udvaroknak. Három kivánsága volt Poroszországnak. A szomszéd államok nyomban szállitsák le csapataikat a béke-állomány létszámára, a mint voltak márczius 1-én. A kormányok igérjék meg, hogy, a német parlamentbe küldendő képviselők megválasztását kiirják arra az időre, a mikor Poroszország kivánja. Végül — s ez volt, a minek a dolgot össze kellett bonyolitania — az eddig független fejedelmek fogadják el a porosz javaslatot a német alkotmány reformálására és mondjanak le eddigi teljes szuverénitásukról. E föltételek elfogadásával Poroszország biztositja a status-quot. A régi szerződések által szentesitett alkotmány értelmében a porosz kivánság az alkotmány megszegése volt s az államok egy része kész volt azt fegyverrel megakadályozni. A fejedelmek ezt az áldozatot nem hozták meg 1848-ban a szintén szuverén nép, 1863-ban Ausztria kedvéért s most sem volt inyükre, hogy Poroszországnak meghozzák. Majdnem mindnyájan mint öncsonkitást fogták föl a porosz javaslatot s csak 1870 után látták át, hogy mennyivel tekintélyesebb az állásuk most, a mióta egy hatalmas birodalom tagjai, mint volt előbb abban a természetellenes helyzetben, a mikor még, hála a német nép gyöngeségének, szuverének voltak. Az északnémetországi uralkodók tudták, hogy koronáikat koczkáztatják, ha nem fogadják el a javaslatot. A kisebbek mindjárt elfogadták; a két mecklenburgi, az oldenburgi nagyherczegek, a braunschweigi herczeg, továbbá Hamburg, Lübeck

és Bréma szabad városok kijelentették, hogy az új szövetséghez csatlakoznak. Egész szivéből csatlakozott a szövetséghez Ernő, Koburg-Gotha herczege, a ki már az 1861 június 1-én kötött katonai szerződésben elismerte Poroszország hadi felsőségét. A thüringiai államok is, a melyek tisztában voltak árnyékfönségük üres voltával, egymásután megadták magukat, legtovább rugódozott ellene a meiningeni herczeg. A legtöbben úgy okoskodtak: ha Poroszország győz, nem veszi el országunkat; ha Ausztria kerül fölül, semmis a Poroszországgal kötött szerződés. Így mind a két esetre gondosan fedezték magukat.

A kik nem számoltak igy, a kik félreismerték az időt, túlbecsülték hatalmukat: Hannover, Hesszen-Kasszel és Nasszau uralkodói tévedésükért trónjukkal fizettek. Kivált György, Hannover királya ámitotta magát azzal, hogy mint független hatalom alkudozhatik Poroszországgal és Ausztriával s hogy a ki többet ad, annak áll az oldalára. Férfiasan és nyiltan csak János szász király és Albert fia viselkedtek; ők számot vetettek azzal, hogy mit nyerhetnek az új szövetségtől s mit veszitenek, ha ujjat húznak Poroszországgal. Mert a korona s a becsület forgott a koczkán, hetek óta készültek a háborúra s előre, határozottan Ausztria mellett foglaltak állást. Csehországban egy sorban küzdöttek az osztrákokkal s egyenességükkel biztosabban tartották meg a trónjukat, mint az északnémet fejedelmek ide-odaingásukkal

A hannover udvar mindvégig áltatta maga-magát. Frankfurtban, a döntő szavazás napján, Platen gróftól, Hannover külügyminiszterétől, a midőn aggodalmasan kérdezték, nem félnek-e attól, hogy Poroszország nehány nap alatt bevonul Hannoverbe, a jámbor úr úgy gondol-

kozott, hogy Bismarck nem meri megszegni a szövetségi jogot s beletelik hat hét, mig kitör a háború; mintha bizony Poroszországnak egyébre sem volna gondja annál, hogy a szövetségi tanács hosszadalmas procedurájá̀t utánozza. A hadügyminiszterium pedig még azon a napon váratlan sürgönyt kapott, a mely arról tudósitotta, hogy a határon, Minden táján Göben porosz hadosztálya gyülekezik. Tschirschnitz, György király főhadsegéde, meg Sichart, a vezérkari főnök, még az este Hannoverből átsiettek a herrenhauseni kastélyba, a hol a királyi család időzött. Éppen hangverseny volt az udvarnál. Két óra hosszat várakoztak a tábornokok, mert a király nem szerette, hogy műélvezetében háborgassák. Éjjel aztán abban állapodtak meg, hogy az egész hadsereget a főváros körül gyűjtik egybe, hogy a visszavonulás utja délre, Bajororszá̀g felé nyitva álljon előttük, ha Poroszország nyugatról, Minden felől tör rájuk. Másnap Ysenburg herczeg, a porosz követ, átadta az ultimátumot, s csak éjfélig adott időt a meggondolásra. György királynak eszeágában sem volt, hogy megadja magát; lehetőnek tartotta, hogy ide-oda ingadozzék a szélben, a mig Ausztria győz és hozzá hasonlóan gondolkozott az egész királyi család. A mikor Ysenburg herczeg délben az utolsó beszélgetésre Herrenhausenbe kiment a királyhoz s az elfogadásra várakozott; váratlanul magához hivatta a királyné s kérte, hogy ne is próbálja urát rábeszélni az engedésre. Ezután fogadta a király, a ki azt mondta a herczegnek, hogy a porosz követelések elfogadása megalkuvás volna a helyzettel; nyiltan bevallja, hogy inkább elveszit mindent, semhogy alkudjék. A király olyan hatalomnak álmodta magát, a minő hatalom nem volt soha. Azzal dicsekedett a herczegnek, hogy ötven-

ezer embert állithat a poroszok elé. Nagy fáradságába került a követnek, mig meggyőzte arról, hogy alig van tizenötezer embere s hogy az is csak a legszükségesebbel van ellátva. A mikor a herczeg elmondta pontosan, hogy Hannover mint áll a hadikészületek dolgában, a király rátámadt, hogy csak árulás útján tudhatta meg azokat, egyébként még mindig vitatta, hogy Hannover napok alatt képes huszonötezer embert fegyverbe állitani s azt rövid időn kiegészitheti ötvenezerre. A király hajthatatlan maradt, arra a vádra pedig, hogy Ausztria területnagyobbodással, Oldenburg, Lippe, Waldeck s egy darabka porosz föld odaigérésével kötötte magához, nem válaszolt. Ridegen azzal bocsátotta el magától a herczeget, hogy végleges elhatározását a minisztertanács után tudtára adja. A valóság az, hogy a gőgösségében vak király Ausztriával épp úgy nem állapodott meg semmiben, mint Poroszországgal.

A minisztertanácsban az összes miniszterek a porosz követelések elutasitása mellett szavaztak. V. György királynak hitvallása volt, hogy királyi hatalmát csorbitatlanul hagyja hátra a fiának.

Az ország közvéleménye ellensége volt ennek a makacs politikának. A főváros képviselete még június 15-én küldöttség útján kérte, hogy kisértsék meg a poroszszal az egyezkedést; a rendeknek pedig Bennigsen Rudolf az utolsó órában azt ajánlotta, hogy jelentsék ki a semlegességet. A király a város küldötteinek azt válaszolta, hogy mint keresztyén, mint király, mint Welf nem tehet másként. S ha elfogulatlanul itélünk: igazat kell adnunk neki. Az ember természete erősebb minden más oknál, erősebb még a kézzelfogható haszonnál is. A ki azért bukik, mert

következetes volt magához, attól nem tagadhatjuk meg részvétünket.[1]

Poroszország nem habozott fenyegetése beváltásával. Bámulatos könnyűséggel, mondhatnók játszva foglalták el a porosz tábornokok az északnémet székvárosokat. A hesszeni választófejedelem voltaképpen még György királynál is önérzetesebben viselkedett; annyira bízott istentől kapott hatalmában, hogy ujjat mert húzni Poroszországgal s csudálkozott azon, hogy az nem hátrál meg szent személye előtt. Csapatjait elküldte délre, hogy csatlakozzanak Poroszország ellenségeihez; maga Wilhelmshöhében, kastélyában maradt. Beyer tábornok, a rajnai tartományból indulva ki, június 19-én ért Kasszelbe. A választófejedelmet állami fogolynak nyilvánították; előbb Mindenbe, aztán Stettinbe vitték fogságba. A háború végével természetesen szabadon bocsátották; de országát Poroszország magának tartotta. A kemény és balgatag urat bizony nem siratták meg a hesszeniek.

Hannovert június 17-én szállotta meg a Göben-hadosztály s egyúttal a Falkenstein Vogel tábornok keze alá rendelték a Manteuffel és Beyer hadosztályait is. A király elhagyta fővárosát, de felesége és két leánya Herrenhausenben maradt, a mint a király utolsó kiáltványában mondta: „Fővárosom hűséges lakosaiba vetett bizalmam drága zálogai gyanánt". Falkenstein kihallgatást kért a felséges asszonytól, a ki méltóságosan fogadta s arról beszélt, hogy bízik az isteni segedelemben. „Ügyünknek győzni kell —

[1] Poroszország és Hannover összeütközését alapos levéltári tanulmányok alapján bőven és részrehajlatlanul tárgyalja *Lettow* az 1866. évi hadjáratról írt munkájában.

mondta, szemeit az égre emelten — a mindenható védni fogja az igaz ügyet.“ E közben a király fiával a hadsereghez ment, a mely a királyság déli részében, Göttinga körül gyűlt össze, hogy a minden oldalról betörő porosz sereg körül ne foghassa. Göttingában kapkodták össze a seregnek a nélkülözhetetlen hadikészletet. Ha nyomban megindulnak, a király szépen elsétálhat a porosz Beyer-hadosztály előtt, a mely Hesszent szállotta meg és a bajorokkal egyesülhetett volna. Előbb azonban teljesen hadilábra akarták állítani a csapatokat; tehát a midőn a tizenötezer gyalog, a kétezerkétszáz lovas és negyvenkét ágyú végre június 21-én útra kelt, nagy kerülőt kellett csinálni, hogy az ellenségbe ne ütközzenek. Egyébként a veszély egyelőre nem volt fenyegető; mert Falkenstein azt hivén, hogy a hannoverek még mindig Göttingában vannak, azért a Beyer- és Göben-hadosztályoknak e várost tűzte ki útirányul, hogy ott az ellenséget megtámadják. Ezzel az üldözöttek levegőhöz jutottak s vonultak délkeleti irányban Heiligenstadton át Langensalza felé. A mint Falkenstein Göttingába ért s azt üresen találta, azt hitte, hogy a hannoverek kisiklottak a kezei közül s az üldözéssel fölhagyott. A hannoverek tehát Gothán és Eisenachon elérhették volna a thüringiai erdőt, a hol biztosságban lehettek volna. Moltke azonban Berlinből útjokat szorgosan megfigyelte, pontos tudósításokat kapott róluk, sürgönyzött tehát Falkensteinnak, hogy egy hadosztályt vasúton nyomban inditson Gothába s a menekülőknek állja útjokat. Falkenstein képtelenségnek tartván ezt, a figyelmeztetést eleresztette a füle mellett; őt inkább csábította az, hogy Frankfurt ellen menjen, a szövetségesek nyolczadik hadtestét szétugrassa, s hogy szétkergesse a

szövetségi tanácsot. Hogy ezzel néhány napot haszontalanul elfecsérelt, azt Berlinben igen zokon vették tőle.

György most csak abban a csalfa reményben bízhatott még, hogy a Gotha körül álló gyönge porosz csapatok nem bírják föltartóztatni. Szerencsétlenségére itt azonban alkudozni kezdett, hogy engedjenek neki szabad elvonulást, az alkudozást Koburg herczeg közvetitette s néhány napot haszontalanul eltöltött. Falkenstein Berlinből mind sürgetőbb parancsokat kapván, a Göben hadosztály június 25-én végre Eisenachba ért. Ezzel a György király csapatai elől tizenegyezer porosz zárta el az utat s minthogy Manteuffel Flies tábornok alatt szintén öt zászlóaljat küldött Gothába; most már lehetetlen volt, hogy az déli irányban átvágja magát. Midőn június 26-án a király az alkudozást megszakitotta, arra ébredt, hogy minden oldalról körülfogták.

Időközben Falkenstein azt a tudósitást kapta, hogy a bajor hadsereg délről előnyomult, hogy kezet fogjon az üldözöttekkel. Ez a hir annyira megriasztotta, hogy ketté osztotta a seregét, a nagyobb részszel szembe fordult az állitólag dél felől fenyegető ellenség ellen. A hannoverek ellen Manteuffel állott rendelkezésére, a ki észak felől nyomult előre s Flies, a ki délről állotta el az útjokat. Hogy az ellenség ismét el ne inalhasson, Flies tábornoknak azt a parancsot adta, hogy csípje fülön. Flies bátran, igenis szó szerint engedelmeskedett a parancsnak. Június 27-én Langensalza táján, az Unstrut mellett bukkant a hannoverekre s azt hivén, hogy éjszaki irányban el akarják őt kerülni, elhatározta, hogy megtámadja s nem bocsátja tovább őket. A mint az ellenség vezére, Arentschild tábornok észrevette, hogy Fliesnek csak kilenczezer embere van, hogy ő az erősebb, úgy döntött, hogy

maga fog támadni. Gyalogságát a folyón át ráküldte az ellenségre, lovasságával oldalt támadott s a poroszok veszteséggel vonultak vissza. Ez azért történt, mert Falkenstein a bajorok közeledtének hírére a közebb álló ellenséggel elégtelen haderőt állított szembe. Azonban ismét és pedig szigorúbb parancsot kapott Berlinből, hogy haladéktalanul vesse magát a hannoverekre s minthogy most engedelmeskedett a parancsnak, a hannoverek meg sem próbálták az ellenállást. György arra ébredt, hogy körülfogták mindenfelől s június 29-én belenyugodott, hogy kapitulál. A legénységet fegyvertelenül hazabocsátották; a tisztek fegyveresen mentek szét szabadsággal; a király és a trónörökös Hannover határain kivül mehettek bárhová. Nem is tértek vissza hazájukba soha többé!

* * *

A régi német szövetségnek semmi sem ártott többet a bajorok ide-oda kapkodásánál. A királyi család, kivált Károly herczeg, a kit a hadsereg főparancsnokának szemeltek ki, azt akarták, hogy Ausztriával vállvetetten harczoljanak; Pfordten azonban, a ki a német közép- és kisállamokat Bajorország vezérlete alatt akarta egyesíteni, nagyon keveset tartott Ausztria hadseregéről s meghunyászkodott a Bismarck hatalmas szelleme előtt. Bosszantóbb zűrzavart nehéz volna elképzelni. Május végén a bécsi kabinet gróf Huyn altábornagyot azzal a megbízással küldte Münchenbe, hogy az együttharczolás módját megbeszéljék, s Károly herczeg szívesen ráállott volna. „Ő királyi fensége", irta Huyn május 28-áról Bécsbe,[1] „biztos abban, hogy

[1] *Bécsi hadilevéltár*, 1866. 5, 278. sz. a.

a bajor csapatok összhangban fognak harczolni az osztrákokkal; maga a herczeg abból sem csinál nehézséget, hogy az osztrák főhadvezér alá rendeljék, csak azt kivánja, számoljanak tábornagyi rangjával, s fölhivások és ne egyenes parancsok útján levelezzenek vele." Ennek megfelelően a herczeg vezérkari főnökét, Tann tábornokot Bécsbe küldték. Ez a tevékeny ember egészen magától értetődőnek tartotta, hogy ha már a német szövetségesek az osztrákok oldalán harczolnak, hogy a porosz ellen a döntő csatára egyesüljenek is az osztrák hadsereggel.[1] A milyen pontosan utóbb, a franczia háborúban, mint az egyik bajor hadtest vezére, a porosz fővezér parancsainak vetette magát alá, épp oly híven akart ő harczolni a Benedek fővezérsége alatt is. A bajor meghatalmazott Bécsben az osztrák kormánynyal általánosságban úgy egyezett meg, hogy a bajor hadsereg főparancsnokának alárendelik a württembergi, badeni, hesszeni és nasszaui haderőt is. Aztán az osztrák főhadvezetőséggel együttesen haditervet állapitanak meg s Károly herczeg is az osztrák hadvezetőség intézkedései szerint fog igazodni. Tann tábornok aztán Olmützbe, az osztrák főhadiszállásra ment, hogy a haditervet megbeszélje. Ott kormányának utólagos jóváhagyása reményében a Münchenből magával hozott szerződés-tervezeten fontos változtatásokat tettek. Megállapodásuk magva a következő: Bajorország köteles bevonulni Csehországba s ott csatlakozni az osztrák hadsereghez, mint annak balszárnya, hogy együtt vivják

[1] Bővebben lásd az *Österreichs Kämpfe*, I. 143. l. Némely kiegészitéseket kaphatni *a bécsi hadilevéltár* aktáiban, 1866., 6., 446., 446*a*), *b*), *c*) és 620*b*) sz. a.

meg a harczot Németország jövendőjéért. Az osztrák tábornokok azt is tudtára adták a bajor tábornoknak, hogy a háborút az Elbe mellékéről indítják meg legkorábban június végén.[1]

Münchenben akarták a czélt, de fáztak a czélhoz vezető eszközöktől. A mint június 16-án este Tann tábornok Münchenbe visszaérkezett, nyomban a miniszteriumba hivták. Hasztalan támogatta Benedekkel való megállapodásait a legnyomósabb katonai okokkal. Süket fülek hallgatták; Pfordten úr hevesen ellenezte, hogy a bajor hadsereget Csehországba küldjék. Kijelentette, hogy ez esetben kénytelen kilépni a kormányból, mert azt nem teheti, hogy Bajorországot porosz csapatokkal árasztassa el, mig a bajor hadsereg az ország határain kivül harczol. A bajor kormány ragaszkodott ehhez az elhatározásához és most

[1] Csehország vezénylő tábornoka, gróf Clam-Gallas is tudott a bajorokkal folytatott tárgyalásokról s erősen hitte, hogy az esetben győzni fognak. Június 16-án sürgönynyel tudakozódott Benedeknél, hogy a Piseken át ne keresse-e a bajorokkal az összeköttetést? Válaszul azt kapta: arra legyen főgondja, hogy a főseregtől el ne vágják. (*Hadilevéltár.*) Gróf Blome értesítéseiből (*bécsi hadi levéltár*, 1866., 6., 620.) aztán megtudjuk, hogy Bécsben is nagy zavarban voltak, hogyan használják a bajor hadsereget? Ő irta Mensdorffnak: „Excellenciád tegnap nekem azt sürgönyözte, kivánatos volna, hogy a bajorok bevonuljanak Koburgba s ezzel a szövetségi határozat értelmében támogassák a szászokat, jobban mondva tisztítsák meg a szász földet az ellenségtől; a miniszter (Pfordten) azonban talál ürügyet, hogy a maga rendszerét ajánlja. Hasztalan bizonyítottam, hogy nem tarthatnak porosz beütéstől, mert a defenziv hadállás Észak-Bajorországban egyértelmű a semlegességgel s a porosz érdekeknek hasznos. Pfordten báró azt akarta velem elhitetni, hogy Szászország és Hannover ellen szándéka erélyesen támadni."

már Károly herczeg is feléjük hajlott. Gróf Blome, az osztrák követ, hasztalanul vitatta, hogy Bajorország merő defenzivával Poroszország ellen nem megy semmire. A müncheni kabinet úgy döntött, hogy hadseregét nem egyesíti az osztrákkal, s június 18-án Bécsben már megkapták a hivatalos tudósítást, hogy a bajor hadsereg az ország északi részén foglal hadállást. És meg is maradtak e terv mellett, bár gróf Huynt még egyszer Münchenbe küldték, hogy a bajor kormány változtasson a szándékán.

* * *

Benedek Morvában időzött hadseregével, a mi alatt Poroszország Hannovert elfoglalta. A világ elbámult azon, hogy Ausztria szövetségesét föláldozta egy kardcsapás nélkül s nem tudták eldönteni, hogy a tüzes, az erélyes Benedek miért kárhoztatta magát tétlenségre? Mi azonban tudjuk, hogy Krismanics tábornok nem akart addig útnak indulni, míg nincs együtt az egész hadsereg; mert nem akarta az 1859-ben elkövetett hibát megismételni, hogy elégtelen haderővel törjön idegen országba. A hadműveleti irodát az a stratégiai dogma vezette, hogy a hadsereg egyelőre védelmi állásban maradjon, előbb Olmütz táján s aztán óvatosan nyomuljon elő Csehország keleti felébe. Benedek sajnosan érezte gyöngeségét a theoriában s azért a hadsereg vezetését mindaddig, míg az ellenséggel szembekerül, Krismanicsra bízta. Nem csinált belőle titkot, hogy ismeretei fogyatékosak s már Veronából való elutazása előtt környezetét kinosan lepte meg azzal, hogy Hold vezérkari tiszttől Németország katona-földrajzából leczkéket vett. Ezzel sem érte be, hanem Bécsben egyszer Neuber ezredeshez, midőn ez Észak-Németország katona-térképe előtt találta, egész őszintén igy szólott:

„A német csatatereken nem ismerem ki magamat; szeretnék öntől belőle néhány leczkét venni“.

E közben az osztrákoknál szokásos részletes utasításokat dolgozták ki a tábornokok s tisztek számára, a melyeket jobbára Neuber ezredes fogalmazott s Benedek csak aláírta. Az ember elbámul a parancsok e nagy tömegén, a melyek többnyire olyan taktikai fejtegetések, a melyeknek a béke alatt kellett volna átmenniök a vérükbe; a legszükségesebb tudnivalók a menetelésről, táborozásról, létszámkimutatásról és mozgósításról. Csak azok a parancsok, a melyeket május 12. és 20-ika között bocsátottak ki, megtöltenek egy száznyolczvankilencz nyomtatott lapos kötetet; ki tudná megmondani, hány kötetre szaporodnak föl, ha a háború tovább tart. Neuber összegyűjtötte azoknak a tiszteknek a tudósításait, a kik Németországot beutazták, például a Vlassics tudósításait, a ki ismerte azokat a porosz tiszteket, a kik Schleswig-Holsteinban vezérkedtek, aztán a Pelikánéit, a ki katonai meghatalmazott volt Berlinben, hogy ezekből az ellenségről s harczmodoráról magának képet alkosson. A mint tudjuk, lelkére kötötte az osztrák parancsnokoknak és tiszteknek, egészen a hadseregnél uralkodó elmélet szellemében, hogy ragaszkodjanak a rohamtaktikához s a szúrony-csatához. A gyűjteményben van egynehány hadiparancs, a melyek egész bizonyosan Benedektől származtak, s a melyek kitünő tulajdonságaira és korlátolt fölfogására egyaránt rávallanak. A csatában a hős, a tanácskozásban a gyermek naivitása jellemezte. Ő nem akart sokat mondani a hadseregnek, de a mit mondott, az rendszerint őszinte és szíves. Egyik hadiparancsában a következőket mondja: „Mindenkinek őszintén és keményen

akarok a szeme közé nézni; akarom, hogy mindenki nyiltan és szabadon nézzen velem szembe; ezért semmi névtelenséget, semmi árulkodást nem tűrök; de az alapos kérést, a teljesíthető kívánságot a lehetőség határai között teljesíteni fogom, ha azok a szolgálat rendes útján, őszinte bizalommal, szerény nyiltsággal terjesztetnek elém . . . Megtiltok minden fölösleges előterjesztést és udvariaskodást; engem a vasuti állomásokon és szállásomon ne fogadjon senki azokon kívül, a kiknek szolgálati ügyeket kell velem megbeszélniök, vagy a kiket én oda rendelek". Utasításaiban és hadiparancsaiban a legszebb vonás az éber, szüntelen való gondoskodás a katonák jólétéről. Folyton praktikus, jószándékú tanácsokat osztogat, hogy az útban és a táborban a katonának ne csupán ételéről és italáról, de a szolgálat könnyitéséről és kényelméről is gondoskodjanak. Még később is, a midőn a hadsereg már úton volt, sokszor dorgálta a tábornokokat és tiszteket, hogy maguk szállásaikra mennek, mielőtt a legénységet elosztották volna éjjeli szállásaikra, holott nekik az a kötelességük, hogy utoljára térjenek pihenőre. De nagyon megbotránkoztak azon, hogy Benedek kap a külségeken, sokat tart a kamásli-szolgálatra, a régi iskola e hagyományaira. Ebbe a kategóriába tartozik a következő parancsa: „A bármiféle fegyvernemhez tartozó tiszt urak a háborúban is a szabályok szerint öltözzenek csinosan és tisztán s hacsak lehet, legyenek mindig frissen beretváltak. A teleszakállt, a Pappenheimer-csizmát, a szabályoktól való eltérést egyáltalán nem fogom tűrni". A mi pedig azt illeti, hogy vezérkarának tisztjei mindig frissen legyenek borotválva, komikus idegességgel követelte meg majdnem a königgrätzi

csatáig; ez egyébként a békében is gyarlóságai közé tartozott. Megtiltotta, hogy az ütközetekről s a menetelésről bármit is írjanak a katonák családjukhoz intézett leveleikben, mert közléseik könnyen a nyilvánosság elé kerülhetnének. Elrendelte, hogy a hadsereg köréből írt magánlevelekben, „a melyeket a katonák leginkább csaták és ütközetek után szoktak szüleiknek, családjuknak, barátjaiknak írni, hogy állapotukról értesítsék, ne legyen szó egyébről, mint hogy a császárért s a hazáért vitézül harczoltak, hogy az Úristen kegyelmesen megoltalmazta őket, vagy hogy a császárért és a hazáért szerencséjük volt vérüket ontani". Ez volt az egész, a miről írhattak. „A mi tiszta és nemes katonaviszonyunkba, hozzájárulásunkkal legalább, ne árthassa magát a nagy közönség; a nyilvánosság tekintetében soha se tagadja meg magát katona-filozófiánk, szerénységünk és katonatapintatunk."

A mikor Benedek május 26-án főhadiszállását Olmützbe áttette, a hol kedvetlenül tapasztalta, hogy a katonakormány az előnyomulás hátráltatásával milyen pótolhatatlan károkat okoz; talált elég időt arra, a mi kedves foglalkozása volt mindig, hogy az újonnan érkezett csapatok fölött szemlét tartson s a maga kedvesen goromba módján a katonák szivét magának megnyerje s őket harczra tüzelje. Gyakran látták őt katonacsapatok között, a melyek remegve és mégis bizalmaskodva, szinte végére mehetetlen sorfalat állottak neki. Olmütz főterén nem volt ritkaság az efféle csoportosulás; s Benedek a soknyelvű birodalom majdnem minden csapatát a maga anyanyelvén tudta megszólítani nyájas kérdezősködéssel, nyers tréfával, bőkezűségével, a melyet kissé fitogtatva gya-

korolt, magához tudta hajlítani az egyszerű ficzkók szivét. A nép gyermeke volt, tudott a néppel bánni; míg a tábornokait megillető hangot nem találta el mindig. Egy ízben a hadsereg legöregebb altisztjét, egy hetvenegy éves aggastyánt, ebédre hivta magához s tábornokai és tisztjei közé ültette. Úrnapján kivonultatta Olmütz egész helyőrségét, az egyes csapatoknak anyanyelvükön szónokolt, nem nagy művészettel s kissé furcsa észjárással ugyan, de nagy hatással a legénységre. Máskor a felső várba gyűjtötte össze az összes katonaságból mindazokat, a kik a mellükön érdemjelet viseltek s tüzes szavakkal buzdította őket, hogy szerezzenek újabb érdemeket. Egy éles megfigyelő igen érdekes képét rajzolta meg Benedeknek ezekből a napokból.[1] „Külsejében nincs semmi imponáló; csak középnagy, finom alak; könnyű, rugalmas járású, a mely meghazudtolja korát; élesen metszett arczél; élénk temperamentum, a mely a könnyen piruló arczszínben s a rövid, határozott beszédmódban mutatkozik.“ A míg azonban a csapatok önbizalmát fokozta s félistenné lőn a katonák között, mindenen, a mit tett, meglátszott, hogy kétségek gyötrik; s a tervek, a melyekhez hozzájárult, hijával voltak az erőteljességnek és a leleménynek. Nagyon komolyan vette azokat a szavakat, a melyeket egy szomszédos város lövészegyesületéhez intézett, a midőn arra kérték, hogy nevét írja be emlékkönyvükbe: „Tépjék ki a lapot, ha legyőznek“.

[1] Engel József, utóbb Olmütz polgármestere, később igen figyelemreméltó följegyzéseket közölt *Olmützi hadinapló* czimen, melyek Müller Willibald: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz* című könyvében (Bécs és Olmütz, 1882) jelentek meg a 305. s a következő lapokon.

A mig a hadparancsnok azokkal foglalkozott, a miket elbeszéltünk, Krismanics könyvek és mappák halmazában Csehország és a szász-föld megszállásának terveit tanulmányozta. Szemmellátható csalódás volt, hogy az ellenséget Sziléziából várták s a hadsereget ellene Morvában akarták fölállitani. Krismanics azonban semmit sem akart elhamarkodni és sem a császár figyelmeztetései, sem az ujságok sürgetése nem voltak képesek őt Olmützből idejekorán kizavarni.

Csehországot, a hová a hadsereget át akarták helyezni, mintegy a természettől alkotott erősséget, az ellenség ellen az Ércz- és az Óriás-hegység védelmezi; a tartomány északi csúcsa kirohanó kapu gyanánt a szászföld és Porosz-Szilézia között mélyen benyulik az észak-német rónába. Ausztria azonban sohasem használta ezt a kedvező stratégiai fekvést arra, hogy Poroszország ellen támadó hadjáratot indítson, mindig csak védekezett onnan. A háborúk lefolyását nem csupán a felületi viszonyok döntik el, a szellem sokszor megkorrigálja a természetet; de az osztrák állam nehézkes mechanizmusa miatt sohasem kapott alkalmat rá, hogy a természetet hasznára fordítsa. A védekezésre Csehország majdnem a támadásnál is alkalmatosabb alap. Előbástyaként ott fekszik a hegyek közé ékelt mély völgy, a melyet a szorosokból kell védelmezni, mert igy a többfelé szakgatott hadsereget könnyű szétverni; de a hegyek mögött fekvő állásból az osztrák hadsereg az Ércz- és Óriás-hegység szorosain apróbb csapatokban betörő ellenséget gyorsan körülfoghatja és könnyen megsemmisítheti. Különben a természet a két hegyláncz között széles, helyenkint egészen sik bemélyedéseket helyezett el, ott, a Görlitz és Reichenberg mellett elvezető utakon, a melyeket, hogy Csehországba

törhessen, az ellenségnek először kell megostromolni: ott készült az ellenség főhadereje, Frigyes Károly herczeg vezetése alatt, a támadásra. A védők hadállását igen megerősíti az Elbe és az Iser folyamok vonala. A védelemnek nagyon kedvező e folyamok iránya, mert az Óriás- és Sas-hegyek szorosaiból előtörő ellenség az Elbébe ütközik; a Reichenberg felől előnyomuló ellenségnek pedig az Iseren kell átgázolni. A folyók vonala épp olyan védőfal, mint a határhegységek láncza. Olyan hadvezérnek, a kinek ereje a védekezésben áll, ez a vidék alkalmas terepül kínálkozik rendszere kipróbálására.[1]

Krismanicsnál ez volt az eset. Az osztrák tábornokok Nagy Frigyes ellen viselt háborúi adtak neki tanulságos mintát. A király ötször tört be Csehországba és csak egyszer, utolsó hadjárata alkalmával állották el útját sikeresen, mindjárt a határnál. 1778-ban, a bajor örökösödési háborúban történt ez s a siker titka, a mint Krismanics vélte, az volt, hogy Lacy tábornok, II. József császár hadi-tanácsadója és az osztrák hadsereg tényleges vezére, a hadsereg fedezésére okosan fölhasználta a vidék hegy- és folyamrendszerét. A király akkor Sziléziából a főserеggel a hegyszorosokon át nyomult az Elbe felé; öcscse, Henrik herczeg Lausitzon át az Isernek tartott s a folyamok mind a két porosz hadsereget megállították. Nem volt-e csábító ez a példa? A mint a király a szorosokon átkelt, ott, a hol az útvonalak találkoznak, az Elbe mögött, a Dubenetz és Salney között elterülő fensíkon, az osztrákok elsánczolt táborába ütközött. Hetekig fáradozott abban, hogy állásukból kicsalja, vagy kimanö-

[1] Lásd a csatatery mellékelt mappáját.

verezze őket. Időközben Laudon Henrik herczeget az Isernél megtámadta. A császár és Lacy rendelkezése szerint Laudonnak a folyót nyolcz mértföldnyi hosszúságban kellett megvédeni a csapatok lánczolatával, a mi egy csöppet sem volt inyére, mert lehetett bármilyen óvatos, a poroszok erős támadással lánczát áttörhették. Lacynak volt igaza, mert Laudon nagy csodálkozására Henrik herczeg nem támadott olyan erővel, hogy őt tönkreverhette volna. Laudon egyaránt erősen ócsárolta Lacy és az öregedő király hadvezetését, hogy sem ő, sem Henrik herczeg erős támadócsatával nem akarták koczkáztatni katonahitelüket; mert Laudonnak meggyőződése az volt, hogy ha az átkelést az Iseren kierőszakolják: az osztrák főhadseregnek is vissza kell vonulni. E helyett azonban néhány heti idő elvesztegetése után a király vonult vissza dicstelenül Csehország területéről.

Krismanics a Daun és Lacy fölfogásához csatlakozott; az volt a legforróbb óhajtása, hogy mint ők, gondosan megvédje az osztrák birtokok épségét s a háború becsületére váljék Ausztriának. A bajor örökösödési háború lezajlása után II. József még gyarapitotta a Elbevonalnak a természettől nyert erősségét, s azon a ponton, a hol az Elbe a hegyszakadékokból kilép, megépittette Josephstadt-ot. A Krismanics okoskodása az volt, hogy Olmützből a sereget oda kell vezetni, a hol az osztrákok 1778-ban sikeresen állották el a poroszok útját s ott erős állást kell elfoglalni. Tanulmánya és Csehország átvizsgálása, a melyet, a mint már elmondottuk, tiz esztendővel azelőtt végezett, e meggyőződésében még megszilárdították. Josephstadt környékére az osztrák hadsereget tizenegy-tizenhárom napi meneteléssel össze lehet gyűjteni. Ennek

a hadállásnak a hasznossága védelmi háborúban szemmelláthatóvolt; Moltke is a királyhoz intézett egyik előterjesztésében azt állította, hogy Josephstadt—Königgrätz az osztrákok legerősebb hadállása.[1]

Ezeket a terveket Benedek elfogadta; az osztrák kettős sas tehát Josephstadtból indul ki győzelmes szárnyalásra. Minden kínos balsejtelmei mellett is nem húsból és vérből álló ember, ha nem számít a győzelemre. De mivel a Krismanics terveihez hozzájárult, s mert arra határozta magát, hogy a folyamok és a hegyszorosok mögött védelmi állást foglal el, zavarba ejtette összes barátait; azok nem látták benne többé a régi Benedeket, Mortara és Novara hősét, a kinek vakmerősége közmondásos volt és tétovázó hadvezetését sehogysem bírták megérteni.

A Benedek szándékairól mindenben értesítették Albert szász trónörököst és Clam-Gallas grófot, a Csehországban fekvő csapatok vezénylő tábornokát. Ez az utóbbi egy hadtestet vezetett, a mely öt gyalogdandárból, az Edelsheim lovas hadosztályából, összesen harminczhétezer emberből állott. Minthogy a főhadsereg az Elbe felé iparkodott, neki az Iser vonalának védelme volt a feladata. Május 27-én kérte, engedjék

[1] Moltke: *Militärische Korrespondenz, 1866,* 153 l. Hogy Krismanicsnak a védelmi stratégiában, az 1778. évi hadjárat volt a mintája, már Nosinics ezredesnek föltünt, a ki 1866-ban a vezérkar munkájában résztvett, s a kinek: *Rückblicke auf den Krieg 1866* (Bécs, 1869) czímű munkájában vannak egyes becses részek. Az 1778. évi hadjárat leírásaiból, Janko: *Laudons Leben,* 372—389. lapok, meg Arneth: *Mária Theresia,* X. kötet 497—537. lapok, könnyű a két háború analog vonásait összeállítani. Lásd még a *harmadik kötet* végén, a *függelék* XXII. számát.

meg neki, hogy csapatait a folyam mögött összevonhassa. A visszavonuló szász sereggel ott akart egyesülni, hogy aztán hatvanezer főnyi sereggel próbáljon gátat vetni a poroszok előnyomulásának. Benedek május 29-én megadta az engedelmet. Az osztrák hadvezérnek azonban nem volt szándéka az Iser-vonalat bármi áron megvédeni. Clam-Gallasnak több írott parancsban kötötte a lelkére, hogy nagyobb haderővel ne bocsátkozzék koczkázatos ütközetbe; a harcz elől térjen ki s inkább vonuljon vissza Josephstadt felé. Oda akarta az egész hadsereget döntő csatára összevonni. Akár megállitják ott a porosz hadsereget, akár pedig az késedelmeskedik az előnyomulással: az osztrákok Josephstadtból akarták őket megtámadni.

Mindezek ellenére is még győzhettek volna, döntő körülmény az idő volt, hogy az osztrákok mikor érik el az Elbe felső vonalát. Ha kellő időben elérik, a félkörben, nagyon széttagolt csapatokban előnyomuló porosz hadsereg középpontjába esnek s egész erejükkel megtámadhatják azt. Bécsben és Olmützben egyaránt úgy gondolták, hogy június 10-én az egész hadsereg Olmützből, teljesen készen a harczra, útnak indulhat. De milyen távol állottak még a teljes harczi készségtől!

Tagadhatatlan volt a haladás 1859 óta; mert most mindenik ezrednek megvolt a maga meghatározott hadkiegészitő kerülete, bár az ezredek rendszerint nem a maguk kerületében táboroztak. Ezért a szabadságoltaknak még most is sokat kellett ide-oda futkosniok. Úgy intézkedtek, hogy az ezredek nyomban induljanak Morvába, mihelyt a kiegészitő állomány kétharmada az ezredhez megérkezett; a többi legénységet közvetetlenül a csatatérre küldik

utánuk.[1] Június 10-én a hadügyminiszterium számítása szerint százkilenczvenkétezer embernek kellett volna együtt lenni, de tényleg csak százötvenháromezer ember volt együtt; tehát a kétszáznegyvenezer embernél, a mennyire számítottak, negyven-ötven ezerrel kevesebb. Két egész dandár nem volt még sehol. Az osztrák főhadiszálláson ebben az időtájban pontos számítások alapján, a mely számítások utóbb adatok alapján is helyeseknek bizonyultak, hatvan-hetvenezerrel erősebbnek tették a porosz hadsereget az osztrák hadseregnél. Benedek és Krismanics a császár határozott kívánsága ellenére, a ki már június 7-én segédtisztje által azt izente, hogy vívják meg a döntő csatát, egyre halogatták a dolgot. A halogatásnak megvolt a nyomós oka: a hadbiztosság a hadsereg élelmezésére szükséges intézkedésekkel nagyon megkésett. A menettervekben, az intézkedésekben mind Olmützöt vették czélpontul. Úgy határozták, hogy az induláskor minden legény végszükségre négy napra való eleséget vigyen magával. Minden dandár, tehát hat-hétezer ember számára ezenkívül élelmező csapatot szerveztek, a mely még további két napra szükséges élelemről gondoskodott. Minden hadtestnek (három-négy dandárnak) ezeken fölül volt élelmi telepe, ismét négy napi élelemmel ellátva. Tíz napi élelemről kellett tehát gondoskodni, mielőtt megindultak volna az ellenség elé. Ezek a készletek azonban a hadimozdulatok közben rendszerint nem elégségesek; ezért számos élelmi tárházról kellett gondoskodni,

[1] 1870-ben a franczia hadsereg azt a rendszert követte, hogy az ezredek megerősített békelétszámmal nagy sebbel-lobbal siettek a határra, a tartalékot úgy küldték utánuk. Ez hátrányosabb volt az osztrákok 1866. évi intézkedéseinél is.

hogy a szükséget fedezzék. Morvában négy ilyen tárházat állitottak, mig Csehországban csupán egyet. A szállitás igen hosszadalmas és fárasztó volt, egyetlen tárház tovaszállitására kétezernyolczszáz kétfogatú kocsi kellett. Elképzelhetjük, mennyire hátráltatta a hadmozdulatokat, hogy a szóban forgó négy tárház harmincz-negyven mértföldnyi távolságra esett attól a vidéktől, a melyen a hadseregnek állást kellett foglalni. Azonban az Olmützből Josephstadtba való fölvonulással nem akartak addig késlekedni, a mig a tartalék-éléstárakkal teljesen rendben lesznek. De június 10-én, a mely napon voltaképen Olmützből el akartak indulni, még a dandárok s a hadtestek oszlopraktáraival sem voltak teljesen rendben.[1] Tehát becses heteket tékozoltak el, s ez a késedelmeskedés, a mely az osztrák hadvezetésben annyiszor ismétlődött, olyan végzetes fogyatkozás volt, a mely utóbb súlyosan megbosszulta magát.

E hadjárat történetében a leglényegesebb kérdés az, hogy az osztrák hadsereg hosszas késedelmezését Morvában a felsorolt balkörülmények igazolják-e? avagy a Krismanics hibája, hogy a hadsereg megkésve érkezett a cseh csatatérre? Vitathatatlan, hogy mind ő,

[1] Ugyanazzal a nehézkességgel jártak el akkor is, a melylyel a Napoleon ellen viselt háborúkban. Grünne gróf, Károly főherczeg hadsegéde, rosszkedvűen panaszolja, hogy ebből a szempontból meddő maradt minden reformkisérlet. „De hát hova lenne különben a mi katona-közigazgatásunk módszeres menete; a mi iskolás gyermekre emlékeztető felelősségünk; a mi gazdasági bizottságunk, a mely alaposan tönkretesz; a mi élelmezési osztályunk, a mely koplaltat; könyvvezetésünk, a mely mindig téved; ellenőrzésünk, hogy ki lop legtöbbet; haditanácsunk, a mely még sohasem szolgált tanáccsal s a hivatalnokuralom, a mely a földre nyom?!“

mind pedig Benedek mentségükre igen alapos okokat hozhattak föl. És mégis halogatásuk nem mindenben megokolt; mert június 10-én a törzscsapatokból több volt együtt kétszázezer emberüknél s azt előtolhatták volna olyan tartományba, a hol maguk voltak az urak s nem volt rá szükség, hogy vakon rohanjanak a bizonytalanságba. Csehország gazdag tartomány, a sereg ott nem láthatott volna szükséget. Győzelem vagy vereség után sokszor kell gyorsabban, silányabb hozzákészüléssel meneteket végezni s nem ritkán ellenséges tartományon keresztül. A táborban az elégedetlenkedés általános volt. A tisztek és a legénység sürgették, hogy vezessék őket már az ellenségre. Krismanics azonban minden tanácsot gőgösen utasított vissza. Sokat tartott arra, hogy terveiben ne zavartassa magát; makacsságában megingathatatlan következetességet látott. Egy barátjának, a ki valamit tanácsolni bátorkodott, azt juttatta az eszébe, hogy a sakkban ő az erősebb s így ebben a komoly játékban is ő lesz az okosabb. Ebben a szellemben tárgyal Tann bajor tábornokkal is; a vele kötött egyezségben ez áll: „A császári és királyi északi hadsereg — hacsak elháríthatatlan akadályok meg nem gátolják — június végén, vagy július első napjaiban Csehország észak-keleti részén, az Elbe felső folyása és az Iser között, arczczal az Óriáshegységnek fordulva, együtt lesz.[1]“

De bármint szóljon is az ítélet az osztrák hadsereg vezetéséről, igazolására fölhozhatjuk azt, hogy mindjárt kezdetben óvást emelt, hogy ne hamarkodjanak a háborúval s hogy figyelmeztetéseit a diplomáczia szélnek eresztette. Titokzatos ellenmondás

[1] Az osztrák hadsereg első menettervei is, a melyeket a

van a hadikészületek nehézkessége és a külügyi hivatal hamarkodása között, a melylyel a háború üszkét Holsteinban és a szövetségi tanácsban lángra lobbantotta. Igaz, hogy Bismarck minden jegyzékével szította a tüzet s hogy Holsteinban Ausztria megbizottaival erőszakoskodott. Az okosság azonban azt tanácsolta, hogy a sértés ne hozza ki őket a sodrukból s hogy oktalanságra ne ragadtassák magukat. Nem okosabb lett volna-e három napot, akár egy hetet is várni még a frankfurti döntéssel? Ausztria barátai azt hitték, hogy hadserege a szövetségi határozat napján, június 14-én kalapácsként zúdul az ellenségre s hogy azt összemorzsolja. Aztán ez a hadsereg az ország belsejében, egy helyen állott, mint a levert czövek, a mig a poroszok elárasztották Észak-Németországot. Kivált Szászország oktalan föláldozása ejtette ámulatba Európát.

Azon a napon, június 15-én, a melyen a poroszok bevonultak Hannoverbe és Kurhesszenbe, megszállották a szász vidékeket is. A szász királyság útjában állott a három részre tagolt porosz hadsereg egyesülésének, a melyek mind Csehországba igyekeztek. Az Elbénél Herwarth Bittenfeld tábornok állott másfél hadtesttel; tőle keleti irányban, húsz mértföldnyi távolságban Frigyes Károly herczeg, még távolabb, Sziléziában a porosz trónörökös hadserege. A Herwarth parancsnoksága alatt álló elbei hadsereg csak a szász földön át foghatott kezet Frigyes Károlylyal. Drezda útjába esett; Herwarth parancsot kapott a város elfoglalására.

hadilevéltárban őriznek, azt bizonyítják, hogy Krismanics véleménye szerint a hadsereg legkorábban június 30-án gyűlhetett össze Josephstadtnál.

A német közép-államok közül egyiknek sem volt hadserege annyira kész a harczra, mint Szászországnak. Albert trónörökös, a kinek katona-talentuma korán mutatkozott, gondoskodott arról; mert a hadügyminiszter intézkedéseiben lassúságot látott.[1] Az élelmező csapatok hasonlíthatatlanul jobban voltak szervezve, mint az osztrákoknál, hogy a hadsereget nyomon követhessék. A szász gyalogság fegyvere az volt, a mi az osztrák gyalogságé, nem hátultöltő, hanem Lorenz-féle puska. Az általános védkötelezettség csak elvben volt meg; a valóságban megvolt a helyettesítés s az állam hadseregét azoknak a katonáknak a soraiból egészítette ki, a kik hajlandók voltak tovább szolgálni. Háromezerhatszáz ilyen visszamaradt katona volt, jobbára altisztek, a hadsereg magva. A szászok hetek óta készen állottak az útra, mert nem akarták, a mint 1756-ban történt, meglepetni és szétveretni magukat. Már május 19-én, Drezdától délre, sátortáborban együtt volt a szász hadsereg. Kezdetben az

[1] Bécsi hadilevéltár, Albert trónörökös 1866 június 17-én írt levele Ferencz József császárhoz (1866 : 6., 620. a.): „Szószegőnek fogsz tartani, ha azt jelentem, hogy olyan rövid idő alatt, a hogy igértem, nem lehetek nálatok. Tegnap Drezdánál összevontam a hadakat. Vasúton nem küldhetem őket, mert a mi hadügyminiszterünk nem lát tovább az orránál s csak 15-én délután értesítette a vasutakat, hogy készüljenek, de hát nem készülhettek el. Minthogy a császári és királyi vasutak is csak egyvágányúak, a szükséges kocsikat nem lehet elég gyorsan visszaküldeni. Útnak indultam tehát s holnap, úgy hiszem, átkelek a határon. Megpróbálom, hogy a távolabb eső pontokról, Lobositzból, Theresienstadtból, Raudnitzból vasúton szállíttassam a csapatokat, mert Nimburgnál össze kell vonnom a hadtestet. A (poroszok) lassan nyomulnak előre, alig láttunk közülük csak egyet is. Holnap azonban diadalmasan bevonulnak Drezdába."

volt a trónörökös terve, hogy megvárja a poroszok benyomulását, a fegyverbecsület kedvéért, megütközik velök s csak azután indul útnak Csehország felé. A mikor azonban Benedek leveleiből arról értesült, hogy az osztrákok mennyire hátra vannak még a hadikészülettel, erről a gondolatáról letett. Herwarth tábornok hadteste három oszlopban nyomult a szász főváros felé. A király ott néhány miniszterből és tábornokból álló rendes kormányt hagyott maga után. Az utolsó éjszaka, a melyet a király országában töltött, június 18-ának éjjele volt. Másnap reggel Beust minisztert álmából verette föl s a következőket mondta neki: „Nagyon keveset aludtam s igy még egyszer átgondolhattam mindent. Remélem, hogy győzni fogunk s akkor talán arra gondolhatnék, hogy visszakapjam régi országomat. De az nem szándékom. Csak a régi ellenségeskedést tenném örökössé s rossz, mert ellenséges alattvalókat szereznék". Beust azzal biztatta a királyt, hogy ezt a kérdést ne feszegessék, várják be a történendőket. Magában azonban, teszi hozzá ez epizód elbeszélője, úgy gondolkozott, hogy részben szükségtelen, részben korai volt ez a megnyilatkozás.

A bevonulás harmadik napján jutott Herwarth hadserege Drezdába. Meg sem állapodtak a fővárosban, nyomban tovább mentek a cseh határok felé. Zittau táján már kezet fogtak Frigyes Károly előretolt csapataival, a poroszok tehát minden erőfeszítés nélkül elérték az első stratégiai sikert. Drezda birtoka többet ért nekik egy nyert csatánál; mert ezzel kezükben volt az Érczhegyek s a Lausitz-hegység átjáróinak a kulcsa. Volt oka tehát, hogy ezt a a várost Nagy Frigyes, azután I. Napoleon 1813-ban bármi áron meg

akarták tartani. Csehország erős vár: Drezda az előbástyája. Az előbástyát a poroszok puskalövés nélkül foglalták el.

Berlinben azokban a napokban még túlbecsülték az osztrákok erejét a támadásban, meg az osztrák harcikedvet, s mielőtt a poroszok elfoglalták volna a szász királyságot, izgatottan várták az osztrákok előnyomulását. Miért késlekednek? A porosz főhadiszálláson az ellenség akkori állapotáról igen tökéletlenül voltak értesülve. A porosz vezérkar csak utóbb látott tisztán; június 11-éig azt hitte, hogy az osztrák hadsereg Csehországban a támadásra készen áll. Csak ekkor ismerték meg az osztrákok június 11-én kiadott hadirendjét, a melyből megtudták, hogy az egész hadsereg Morvában, Olmütznél áll; a porosz tábornokok úgy vélték addig, hogy ott csak egy csapatjuk lehet. Morvában állanak? Egy nagy háború küszöbén nem lehetett megérteni, mit kereshetnek ott az osztrákok, a mikor olmützi táborukból csak tizenöt-tizennyolcz nap alatt mehettek szász szövetségesük megsegítésére. Berlinben ezt arra magyarázták, hogy ellenfelük Morvából Sziléziába akar törni s Velenczéért azt foglalja le kézizálogul. Ez a föltevés, a mint ma tudjuk már, merőben téves volt ugyan,[1] de a porosz hadvezetőség mégis annyira hitt benne, hogy mindent megfontolván, intézkedéseket tett Szilézia megvédésére. Leginkább Frigyes Vilmos trónörökös, a kinek eredetileg a tartomány megvédésére csak két hadtestet, az ötödiket s a hatodikat, adták rendelkezésére, tartott

[1] A porosz vezérkar munkája még ragaszkodott ehhez a föltevéshez, mert szerkesztésekor az osztrák főhadiszálláson történteket még nem ismerték.

erősen attól, hogy az osztrákok Morvából megtámadják. Utóbb egy harmadik hadtestet, a kelet-poroszországit is parancsnoksága alá adták; mert Benedek hat hadtesttel nyolcz nap alatt Sziléziában teremhetett.

A trónörökös csapatai egy héttel korábban is keltek útra észak-nyugatnak, hogy idejekorán elérjék a porosz hadállás középpontját, Lausitzot s hogy onnan a fősereggel egybehangzóan operáljanak. Ezzel azonban Szilézia déli felét csaknem védtelenül hagyták. Ez intézkedések nyomán Moltke és Blumenthal, a trónörökös vezérkari főnöke között érdekes levélváltás támadt. Blumenthal abban a hiszemben, hogy az osztrákok főhaderejével neki kell leszámolni, a védekezésre tüzesen, vakmerően tervet tervre készít; Moltke viszont higgadtan, mindent megfontol; de ez ellentétek mellett is a két tábornok egyértelemben dolgozik. Mind a ketten teljesen meg voltak arról győződve, hogy Benedek bevonul Sziléziába, még ha az ellenség főserege Ausztriát Drezda és Reichenberg felől fenyegeti is. „Az olyan erős vezér, a minő Benedek, állitotta Moltke Blumenthallal egybehangzóan, azáltal nem befolyásoltatja magát okvetetlenül annyira, hogy Sziléziában fölhagyjon az operáczióval". A trónörökös főhadiszállása ezért arra kért engedelmet, hogy Felső-Szilézia fedezése végett, Benedek ellen idejekorán fölvonulhasson. Az engedélyt június 10-én adták meg. Minthogy azonban a veszedelem fenyegetőnek látszott, egy negyedik hadtestet, a gárdát is a trónörökös parancsnoksága alá adták, a melyet addig a Frigyes Károly parancsnoksága alatt álló hadsereghez számítottak. Frigyes Károly pedig készült arra, hogy ha a harcz Sziléziában tör ki, a trónörökösnek segélyére mehessen. „Legyen meggyőződve felséged, irta június

11-én a királynak, hogy az én személyemben nincs semmi akadálya a második hadsereghez való csatlakozásnak; merem állítani, hogy én csupán a dolgot tartom szemem előtt s megtiszteltetésnek fogom venni, ha akár a trónörökös, akár más nálam fiatalabb tábornok parancsnoksága alatt harczolhatok". Moltke megelégedéssel nyilatkozott a herczeg katonabelátásáról és magamegtagadásáról. Látjuk tehát, hogy az összes porosz vezérek túlbecsülték a Benedek támadásra való készségét. A trónörökös most már négy hadtestet, körülbelül százharminczezer embert, tehát olyan erőt vezetett, a melylyel az Olmützből jövő osztrák támadással szembe lehetett szállni s a melylyel a trónörökös erős hadállást foglalt el a glatzi Neisse környékén. Annak, hogy Benedek oly soká késedelmeskedett Morvában, csak egy haszna volt: a poroszok nem tudtak tisztába jönni szándékával. A trónörökös hadserege a Neissehöz való vonulással ismét öt-hat napi járásra távolodott el Frigyes Károlytól és ezzel a porosz hadsereg ismét két, körülbelül egyenlő haderőre szakadt, a melyek egymástól külön operáltak.

Utóbb meglátjuk, hogy minő hátrányok támadtak ebből akkor, a midőn a hadsereg Csehországba rontott. Ezáltal az osztrák hadsereg, a mely Csehország északkeleti részén, Josephstadt körül gyűlt össze, egészen váratlanul jobb helyzetbe került. Ha az osztrák hadsereg vezetősége tisztábban lát és határozottabb, a szerencse e mosolygását nagyon kihasználhatja. A poroszoknak pedig abban volt káruk, hogy Moltke ellenére a háború küszöbén húzták-halasztották a dolgot: Drezdát két-három héttel később foglalták el a vezérkari főnök számításánál s ezalatt az

osztrákok háborítatlanul juthattak el az Elbe felső folyásához.

Hogy Vilmos király halogatása mennyire megzavarta Moltkét, kitetszik abból a levélből, a melyet június hó 18-án írt Frigyes Károly herczeg főhadiszállásmesterének. A porosz támadás következtében kétség gyötörte, hogy Benedek Lausitzra, vagy Sziléziára veti-e magát s hogy Frigyes Károiy, vagy a trónörökös föltarthatja-e támadását addig, a mig a másik hadsereg segitségére mehet? „Lehetséges, hogy már Szászországban harczolni fogunk s az esetben Észak-Németországot puskalövés nélkül megháditottuk. Ez azonban csak úgy siker, ha meg is tudjuk tartani, mert a koczka csak cseh földön dőlhet el. Nagyon nehéz dolog már most eldönteni, hogy az első, vagy a második hadsereget kell-e elsősorban jobban megerősítenünk . . . Éjjel-nappal azt a gondolatot hányogatom, hogyan erősíthetnők mind a két hadsereget annyira, hogy kibirja az osztrákok támadását. Szerencsénkre mind a két hadsereg százharmincz-százötvenezer emberből áll s az akkora hadseregek már nem könnyen mennek tönkre. Bár most csak Herwarth tábornok az elbei hadsereggel áll rendelkezésünkre, Isten nevében bevonulunk".

A kitünő tudósító- és hirszolgálat, a melyet az osztrák főhadiszálláson Tegetthoff ezredes, a tengernagy öcscse vezetett, Krismanicsot abba a helyzetbe juttatta, hogy tudott a porosz hadsereg minden mozdulatáról. Június első napjaiban az osztrák hadsereg nyilvántartó hivatalában egy térképet rajzoltak, a mely a porosz hadsereg akkori hadállását Torgautól Glatzig tüntette föl s ez, a mint most már biztosan megitélhetjük, megbizható kalauz volt. Azután

az osztrák főhadiszállás arról értesült, hogy a porosz hadsereg a Lausitz irányában szorosabban csatlakozik; jún. 16-án pedig Tegetthoff a hadvezetőségnek már azt is jelentette, hogy a trónörökös hadseregét Sziléziában a gárdával megerősítették. Az osztrákok használtak egy olyan eszközt is, a melyet először az amerikai polgárháborúban használtak, t. i. azt a távirdahuzalt, a mely a trónörökös főhadiszállásáról Berlinbe vezetett, egy erdőben titkon egy kézi készülékkel kötötték össze s ezzel néhány sürgönyhöz jutottak. Az osztrák főhadiszállás így megtudta azt a körülményt is, hogy a porosz sereg Sziléziában délkeletre húzódott. Krismanicsot ez még makacsabbá tette, úgy képzelte, hogy ez a fölvonulás előkészület Morva megrohanására. Ilyen módon vizsgálták egymást az ellenfelek; mindenik azt hitte, hogy a másik fog támadni s így halogatták a háború kitörését. Benedek most nehány nappal megint későbbre halasztotta a hadseregnek Morvából való kiindulását. Csapatai a vasút vonal mentén városokban és falvakban voltak elszállásolva; először Morva északi részén vonta össze őket, hogy a Sziléziából fenyegető támadással szembeszállhasson. Ezzel egyszerre azonban dolgoztak a csehországi menetterveken is. A porosz mozdulatok megfigyelésével ismét eltöltöttek néhány napot. Ezalatt az osztrák főhadiszálláson mindig fontolgattak, mindent meg akartak látni előre, minden eshetőségre módszeresen akartak elkészülni s ezzel mindig elhalasztották a döntő elhatározást.

Ezeket a hosszadalmas hozzákészülődéseket sehol sem vették türelmetlenebbül, mint a bécsi császári udvarban. Ausztria német szövetségeseinek annak bizonyításával is tartozott, hogy sorsukat erős kezekbe

tették le. Ferencz József császár szövetségesei kívánságára, a kik a föladatra rátermett embernek tartották, állította Benedeket a hadsereg élére s nyugodott bele abba, hogy a háborút önállóan, a bécsi befolyásoktól függetlenül vezesse. Bécsben természetesen nem ismerték Krismanicsot olyan módszeres semmittevőnek, a minőnek utóbb mutatta magát. A császár egyszer s mindenkorra megtiltotta tábornokainak, hogy a hadműveletek megindítását sürgessék; de bár igérete kötötte, kívánságaik elől még sem zárkózhatott el egészen. Június 16-án a táborszernagynak szószerint a következő sürgönyt küldte: „A németországi események sürgősen parancsolják a hadműveletek megindítását. Minthogy azonban katona érdekekből az előnyomulás időpontjának elhatározását önre biztam, sürgönyjelentést várok elhatározásáról". Benedek nyomban azt válaszolta, hogy az indulásra a parancsok készen vannak, hogy a hadsereg összevonását már a délelőtt elrendelte s hogy az útitervek vázlatát sürgöny útján közlik a császárral.[1] Fontosabb azonban ennél Benedeknek az a hosszú, írásbeli jelentése, a melyet ugyanaz nap küldött a császárnak. Az írás eléggé aggodalmasan hangzott. Első sorban a Morvában való összpontosítás szükségességét okolja meg azzal, hogy Csehországba s onnan a szász

[1] Benedek a bajor katonai meghatalmazottnak június 30-án azt mondta, hogy neki parancs a császárnak az a kívánsága, hogy a hadsereg útra keljen. Arról a kérdésről, hogy a megindulás két-három nappal való siettetése a hadviselés első napjaiban (június 26—29-dike körül) az osztrákok javára változtatott volna-e a helyzeten? lásd Friedjung: *Benedeks nachgelassene Papiere.* 365 l.

földre nem indulhatnak addig, a mig nem biztosak abban, hogy az ellenség nem oldalról, Sziléziából akar-e az országba törni? Mihelyt erről az oldalról nyugodtak lehetnek, megragadják az offenzivát. Azonban, veti utána a táborszernagy, számolni kell azzal, hogy a kimutatások szerint neki csak százötvenháromezer gyalogja van, mig az ellenség kétszázezer főnél több gyalogsággal rendelkezik. Az ellenséggel csak akkor képes megmérkőzni, ha a szász s a bajor hadsereg tényleg egyesül az ő seregével. „Ez az egyesülés a legczélszerűbb módon az Elbe-vonalon történhetnék meg s akkor eltökélt szándékom, hogy szám tekintetében is az ellenséggel csaknem egyenlő hadseregemmel Csehországból az ellenség főhadseregét megtámadjam. Az esetben nyugodtan határozhatom el magamat a támadásra; mert nemcsak arra számithatok, hogy a csatában győzni fogok, de arra is, hogy balsiker esetén nem következhetnek be azok, a mik okvetlenül bekövetkeznének, ha stratégiai szempontból kedvezőtlen hadállásból a most rendelkezésemre álló erővel támadnék".

Ezekből a sorokból kiri a balsiker sejtelme. A bajor hadsereg csatlakozása nélkül a főhadiszállás a támadást koczkáztatott dolognak tartja akkor is, ha Ausztria minden erejét megfeszitené. Az alvezérek jelentései ugyan azt mondják, hogy a csapatok harczrakészek, hogy az előkészületek elégségesek, noha egyben-másban, mint a bakancsban például, van hiány.

E hivatalos jelentéseket, ha az 1859. évi hivatalos jelentésekkel, vagy a franczia hadsereg 1870. évi ide-odakapkodásával hasonlitjuk össze, azt tapasztaljuk, hogy Ausztria az utolsó szerencsétlen háború

tapasztalatait hasznára fordította.[1] Ha ebben az országban hiányzik is sokban a szigorúbb és kemé-

[1] Számos jelentés 1866. június 5-éről a bécsi hadilevéltárban (1866., 55.). Az első hadtestről a hadtestparancsnok jelentése rövid kivonatban így szól: „Némi jelentéktelen hiányok leszámításával útra- és harczrakészen állunk". Csak a bakancsok miatt van panasz; a harmincharmadik ezrednek pedig nincsenek evőcsészéi. A második hadtest annak leszámításával, hogy „az oszlop-raktárak berendezésével még nem készek, hogy a vágómarhaállomány még nem elégséges, kész a hadműveletekre". A Thom dandárából azonban még hiányzik ötszáznyolczvanöt ember és tizenhét ló; a hatvannegyedik ezredből is hiányzik háromszáz ember; a nyolczvanadik ezrednél pedig négyszázhatvan iskolázatlan bécsi önkéntes van. A harmadik és negyedik hadtestnél is még hiányos a legénység, a mint említettük, a tartalék-csapatok utánküldése miatt. A hatodik hadtestnél „szorgos vizsgálódás után az a meggyőződés, hogy a hadtest teljesen harczrakész s hogy bármi harczi vállalkozásra alkalmas állapotban van". Csak a bakancsban van hiány itt is. A hadtest egyik ezredéről a jelentés ez: „Nagyon lágyan viseli magát; de okosan használva majd beválik". Hasonló dolgokat jelentenek más csapat testekről is. Hasonlítsuk ezeket össze az 1870. évi franczia katona-kormányzat nyomorúságaival. Július 24-én, két héttel a Wörthnél vivott csata előtt, a harmadik hadtest intendanturája ezeket írta Metzből a hadügyminiszternek: „Nincsenek betegápolóim, munkásaim, betegszállító kocsim, tábori sütőkemenczéim, társzekereim és a negyedik hadosztálynál, meg a lovasosztálynál nincs egyetlen katona-hivatalnokom". A franczia főintendantura július 26-án általán a következőket jelentette: „Nincsen czukrunk, kávénk, rizsünk, pálinkánk és sónk, csak kevés szalonnánk és kétszersültünk van. Sürgősen küldjön Thionvillebe legalább egy millió adagot". A második hadtest vezénylő tábornoka július 26-án Saint-Avoldból a következőket jelentette: „Roppant csomagokat kapunk a tárházakból, a melyeknek éppen semmi hasznát sem vesszük; azonban Franczia ország határairól nincs egyetlen térképünk sem". Michel tábornok azt sürgönyzi Belfortból, hogy dandárát nem kapja sehol és hogy hiában keresi.

nyebb fegyelemtartás, a kötelességek pontosabb teljesítése; de volt őszinte tanulásvágy, egészséges értelem és egészben véve helyes hivatal-vezetés. A népjellem rugalmas, a sujtó csapás után hamar támad friss munkásságra, gyorsan támadnak új reményei. A pesszimizmus azonban orvosolhatatlan baj, mely hol okkal, hol csak mintegy kórságból megbénítja a lendítő erőt. Ez alkalommal hozzájárult Krismanics pedanteriája s a magában kevéssé bízó Benedek. Június hó 18-án még egy csalódás érte: Bécsből azt a tudósítást kapta, hogy a bajor hadsereg nem vonul Csehországba, hanem magában fog harczolni.

Végre megindultak Csehország felé, miután Bécsből újabb sürgetést kaptak.[1] A táborban ujongtak, a midőn a sereg útnak indult. Valóságos népvándorlás támadt, akkora tömeg mozgott a Josephstadt felé vezető három úton. Száznyolczvanezer főnyi katonaság, társzekerek, lovak, írnokok és szolgák nagy csapatokban mentek észak-nyugatnak. Ezekkel kellett egyesülni annak a hatvanezer főnyi osztrák és szász hadseregnek, a mely már Csehországban volt.

[1] Benedek jún. 17-én Crennevillenek, a császár főhadsegédének: „Miután Beck alezredes úr határozottan arról biztosított, hogy a hadügyminiszterium felderítő osztályához tegnap érkezett tudósítások szerint a porosz főhadsereg még mindig Landshut és Görlitz között áll, hogy az ötödik meg a hatodik hadtest mozgása (Sziléziában) keleti irányban csak tüntetés volt abból a czélból, hogy minket félrevezessenek, jelentem, hogy tegnapi nyilatkozatomban említett szándékom értelmében épp most adtam ki a parancsot, hogy a hadsereg Csehország felé útnak induljon s hogy az elővédek e hó 25-dike és 27-dike között már Josephstadtban legyenek". *Bécsi hadilevéltár.*

A porosz határ hosszában hadoszlopok mozogtak és hogy oldaltámadással az ellenség a fölvonulást meg ne zavarhassa, a második hadtest, a mely már korábban előrement Csehországba, parancsot kapott, hogy egy lovas-osztálylyal a határon foglaljon állást, s hiusítsa meg a Sziléziából jövő oldaltámadást.

E védő rajok mögött, a hármas országúton, három párhuzamos oszlopban nyomult elő a hadsereg. Az Olmützből Josephstadtba vezető vasutat tisztán csak élelemszállításra használták. Krismanics arra a kérdésre, hogy a katonaságot miért nem szállítják vasúton, gúnyosan azt válaszolta, azért, hogy idejekorán hozzászokjanak a brandenburgi homokban való gyalogoláshoz. Az emberek ezt elbizakodásnak vették, pedig valóban úgy volt, hogy egyes vágányú lévén a vasút, vasúton sem érhettek volna korábban a czélhoz, mint gyalogszerrel. Nagyobb baj volt a hadvezetőségnek az az intézkedése, hogy az élelemmel való takarékoskodás szempontjából a csapatoknak a lehetőségig bevásárlás útján kellett magukat élelmezniök. Így az előljáró hadtestek elégséges élelmet kaptak, az utánuk jövők azonban nem ritkán szükséget láttak. Az élelmezési szolgálat tehát gyöngén állotta ki a próbát; mi lett volna még a brandenburgi homokban!

Minthogy az osztrák hadsereg csak három úton nyomult előre, oszlopainak szükség szerint szűk volt a homloka, mélységben pedig aránytalanul mély volt. A legészakabbra eső országúton négy hadtest és lovas-osztály, a középsőn két hadtest meg egy lovas-osztály nyomult előre; ezért a hadsereg útvonala nem lehetett rövidebb három napi járó földnél. Nyilván azért választotta Krismanics a fölvonu-

lásnak ezt a módját, hogy ha Sziléziából, oldalról támadna az ellenség, nyomban nagy erővel állhasson ellene. Ezért is érkeztek a hadseregből a cseh csataterekre az első napokban aránylag gyönge csapatok. Az előbb érkező hadtestek azonnal maguknál erősebb ellenséges csapatokkal kerültek szembe, mert az osztrák hadseregnek három nap kellett arra, hogy egész erejével a csatamezőre érhessen.[1]

Benedek vezérkarával június 22-én ült vasútra, hogy Cseh-Trübau-ba, a csatatér közvetlen közelébe utazzék. Mindenben a viszonyok szülöttje volt ő; születésénél és véralkatánál fogva magyar; nevelésénél, hivatásánál, érzelmeinél fogva telivér osztrák, a kinek keblét, hol reménységek duzzasztották, hol roskadozott a magára vállalt óriás föladat alatt. A mint vezetése alatt az emberek százezrével keltek útra, hogy Csehországot elárasszák, efajta érzelmek hullámzottak lelkében szünetlenül. A mikor bucsút vett Olmütztől, a melyet úgy hagyott el, hogy a szerencse vakitóan ragyogott rája, bucsúja a katonaönhittség, s a szentimentálizmus között ingadozott. Azoknak a hölgyeknek, a kik a bucsúkor virágbokrétát adtak át, azt mondta: „Imádkozzanak értünk; ha meg találnak verni minket, az azt jelenti, hogy keveset imádkoztak". Egy anya növendékleányával virágot nyujtatott át; hálásan vette a virágot s a leánykát arra kérte, hogy áldja meg a hadsereget s a gyermek félénk rebegését jó jelnek vette. Hogy nála a nyers, katonás külső lágy szivet, gyöngéd, mély érzéseket

[1] A fölvonulás képét lásd kivált Schlichting: *Moltke und Benedek* című munkája 31-ik lapján, aztán Bonnalnál: *Sadowa*, 61. lap.

takart, kitetszik abból a levélből, a melyet elutazása előtt kevéssel irt a feleségének. Lehetetlen levelét megindulás nélkül olvasni, annyi szivesség, olyan szüksége a szerelemnek, olyan igazi alázatosság és olyan gyermekes bizalom a *maga vasakaratában*, a mely, sajnos, ez egyszer elhagyta, szólal meg soraiban s mindehhez ráadásul egy csöppnyi mélaság vegyül.

A hadsereg fölvonulása a lehető leggyorsabban történt meg. Izzó forrósággal sütött a nap, de mert egy napig sem lehetett tovább késni, a legtöbb csapat hét-nyolcz napi után sem kapott pihenő napot. Ámbár csak két-három mértföldnyi utat tettek naponként, a végtelen hosszú oszlopok mégis nem ritkán órák hosszára megakadtak. Az útitervek gondosabb és figyelmesebb kidolgozásával, a mint hozzáértők állitják, a legtöbb bajt elkerülhették volna. Az útiterven még egyszer változtattak, az utat megnehezitették azzal a határozattal, hogy öt hadtestnek már június 28-án együtt kell lenni Josephstadtnál s csak a második hadtest, a mely az oldalvédet adta, a mig a hadsereg fölvonult, érkezett meg valamivel később.

Most már Krismanics is azon volt, hogy siessenek, hogy Josephstadtnál idejében foglalhassanak állást. Minthogy arról értesültek, hogy a poroszok három oldalról, az általuk elfoglalt félkörív három sugara gyanánt nyomulnak elő Csehország felé, az osztrák hadseregnek az volt az érdeke, hogy a félkörív középpontját korábban érjék el az ellenségnél. A csapatok harczi tűzben égtek; s talán az elővédek leszámitásával, mindnyájan, tisztek és katonák egyaránt, törhetetlenül hittek győzelmükben. Az ellenséget talán kissé kevesebbre is taksálták való értékénél s azt hitték, hogy hatalmas rohamtaktikájukkal tönkre fog-

ják verni. A vidék lakossága ezrével csődült össze az utakon, a merre a hadsereg elhaladt, hogy a katonáknak ingyen ételt adhassanak és gyönyörködhessenek a harczias látványban. Németországban a népnek jobbára az volt a véleménye, hogy a hódításra törekvő állam s még inkább a vezető miniszter önzése gyújtotta meg a testvér-háború fáklyáját; Ausztriában ellenben úgy fogták föl a dolgot, hogy a birodalom határait s hatalmi állását kell vér árán is megvédeni. A háború, ha nem számítjuk a duzzogva félrehuzódó magyarokat, a birodalom fegyverfogható népességének a szivén feküdt s ezért forró szerencse kivánatokkal kisérte a hadsereget a csatamezőre.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A poroszok betörnek Csehországba. Benedek titkos terve.

Az osztrák főhadiszálláson még akkor is szorgosan folytak a tanácskozások arról, hogy Olmützből a hadsereg a támadás visszaverésére Szilézia, avagy Csehország felé vonuljon-e elő? a mikor a porosz már kezet tett Drezdára, Hannoverre és Kasszelre. Európára kínosan hatott, a midőn azt hallotta, hogy az osztrák hadsereg azalatt tétlenül Morvában hevert. A hiszékenyebb lelkek megnyugtatására akkor indították meg azt a kósza hírt, hogy az osztrák fővezérnek rejtelmes terve van, a melyet okosan rejteget egész a döntő pillanatig.

Az Észak-Németországon folyó hadműveleteknél kevésbbé volt világos és egységes az a szerep, a melyet a Frigyes Károly herczeg csapatai a Lausitzban, a trónörökös parancsnoksága alatt álló csapatok pedig Sziléziában játszottak. A Szászországot megháditó elbei hadseregnek át kellett menni a megháditott tartományon, hogy eljusson Csehországba. Ezalatt a keleti hadsereg Sziléziában nyugtalanul mozgott ide-oda. Csak a hizelgés állíthatja azt, hogy a porosz

hadvezetés már ezen a ponton, már ekkor mindenben biztos és mindenben elhatározott volt. A sziléziai és cseh határok mentén hadtesteket járattak ide-oda, hogy, ha az ellenség netán berontana Szilé-ziába, eléjük állhassanak. Csak az elbei hadseregnek s a Frigyes Károly parancsnoksága alatt álló első hadseregnek voltak világos czéljai: nekik az Elbe sandstein-ja s az Óriás-hegység között nyiló széles kapun kellett Csehországba törni. Arra azonban sehogysem tudták magukat elhatározni, hogy födetlenül hagyják Szilézia déli felét s hogy a trónörökös a glatzi völgykatlanon át Csehországba, az ellenség területére törjön, mert az osztrák főhadsereg viharfelhő módjára, még mindig Olmütz körül táborozott.

A sok halogatásból végre egy elhatározás pattant ki győzelmesen. Semmi jel sem vallott arra, hogy Benedeknek szándéka volna Szilézia megrohanása; aztán hire jött, hogy az osztrákok megindultak Csehország felé; a délnémet lapok pedig Bécsből tudósításokat közöltek az osztrák hadsereg zömének fölvonulásáról Csehországba. Június 19-én Moltkenak is meg kellett győződnie arról, hogy az osztrák hadsereg a cseh földön át Szászország felé igyekszik; egy nappal korábban még, mint már elbeszéltük, e vitás pontban a döntést megfontolandónak mondta volt; most azonban utasította mind a két herczeget, hogy kezdjék meg a támadást, mielőtt még az osztrákok a fölvonulással elkészülnének,[1] Az osztrák főhadiszállás e szándékáról Moltke most már annyira meg volt győződve, hogy megyőződésében a sokféle, hitével

[1] Moltke: *Militärische Korrespodenz*, 1866., 126., 127., 128. számok alatt,

ellenkező jelentések és gyanítások, a melyeket a két porosz hadsereg vezérkara küldött neki, sem tudták megingatni. Sokszor megtörtént az, hogy környezete kételyeket támasztott benne számításainak helyessége iránt, de kristálytiszta értelme mindig megóvta a ballépésektől. Egyébként senkinek sem volt annyira a módjában, mint a vezérkar főnökének, hogy az ellenségről kapott tudósításokat egymással azon melegében összehasonlithassa s azokból a logikus következtetéseket levonja. A porosz tábornokok általán, Moltke legkivált, szakadatlan arra sarkalták a királyt, hogy a háborút lényegében támadó módon indítsa meg. Az addig elért sikereket csak az ellenség földjén lehetett biztositani. A porosz hadseregek addig külön, egymástól távol állottak; úgy döntöttek, hogy három külön oszlopban törjenek Csehországba s ha az egyesülésre szükség lesz, tegyék azt lehetővé karddal. Azonnal indulni kell, mert minden napon, a melyet elszalasztanak, az osztrák főhadsereg előbbre nyomul Észak-Csehországban. Ha megoszoltan lépnek Csehországba, a porosz seregek esetleg egyenként semmisithetők meg. ha az ellenség elszántan veti magát valamelyikükre. Azonban a kételkedés szellemének a porosz kabinetben már eleget áldoztak. Június 22-én a trónörökös azzal a kéréssel fordult Berlinbe, engedjék meg neki, hogy Csehországba törjön; a kért parancsot Moltke még aznap elküldte a trónörökösnek. Rövid sürgönyből állott a parancs, a mely egyaránt szólott a trónörökösnek és Frigyes Károly herczegnek s a mely szó szerint ennyiből állott: „Ő felsége parancsolja, hogy mind a két hadsereg Csehországba nyomuljon s Gitschin irányában keresse az egyesülést“.

Más módja is volt annak, hogy elhárítsák azokat a veszélyeket, a melyek a megosztott hadsereggel végbevitt benyomulással együtt járnak. Az a mód azonban annyi vesződséggel járt, hogy Moltke lemondott róla. A sziléziai hadsereg nagyobb része az Óriás-hegység Poroszország felé eső oldalán a nyugati főhadsereget annyira megközelíthette volna, hogy bizonyos távolságban egymást támogatva, a hatalmas, körülbelül kétszázezer főnyi hadsereg együtt lépje át a határt, s az ellenséggel kedvező körülmények között ütközhetett volna meg. Az előnyomulás e módjának kivált a király főhadsegéde, Alvensleben Gusztáv volt hatalmas szószólója. A megosztottan való benyomulást Csehországba ő nagyon koczkáztatott dolognak tartotta, mert az embernek óvatosságból számba kell venni azt a lehető legveszedelmesebb lehetőséget is, hogy az osztrákok, bajorok, szászok egyesülten kétszáznegyvenezer emberrel állják el az útjukat s ekkora haderő a Frigyes Károly seregét menthetetlenül agyongázolná. Alvensleben megengedte, hogy a két porosz seregnek a hegyszorosoktól éjszakra eső egyesülése a benyomulást tíz nappal hátraveti; de a nagyobbb biztosság fölér egy kis időveszteséggel. Hasonló nézeteket vallott Döring ezredes is, a porosz hírszerzőhivatal főnöke, a ki a háború után Moltke hadműveleteit élesen bírálta s hadi terveit merészeknek és ügyetleneknek mondotta.[1] Moltke azonban e tervelgetésekkel elhatározásában nem zavartatta magát.

Az Alvensleben által ajánlott eljárás voltaképen a divatos stratéga-iskola tanításának felelt meg. Ez

[1] *Lettow* II. 117. *Aus dem Leben Bernhardis.* VII. 256. I.

az iskola I. Napoleonnak ama vezérgondolatán épült föl, hogy a hadsereget együtt kell tartani, az ellenséget, a mint csak lehet, meg kell osztani, fel kell darabolni, aztán tagonként leverni. A háború után sürűn idéztek Napoleon munkájából egy helyet, a melyben Nagy Frigyest nagyon ócsárolja azért, hogy 1757-ben két külön sereggel rontott Csehországba. I. Napoleon nevezetesen a következőket mondja:[1] „Frigyes Csehország meghódítására két hadműveleti vonalon indult meg, két, egymástól hatvan mértföldnyire álló sereggel, a melyeknek a kiindulás helyétől negyven mérföldnyire, egy erősség (Prága) falai alatt, az ellenség szemeláttára kellett egyesülniök. Ellenmondást nem tűrő alapigazság pedig, hogy a különálló hadtestek egyesülése soha se történjék az ellenség közelében; különben a királynak minden sikerült. Az ő két hadserege, bár hegyek és hegyszorosok választották el egymástól, legyőzött minden akadályt s nem érte semmi csapás . . . A szerencsének tetszett sikerrel halmozni el Frigyest, holott seregeit az egyesülés előtt egyenként megverhették és Csehországból kidobhatták volna.“ Moltke úgy járt el, mint Frigyes király és ugyanolyan sikerrel. Ebből is látható, hogy a háború elmélete vitás valami; mert a legnagyobb tekintélyek sem értenek egyet.

A Moltke pályájának küszöbén Napoleon nézetei uralkodtak. Jomini tábornok, a ki tekintély a katonairodalomban, a ki a Napoleon iskolájából került ki, a ki *a belső hadműveleti vonalak* tanát gondosan kimódolta, a mely szerint a győzelmet az dönti el, hogy villámgyorsasággal vessük magunkat az ellen-

[1] *Précis des guerres de Fréderic II. Mémoires.* V. 190 l.

séges hadsereg egyik vagy másik részére. Minden más eljárást tévesnek és a tudománynyal ellenkezőnek hirdetett. Valóban nagy példák, kivált Bonaparte Napoleon 1796. évi első hadjáratából, vallják becsesnek, ha központi hadállást foglalunk el a több irányból reánk törő ellenség ellen. Jomini tanitványai közül többen vállalkoztak is arra, hogy a háború után Moltkét megoktassák s hogy sikereit a szerencse szeszélyének tüntessék föl, a mig az 1870. évi hadjárat az apró kapaszkodóknak hallgatást parancsolt.

Napoleon és Moltke stratégiája.

Az a sokat feszegetett kérdés, hogy mi a különbség Napoleon és Moltke strategiája között s hogy Moltke a hadvezetést új alapokra fektette-e? szükségessé teszi a dolog közelebbi megvilágitását.

Mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy Moltke 1866-ban mely intézkedéseket tett a maga szabad elhatározásából és melyek azok a rendelkezések, a melyeknek megtételére a király habozása kényszeritette. Minden valószinűség szerint eredetileg az volt a szándéka, hogy Frigyes Károly herczeg vezérlete alatt egy erős főserеggel (körülbelül öt hadosztállyal) a Lausitz tájáról nyomul Csehországba; ez meglátszik abból, hogy kezdetben Szilézia védelmére csak két hadosztályt adnak a trónörökös parancsnoksága alá. A király azonban vonakodott parancsot adni a betörésre. Azután, június 11-dike táján kapta a porosz vezérkar azt a tudósitást, hogy az osztrák főhadsereg Morvában áll; csak akkor küldtek a trónörökös parancsnoksága alá még két hadosztályt, hogy Sziléziát megvédhesse a támadás ellen és ezzel osztották kétfelé a porosz hadsereget. Bonnal franczia

tábornok 1901-ben, *Sadowa* czímen kiadott könyvében úgy vélekedik, hogy Moltke ekkor jobb meggyőződése ellen cselekedett, hogy intézkedéseit maga is hibásaknak tartotta s csak a király kedvéért vállalta el a historia itélő-széke előtt a velök járó felelősséget. Szerinte lehetetlenség, hogy „helyesnek találta volna a napoleoni strategia egyik legfontosabb alapelvének nyilvános megsértését, a mely alapelv azt tanítja, hogy a sereget együtt kell tartani.“ Bonnal, a ki a porosz vezérkar munkájának franczia fordításán kívül a háborúról egyetlen más német forrásmunkát sem használt, ez állításában téved; mert Moltke föltétlenül helyeselte ezt az intézkedést. Ő is, Blumenthal is egyetértettek abban, hogy a trónörökös parancsnoksága alatt álló négy hadosztály, tehát körülbelül százharminczezer ember, elég erős, hogy a Neisse mögött, jól megerősített hadállásban, föltartóztasson hat osztrák hadosztályt, körülbelül száznyolczvanezer embert addig, a mig Frigyes Károly segitségére mehet s a két erőt egyenlővé teheti. Általában meg kell jegyeznünk, hogy Bonnal tábornoknak, a ki Francziaországban, mint a hadi iskola igazgatója s mint stratégiai iró tekintély, s a kit 1901-ben Berlinben Vilmos császár is igen kitüntetett, a könyve nem jelenti az 1866. évi hadjárat történetének gyarapodását; mert a tagadhatatlanul éleseszű franczia a források igen csekély ismeretével itél.

Egyébként 1866 és 1870 között, a mint említettük, Jomini elméletének hívei szigorúbban ítéltek Moltke eljárásáról, semhogy ítéletök utóbb, a franczia hadjárat után is föntartható volt volna. Jomini, az iskola feje, a kilenczvenedik év felé közeledő aggas-

tyán, természetesen nem követett el a híveihez hasonló izléstelenséget s a szóban forgó hadjáratról szóló tanulmányában kellő tisztelettel beszél a porosz tábornokok stratégiai számításairól.[1] Az apróbb emberek azonban nem voltak oly okosak, mint az aggastyán és szertelenségekre ragadtatták magukat. Lullier, egy franczia tiszt: *La verité sur la campagne de Bohême* czímű röpiratában összeállítván a „négy szarvashibát", a melyet Moltke az 1866. évi hadjárat folyamán elkövetett, továbbá Lecomte svájci ezredes kétkötetes munkájában[2], módtalanul ócsárolják Moltkét. „Poroszország — mondja ez egyebek között — június 22-e és 30-a között szükségtelenül sétált a feneketlen örvény szélén. Ellensége egyetlen támadással tönkretehette volna. Ez a támadás azonban nem történt meg. Igazi csoda, hogy Poroszország elkerülte a vereséget, a mely vereség az akkori körülmények között okvetetlenül borzasztó katasztrófára vezetett volna."

Hasonló módon nyilatkoznak olyan kitünő katonák is, mint lord Wolseley és Kuhn báró, az osztrák hadügyminiszter: *Der Krieg gegen Preussen im Jahre 1866 bis zur Schlacht von Königgrätz* czímű munkájában.[3] Kuhn azt a gondolatot fejtegeti, hogy Benedeknek június 27-én vagy június 28-án a rendelkezésére álló legnagyobb erővel ék módjára kellett volna a két porosz hadsereg közé nyomulni; s a háború elmélete szerint a trónörökösnek belső szár-

[1] A tanulmány fordításban az *Oesterr. militär. Zeitschrift*, 1867, III. k. 150—160. lapjain olvasható.

[2] *Guerre de la Prusse et de l'Italie contre l'Autriche.* Lausanne, 1868.

[3] Stratégiai vázlat, írta F... Brünn, 1869.

nyát kellett volna megtámadnia. Ez a belső szárny a Bonin hadosztályából s a gárdából állott. „Ha ott a tizedik hadtesten kívül, a harmadik s a negyedik hadtesteket, legalább két lovas osztálylyal tűzbe viszik, föltétlenül nagy, sőt döntő győzelmet aratnak.“ Kuhn még kétszer nyilatkozott ebben a kérdésben; először a *Pester Lloyd*-ban, közvetetlenül Benedek halála után, 1881. évi szeptember 17-én, a mikor az elhunyt hadvezért Du Nord támadásai ellen vette védelmébe;[1] aztán ugyancsak a *Pester Lloyd* 1892. évi január 9-diki számában, a midőn Moltke haditervét élesen bírálta és sajnálta, hogy Benedek akármelyik porosz sereget is meg nem támadta.[2]

A Napoleon-féle hadielv s a Moltke által többször alkalmazott módszer közt levő ellentétet mostanában Schlichting porosz tábornok világitotta meg alaposan: *Taktische und strategische Grundsätze der Gegenwart* című háromkötetes, meg: *Moltke und Benedek* című, 1900-ban megjelent munkáiban. Schlichting azt mutatta ki, hogy Moltke a megváltozott viszonyoknak megfelelően választotta meg a győzelemre vezető eszközöket és módszert. Szakithatott azzal a divatját múlt rendszerrel, hogy az erőt együtt kell tartani; mert most vasutak vannak, a melyek a csapatok gyors összevonását lehetővé teszik s mert több az úthálózat, jobbak az utak s mert a távirás a parancsok kézbesítését annyira meggyorsitotta, a minő gyorsa-

[1] Du Nord czikke. *N. Fr. Presse*, 1881 július 3. és 6. sz.

[2] Erre a czikkre volt válasz a *Moltkes Feldzugsentwurf 1866* című röpirat, kritikailag megvilágitotta: + + + Berlin, 1892.

ságról nem is álmodtak akkor. Most már a benső vonalak biztosítása nem olyan fontos, mint volt akkor. Napoleon még számíthatott arra, hogy a belső vonalakat felhasználva s az ellenség fölvonulását s csatavonalát áttörve, megveri a megosztott ellenséget. Most másként van. A tökéletesített lőfegyverek korában a homloktámadás, még túlnyomóan nagyobb erővel is, s a csatavonal kettészakítása csaknem lehetetlenség. Moltkenak e körülmények döntők voltak s nála a homlok is sokkal kiterjedtebb volt, mint a hogy azt Napoleon megengedhetőnek tartotta. A modern taktika *széles térközei* a napoleoni iskolának merőben új dolgok voltak. Moltke „azt állitotta föl alaptörvényül, hogy az olyan módon elkülönített menetelésben, a mely a kellő időben tud egyesülni, áll a stratégia lényege". Igen jellemző, hogy Napoleon Frigyes királyt nagyon megrótta azért, mert 1757-ben, Csehországba való nyomulásakor, valami ahhoz hasonlót kisérlett meg, a mit maga nem mert volna megkisérleni. (Mellesleg mondva, Napoleon, a midőn Nagy Frigyes 1757. évi háborújáról kritikát irt, nem tudta azt, a mit Frigyes igen jól tudott, hogy az osztrákok egyáltalán nem voltak elkészülve arra, hogy Csehországba betör s hogy haditervét épp erre a körülményre építette.) Moltke széles homlokkal szeretett előnyomulni, akár a külső vonalakból operált, mint Königgrätznél és Gravelottenál, akár a belső vonalakból, mint Páris körülzárása alatt, a hol délről, nyugatról és északról Bourbaki, Chanzy és Faidherbe egyszerre támadták. És nem egyszer sikerült neki az ellenség körülkerítése. Mindannyiszor ez történt, ha az ellenség szorosan együtt volt; első sorban ugyan sohasem ez volt a Moltke czélja, ez csupán módszeréből folyt, a me-

lyet a napoleoni iskola nem ismert, s a melylyel a napoleoni iskolát megzavarta.[1]

Schlichting szellemes fejtegetéseit sem hagyták azonban szó nélkül. Boguslawski altábornagy: *Strategische Erörterungen* (Berlin, 1901) című munkájában nem tartja igaznak azt az állitást, hogy Napoleon és Moltke a stratégiában különböző alapelvekből indultak ki, mert a törvény nem változott az idők folyamán, csak a hadieszközök változtak meg. Napoleon, ha a viszonyok parancsolták, szintén széles, az ellenséget körülfogó homlokkal támadott, például 1805-ben Mack tábornok ellen. Nagyon meggondolandó, hogy a midőn a jövő hadvezetését irányitani akarjuk, csak kipróbált, csalhatatlan stratégiai formákra oktassuk; a Napoleon kedvelt harczmodora, a haderő teljes fölvonulása meg nem szakitott homlokkal még a jövő háborúiban is fog győzelmet aratni.

Nem a történetiró feladata annak eldöntése, hogy a két stratégiai iró közül a jövendő háborújáról melyik itélt helyesebben. A Schlichting meglepő, gondolkozásra serkentő eszmebőségét, a hadtörténeti jelenségekben úttörő csoportositását érdekesen egészíti ki a Boguslawski higgadt, az általánositásokra gyanakvással néző, azoktól idegenkedő természete. Azonban tagadhatatlan, hogy Schlichting — ha még a tényeket a maga tantételei szerint csoportositaná is, a Moltke hadvezetésének megvilágitásában a legtöbbet, a legnagyobb sikerrel fáradozott. Eszméivel igaz világosságot deritett az 1866. évi hadjárat történetére.

[1] Mind e kérdéseket Schlichting, Lettow és Caemmerer világitották meg a *Militär-Wochenblatt* 1900. évi 109., 111. és 112. számában. Lásd még Friedjung: *Benedeks nachgelassene Papiere* függelékében.

Moltke épp olyan jól tudta, mint az őt oktató írók, hogy a midőn Csehországba két különálló hadsereggel tör be, a napoleoni hadvezetés elveivel ellenkezésbe jutott s hogy ezzel ideiglen meggyengült. Első hadjáratának a küszöbén azonban nem habozott a lehetőségek közül a legtöbb veszedelemmel járót választani; mikor megvesztegethetetlen ítélő tehetsége azt súgta neki, hogy az összes erők megfeszítésével így is czélhoz juthatni. Erősen meg volt arról győződve, hogy az előnyomuláskor, hogy mozoghasson, szét kell tagolni a hadsereget. Bernhardinak mondta, hogy nagy sereggel tenyérnyi helyen szorongani: nyomorúság. A döntő ütközet megvívásakor azonban föltétlenül szükséges, hogy az összes hadcsapatok együtt, kéznél legyenek. Fölfogását utóbb a nyilvánosság előtt is bővebben megokolta, a midőn a bevonulás kérdésében vita támadt.[1] Akkor azonban még nem fejthette ki körülményesen, hogy Vilmos király minő nehézségeket támasztott, mielőtt sor került volna Csehország megtámadására. A későbbi közlemények a fátylat eltépték s megmutatták, hogy Moltke nagyon is kedve ellen tolta két-három héttel hátrább a bevonulást Csehországba, olyan időre, a mikor már az osztrákok is Csehországban állottak s a porosz hadseregek egyesülését meggátolhatták. Azok, a kik utólagosan mindent megbámultak, a mit a porosz hadvezetőség elrendelt, a szász és a cseh határokon való tétovázó állásban is a fölülmulhatatlan stratégiai bölcseség munkáját látták, holott Moltke maga ez intézkedések-

[1] Általános a vélemény, hogy a porosz *Militär-Wochenblatt* 1867. évi 18-ik számának czikkét Moltke írta. A porosz vezérkar munkájában is az erre vonatkozó helyeket vagy Moltke írta, vagy ő sugalmazta.

ről csak annyit állít, hogy azt az a sajnos kényszerűség parancsolta rájuk, a melyben voltak mindaddig, a mig Vilmos király az offenziv és defenziv hadviselés között választani nem tudott. A fönnebb már idézett tanulmányban Moltke a megosztott hadsereggel véghezvitt előnyomulásról a következőket mondja: „Céltudatosan elrendelt, erélyesen keresztülvitt segédeszköz volt egy tőlük nem függő, kedvezőtlen helyzetben". Moltkenak egyáltalán nem volt szándékában, hogy a hadsereg porosz földön egyesüljön, mert azalatt az osztrákok időt nyertek volna, hogy hadseregüket Morvából teljesen átszállítsák Csehország északi részébe s akkor a háború esélyei mind a két félre körülbelül ismét egyenlők. Kezdettől fogva a gyors, döntő támadásra épitett, a mi egy pillanatig mindig koczkázatos vállalkozás. Benedek még úton volt Olmützből, a mikor a poroszok már Csehország határán állottak. Ha a poroszok még tovább is a maguk földjén operálnak, elszalasztják a döntést. Moltke arra számitott, hogy az osztrákot szélvész módjára leveri, hogy a fölvonuló osztrák hadsereg szemeláttára, miután előretolt csapataikat legázolta, fogja cseh földön a porosz hadsereg egyesülését kierőszakolni.

Moltke a porosz hadseregek egyesülésének szinteréül a jitschini fensikot tűzte ki. A poroszok a kitűzött czéltól hat-hét napi útra állottak az általuk elfoglalt félkör különböző pontjain. A fölvonulás vonalai a félkörív sugarai voltak, de a három hadsereg útja korántsem volt egyenlő hosszú. A trónörökös hadserege állott a legtávolabbra, Jitschintől erős hét napi távolságra. Jóval rövidebb volt a Frigyes Károly herczeg seregének az útvonala; ő Lausitz határáról négy nap alatt Jitschinbe érkezhetett. Végül a kissé

nyugatra eső elbei hadseregnek nyolczadfélnapra volt szüksége, hogy czélhoz érhessen. Hogy a hadi működés a lehetőségig egységesen történjék meg, Moltke a legtávolabb álló parancsnoknak, Herwarth tábornoknak június 19-én elrendelte, hogy csatlakozzék szorosabban Frigyes Károly seregéhez s csapatait egyúttal a herczeg parancsnoksága alá rendelte. A herczeg serege ilyen módon ötödfél hadtestre s egy lovas-hadosztályra, összesen mintegy száznegyvenegyezer emberre növekedett; a trónörökös hadserege valamivel gyöngébb volt, csak százhuszonöt-százharminczezer főre rúgott. Az összes hadcsapatok június 23-án kezdték meg a konczentrikus előnyomulást Csehország felé.[1]

Előreláthatóan a trónörökös hadseregének kellett a legnagyobb nehézségeket leküzdeni. Az első két-három napi utat még porosz területen tette; akkor elérte a határhegyeket, útja onnan Trautenauig és Skalitzig, az Óriás- és a glatzi-hegység között könnyen elzárható szorosokon vezetett át. Ezeket a szorosokat az osztrákok kisebb csapatokkal is megvédhették volna. Az ellenállást azonban, ha időveszteség árán is, le lehetett győzni. Nem is ez volt valóban a veszedelmes akadály. A főbaj az volt, hogy Benedek Olmützből az osztrák főserggel azon az úton közeledett Észak-Csehország felé, a mely az Óriás-hegységen átvezető szorosutakat keresztezte Ha Benedek korábban éri el Josephstadtot, mielőtt még a trónörökös a szorosutakon átkelhetett volna, úgy megtámadhatta a porosz hadsereg egyik felét az egész osztrák haderővel és visszaűzhette a hegyszoro-

[1] Az összes porosz csapatok fölvonulását lásd a 149-ik laphoz mellékelt térképen.

sokba. Josephstadtnál pedig az osztrákok azt a kiünő hadállást foglalhatták el, a mely már a XVIII. században, jelesen 1778-ban olyan fontos szerepet játszott. Ez volt az a szikla, a melyre a belső vonalon való operálás elmélete egyre ügyelt. Frigyes Károly hadaival még távol lehetett, a midőn a teljes osztrák haderő a trónörökössel leszámol. A veszedelem nem volt egészen elkerülhető, óvatossággal azonban mégis csökkenteni lehetett; azért kellett Frigyes Károly herczegnek Észak-Csehországon a lehető leggyorsabban áttörni, hogy kellő időben érkezzék meg arra az esetre, ha a második porosz hadsereget a szorosutak elhagyásakor az osztrákok túlnyomó erővel támadnák meg. A föladata az volt, hogy a mikor a trónörököst megtámadják, az ellenséget oldalba fogja.[1] Moltke egész világosan meg is mondta ezt Frigyes Károly herczeghez június 22-én irt levelében. „Minthogy a gyöngébb második hadseregre hárul a legnehezebb feladat, a mikor a hegyeket elhagyja, azért, mihelyt a Herwarth tábornok hadtestével megvan a kapcsolat, az első hadtestnek kötelessége, hogy gyors előnyomulásával a krizist megrövidítse.“

Ezekben a kombinált mozgásokban minden attól függött, hogy a különböző csapatok fölvonulása összevágjon, hogy a vezetés gondos, tapintatos kezekben legyen s hogy a csapatvezérek az engedelmességről

[1] „A trónörökös ismerte azokat a nagy nehézségeket — mondja a porosz vezérkar munkája, — a melyeket a területi viszonyok gördíthetnek útjába, ha az ellenség azt jól fölhasználja; de bizott magában, hogy a legrosszabb esetben is az ellenség hadierejének nagyobb részét lekötheti s azt elfordíthatja az első porosz hadseregtől, s aztán mégis csak egyesülhetnek.“

és kötelességükről egy pillanatig se feledkezzenek meg. Moltkének alapelve volt, hogy alvezéreit czéljaival megismertesse, hogy a terveket mintegy velük együtt állapítsa meg; azt azonban teljesen reájuk bizta, hogy belátásuk szerint irányítsák a csapatok mozgását. Blumenthalnak 1866 június 9-én a következőket írta: „Mai sürgönyömből valahogy azt ne olvassa ki, hogy a csapatok működését, a mikor az ellenség ellen folvonul, felsőbb elhatározásokkal korlátolni akarnám.“ Moltke a királylyal a két porosz hadsereg egyesüléséig Berlinben maradt s a két hadsereg fölvonulását onnan sürgöny útján vezette és irányította. Jitschin elfoglalását előre már június 29-ére számította s a mint utóbb meglátjuk, a számítás hajszálnyi pontossággal bevágott.

A porosz hadseregnek mindazáltal voltak igen nehéz pillanatai; mert egy különben igen nyomós szempontból Moltke nagyon csekélyre taksálta az osztrákokat. Nem hitte azt, hogy a hadsereg Morvából elég gyorsan előnyomuljon s állást foglalhasson a két porosz hadsereg között. „Az ideérkezett tudósítások szerint — írta Moltke június 22-én mind a két herczeg vezérkarának, — igen valótlanszinűnek látszik, hogy az osztrák főhadsereg a közelebbi napokban már Észak-Csehországban együtt lehessen.“ Ebből a föltevésből indulva ki, a trónörökös hadseregének utitervét úgy állapította meg, hogy már június 28-án keljen át a szorosokon s az Elbe mellékén a fontosabb pontokat szállja meg. Tagadhatatlan, hogy az osztrák hadsereg vezérei a szükségen túl is késedelmeztek a Morvából való megindulással, s ezáltal az ellenség czéljait megkönnyítették; de a mikor végre-valahára aztán június 19-én és 20-án a hadsereg

a morva hadiszállásokból megmozdult, egész erejükből, egyetlen napot sem vesztegetve el, nekiestek a gyalogolásnak, hogy a poroszoknál korábban érhessék el azt a helyet, a hol a fölvonuló porosz seregek egyesülni akartak. Minthogy Krismanics az Elbe s az Iser összefolyásánál, a Josephstadt és Jitschin közt fekvő fensikot épp olyan sokra tartotta, mint Moltke s mint általán a csataterek minden ismerője: az osztrák főhadsereg ugyanarra a helyre iparkodott, a melyet Moltke a porosz trónörökös hadseregének czélul tűzött ki. Holmi versenyfutásféle támadt tehát az ellenségek között az Elbe felé; az osztrákok Olmütz, a porosz trónörökös a Neisse felől rohantak elő, s az osztrákok tényleg korábban érték el a döntő pontot. Június 28-án reggel Krismanics öt hadtestet Josephstadtól nyugotra és délre felállíthatott s estére pontosan megérkezett a hatodik hadtest is. Ha az osztrákok csak pár nappal korábban indulnak ki Morvából, hatalmas előnyöket biztosíthatnak maguknak. Arról most már le kellett mondaniok, de azt elérték, hogy a központi hadállást ők foglalták el. Krismanics vitathatatlan belátással választotta meg a fölvonulás czélpontját Csehországban, a hol a kettéosztott porosz sereggel a döntő csatát megvívják. A krizis tehát, a miről Moltke június 22-én irott levelében jóslatszerűen emlékezett meg, a legfenyegetőbb módon lépett föl.

A formális hadüzenetet a porosz előőrsök tisztjei Csehországban Zwickaunál, Sziléziában Osviecimnél adták át az osztrákoknak június 21-én és 22-én s a kézbesítés után nyomban, még 21-én délután az elbei hadsereg átlépte a cseh határt. Másnap ugyanabból a czélból Frigyes Károly hadserege is kimozdult tá-

bori szállásából. Soha, még Nagy Frigyes idejében sem lépett át nagyobb számú hadsereg a cseh határon. Herwarth hadserege, a nyolczadik (rajnai) hadtest két (tizenötödik és tizenhatodik) hadosztályából s a hetedik hadtest egy (a tizennegyedik, vesztfáliai) hadosztályból állott.[1] Az első hadsereg három hadtestből állott: a pommerániai második hadtest harmadik és negyedik hadosztályából, a brandenburgi harmadik hadtest ötödik és hatodik hadosztályából, végül a thüringiai és magdeburgi csapatokból (a porosz szász földről, a negyedik hadtest hetedik és nyolczadik hadosztályából). Erről a hadseregről meg kell jegyeznünk azt is, hogy csak egy hadteste, a pommerániai hadtest élén állott vezénylő tábornok, Schmidt altábornagy, a másik két hadtest, hadosztályokra tagoltan, közvetlenül Frigyes Károly herczeg parancsnoksága alatt állott. Végre a herczeg hadseregéhez adtak egy lovas hadosztályt is Albrecht herczeg vezérlete alatt. A hadikészületben, a mi a győzelmet biztosította, nem volt semmi hiány. Június 23-án reggel öt párhuzamosan haladó úton, elérték a sárga-fekete sorompókkal elzárt határt; elől az ulánusok, utána gyalogság beláthatatlanul hosszú vonalban. A határon pihenőt tartottak. Frigyes Károly herczeg kiséretével előugratott s a megnyitott vámsorompó előtt foglalt állást. Valahányszor a sárga-fekete oszlopokat egy-egy újabb zászlóalj pillantotta

[1] A gyaloghadosztály tizenhárom-tizenötezer emberből állott, a két hadosztályból álló hadtest, minthogy volt lovassága és tüzérsége is, kerekszámban harminczezer főre tehető. Az osztrák hadtest rendes körülmények között ugyanakkora volt; azonban nem oszlott hadosztályokra, hanem négy, körülbelül hétezer főből álló dandárra.

meg, mindig örömzsivaj támadt s az ujongás aztán orkánná hatalmasodott, a mint vezérüket az ellenséges föld határán megpillantották. A brandenburgi hadtesttel Frigyes Károly herczeg már végigharczolta a dánok ellen viselt háborút.

Az elbei hadsereg Rumburgot, az első hadsereg Reichenberget érte először útjában. A város előtt a csapat-oszlopok konczentrikus módon zárkóztak, de az osztrák hadseregből csak előőrsök, fürge huszárok mutatkoztak, csak néhány lövést váltottak, csak imitt-amott csaptak össze. Reichenberg ellenállás nélkül megadta magát s most már a sereg elől csak egy nem nagyon nehezen megmászható hegyhát zárta el az Iser völgyét; a Csehország belsejébe vezető úton az első természetes akadály az Iser volt.

* * *

A közvélemény megfoghatatlannak találta, hogy az osztrákok egyáltalán sehol sem állják el az ellenség útját. Mi gátolhatta meg Benedeket abban, hogy a betörő ellenséggel már a Csehország északi határain elterülő csatamezőkön megmérkőzzék? Nem tartják-e a hegyekkel szegett cseh völgykatlant a természet által alkotott erősségnek? Miért nem védték meg legalább az elbei hadsereg ellen a Gabel-szorost, ha már nem zárták el azokat a kényelmes utakat, a melyeken a porosz első hadsereg az országba tört? Ausztriában izgalmas megzavarodás támadt. Benedek és Krismanics, a mint tudjuk, Ausztria megkésett és lassú készülődésének hatása alatt állottak; kezdetben az volt a szándékuk, hogy Csehországot az Elbéig, talán a morva határhegyekig átengedik a poroszoknak, s Olmützből csak akkor indulnak útnak,

ha már az utolsó ember is megjött a hadsereghez s a mikor már minden társzekér élelemmel el van látva. Az ellenséghez legközelebb estek a szászok, Ausztria e hű szövetségesei, aztán a Csehországban fekvő osztrák csapatok, Clam-Gallas gróf parancsnoksága alatt; ezek az esetben Morváig visszahúzódtak volna.

Már június 12-én Benedek egy levélben Clam-Gallas grófnak nem valami vigasztaló képet rajzolt a helyzetről. Benedek ugyanis arra gondolt, hogy esetleg ki kell üríteniök egész Csehországot,[1] annyira elégületlen volt akkor a hadikészületek előhaladásával. Ennek megfelelően Clam-Gallas gróf ellenállás nélkül átengedte Észak-Csehországot a poroszoknak. Június 11-én már azt jelentette, hogy csapatai visszavonultak az Iser mögé, s hogy a határon a porosz

[1] *Hadilevéltár 1866*, 6., 281. k. Benedek Clam-Gallasnak: „Ámbár az Excellenciád által elrendelt s folyó hó 11-én kelt jelentésében velem közlött csapatösszevonásaival Jungbunzlau és Münchengrätz táján általánosságban egyetértek, mégis úgy hiszem figyelmeztetnem kell Excellenciádat arra, hogy a porosz hadsereg állása szerint, Reichenberg és Trautenau irányában mindkét hadműveleti vonalon esetleg egyszerre várható erős támadás, a mire tekintettel kell lennünk. Abban az esetben, ha a trautenau-josephstadti hadvonalat csak a második számú dragonyosezred s a hatodik számú ulánusezrednek négy százada védné s azon a vonalon az ellenség túlnyomó erővel tör be, a pardubitz-chrudimi vonalat fenyegeti, azt a vonalat, a mely önt a hadsereg zömével köti egybe. Fölhívom Excellenciád figyelmét erre a körülményre, s arra kérem, hogy a midőn Jungbunzlaunál, vagy más helyen támad, az ellenállás lehetőségét e körülmény szem előtt tartásával mérlegelje. Hogy ön Leitomischl-Wildenschwert táján foglaljon állást, azt a körülmények mérlegelésével itt megfontoljuk". A porosz hadvezetőség szándékainak megítélése, a mint láthatjuk, egészen helyes s helyességét utóbb az események is igazolták.

mozdulatait Edelsheim vezetése alatt a lovasság tartja szemmel. Clam-Gallas csapatainak visszavonulása után visszavonultak a szászok is. A szászok négy napi gyaloglás után, június 21-én érték el a lobositz-theresienstadti vonalat. Ott már intézkedtek volt, hogy a szász hadtest részben gyalog, nagyobb részében azonban vasúton, a mely akkor dél felé nagy elhaljással vezetett az Elbe felé, a Josephstadttól délre eső, többször említett központi hadálláshoz szállítsak, a hol a szászok az erősségtől délnyugatra, Chlumecnél foglaljanak állást. Abban az időben, mikor az osztrák főhadsereg Olmützből Josephstadt felé nyomult elő, a Csehországban fekvő szász-osztrák csapatok is konczentrikusan vonultak vissza, ebbe az Elbe által alkotott erősségbe.

Időközben az osztrák főhadiszálláson is reményteljesebb elhatározások támadtak. A mint a hadvezetők az egész hadsereget úton látták s a mikor még meg sem történt a porosz hadüzenet, rájöttek arra is, hogy Észak-Csehországot nem kell kardcsapás nélkül átengedni az ellenségnek, mert remélhették, hogy az Iser vonalát az ellenségnél korábban érik el s ott, valamint az Óriás-hegységnél útját állják. Minthogy a porosz hadcsapatok állásáról pontosan voltak értesülve, nem volt nehéz biztosan kiszámítani, hogy mennyi időbe kerül, míg Csehország belsejébe jutnak s ennek alapján meglehetős biztossággal megállapíthatták azt is, hogy hol és mikor találkoznak az ellenséggel. Minthogy pedig a porosz hadsereg két oszlopban nyomult előre, csak az volt a kérdés, hogy közülök melyik érkezik meg előbb, hogy az elé siessenek s azt támadják meg először.

Kezdetben, a mint a tények bizonyítják s a mi utóbb helyesnek is bizonyult, ösztönük azt súgta, hogy

a porosz trónörökös vezérlete alatt álló szileziai hadsereg érkezik meg először. Ezért Benedek június 20-án kiadott parancsai egész helyesen abban lyukadnak ki, hogy az osztrák hadsereg zömét az Óriás-hegység szorosai felé Nachod és Trübau közé kell előtolni, hogy a porosz hadsereget ott bevárja s túlnyomó erővel megtámadja. Ilyen volt a hangulat, a melylyel június 21-én a porosz hadüzenetet fogadták; ilyen hangulatban érkezett Benedek még ugyanazon a napon Cseh-Trübauba, a hol öt napig maradt főhadiszállásával.

Benedek balsejtelmektől gyötörten hagyta el Olmützöt, s nyomott hangulata nyugtalanitotta környezetét is; most azonban szelleme ismét lobogott s a midőn június 24-én, Cseh-Trübau környékén, két tiszt kiséretében lovassétát tett, szokása ellenére beszédes kedvében volt még a csata eshetőségei tekintetében is, s a mint Wersebe százados utóbb elbeszélte, az a körülmény, hogy a porosz hadsereg meg volt oszolva, jó reménységgel töltötte el, mert azt mondta: „Remélem, hogy mégis csak győzni fogok". Wersebe, a midőn ezt följegyezte naplójába, a következő észrevételt függesztette hozzá: „Nagyon megörvendeztetett engem akkor a táborszernagy önbizalma, már csak azért is, mert attól tartottam, hogy maga sem bízván a sikerben, minden energiáját elveszíti".

Minthogy a dolgok ilyenformán kedvezőre fordultak, többé nem volt szükséges, hogy a szászokat és Clam-Gallast a Csehországból való visszavonulásra sürgessék. Ezek a csapatok korábban azt a parancsot kapták volt, hogy vonuljanak az Elbe vonala mögé; most új parancsot kaptak, hogy ne az Elbe, csupán az Iser mögé vonuljanak vissza. Ott kellett először állást foglalniok az ellenség bevárására. Ez az intéz-

kedés azonban részben megkésett, mert a szász trónörökés már mindent megtett, hogy csapatai vasúton megkezdjék Éjszak-Csehországból a kivonulást. Az igaz, hogy a terv e váratlan megváltoztatása kissé bosszantotta a trónörököst; de azért engedelmeskedett, csapatait leszállitotta a vonatokról s az Iser mögé vonult. A szászok a főhadiszállás e megváltoztatott intézkedései, de még inkább az új parancs megkésett kézbesítése következtében, közvetetlenül a poroszok előtt értek az Iserhez.[1] Ott Albert trónörökös, Clam-Gallas és Edelsheim parancsnoksága alatt harminczhétezer osztrák és huszonháromezer szász harczos verődött össze. Benedek a szász trónörökös kérdéseire június 24-én igen megtisztelő hangon válaszolt. A szászok, bizván Ausztriában, elhagyták hazájukat, hogy az osztrákok oldalán harczoljanak. Tehát csak a köteles udvariasság volt, a midőn Benedek a trónörököst arról értesitette, hogy korábban kifejezett szándéka szerint: a Iser-hadsereg vezetését reá bízza. E hadsereg magatartásáról az utasítás csak általánosságban intézkedik, a részleteket a vezénylő tábornok belátására bizván. Megkisérelhette a poroszok föltartóztatását, de „abban az esetben, ha túlnyomó had megtámadná, visszavonulhatott a főhadsereghez, Josephstadt felé". Az a föladat azonban, a mely a trónörökösnek és Clam-Gallasnak osztályul jutott, a legnehezebbek közé tartozott, a mely valamely háborúban

[1] A szász hivatalos jelentés (*Der Anteil des königl. sächsischen Armeecorps am Feldzuge 1866*, 52. l.) jogosan panaszkodik az osztrák parancs-kézbesitő szolgálat lassúsága miatt. Benedek június 20-án adta ki az új parancsot, a melyet Clam-Gallas gróf csak 21-én este kapott meg, az ő sürgönyét pedig a trónörökös csak éjfél után, június 22-én virradóra kapta meg.

megoldandó. Hatvanezer emberrel száznegyvenezer ember előnyomulását kellett a lehetőség szerint hátráltatni; ha pedig komoly közelharczba bocsátkoznak, föltétlenül el kellett pusztulniok. A hosszú oszlopokban fölvonuló ellenség előnyomulását hátráltatniok kellett; azt kellett mutatniok, mintha támadásra készülnének, hogy a menetelő csapatok csata- és támadóállásba való fejlődésével a lehető legtöbb időt fecséreltessék el.

E fogásban a művészet az volt, hogy döntő ütközetbe egyáltalán ne sodortassák magukat. Ha abba találnának ereszkedni, a legkedvezőbb esetben is az Iser-hadseregnek csak roncsait vezethetik vissza Josephstadthoz, ha egyáltalán van útjuk a visszavonulásra. Egy előnyük azonban föltétlenül volt; védőfalként előttük állott a megvédésre nagyon alkalmas Iser, de ennek is volt egy hátrányos oldala, nagyon hosszú vonal volt, a melyen egymástól több mértföldnyi távolságban: Turnaunál, Podolnál és Münchengrätznél lehetett átkelni.

Június 25-én este érkeztek a szászok az Iser mögött számukra kijelölt táborba s már 26-án kora reggel mutatkoztak az Észak-Csehországon átvonulásra kész poroszok előőrsei, a kik azt kutatták, hogy a Liebenaunál fekvő hegységet, a mely vízválasztója az Isernek, megszállva tartják-e az osztrákok? A szász trónörökös Clam-Gallas gróffal abban állapodott meg, hogy a szászok a Münchengrätztől délre eső, az osztrákok meg a várostól északra fekvő hidat fogják védelmezni. Az Iser ugyan némely helyeken könnyen gázolható, de a porosz hadseregnek az átkelésre hidak kellettek. Az Iseren túl, a hová a poroszok két úton nyomultak elő, nyugaton az

elbei hadsereg ellen Gondrecourt vezérőrnagy vezetése alatt egy gyalog-, északra az első hadsereg ellen Edelsheim vezetése alatt pedig egy lovasosztályt toltak elő. Edelsheim a folyamon túl fekvő magaslatokat szállotta meg, Liebenaunál erős hadállásba vette magát s már június 25-én jelentette Clam-Gallasnak, hogy azt a helyet már a természet is úgy megerősítette, hogy gyalogsággal túlnyomó erő ellen is hosszabb ideig volna megtartható. Válaszul azt kapta, hogy a hely huzamosabb megtartására a hadvezetőség nem gondol. Minthogy gyalogságot nem küldtek, egy csapat huszárt leszállított a lóról, fatorlaszokat készíttetett velök, hogy a poroszokat inkább tüntetés, mint komoly szembeszállás árán a lehető legtovább föltartóztassa.[1]

Június 26-án tehát, elhelyezésüknél fogva, a csapatoknak két helyen kellett megütközni. A hogy Gondrecourt az elbei, Edelsheim az első porosz hadsereggel szemben feladatukat megoldották, jellemző a két hadparancsnokra nézve. Gondrecourt már a dánok ellen viselt hadjáratban mint vakmerő támadó tette magát ismeretessé, most is szuronynyal akarta a dolgot elintézni s ezért Hühnerwassernél jelentős veszteséget szenvedett; Edelsheim ellenben éppen olyan okosan, mint vitézül egy időre megakasztotta a poroszok előnyomulását s az eléje feszített hálóból mégis idejekorán menekült.

A Hühnerwassernél és Liebenaunál vívott ütközet.

Előbb Hühnerwassernél csaptak össze az elbei hadsereg előcsapata, Schöler vezérőrnagy dandára s a

[1] *Bécsi hadilevéltár*, 1866, 7, 59: Edelsheim jelentése a Liebenaunál vívott ütközetről.

Gondrecourt által vezetett osztrák dandár. Az ütközetet a porosz lovasság nyitotta meg, a mely a gyöngébb osztrák lovasságot visszanyomta; azután a gyalogság ment a tűzbe, megtisztitotta a tért s a súlyosan megsebesült Moltke hadnagyot elfogta. Nehány osztrák gyalogos századot Hühnerwasserből kiszorítottak. A poroszok a Hűhnerwassertől keletre eső erdőben táboroztak. Még délelőtt volt az idő. Gondrecourt tábornok, a ki az osztrákok által az erdők s a magaslatok ellen intézett szerencsétlen támadásokra először adott példát, elővezette csapatait, hogy az erdőt s a falut visszahódítsa. A harminczkettedik vadászzászlóalj járt elől. A vadászok, a midőn az ellenség előőrseit nyugalmukból fölriasztották, már estére hajlott az idő, s nemsokára aztán egy féldandárral állottak szemben. Néhány sortüzet adva, szuronynyal rohanták meg az erdőt. A poroszok bizva a vezetésben és kitünő fegyverükben, négyszáz lépésnyire engedték magukhoz az ellenséget, addig csak csatárlánczaik vívták az ütközetet. Ekkor tüzet vezényeltek. Körös körül dörgött a sortűz s a rohamoszlop a földön hevert. A mig a lőporfüst foszladozott, a poroszok nehány szempillantásig vártak, a mig az osztrákok ismét összeszedték a legénységet, hogy a rohamot megújitsák. A második sorlövés a zászlóalj oszlopait bontotta meg, a roham, mintha sziklába ütődött volna, visszatántorodott. Az osztrákok kétszázötven, a poroszok ötven embert veszitettek. Meddő erőpazarlás volt ebben az ütközetben, a melylyel visszavonulást lepleztek, a roham megkisérlése.

Egészen másként fogta föl feladatát Edelsheim. A mint Horn altábornagy vezetése alatt a nyolczadik porosz hadosztály, a melynek az volt a parancsa, hogy az

Iserig a vidéket vizsgálja át, Liebenauhoz ért s a Sichrow kastély mellett elterülő hegygerinczen, Turnau irányában az Iser felé törekedett, a kastély közelében az Edelsheim lovas-ütegeibe ütközött. Minthogy Horn altábornagy azonkívül is Liebenau völgye fölött néhány huszárezredet vett észre, elhatározta, hogy egész erejét sorompóba állítja. Fölvonultatta tíz zászlóaljból álló hadosztályát, az előcsapatoknak meghagyta, hogy rajvonalakban támadják az ellenség ágyútelepét, a völgy másik oldalán pedig a maga ütegeit állította föl. Az ágyúcsata eredménytelen és meglehetősen hatástalan is volt. A közben az előretolt porosz csapatok, melyek közül csak könnyű lovasok száguldoztak, megmászták a hegyet, az osztrákokat fatorlaszaik elhagyására kényszerítették s csatárlánczaikkal kétszáz lépésnyire közelítették meg az ellenséges ágyúkat. A mikor már az egész hadosztály harczvonalba fejlődött s készen állott a támadásra, Edelsheim csak akkor szüntette meg az addig folytatott ütközetet. A mikor ez történt, Frigyes Károly herczeg, a ki résztvett az ütközetben, már kiadta a parancsot, hogy a többi hadosztályok is készüljenek a rohamra. Edelsheim parancsára a huszárok s az ütegek közvetlenül a magaslatra felkapaszkodó ellenség orra elől száguldottak vissza. Az osztrák vezér ilyen módon, minthogy fedett hadállásból harczolt, hét sebesülés árán, több órán át, délig föltartóztatta az egész porosz sereget.

A mint Edelsheim az Iser felé visszavonult, a poroszok, hogy győzelmüket kihasználják, a folyamig nyomultak előre. Frigyes Károly herczeg még aznap meg akarta kisérelni, hogy hatalmába keritse az Iseren átvezető utakat. Csapatokat küldött ki Turnau és

Podol ellen. Turnau, a mikor a poroszok odaértek, többé már nem volt megszállva, hídját pedig lerombolva találták; ezt a fontos pontot aztán megszállotta Fransecky porosz hadosztálya s a lerombolt fahidat hamarosan viszaállitották. Megfoghatatlannak tetszett a poroszoknak, hogy ilyen olcsó áron jutottak a fontos pont birtokába. Minthogy serényebbek voltak az ellenségeiknél, még egy más, ennél is szebb győzelem hullott az ölükbe ingyen. Horn hadosztályának egy része Podolig nyomult, hogy az ottani hídakat, főleg a kőhidat elfoglalja. Ott bukkant először ellenségre, eleinte csak néhány század osztrákra; Clam-Gallas hadtestének zöme a déli átjárónál, Münchengrätznél állott. Föladatát, hogy az Iser vonalát tartsa addig, a mig nagyobb áldozatok nélkül tartható, ilyen gyarló módon oldotta meg gróf Clam-Gallas. Voltaképen még csak meg sem próbálta azt, a mivel megbizták.

* * *

Így állottak a dolgok, a midőn Benedek táborszernagy június 26-án délelőtt Josephstadt várába megérkezett. Még mindig azon a gondolaton töprengett, hogy az Iser vonalát a főserеggel megvédje; aznap este azonban a poroszok átkeltek az Iseren. A porosz trónörökös hadserege viszont még nem érkezett a cseh határra; június 23-dika és 26-dika között keletről megfeszitett menetelések árán csak az Óriás-hegységen átvezető szoros utakig jutott. Az északról támadó ellenség, Frigyes Károly herczeg közelebb esett hozzá; ezért Benedek már Cseh-Trübauban elhatározta, hogy őt keresi föl, annál inkább, mert azon az úton, a mely egyenest Berlinbe vezet, előnyomul. A szász trónörököst június 24-én értesitette Benedek

arról, hogy maga is az Iserhez megy, s 26-án hadműveleti tervezetet állapítottak meg, a melynek alapeszméje Frigyes Károly herczeg megrohanása volt.

Ez volt az a gondolat, a melyet előbb jelentősen és titokzatosan, utóbb csúfondáros kicsinyléssel Benedek *titkos haditervé*-nek neveztek. A terv megvalósítására sohasem került sor; a döntő ütközetet Frigyes Károly külön hadserege ellen nem vivták meg soha. A bátrabb ellenség szabta meg az osztrákoknak a hadviselés törvényeit, először terveiket fojtotta meg még csirájukban, s a meddő tervelőknek, a mi közös sorsa a megvert hadvezéreknek, a súlyos vereségen kívül még a kortársak gúnyolódásait is viselniök kellett. A ki azonban ily megvető módon ítél, nem ismeri és nem mérlegeli az összes körülményeket. A Benedek szándékát nyomós okok támogatták; kivitele azonban megfeneklett az osztrák tábor hiányos fegyelmén, félszeg intézkedésein, csökönyösségén. Igy történt, hogy a június 26-án kifőzött haditervet a porosz hadsereg egy hét alatt semmivé tette.

Jogunk van, hogy a most említett napot tartsuk a *titkos haditerv* dátumának, mert az a vázlat, a mely ez eseményekről értesít, a mondott napról van datálva. A bécsi hadilevéltárban őriznek egy czeruzával csinosan rajzolt mappát, a melyet június 26-án készítettek a Krismanics utasítására s a mely nagy vonásokban föltünteti azokat a hadműveleteket, a melyeket Krismanics a fővezérnek javasolt.[1] Krismanics akkor arra az előtte ismeretes körülményre épített, hogy az Iser mögött álló porosz hadsereg s a más hadsereg között, a mely még az Óriás-hegység mö-

[1] *Hadilevéltár*, 1866, 6, 950. a.

gött áll: hat-hét napi út a távolság. Ezt a két hadsereget egymástól a hegység, aztán az Elbe s az Iser, végül, a mi a legfontosabb volt, az osztrák haderő nagyobbik fele választotta el. Az osztrák haderő most a két porosz hadsereg közé csúszik, a mely két hadsereg mindenike Jitschintől, attól a helytől, a hol egyesülniök kellene, három-négy napi távolságra van még. Az osztrákok és szászok összesen nyolcz gyalog-hadtestéből június 26-án este, az Iser-hadsereg két hadtestén kívül, még más három hadtest vetette magát a két porosz hadsereg közé; s a többi hadtestek is június 27-ére megérkezhettek.[1] Szemmelláthatóvolt, hogy akkor döntő csatára kedvezőbb hadállásban, jobban együtt voltak az osztrákok, mint a poroszok. Ezt a helyzetet az osztrák hadvezetőség fölhasználhatta volna döntő csata vívására. Választhatott abban, hogy vagy a trónörökös ellen vezeti a hadsereget, a kiről tudták, hogy néhány nap multán okvetetlenül megkisérli a szorosokon való átkelést; vagy Frigyes Károly ellen, a ki már az ország belsejében állott. Melyik ellen kellett fordulni? A trónörököst kapták volna közelebb, az ő útja két nap alatt a hegységről egyenest az Elbe völgyébe és Josephstadtba vezetett. Ez az ellenség azonban a Krismanics véleménye szerint még nem volt megtámadható, mert június 26-án főereje még, néhány előretolt csapat leszámításával, a hegység védőfalai között állott. Az osztrák hadsereg három, legfeljebb öt nap alatt, az elmaradt hadtesteknek öt napra volt szükségük, elérhették az Isert, hogy ott egy nagy

[1] Josephstadt környékén készen állottak: a harmadik, negyedik és tizedik, útban voltak: a hatodik, nyolczadik és a második hadtest.

csatában döntsék el Németország jövendőjét. Krismanics az egész hadjárat alatt arra fektette a legnagyobb súlyt, hogy a teljes hadsereget a lehetőségig együtt tartsa. Június 27-ét és 28-át a már Josephstadtnál táborozó három első hadtesttel azért vesztegettette el, hogy ott várja be az elmaradt három hadtestet. A mint ő kitervelte, csak így volt teljes a fölvonulás a Josephstadt környékén fekvő hadállásba; s csak azután, tehát június 29-én nyomulhatott elő a hadsereg zöme Frigyes Károly ellen. Ez a hadművelet, az osztrák hadsereg tömörítése az elmaradt hadtestek odavonása által, nagy időveszteséggel járt; s ez az időpazarlás már egymagában is kellően magyarázza az osztrák haditervek meghiusulását.[1]

Tehát csak az egész hadierővel akart Benedek a Frigyes Károly hadseregének megtámadására vállalkozni. Minthogy pedig a porosz trónörökös százharminczezer emberrel azalatt a hegyeken átjöhetett, hogy egyesüljön Frigyes Károly seregével s minthogy az osztrák hadsereget Krismanics véleménye szerint ez a másodrendű sereg oldalban fenyegethette, az osztrák hadsereg egy részét a szorosok védelmére kellett hátrahagyni. Három utat kellett elzárni: a Trautenaun, a Braunau-Eipelen s a Nachodon átvezető utakat. Az osztrák hadvezérek abban a véleményben voltak, hogy két hadtest (körülbelül hatvanezer ember) elég erő a trónörökös föltartóztatására, minthogy a védekezést a szorosutak is megkönnyitik. Így négy hadtestük maradt még, a melyeket az Iser ellen vezet-

[1] *Sehlichting* találó fejtegetéseit lásd: *Moltke und Benedek* czimű munkája 71. lapján.

hettek. Ha Clam-Gallas csapataival s a szászokkal egyesülnek, az osztrák főhadsereg hat hadtestet állíthat szembe Frigyes Károly herczeg ötödfél hadtestével s lovasságuk is erősebb. Ha ki tudták volna vinni ezt a tervet, a balsejtelmek s a gyútűs-puska ellenére is megtaníthatták volna a poroszokat. Ha Frigyes Károlyt kiverik az országból, szabad az út Berlinbe; a trónörökösnek, még ha győzött volna is, ki kell kotródni Csehországból, mert fedeznie kell a Berlinbe vezető utat.

Alig ért június 26-án a főhadiszállás Josephstadtba, a főhadvezetőség sietett határozott parancsot küldeni a szász trónörökösnek. A sürgöny, a melyet délelőtt tíz órakor küldtek el, e nyomatékos szavakkal végződött: „Münchengrätzet és Turnaut bármi áron meg kell tartani“. A főhadvezetőség kívánsága tehát az volt, hogy a folyón átvezető hidakat élethalál-harcz árán tartsák mindaddig, míg a főhadsereg síkra szállhat s a döntő csatát megvívhatja. Föltünő, hogy a trónörökösnek küldött parancs egyetlen szóval sem emlékezik meg a főhadvezetőség valódi szándékáról. Abban, hogy tervét titokban tartja, a főhadvezetőség a siker biztositását látta. Moltke egészen másként járt el; ő alvezéreinek egész nyiltan föltárta csataterveit, aztán belátásukra bízta a sikerre vezető eszközök megválasztását.

Úgy látszik, hogy Benedek csupán Gablenz altábornagygyal, a kire alvezérei közül a legtöbbet tartott, tett kivételt. Őt akkornap Josephstadtba hivatta s közölte vele, hogy az ő, meg a Ramming (a hatodik) hadtestének a föladata, a már említett három szorosutat a porosz trónörökös elől elzárni, míg az északi hadsereg északnyugaton csatát vív. Gablenz-

nek a három út közül az északit, Rammingnak a délit kellett megvédni. Gablenz, a mint a rendelkezésünkre álló tudósításokból kitetszik, a terv alapgondolatában nem talált semmi kifogásolni valót, s csupán azt a nagyon is kézzelfogható ellenvetést hozta föl, hogy a Trautenauba vezető utat sikeresen nem zárhatni el, ha a három szoros közül a középsőt, kijáratánál, Prausnitz-Kailenál egy osztrák csapat el nem zárja a poroszok elől.[1] Megigérték neki, hogy erről is gondoskodnak. A mulasztások egész sorozata miatt azonban a Krismanics által szőtt vásznon épp itt támadt rés. Arról volt szó, vajjon Gablenz és Ramming meg tudják-e védeni az Iser felé törekvő osztrák hadsereg oldalait a közelebbi ellenség támadásától? És milyen ellenség ellen! Mert az megjegyzendő, hogy a trónörökös hadseregének mozdulatai csodálatosan egybevágtak a Frigyes Károly hadseregének mozdulataival. A mint az osztrákok az egyik hadsereget fenyegették, a másik oldalba kapta és a döntő támadásban meggátolta. Ez történt olyan szakadatlan módon, hogy az osztrákok levegőhöz sem juthattak. Ez a hadjárat egész világosan állított föl egy igen érdekes stratégiai problemát. A közép-ponton álló osztrákok a belső vonalakat tartották megszállva; a poroszoknak tehát mozgásukat és támadásaikat úgy kellett intézni, hogy a velük szemben álló ellenségnek ne legyen ideje teljes erejének összeszedésére s az egy ponton való támadásra. A szó teljes értelmében mind a két porosz seregnek a fogával kellett az osztrák hadsereg egy részét egy helyben tartani, hogy az ne vethesse magát egész erejével az egyik, vagy a másik porosz seregre.

[1] *Oesterreichs Kämpfe.* III. k. 96. l.

Az összes szellemi erők, a teljes akarat, a fegyelem mérköztek egymással a szemközt álló két hadseregben.

* * *

Benedek távirati parancsa, hogy az Iser-hadsereg a folyamon átvezető hidakat bármi áron megtartsa, június 26-án délután érkezett meg a szász trónörökös-höz. A trónörökös azonnal kitalálta a főhadvezér czélját, a ki nyilván arra gondolt, hogy Frigyes Károly herczeggel az Isernél döntő csatába bocsátkozzék. Nagyon bántotta azért, hogy a Clam-Gallas grófnál energikusabb poroszok Turnaunál magukat még azon a napon megfészkelhették. Kezdetben a poroszoknak csak az volt szándékukban, hogy Liebenaunál és Sichrownál rekognoszciroznak. Minthogy az alkalom nyomósabb eredménynyel kínálkozott, Frigyes Károly herczeg kapott az alkalmon és Turnau hídját elfoglalta. Ezért a sürgöny vétele után a szász trónörökös Clam-Gallas gróf főhadiszállására ment, megbeszélendő vele, hogy most már mitévők legyenek. Helyre kellene ütni valahogy, a mit elmulasztottak. A két hadvezér tehát abban állapodott meg, hogy Turnaut visszaveszik az ellenségtől, azután meg az Edelsheimtól Sichrownál ajánlott hadállást foglalják vissza s azt bármi áron is megvédik az ellenség ellen; mert Turnaut, födetlen hely lévén, nehéz lett volna megtartani. Egy osztrák dandár, Poschacher tábornok vezetése alatt nyomban parancsot kapott, hogy nyomuljon Podol felé, a hidat szállja meg, hogy onnan másnap megkezdhessék az előnyomulást a sichrowi hadállás ellen. Ez a támadás teljesen megfelelt a Benedek szándékának.

Ugyanabban az órában, a midőn a Poschacher parancsnoksága alatt álló osztrákok parancsot kaptak,

hogy a hidat bármi áron foglalják el és tartsák meg, Podol felé megindultak a Horn hadosztályából, a Bose dandárához tartozó porosz csapatok is. Az összecsapást tehát nem lehetett elkerülni. A Poschacher-dandár a dán hadjáratban több ütközetben kitüntette magát, azért az osztrák hadseregben tiszteletből *vas-dandárnak* hívták.[1] De bármily vitézül viselte magát Podolnál is, diadalmaskodott rajta a poroszok jobb fegyvere és különb taktikája.

Ütközet Podolnál.

Podol hidját még két osztrák század tartotta megszállva, a melyek a folyón túl fekvő falut is erős sánczokkal torlaszolták el. De csakhamar a támadó poroszok első századai megjelentek, viharos hurráhkiáltások közben elfoglalták a falut és az osztrákokat a hídra szorították vissza. Minthogy a poroszok átgázolták az Isert, az osztrákoknak, hogy a hadseregtől el ne vágassanak, föl kellett adniok a hidat, de a folyó mögött mindjárt ismét állást foglaltak. A midőn az osztrákok már majdnem elveszítették a hidat, épp a legjobb időben jelent meg *vasdandárból* egy oszlop. Bergou ezredes vezette a tizennyolczadik vadászzászlóaljat némi más gyalogcsapatokkal rohamra. Az osztrákok akkori haditaktikájuknak megfelelően, sem sortüzeléssel, sem az oldaltámadás megkisérlésével nem vezették be elszánt rohamukat. A poroszok hetvenkettedik gyalogezrede és negyedik vadászzászlóalja szilárdan fogadta a rohamot s golyózáport szórt

[1] A dandár állott a tizennyolczadik vadászzászlóaljból, a harminczadik gyalogezredből (hadkiegészítő kerülete Lemberg) s a harmincznegyedik gyalogezredből (hadkiegészítő kerülete Kassa).

az osztrákokra. A nap már leáldozott, de a hold fénye egészen megvilágitotta a csatateret. Az osztrákok, a midőn a kürt megharsant, egy mélyedésből törtek elő s hurráh-kiáltással vetették magukat az ellenségre. Gyilkos gyors tüzeléssel fogadták őket. Az első sorok elbuktak, de nyomukba léptek az utánuk jövők s negyven lépésnyire közelitették meg a tüzelő ellenséget. Hiú erőlködés volt, vissza kellett vonulniok. A rohamot még egyszer megújitották ugyanolyan mészárlással, de az osztrákoknak most sem kedvezett a szerencse. A harmadszor is megújított rohamban szétverték őket. Csak félórán át tartott a roham s e rövid idő alatt egyetlen porosz század ötezerhétszáz golyót lőtt el. A támadók nagyobb része a csatatéren maradt szétzúzott tagokkal; a védekezők nem nagy veszteséget szenvedtek, de a puska megforrósodott kezükben. Minden erejük megfeszitésével még egy rohamot kisérlettek meg az osztrákok s a poroszokat leszorították a hidról, kiverték őket a faluból is, s egy pillanatig ők voltak a győztesek. A vitézség pótolta a hiányzó jobb fegyvert.

Podoltól egy órajárásnyira állott Bose porosz vezérőrnagy a dandár többi csapataival. A mint az éjjel csöndjében meghallotta a lövéseket, a melyek tudtára adták, hogy heves harcz folyik; tisztában lévén az Iseren átvezető hid fontosságával, azonnal a még rendelkezésére álló négy zászlóaljjal futólépésben indult Podolnak. Az előbb megérkező két zászlóalj gyöngébb volt, mert a legénység egyrészét vizért küldték s az induláskor nem várták be őket. A porosz vadászok, a kik előbb kénytelenek voltak Podolból kivonulni, elhaladtak mellettük s odakiáltottak nekik: „Lőjjetek alacsonyan, az osztrákok mind igen magasan lőnek!“ Az osztrá-

kok nem várták be a friss ellenség támadását s a helyett, hogy a falut védték volna fegyveres kézzel, kirohantak a faluból és szuronyrohammal állották el a rájuk törő poroszok útját. A poroszok megállottak s hidegvérrel várták az ellenséget, a melyet a holdfényben harmincz lépésnyire közel engedtek magukhoz s csak akkor adtak teljes erővel sortüzet, aztán előtörtek és szuronynyal vetették magukat az osztrákokra. Ugyanabban az időben, más úton más porosz csapat tört a faluba, az utczákon áldz tusa támadt, a poroszok csak lépésről-lépésre haladhattak előre. Az éjszakában borzalmasan fütyöltek a golyók, s minthogy a hold is eltünt, alig lehetett a barátot az ellenségtől megkülönböztetni, a sötétséget csupán a fegyverek villámlása törte meg. Clam-Gallas gróf, a kinek vitézsége katona pályáján a legválságosabb körülmények között sem tagadta meg magát, meg Bose tábornok szintén résztvettek a csatában s az első csatasorban állva, katonáikat vitézségre buzdították. Bose maga is puskát kapott a kezébe s személyesen vezette a rohamot. Kemény tusa után az osztrákokat kiszorították a faluból; de csak a hídig vonultak vissza s ott állást foglaltak. Most Bose tábornok és Drygalski alezredes a porosz lövészeket vezették rohamra. Drygalski elesett, s csapatai puskatusával vetették magukat az osztrákokra s az osztrákok, a kiknek gyöngébb volt a vezetésük, silányabb a fegyverük, leszorultak a hídról is. A poroszok nem nyomulhattak előbbre. A folyó túlsó partján álló kőházat az osztrákok nem eresztették ki a kezükből; de fáradtak lévén, újabb támadást nem koczkáztathattak meg, s Clam-Gallas gróf a vitézül harczoló csapatoknak visszavonulót fuvatott. Az elfoglalt falu házaiban

egy-egy maroknyi csapat még védekezett, végre azonban meg kellett adni magát a győzőknek.

Podol hídja így jutott a poroszok kezébe. Az ütközet a győztesnek tizenkét tisztjébe és százhuszonnyolcz emberébe került; az osztrákok azonban ötször annyit vesztettek: elesett harmincz tisztjük és ötszáznyolczvannyolcz emberük; ráadásul pár százan még fogságba is kerültek. A két fél vesztesége között a különbség szembeszökő s ez az aránytalanság könyörtelen törvényszerűséggel megmaradt a hadjárat egész folyamán. Ha győzött, ha veszített az az osztrák: az arány nem változott. A poroszok hátultöltői körülbelül háromszor gyorsabban tüzeltek az osztrák fegyvereknél, a többi veszteséget meg taktikájuk magyarázza. Az osztrákok a tűz taktikából alig kaptak volt leczkét; szinte sohasem támadtak oldalban; utasításuk úgy szólott, hogy szuronynyal rontsanak az ellenségre. Majdnem védtelen és ártalmatlan zsákmánya voltak a más alapelvek alapján harczoló ellenségnek. A *poroszok becstelen módon harczolnak*, panaszolták az osztrák katonák, a kiket vakon vezettek az ellenség puskacsövei elé. Podolnál körülbelül háromezren állottak mindkét részről a tűzben. Mind a két oldalról dicséretesen harczoltak; s az osztrákok csak akkor hátráltak meg, a midőn közülök már minden ötödik ember képtelen volt a harczára.

Most már északon az Iseren átvezető két híd: Turnaunál és Podolnál a poroszok kezében volt. Minthogy az éjjeli harczczal nem érték el a czéljukat, a szövetségesek most nem is gondolhattak arra, hogy a közeli napokban Sichrow visszafoglalását megkíséreljék. Az osztrákok és a szászok ugyan a kezükben tartották még a münchengrätzi hidat; de annak meg-

védésével az a veszély járt, hogy a poroszok átkelve a más két hídon, hátban és oldalban ütnek rájuk.

Annak a mulasztásnak, hogy Podol hídját a Clam-Gallas gróf harminczöt zászlóaljból álló hadtestéből három-négy zászlóalj nem szállotta meg a maga idején, ez volt a következménye. A porosz megkapta energiája jutalmát: az első védelmi vonalat, a melyben az osztrákok biztak, átszakította. Ezt a sikert a porosz hadsereg leginkább Bose vezérőrnagy gyors támadásának köszönhette. A szász trónörökösre kínosan hatott ez az esemény, aggodalmai legnagyobb súlyától mégis megszabadult, a midőn éjféltájban Benedektől újabb sürgönyt kapott. A sürgöny azt adta tudtára, hogy már Szilézia felől, a határhegyeken át a porosz trónörökös hadseregéből is erős csapatok közelednek, a mi egyúttal azt jelezte, hogy az újabb ellenség megjelenése miatt többé nem is gondolhat Frigyes Károly herczeg megtámadására. Benedek a trónörökös belátására bízta, hogy az Iser vonal megvédésére czélszerűnek tartja-e a támadást? Ezzel felmentve érezte magát az erejét meghaladó feladattól a szász trónörökös.

* * *

De hát mi volt az ok, a mi a fővezért békóba verte s már ütésre emelt karját megbénította? Terveinek végrehajtása min feneklett meg? Voltaképen már délelőtt, a midőn az Iser minden áron való megvédését rendelte, Benedek számíthatott volna arra, hogy a második porosz hadsereg Sziléziából előnyomul. De természetesen a szemmellátható ellenség a gyanithatónál erősebb hatást teszen. A határon álló

osztrák lovas előőrsök már június 25-én látták, hogy porosz csapatokat tolnak elő a trautenaui szoros felé; másnap már egész határozottan azt jelentették, hogy ott, valamint a braunau-eipeli úton, végül Nachod irányában erős katona-csapatok, s nem csupán előőrsök mozognak. Ez az új ellenség voltakép elég közel volt arra, hogy megtámadhassa. Ha Benedek június 27-én előnyomul, még aznap véres ütközetet vívhat a második porosz hadsereg egész hadvonalán. De bár az osztrák hadvezéreknek módjában állott, hogy először a porosz trónörökös ellen forduljanak, mégis első elhatározásuk mellett maradtak és készebbek voltak a távolabb álló Frigyes Károly herczeg ellen nyomulni. Arról azonban meg akartak győződni, hogy a trónörökös nem szándékozik-e megtámadni őket? Ha nem támad, minden ellenére és bármi áron az Iserhez vonulni szándékoztak. Ha elhalasztották is tervük kivitelét, mégis ragaszkodtak hozzá; mert Krismanicsnak a rendszeréhez tartozott, hogy az egyszer megfontolt szándéktól el ne téríttesse magát. Olmützben, a midőn Ferencz József császár a dolgok másforma vezetését óhajtotta, akaratát keresztül tudta vinni; az kellene csak, hogy most az ellenség eltéritse attól. A szilárdságot a csökönyösségtől csupán egy paraszthajszál választja el. Az egész terv egyébként, a mint azt az 1866. évi hadjárat egy finomérzékű rajzolója, Fontane Tódor mondotta: „inkább vakmerő, mint rossz volt; olyan terv, a melyet siker esetén, utólag mindenki megbámult volna“. Meg kell jegyeznünk, hogy bár ezt a tervet a hadjárat legtöbb kritikusa végzetesnek találta, mégis egy olyan kiváló stratégiai iró, mint Schlichting, azt állítja, hogy a támadási tervek között

a legczélszerűbb Frigyes Károly herczeg megtámadása volt s ez a vélemény elég nyomós arra, hogy Benedek és Krismanics megítélésében mértéket tartsunk.[1]

Megmaradtak tehát első tervüknél s annak megfelelően elküldték az összes hadtest- és lovas-osztályparancsnokoknak azt az egyformán hangzó parancsot, a melyet Krismanics június 26-án este fogalmazott. Krismanicsnak ezek az első intézkedései, a melyek elrendelik az ellenséggel a komolyabb összecsapást. Minden hadtestnek szabatosan és körülményesen leírja az elrendelt előnyomulást, a nélkül azonban, hogy az alvezéreket a közelebbi napokban végrehajtandó vállalatokról tájékoztatná. Az összes csapatok azt a rendeletet kapták, hogy Josephstadt körül gyülekezzenek, csak Gablenz és Ramming kapták azt a föladatot, hogy a szorosok kijáratához siessenek s zárják el azokat a trónörökös hadserege elől. „Ennek az intézkedésnek az a czélja, mondja az egyes tábornokoknak a menetparancshoz adott egyetlen tájékoztatás, hogy fedezze a hadseregnek még nem teljes fölvonulását Josephstadthoz, de azt nem jelenti, hogy a hol ellenségre bukkannak, azt meg ne támadják teljes erővel".

Krismanics, a mint látjuk, szigorúan ragaszkodott ahhoz a módszerhez, hogy a hadsereget erős hadállásban együtt tartsa, hogy abból a szükség szerint

[1] Az okokat, a melyek alapján Schlichting tábornok könyvem ellen írt beható polemiája után is korábbi fölfogásomhoz ragaszkodom s hibának tartom, hogy a porosz trónörököst nem támadták meg, *Benedeks Nachgelassene Papiere* czímű munkám 438. lapján kifejtettem. Hasonló nézetben van Boguslawski altábornagy is *Strategische Erörterungen* czímű könyvében, a hol Schlichting fölfogását szakavatottan czáfolja.

csak együtt mozditsa ki a főhaderőt. Ezért, a mint már emlitettük, a Frigyes Károly megtámadása czéljából előretolt harmadik és negyedik számú két hadtestet is megállitotta s azok több napot tétlenül táboroztak, hogy bevárják a második hadtestet, a mely egy erős napi járásra, tőlük négy mértföldnyi távolságban állott. Az előretolt csapatokat nyomban előre küldhette volna, a szász trónörökös sóváran várta őket, hogy kis hadseregét megnöveljék; nélkülök vagy czéltalan ellenállásban tönkre kellett mennie, vagy vissza kellett vonulnia. A Krismanics tábornok rendszere tétlenségre kárhoztatta a hadserget; a harczias csapatok keleten a hegyek közül hasztalan hallották az ágyúdörgést; északnyugatról hiában látták, hogy legyőzött bajtársaik: az Iserhadsereg vitézei visszavonulnak, sem itt, sem ott nem volt szabad segiteniök. A főhadiszállásról a császárt is tudósitották, hogy időleges akadályok miatt az előnyomulás szünetel. Benedeknek június 26-án este a császár első főhadsegédéhez, Crenneville grófhoz intézett sürgönye körülményesebben magyarázza a dolgot. „Ez az intézkedés — mondja a sürgöny — csak időleges abbanhagyását jelenti a tervbevett offenzivának, s a támadást meg fogom kezdeni, mihelyt a hadsereg teljesen fölvonult s mihelyt az ellenség akkori hadállásáról biztos tudósitást kapok, — a mi néhány napon belül megtörténik."

„Néhány napon belül!" A közben a két porosz hadsereg fáradhatatlanul kereste az egyesülést s minthogy sehol sem késedelmeztek soká, minthogy használni tudták az időt, az eléjük állitott apróbb csapatokat szétszórták s azon a napon, a melyet Moltke előre megállapitott, megérkeztek Jitschin tájékára, a hol egyesülniök kellett. Ügyet sem vetettek azokra a had-

állásokra, a melyekre Krismanics, mert neki a leíró mappa orákulum volt, akkora súlyt helyezett.[1] Az osztrákokat pedig kicsalogatták, vagy kiverték hadállásaikból. Krismanicsnak kitünően sikerült, hogy az osztrák hadsereget a két porosz hadsereg közé vezesse. Most azonban minden szempillantást föl kellett volna használnia, hogy az egyik vagy a másik oldal ellen döntő támadást intézzen. Krismanicsnak azonban fontosabb volt az, hogy bevárja a hadsereg teljes fölvonulását. A helyzet feszült volta Európaszerte mindenütt, a nem katonáknak is világos volt. Ausztria lélekzetét visszafojtva azt leste, hogy Benedek, a kiben törhetetlenül bíztak, ellenállhatatlan erővel rajtaüssön a külön-külön fölvonuló két hadseregre s azokat kiverje az országból. Ebből kellett volna állnia annak a *titkos tervnek*, a melylyel a nép Drezda, Hannover és Reichenberg elvesztése után kénytelen-kelletlen vigasztalta magát. Poroszországban, a hol az elégületlen közvélemény a még ki nem próbált hadvezetésben még nem igen tudott megbízni: az ellenséges vidékre való, úgy látszatra, czéltalan betörésben csak veszedelmes kalandot láttak. Az általános vélemény az volt, hogy ez a stratégia úgy hasonlít a Bismarck vakmerő diplomácziájához, mint egyik tojás a máshoz. Hogy a poroszok erélyesek, azt még ellenségüknek is el kellett ismernie; a vén Ausztria pedig, mint annyiszor már előbb is, elkésett a csatatérről s a hadi- és az állam-művészetben divatját mult módszerhez ragaszkodott. De mert a kitartásban s a védekezésben mindig még hatalmasnak mutatko-

[1] Lásd az I. kötet 279—280. lapját.

zott, a jósok, igen okosan, néhány napig késlekedtek jóslataikkal. A koczka eldöltével azonban a bámuló világot annál inkább elárasztották történetbölcseleti és stratégiai igazságaikkal.[1]

[1] Krismanics szerepének rajza ebben a fejezetben hiteles forrásokon alapszik, a melyekről utóbb számolunk be.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

Június 27-dike. Ütközet Nachodnál és Trautenaunál.

Ha Benedek rendelkezik a villámmal, a porosz trónörökös hadseregére csap le először, a ki csapatjainak nagyobb részével június 25-én és 26-án kelt át a hegyeken. Útközben nem tartott pihenőt sehol, hanem azon iparkodott, hogy minél hamarább átlépje Csehország határát. Először tehát az ő harczait kell előadnunk. Az útjába dobott osztrák hadcsapatok roncsain megállapodás nélkül tört az Elbe felé. Mindig nehezebb a szakszerű cselekvést, a természetes, erőteljes tetteket jellemezni a ragyogó, mint a Proteüszként változó, csillogó tévedéseket. „A bátorság bármi körülmények közt az óvatosság legjobb fajtája", mondta Wellington. Az a helyzet, a melyben a két porosz hadsereg volt, a hogy előnyomultak, s a hogy minél több dolgot adtak ellenségüknek azon a vonalon, a hol egyesülniök kellett, mindinkább veszített veszedelmes voltából. Moltke utóbb szerényen úgy nyilatkozott, hogy a külön utakon haladó két hadseregnek egyesülését a porosz vezérkar „sohasem tartotta valamely szellemes eszmének, vagy mélyértelmű kombinácziónak"; erre az elhatározásra a po-

rosz hadvezéreket tényleg az egyszerű megfontolás vezette, de minden észszerű, sőt minden nagy dolog lényegében rendszerint egyszerű. Igen világosan, igen józanul ítélt Blumenthal is június 24-én Steinmetzhez írt levelében: „Az ellenségnek módjában áll, hogy a mi különálló hadsergünkre egyenként csapjon le. De már erről nem tehetünk. Ha Frigyes Károly herczeg megveri az ellenséget, győzelmét dúsan kihasználhatjuk; ha vissza kell vonulnia, az osztrákok nem üldözhetik miattunk". A trónörökös és vezérkara számítottak arra, hogy az osztrákok a szorosok kijárásánál útjukat állják; de számítottak arra is, hogy a míg ők ott erejüket összemérik, Frigyes Károly herczeg segítségükre jöhet és fölszabadíthatja őket.

A midőn a trónörökös június 23-án a Neissetől útrakelt észak-nyugati irányban Csehország felé, egy hadtestet, a hatodikat, Neissenél hátrahagyta és gondja volt rá, hogy hátát és oldalait az ellenség ellen fedezze. Porosz-Szilézia határain a hidakat, a melyeknek őrzésére nem maradtak vissza csapatok, fölrobbantották, vagy elkészítették a lebontásra; aztán hasonló czélból csapatok törtek be Osztrák-Sziléziába és a sürgönyhuzalokat elvágták, hogy ne jelenthessék a hatodik hadtest elvonulását. Szilézia megvédésére csak Knobelsdorff és Stolberg kicsiny különítményeit hagyták hátra. Gondoskodtak arra az esetre is, hogy ha a betörés Csehországba nem sikerül, hogy akkor az Óriás-hegység mögött foglalhassanak állást; sánczokat hánytak tehát, hogy visszavonulás esetén azokban várhassák meg az ellenséget.

Sem az Óriás-, sem a Glatzi-hegységben nincsenek nagyobb hadsereg átvonulására alkalmas hágók. De a két hegység között a szakadékos, számos völgy-

től és szorosúttól átszelt adersbachi és weckelsdorfi hegyek feküsznek, melyeken könnyű átkelni. Három út vezet rajtuk keresztül, a melyek Trautenaunál, Eipelnél és Nachod-Skalitznál vezetnek ki az Elbe völgyébe. Ezt a három pontot jogosan nevezhetni Csehország kapuinak, mindeniken át kellett törni egy-egy hadtesttel, hogy a trónörökös hadserege ismét egyesülhessen. Magukban a szorosutakban nincsenek hatalmasabb gátak, csak a hegyek szorulnak össze helyenként nagyon, csak vízválasztókon kellett átmenni, a honnan az ellenség kitünően védhette volna magát. A benyomuló csapatok, a melyek még sohasem állottak ellenség előtt, a hegyszorosokon való átvonulást is komoly, veszedelmekkel járó dolognak vették. A végtelen hosszúaknak tetsző oszlopok a hegyekben mintha el voltak volna zárva a világtól. Nagyon elcsodálkoztak azonban, a midőn alig találtak valahol fatorlaszra s az utak sehol sem voltak járhatatlanná téve.

Az osztrák közvélemény az osztrák hadvezetőség bűnei közé sorozta akkor azt is, hogy a cseh szorosokat nem védelmezték. Nagyon népszerű ugyanis az a föltevés, hogy valamely hadsereg a legjobban hegyszorosokban állhat föl és onnan Leonidás módjára verheti vissza az ellenséget a hazai földről. A háborúk története azonban azt tanítja, hogy egész sor szorosútnak a megszállása mily gyakran hiusította meg a védelmet; mert ha az ellenség egy ponton áttöri magát, szétszakitotta az egész sűrű hálót. Valamely hegységet nem a rajta átvezető szorosutakból, de a hegység mögül lehet a legjobban megvédeni. A hegyek mögött tábort lehet ütni s nyugodtan lehet bevárni, míg az ellenség a szorosokból előbukkan. A

betörő ellenség kettő közül választhat. Vagy csak egy úton nyomul előre s akkor a sereg olyan hosszú, hogy az előcsapatokat a szorosút kijáratánál túlnyomó erővel támadhatják meg és visszaűzhetik, mielőtt a távolabb járó hadoszlopok segítségére mehetnének; vagy több, párhuzamos úton nyomul előre, a mikor a védekező egész erejével arra a csapatra vetheti magát, a mely hozzá a legközelebb esik.[1]

A trónörökösnek tehát készen kellett lenni arra, hogy csapatai a szorosok mögött ellenségre bukkanhatnak. Az átkelésre fölhasznált minden kezeügyébe eső utat, hogy minél szélesebb homlokkal törhessen Csehországba. Három előnyomuló hadoszlopot alakított, hogy ha az osztrákok valamelyiket a hegyek közé visszaszorítják, a mi meg is történt, a más kettő áttörvén a szorosokon, utat nyithasson az egész hadseregnek.

A három fő átvezető út mindenike általán keletről nyugatra néző irányban húzódik s egy fönsíkra vezet ki, a mely elzárja az Elbe völgyét.

A legészakibb úton, a mely a sziléziai Liebauból indult ki s a cseh Trautenauba vezetett, Bonin tábornok vezetése alatt, a kelet-porosz (első) hadtest nyomult elő.

A legdélibb úton, a mely a Glatz grófságban fekvő Reinerzből indul ki s a csehországi Nachodba vezet,

[1] Willisen: *Theorie des grossen Krieges*, IV. k. 258. l. „A hosszú hegyláncoknak úgynevezett abszolut, vagy általános védelmi képessége csekély becsű azért, mert a támadónak sok szűkebb-tágabb átjárás áll rendelkezésére s ha csak egy átjárót is a hatalmába kerít, a védekezőnek a támadó könnyen a hátába kerülhet." Willisennek az a véleménye, hogy Benedeknek nem a hegyet, de a különben is erős Elbe-vonalat kellett volna két hadtesttel védelmezni.

az ötödik hadtestet indították el Steinmetz tábornok vezetése alatt. Ez a szorosút, a mint kilép a hegyek közül, egyenest Josephstadtnak vezet, a mely akkor középpontja volt az osztrák haderőnek. Steinmetz tehát egy-két napig számíthatott arra a veszedelemre is, hogy az egész osztrák haderő a nyakába szakad.

Már június 27-én mind a két hadtest, a Bonin és a Steinmetz csapatai egyaránt osztrákokra bukkantak; utjukat Benedek a Gablenz és Ramming hadtesteivel állotta el.

A középső szorosúton a gárda-hadtest nyomult elő Ágoston württembergi herczeg vezetése alatt. Braunau vidéke hosszú tekervényes útjain két hadosztálya két párhuzamos úton nyomult elő. A gárdának kellett a leghosszabb utat megtenni. Legkorábban találkozott ugyan osztrák előőrsökkel, de a legkésőbb, csak a szorosút kijáratánál találkozott nagyobb ellenséges haderővel. Miután kissé hátrább járt a többi csapatoknál, mintegy tartalékját képezte a trónörökös egész hadseregének s így arra az oldalra fordulhatott, a hol már kitört a csata.

Az összes porosz hadtestek közt a sziléziai (hatodik) hadtest járt a leghátrább, a mely Glatz grófságon át nyomult a Steinmetz hadteste után s így az első ütközetekben nem is vett részt.

A trónörökös a második hadsereg vezérkarával a a középső úton, a gárda-hadtesttel, Braunau vidékén vonult át. Június 26-án este főhadiszállása Braunauban volt. A következő napot is ott töltötte. Délelőtt megfigyelte a csapatok előnyomulását, aztán a mint megtudta, hogy Steinmetz hadteste ütközetbe került, maga is a csatatérre sietett.

Bonin és Steinmetz hadtestei, a melyek mindjárt

az első napon tűzbe kerültek, egymástól mintegy négy mértföldnyi távolságban haladtak elő. Előnyomulás közben, a mint június 26-án átlépték a határt, osztrák lovasokra bukkantak, a kik elillantak előlük. Steinmetz Löwenfeld hadosztályának elővédjét előre küldte. A mint Löwenfeld a vidék átkutatására Nachod irányában kilovagolt, alig talált megszálló ellenséget. Gyorsan elővezette csapatait, az ott álló osztrákok csak nehány lövést tettek s aztán a kis várost teljesen kiürítették. Még aznap este jelentették Benedeknek ezeket az eseményeket. Két kikülönített hadteste, a Gablenz és Rammingé tehát ütközet előtt állott; s másnap Trautenaunál és Nachod-Wysokownál csakugyan szembe is kerültek az ellenséggel. Most már csak az volt a kérdés, hogy a két ellenséges sereg közül melyik érkezik korábban a szorosutak kijárásánál álló s a sík fölött uralkodó hegytetőre. Ha a czélhoz az osztrákok jutnak korábban, a hegy gerinczéről megakadályozhatják, hogy az ellenség a szorosokból kijusson. A Trautenaunál és Nachodnál vívott ütközetek lényegükben az osztrákok részéről támadások voltak a szorosokból kilépő poroszok ellen.[1] Ez a taktika azonban mereven szemközt állott Krismanics tábornok kényelmes, csak a védekezésre számító stratégiájával. Az osztrákok harczmodorát ebben a hadjárat-

[1] A két vezérkar munkáin kívül a Nachodnál, Trautenaunál, Soornál és Schweinschädelnél vívott ütközetekre a legfontosabb forrás Kühne kitünő munkája: *Kritische und unkritische Wanderungen über die Gefechtsfelder der preussischen Armeen in Böhmen.* V. ö. Moltke: *Betrachtungen über das Gefecht von Trautenau und die Kämpfe des V. Armeecorps 27—29. Juni 1866.* — Megjelent *Kriegsgeschichtliche Arbeiten* czímű munkája (Berlin, 1899) III. kötete második felében.

ban legélesebben az az ellentét jellemzi, a mely a nagyobb hadműveletek lassúsága s az egyes heves és temperamentumos összecsapások között található.

* * *

Steinmetz Károly Frigyes tábornok, a ki Nachodnál mérkőzött az osztrákokkal, 1796-ban született; az 1813—1814. évi hadjáratban mint hadnagy végigküzdött minden csatát s több sebbel, meg a vaskereszt-renddel került haza. A kardján kívül nem volt semmi vagyona, s Páris elfoglalása után, a midőn ezrede a város közelében táborozott, belovagolt ugyan a városba, hogy azt közelebbről megnézze. Nem lévén azonban semmi pénze, a körülte ragyogó pompában oly roszszul érezte magát, hogy csak az invalidusok templomát nézte meg s azzal visszalovagolt a táborba. Napoleont még egyszer le kellett győzni (1815), hogy a szegény porosz junker Párist körülményesebben megnézhesse. Az azután beálló békés években nagyon lassan haladt elő, negyvenhárom éves korában nevezték ki őrnagynak, ötvenöt éves korában ezredesnek. Minthogy alantas állásban őszült meg, mint előljáró igen szigorú volt. 1848-ban ő volt az az ember, a kit Brandenburg parancsnokának kineveztek, mikor a porosz nemzetgyűlést büntetésből odahelyezték át. Steinmetzet a kamásli szolgálatban könyörtelennek ismerték, de a nagy dolgokban is szigorú kötelességtudással járt el; komolyan nekifeküdt a katona-tudományoknak s a midőn egy kadét-iskolának volt az igazgatója, ősz fejjel megtanult latinul csak azért, hogy az ifjak előmenetelére ebben a tárgyban is fölügyelhessen. 1815 óta alig látott háborút; az 1848. évi schleswigi hadjáratból,

a melyet végigharczolt, nem sokat lehetett tanulni. Megközelithetetlenül zordon volt tisztjei iránt; fölebbvalóival szemben a kiméletlenségig őszinte, s mert katonáinak erejét nem kimélte, az 1866. évi hadjáratban olyan sikerei, mint neki, nem voltak egyetlen csapatvezetőnek sem. Makacssága azonban korával együtt nőtt s minthogy az 1870. évi hadjáratban engedetlenkedett, kivált a Gravelottenál vivott csatában, a midőn a maga szakállára vezette azt a nagy rohamot, a melyben katonái jobbára elvéreztek s parancsnokának, Frigyes Károly herczegnek az engedelmességet fölmondotta, hirtelen elküldték a csatatérről.[1]

1866-ban e vitéz katonára az ötödik, pozeninek nevezett hadtest vezetését bizták. A mig a többi porosz hadtestek, a gárda leszámitásával, rendszerint egy tartományból sorozott csapatokból állottak, az ötödik hadtestet különböző tartományokból sorozott csapatokból állitották össze. Valószinűen nem látták tanácsosnak a lengyel ezredeket egy hadtestben gyűjteni össze, ámbár hűségük vitathatatlan volt s kötelességüket 1866-ban és 1870-ben egyaránt kitünően teljesitették.[1] A hadtest két hadosztályát (a kilenczedik és tizedik hadosztályokat) Löwenfeld és Kirchbach altábornagyok vezették. A hadtest a hozzárendelt dragonyos ezreddel együtt mintegy huszonnyolczezernégyszáz emberből állott kilenczven ágyúval.

Báró Ramming Vilmos altábornagy, a ki az osztrá-

[1] V. ö. Krosigk Steinmetz czimű könyvével, aztán Conrady tábornok tanulmányával a *Deutsche Revue* 1898. évi májusi számában.

[2] A négy pozeni ezredből csak egy volt ebben a hadtestben. A többieket a majnai hadseregben s a harmadik hadtestben osztották szét.

kokat Nachodnál vezette, abban ellenlábasa volt Steinmetznek, hogy a nagy háborút tapasztalásból ismerte. A hadsereg egyik legképzettebb tábornoka volt, igen járatos a hadi-tudományokban, szellemes vitázó, a mely tulajdonságát a vitákban s a haditanácsban jól tudta érvényesíteni. 1848-ban és 1849-ben Olaszországban, utoljára Haynau alatt, kitüntetéssel szolgált; s a mikor ezt a tábornokot 1849. tavaszán a Magyarországon harczoló hadsereg parancsnokának nevezték ki, vezérkari főnökének az akkor még csak őrnagy Rammingot választotta, a ki e bizalmat ki is érdemelte. Ámbár, minthogy az oroszok segítségül jöttek, az osztrákok majdnem minden fáradság nélkül jutottak a győzelemhez, a melylyel Haynau hadserege Magyarországot leigázta, mégis a gyors siker a főhadiszállás munkáját dicséri. Ezeket az eseményeket Ramming igen tanulságos és igen világos: *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849* czímű könyvében írta le. 1859-ben Ferencz József császár vezérkarában az ősz Hess táborszernagy után és mellett az első helyet foglalta el. Sajnos, hogy, a mint már elbeszéltük, az ő, meg a Hess felfogása közt levő nagy eltérés a főhadiszállást a Solferinónál vívott csata előtt több napi semmittevésre kárhoztatta.[1] A háború után, 1861-ben adta ki: *Beiträge zur Darstellung der Schlacht bei Solferino* czímű könyvét, a melyben a vereség okait igen szabadon fejtegette. A következő évben nyugalomba vonult, talán mert könyvét zokon vették, vagy mert egészségi állapota kényszerítette reá. 1865-ben azonban, bár még beteges

[1] Lásd: az első kötet 23. l. Rammingról bővebben: Friedjung: *Benedeks Nachgelassene Papiere*, 299, 310, 324. l.

volt, ismét parancsnokságot vállalt, mert a hadseregnek az olyan emberre, a milyen ő volt, szüksége vala. Rammingnak nagy tekintélye volt a hadseregben, habár, mert stratégiai kérdésekről tanulságosan tudott és szeretett beszélni, mint más szellemes emberek, ő sem kerülhette el azt a szemrehányást, hogy mindenkit és minden áron oktatni akar. Az ilyen vádra nem maradt adós a felelettel s válasza rendszerint a következő finom megjegyzés volt: „Az emberek igazságtalanul fogják rám, hogy örömest tanítok. Nincs szándékomban mások oktatása s ha mégis úgy érzik, hogy tanulnak tőlem valamit, abban nem én vagyok a hibás". Ramming 1814-ben született, tehát a háború kitörésekor java férfikorában állott. Szerencsétlenségére azonban éppen a döntő csaták napjaiban heves neuralgikus arczfájdalmak kínozták, a melyek megbénították a különben élénk ember energiáját; idegességét is növelték, a mivel magatartásáért már az 1859. évi hadjáratban is vádolták.

Ramming hadteste, a hatodik hadtest, huszonhétezerszáz emberből állott, hetvenkét ágyúval. Hadtestéhez volt beosztva a Nachodnál vívott ütközetben a Holstein-Glücksburg herczeg lovas-osztálya, háromezerhétszáz lovas, tizenkét ágyúval. Gyalogság és tüzérség tekintetében az ellenfelek körülbelül egyenlő erősek voltak; lovasságuk az osztrákoknak volt erősebb. Azonban a lovasságnak csak egy része vett részt az ütközetben.

Ütközet Nachod-Wysokownál.[1]

Steinmetz tábornok hadseregének elővédjét Löwenfeld vezérőrnagy vezette, a ki már június 26-án este megszállotta Nachodot. Ez a gondos esapat-parancsnok

[1] Lásd: a nachod-wysokowi ütközet térképét.

másnap hajnalban előre lovagolt a Csehországba vezető úton, hogy szemügyre vegye a tovább nyomulás nehézségeit. Az út azon a tájon mély útszerű szakadékba ereszkedik; osztrákok, a kik ezt a völgytorkolatot védenék, nem mutatkoztak sehol. A ki Wysokow fönsikját, a mely a környék fölött uralkodik, elégséges csapatokkal s néhány ágyúval megszállja, az átvonulást a mélyben fekvő utakon, a melyek helyenként valóságos sziklafalak közt vezetnek el, könnyen megakaszthatja. Azon a ponton, a hol az út a sziklaszorost elhagyja, fekszik Wysokow falu. A mint ezt a helyet szemügyre vette, Löwenfeld seregének előcsapatait azonnal fölvezette a fönsikra, a honnan a cseh földre, abban az irányban, a merről az ellenséget várták, messzi el lehetet látni. Csak tiz század gyalogság volt Löwenfeld kezénél, hadosztályának zöme három óra járásnyi távolságban volt még. Steinmetznek az volt a szándéka, hogy serege zömével megszállja Nachodot s útját csak másnap folytatja tovább. Löwenfeld tehát merész dologra vállalkozott; az elővédet kitette annak a veszedelemnek, hogy erős osztrák csapat összemorzsolja. Vállalkozásának azonban megvolt az a haszna, hogy kis csapatjával, ha a vidéken uralkodó fönsikon tarthatja magát, az egész hadsereg átvonulását a szoroson biztosithatja.[1]

Az osztrákok is közeledtek már. Benedek július 26-án este tett intézkedését az osztrák főhadiszállás késlekedő parancs-szolgálata miatt, Ramming megkésve, éjfél után félkettőkor kapta meg. Nyomban útnak inditotta mind a négy dandárát párhuzamos utakon a

[1] Ebből is látható, hogy katona-dolgokban nem ritkán az a legnagyobb sikerek titka, a mit az elmélet vakmerő tettnek mond. Kühne (I. k. 12. l.) a Löwenfeld lepését koczkázatos cselekvésnek itélte.

czél felé, hogy minél hamarább a csatamezőre érjenek. A poroszok aznap reggel, mert csak egy út állott rendelkezésükre, hosszú, három óra járásnyi utat kitevő oszlopban nyomultak előre. Az osztrákok, minthogy sík területen mozogtak, széles homlokkal, teljes erejüket kifejtve törhettek Wysokow fönsíkja felé.

A négy osztrák dandár közül Hertwek vezérőrnagy dandára érkezett meg először.[1] A mint a fönsík felé közeledett, az ellenség a tetőről puskatűzzel fogadta. A tábornok most vette észre csak, hogy a hatalmas hegygerinczet, a melyen át az út Csehországba vezet, az ellenség már megszállva tartja; azt onnan le kellett szoritani.[2]

Rövid ágyúzás után gyalogságát rohamra vezette. A helyzetben könnyű volt az eligazodás. Nem meredek sziklákat kellett megmászni, hanem lejtősen emelkedő hegyoldalt, a mely a védelemnek volt kedvező; mert a lankás oldalon tetszése szerint lőhette halomra a fölfelé törő ellenséget. A hullámos hegyoldal dereka táján fekszik Wenzelsberg falu, régi katholikus temploma két erdőcske közé van ékelve; alantabb az evangelikus templom; ez erdőcskék fölött

[1] A dandár állott a negyvenegyedik számú, Kellner-ezredből (hadkiegészítő kerülete Bukovina); az ötvenhatodik számú Gorizutti-ezredből (hadkiegészítő kerülete Wadowice, Nyugat-Galiczíában), s a huszonötödik vadász-zászlóaljból.

[2] Hertwek tábornok délről a neustadti úton nyomult Wysokow felé, de ott már poroszokra bukkant. Nem támadott szemben, hanem elkerült kissé balra, hogy a fönsíkot nyugati oldaláról közelítse meg. Ez a kerülő időbe került, a minek a poroszok jó hasznát vették. A harcz koczkája ekkor dőlt el. Hertwek lovastiszt volt s ekkor vezetett először nagyobb gyaloghadtestet.

emelkedik a Branka, az erdős fönsik gerinczéig. A poroszok nem várták az ellenséget a tetőre, hanem eléje mentek a hegy derekán Wenzelsberg faluig, hogy az ellenség, a mely födetlen helyen nyomult előre, egyenest puskacsöveikbe rohanjon.

Az ütközetnek drámai érdekessége volt, mert a porosz elővéd a Wenzelsbergen először csak egy zászlóaljból és hat ágyúból állott; ennek egyedül kellett visszaverni három osztrák zászlóalj támadását mindaddig, a mig egy második zászlóalj siethetett segítségére. Hertwek dandárának második harczvonalával egyszerre új porosz csapatok érkeztek a hegytetőre, s ezzel az ütközet döntő fordulóra jutott.[1]

A harcz megkezdődött. Hertwek két harczvonalba osztotta dandárát; az első harczvonal, a mely három zászlóaljból állott, dobpörgés közben indult a hegynek. A hegyen a poroszok állottak, a sűrű gabonaföldeken csatárvonalaikat messze előretolták; a gerinczen pedig a tömött vonalakban álló századok szakadatlanul tüzeltek. Az osztrákok ötven lépésnyire előretoltak egy gyér csatárvonalat s mögötte a zászlóaljak nyomultak fölfelé. Minden egyes zászlóalj az akkori rendelkezések szerint három tömött és zárt négyszögből állott, az egyes osztályokat pedig keskeny térköz választotta el egymástól, s így igen jó czélpontot adtak a szüntelenül röpülő golyóknak. A zárt csapatokban előnyomulásnak az volt a czélja, hogy a roham hatalmasabb legyen s hogy az ellenséget elgá-

[1] Az ütközetben résztvett porosz zászlóaljak számát eltérően adják elő. A dolog természetében fekszik, hogy a porosz források kevesebbet, az osztrákok többet mondjanak. Kühne megbízható előadása szerint a Hertwek-dandár második támadásakor legalább négy porosz zászlóalj harczolt.

zolják; a valóságban pedig az lőn az eredménye, hogy a vitézül előretörő csapatokat haszontalanul föláldozták a hátultöltő puskának. A támadók elszántan törtek előre; a poroszok háromszáz lépésnyire közel eresztették magukhoz; akkor a csatárlánczok megkezdték a gyorstüzelést, a mögöttük álló csapatok pedig néhány sortüzet adtak. A hegy egy harmadát már megmászták a támadók, a midőn meghökkentek és akadozni kezdtek, a mit tapasztalás szerint nehezen lehet legyőzni. Csak a huszonötödik vadászzászlóalj nyomult előre rendületlenül a Kellner-ezred egy zászlóaljával elfoglalván a falut, s az erdő alján, a honnan az ellenség megkettőztetett erővel szórta rá a golyót, megállt lélekzetet venni.

Azonban Hertwek tábornok sem engedett, hanem második harczvonalát is a harcztérre szólítva, mind a hét zászlóaljjal rohamra indult. Dobpörgés közben, hurráhkiáltással indultak az osztrákok, a másodszor is a halottak és sebesültekkel elborított meredeken fölfelé, a még el nem foglalt két kis erdő irányában. A látvány pompás polt. Maguk a poroszok is elismerik, hogy a támadók zárt négyszögei, mintha csak a gyakorló téren lettek volna, olyan szilárd léptekkel, olyan elszántan törtek a magasba. A lövészek tüzét számba sem vették, de adott jelre eldördültek a porosz sortüzek s a hátultöltő gyorspuskák először lőttek tömött rohamoszlopokra. Az eredmény váratlan és leírhatatlan volt. Sem a tisztek és sem a legénység nem állhattak ellent a szokatlan benyomásnak, a midőn pár szempillantás alatt százanként hullottak el egy-egy zászlóaljból, mielőtt még jól szembenézhettek volna az ellenséggel. A poroszok e közben erősítést kaptak. Most a támadást támadással próbálták visszaverni; a mint észrevették,

az ellenség meghökkenését, maguk törtek elő egész erővel. Részben tüzelve, részben rohamban ügyesen kapták oldalba az osztrákok megkerülésére kiküldött csapatok s űzték őket le a meredek hegyről, a dulakodásban nehány tanyát is elfoglaltak. A Hertwek-dandár rohamát délelőtti tiz órára visszaverték; csupán a vakmerő vadászzászlóalj tartotta magát rendületlenül Wenzelsberg faluban.

A poroszok közül a hegyen kivált a harminczhetedik ezred második zászlóalja harczolt bravurosan. Az osztrákok első harczvonalának rohamakor a két erdő között a nagyobb számú ellenséget egymagára tartotta fel. Hidegvérrel czéloztak és lőttek ezek a lövészek mindaddig, a mig a később érkező porosz zászlóaljak hadirendbe állhattak. Ha úgy fordult volna a koczka, hogy az osztrákok első rohama ezt a kis csapatot elsöpörje, a szorosutak kulcsa az osztrákok kezébe kerül s a poroszoknak a meredek hegy megvívása nagy dolgot adott volna.

* * *

A csata lezajlása után kis időre mind a két hadtestparancsnok a csatatérre érkezett. A mint Löwenfeld észrevette volt, hogy túlerő támadta meg, jelentést küldött Steinmetznek, hogy keményen szorongatják s vissza kell vonulnia. A Steinmetz rideg válasza az volt, hogy ha nem tarthatja magát, adja át a parancsnokságot nyomban a rangban utána következő tisztnek.[1] Aztán maga Steinmetz is a tetőre lovagolt, s a már teljes számban megérkezett, hat zászlóaljból álló élővédnek azt a parancsot adta, hogy a

[1] Szavahihető szóbeli közlés nyomán.

tetőt bármi áron meg kell tartani. Nyomban egész erővel megkezdte a harczot; a sereg zöme azt a rendeletet kapta, hogy az ágyúszó irányában rohamlépésben vonuljon a harczvonalba. Wnuck lovas-dandára már a tetőre vágtatott.

Ramming a Wenzelsberg lábaihoz érkezve, két friss osztrák dandárt hozott magával. Hirtelen áttekintette a helyzetet s a most érkező csapatoknak új rohamot parancsolt. A szoros kijáratát kezükbe kell keríteni, kerüljön bármennyi vérbe.

A Wenzelsberg két erdejét, a melyre a porosz harczvonal támaszkodott, most a két dandár tizennégy zászlóalja egyesült erővel támadta meg. Balról a Rosenzweig-dandár, a Deutschmeister- s a Gondrecourt-ezredek, jobbra a Jonak-dandár tört a hegynek. A deutschmeisterek azt a föladatot kapták, hogy a falutól balra eső erdőcskét megtisztítsák az ellenségtől. A poroszok elszántan álltak ellen s nehány osztályt heves tüzeléssel vertek vissza. De bármi sokan haraptak is a zöld fűbe az osztrákok közül, akárhogy pusztított is soraikban a hátultöltő, akkora erővel törtek előre, hogy az ellenséget kiszorították állásából. Kiragadták a kezükből a falu felső végén levő tanyákat, ki mind a két kis erdőt s az erdőkön fölül álló tisztáson át üldözték őket. A poroszok vitézül küzdöttek, lépésről-lépésre védtek minden talpalatnyi helyet, a míg visszavonultak a Branka-erdő fönsíkjáig. Ott ismét állást foglaltak azzal az elhatározással, hogy az utolsó csepp vérig védeni fogják.

Ezek a pillanatok — délfelé járt az idő — a poroszoknak valóban kritikus perczek voltak. A fönsík mélyedése kis terjdelmű lévén, az a veszély fenyegette őket, hogy a hegy erdővel borított, meredek

keleti lejtőjén a mélységbe s a Mettau folyóba szorittatnak. Ha a tetőt nem bírják megtartani, az ötödik hadtest zöme megreked a keskeny völgyben, nem fejlődhetik csatasorba s nehezen határozhatja magát egyébre, mint hogy visszavonuljon. A roham folyamán a tizedik hadosztály előcsapatai ugyan a harctérre érkeztek, de az osztrák erő még mindig túlnyomó volt. Steinmetz a csapatokat tüzelve, nyugodtan állott soraik között és várta, hogy az osztrákok még egyszer egyesült erővel támadjanak; mert ezen a napon e támadás sikerének vagy balsikerének kellett dönteni.

Az osztrákoknak az volt a szerencsétlenségük, hogy Ramming többre becsülte értékénél a kivívott sikert. A Wenzelsberggel szemben fekvő halmon, Klenynél állván, a mikor azt látta, hogy a poroszok a Branka erdő felé visszavonultak, megnyertnek vette a csatát. Helyesen cselekszik, ha a Wenzelsberg meghódított részére lovagol s ott közelebbről veszi a helyzetet szemügyre, a mint környezete tanácsolta is. Ő azonban azt hitte, hogy a csatát hidegen, alulról vezetheti — s ez volt a tévedése. Benedeknek déltájban Josephstadtba azt a jelentést küldte, hogy dolgai jól állanak.[1] Ebben a hiszemben most már inkább ágyúival és lovasságával akart dolgozni, a gyalogságot pedig az előnyomulásban megállította. Rosenzweig tábornok azt a rendeletet kapta, hogy dandárával ne üldözze nagyon hevesen a poroszokat. Ezért a közben megérkezett ágyútartalék gránátzáport ontott a hegytetőre, a lovasság pedig előrohant, hogy a sikert kihasználva, a visszavonuló porosz csapatokat szétugrassza. A Ramming tévedése volt a fordulópont, ezért vesztették el a csatát. A szivós Steinmetznek esze ágá-

[1] III. kötet, függelék, XIX. 17.

ban sem volt, hogy akár a golyózápornak, akár a feléje vágtató lovasságnak engedjen. Minden áron időt kellett nyernie, hogy azalatt zászlóaljai a tetőre fölkapaszkodhassanak.

* * *

Csupán epizódja tehát az akkor kezdődő lovasütközet az erre-arra ingó gyalog-csatának. Északról a fönsik oldala sima, lankán esik lefelé; onnan rozsföldeken át tört elő a csatatérre Solms herczeg, vezérőrnagy vezetése alatt hatodfél század osztrák lovas. A mint a porosz lovasok vezére, Wnuck vezérőrnagy ezt észrevette, kilencz század lovassal vágtatott eléjük. Az osztrákok nem riadtak meg a kétszeres erőtől (a porosz századok körülbelül százötven, az osztrákok pedig csak körülbelül százhúsz emberből állottak) hanem harczi tűzzel rohantak az ütközetbe. Két külön csoportban csaptak össze; a dulakodó sorok megbomoltak és összegabalyodtak s az egyes csapatokat, a hogy megérkeztek, elnyelte a kavargó forgatag. „Ádáz mészárlás kezdődött — beszéli egy porosz tiszt. — A szem csak nagy kavarodást látott, a melyben lándzsák kardok, pallosok villognak. Mindenfelé a hosszú, széles pallosok kaszaboltak, de a mieink sem hiába tanultak vágni s a vágást elháritani". A forgatag addig kavargott ide-oda, a míg rajok szakadtak ki belőle és számos apró csapatok s egyesek dulakodtak egymás ellen. „Raven hadnagy — mondja a már idézett tudósitás, ki e században szolgált, egyszerre csak az ellenség zászlótartóját találta maga előtt. A hadnagy, Rendelsdorf altiszt és Tuchale trombitás egyszerre rohanták meg a lobogót tartó hatalmas embert s egyenlőtlen harcz támadt közöttük. Raven mérte rá az utolsó csapást, mire az ellenséges őrmester lebu-

kott lováról. A zászlót elfoglalták". Ugyanannak az osztrák ezrednek, a Ferdinánd-vasasoknak, egy másik zászlótartója számos sebet kapván, elesett; zászlaját később, a csatának bevégzése után, a poroszok törött rúddal a magas gabonában találták meg. A mint a két embergomolyag, miután a trombiták mind a két helyen gyülekezőt fujtak, szétvált egymástól, mind a kettő magát tartotta győztesnek, mert mindenik részen voltak csapatok, a melyek az ellenséget üldözték és csapatok, a melyek az üldözés elől a hegylankáján végig száguldoztak. A meghódított két lobogót a poroszok a győzelem jelének vették; meg kell azonban jegyeznünk, hogy az osztrák lovasságnál, nem úgy mint a poroszoknál, akkor még mindenik századnak volt lobogója, a melyet a dulakodásban könnyen elveszíthettek.

* * *

Még folyt ez a csata, a midőn a fönsik tetején beállott az a fordulat, a mely az osztrákok vereségére vezetett. A porosz hadsorok megerősítést kaptak a megérkező tizedik hadosztály zászlóaljaiból. Az ostrom után az osztrákok alig jutottak lélekzetvételhez, már ismét fölfelé indultak. A Rosenzweig dandárának a Rammingtól kapott parancshoz kellett magát tartania, Jonak ezredesnek azonban nem volt hasonló parancsa, ő tehát elhatározta, hogy a tetőt megtisztitja a poroszoktól s őket a keleti lejtőn leveri. Roham után a csapatok, még ha győztek is, bizonyos lazulást mutatnak, ugyannyira, hogy az egyes csapattestek nincsenek többé egészen a főparancsnok kezében, hanem a csapattisztek ügyessége s a katonák temperamentuma szerint hevesebben vagy lanyhábban támadják a hozzájuk legközelebb álló ellenséget. A fönsik teteje

ellen intézett támadás sem lehetett tehát egységes; a támadókhoz a Rosenzweig- s a Hertweck-dandárokból is csatlakoztak egyes osztályok. Az osztrákok harczmodora ebben az ütközetben, a mint egy arra illetékes biró kifejezte magát, egészen kezdetlegesen természetes volt: elő nem készített rohamtámadásból állott, meg sem próbálták, hogy az ellenséget oldalba kaphassák. „Ha az osztrákoknak sikerül az egységes és hatalmas rohamtámadás, nem lehetetlen, hogy a koczka javukra dől el.“[1] Így azonban sebzett vadkanok módjára egyenest belerohantak az ellenség puskacsövébe s rendetlen rohamuk megtört a porosz zászlóaljak s az óvatos Steinmetz ellenállásán.

Jonak két dandárának, a mely rohamra indult, sem volt egyenlő a magatartása. A magyar Wasa (hatvanadik számú) ezred, mert a roham nem sikerült, abbahagyta a küzdelmet; ellenben a lengyel, porosz trónörökös nevét viselő (huszadik számú) ezred vitézül föláldozta magát. Iszonyatos golyózáporban kapaszkodtak a tető felé, s minthogy soraikba nemsokára tüzelő porosz csapatok is kerültek, a gyilkos kereszttűz százankint söpörte el az állhatatosan helyüket megálló osztrákokat. Ezredesük gróf Wimpffen s vele az összes magasabb rangú tisztek elestek, a vezér nélkül maradt csapat tehát kénytelen volt visszavonulni. De visszavonulása is nyugodtan, rendben történt. Wnuck vezérőrnagy parancsára, a kinek éles szemét a támadás alkalma nem kerülte el, a nyolczadik porosz dragonyos ezred a visszavonuló gyalogságot baloldalában rohanta meg. Noha a halál minden réme rájok szabadult, a kis csapatok szabályszerű csoportokba és négyszögekbe formálódtak s a dragonyosokat

[1] Kühne: *Kritische und unkritische Wanderungen.*

álló helyben, puskatűzzel fogadták. A porosz gyalogságnak, a mely a tetőről nézte a véres látványt, alkalmas czélpontot adtak, ezért tovább kellett vonulniok. Erre a dragonyosok ismét előrohantak s a borzalmas látvány ismét megújult. A dragonyosok, midőn a fölülről jövő golyók megtizedelték a visszavonuló osztrák csapatokat, az osztályok egyikének közepén egy zászlót vettek észre, megrohanták tehát, s miután egyik vitéz zászlótartót a másik után elejtettek, halottak és sebesültek halmazából ragadták ki a becses zsákmányt s diadalmasan vitték a tetőre.

Fönn a hegytetőn még a lovasütközet alatt megjelent Frigyes Vilmos trónörökös, a ki az ágyúdörgés hallatára sietett a csatamezőre. A lovas kavarodásból aztán kiválott egy osztrák vasasraj s a tető felé egyenest annak a helynek vágtatott, a hol a trónörökös állott kiséretével. A kiséret kardot rántott, hogy a trónörököst szükség esetén megvédelmezze. A sortüzelés azonban visszafordította a kis csapatot. A mint a trónörökös észrevette, hogy az osztrák gyalogság rohamát visszaverték, a csatatér ama részére lovagolt, a hol a foglyokat őrizték s csak akkor tudta meg, hogy az az ezred az ő nevét viseli. Ekkor találkozott Wimpffen ezredessel, a parancsnokkal, a ki több sebbel egy sövény mellett feküdt s egy doktor épp akkor kötözte. „Szegény ezredesem, mondá a trónörökös fájdalmas megindulással, ki gondolta volna, hogy ilyen hamar, ilyen szomorú körülmények között találkozunk.“ „Katona sors!“ mondta a haldokló, a mint megszorította a trónörökös feléje nyújtott jobbját. A nachodi kastélyban, a hová elszállították, gondos ápolásban részesült, de rövid idő multán mégis meghalt.

* * *

Az osztrákoknak a tető ellen intézett, meghiusult ostromával a csata sorsa eldőlt. Most, déli félegy óra tájban, lejárt az az idő, a mi alatt a tizenhetedik porosz dandárt helyéből kiszorithatták volna. A dandár parancsnoka, Ollech vezérőrnagy két nehéz sebet kapott. A dicsőség azért, hogy addig tartották magukat, a mig erősebb porosz csapatok jöhettek segitségül s az osztrák rohamot visszaverhették, őt illeti. A Kirchbach altábornagy parancsnoksága alatt álló tizedik hadosztály ölébe hullott érett gyümölcsként az a győzelem, a melyet voltaképen a Löwenfeld szivóssága nyert meg.

Ugyanabban az időben, vagy rövid egymásutánban még két helyen folyt a csata, a mely szintén a poroszok javára dőlt el. A Tiedemann vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló tizenkilenczedik dandár, a mely csak akkor érkezett meg, azokra az osztrák zászlóaljakra vetette magát, a melyek a Wenzelsberg alsó részét támadták meg s foglalták el véres harcz után. Ramming, a mint észrevette, hogy a tetőn a csatát elvesztette, nyomban egy más hadállásban akart bármi áron sikert kivívni. Eddig csak a Csehországba nyiló nagy betörőúton uralkodó magaslatért folyt a harcz, most megkisérlette Ramming, hogy hirtelen támadással legalább ez útat s a szoros mélyén fekvő Wysokow falut kerítse hatalmába, hogy megakadályozhassa a porosz seregnek a szorosból való előnyomulását. Erre báró Waldstätten ezredes parancsnoksága alatt kirendelte négy dandára közül az utolsót, a mely még nem volt tűzben.[1]

[1] Ez a dandár állott egy vadászzászlóaljból, a kilenczedik számú Hartmann-ezredből (ruthén ezred, hadkiegészitő kerülete Stry, Kelet-Galicziában), a hetvenkilenczedik számú Frank-ezredből (Pordenonéból való olaszok. Ez az ezred az osztrák hadsereg más olasz ezredeitől abban különbözött, hogy vitézül harczolt.)

Azonban Kirchbach altábornagy akkor érkező csapataival a támadók elé vetette magát s a falu utczáin s a házakban vívott véres harcz után a támadást visszaverte.

Steinmetz már előbb elhatározta, hogy csapatait, a melyek oly sokáig voltak védelmi állásban, a Branka-erdőből támadásra vezeti. Lassan harczirendbe sorakozott egész hadteste s ekkor hozzálátott, hogy a megvert, részben fölbomlott osztrák csapatok kezéből hatalmas rohammal kiragadja az elfoglalt pozicziókat. Első sorban a hatodik s a negyvenhatodik porosz ezred, azokkal a csapatokkal, a melyek a tetőn olyan soká, olyan szívósan állották ki a tüzet, indult egységes rohamban aláfelé, hogy a véráztatott két kis erdőt és Wenzelsberg falut az osztrákoktól megtisztítsa. Ámbár az erős osztrák tartalék tüzérség gránátjai végigsöpörték soraikat, s jól czélzott lövéseikkel megakadályozták a porosz ágyúk előnyomulását, az ellenséges gyalogság rohamát még sem tudták sokáig föltartani. A frissen érkezett porosz csapatok heves támadása az elcsigázott, részben megtizedelt két osztrák dandár ellen véglegesen a föltarthatatlanul előnyomuló támadókat juttatta győzelemre. Mindenekelőtt néhány zászlóalj rávetette magát a több órányi harcz után ellenállásra már nem képes porosz trónörökös-ezredre s rákényszerítette, hogy oldalvást az erdőből a falu felé vonuljon vissza. Azzal baloldalról körülfogták Wenzelsberg falut, a hol a deutschmeisterek állottak s heves harczot vívtak a nagyobb épületekért, meg a templomért, a melynek ajtait bezúzták. Az elcsüggedt osztrák zászlóaljak, sok foglyot hagyván a győzők kezei között, hanyat-homlok rohantak le a hegyről, a síkon fekvő falvak felé. Ott aztán összeszedték magukat újabb csatákra.

Délután négy óra tájban az osztrákok az ütközetet végkép elvesztették.

Az első döntő csatát részletesen meg kellett beszélnünk, mert az a porosz fegyverek föltétlen elsőbbségét meggyőzően bizonyítja. Bár az osztrák hadvezetés, egy arra illetékes vélemény szerint, nem tett meg mindent, a mit meg kellett volna tennie s intézkedései sem voltak hibátlanok, mégis a győzelmet nem az, hanem a gyútűspuska kiválósága s még inkább a porosz taktika döntötte el. Az osztrákok, mert hibás elméletből indultak ki, s mert az 1859. évi tapasztalatokat hibás következtetés útján balul magyarázták, csak az arctámadást, s a módszerek közül csupán a rohamtaktikát ismerték. Később azt mondták, hogy Sadovánál a porosz iskolamesterek győztek; ezzel szemben egy katonaíró azt állítja, hogy a győzelmet nem annyira az értelmesebb legénység, sem a kitünőbb felső vezetés döntötték el, mint inkább a taktikában különb századparancsnokok s a képzettebb csapattisztek.[1] Ezek csapatjaikat mint szellemi egységeket használták s a szükség szerint homlokban vagy oldalban operáltak az ellenség ellen. Ezt az eljárást az 1861. évi utasitások szabták meg. Hogy az ellenséget gyorstüzelés által zavarba kell ejteni s azután kell csak az alkalmas pillanatban támadni; meg a lövés és a roham ez összekapcsolásához a legtöbben kitünően értettek. A Nachodnál vívott ütközetben nem a század (kétszázötven ember), hanem a fél zászlóalj (ötszáz ember) parancsnokai voltak azok, a kikre az alvezérek kötelességei hárultak. Az ötödik hadtestben, mert Steinmetz tábornoknak az volt

[1] May százados: *Taktische Rückblicke auf 1866* című könyvében.

a taktikai meggyőződése, az ütközetben a fél zászlóalj volt a csapategység legkisebb formája. Valószinűen gyöngének találta a század-taktikát s nem bizott benne. A tapasztalás azonban azt bizonyítja, hogy a tökéletesített fegyverek korában, a kicsiny, sőt a minél kicsinyebb csapategységek, helyes vezetéssel, elég erősek, hogy az ütközetben helyt álljanak. Az osztrák tisztek effajta iskolázással nem dicsekedhettek. Vitathatatlan, hogy sem a tanulékonyságban, sem tehetségben nem állottak hátrább a poroszoknál; de 1859 óta azt verték beléjük mint legfontosabb dolgot, hogy csapatjaik élén halálmegvetéssel rohanjanak az ellenség puskacsövébe, s ők ennek a parancsnak önfeláldozó vitézséggel engedelmeskedtek.

Ramming kezdetben helyesen vezette az ütközetet, de a csata fordulópontján, a mikor csak gyér porosz csapatok voltak a csatatéren, nem esett nekik egész hadtestével; pedig a csatában minden az idegeknek a lélekszakadásig való megfeszítésétől függ. A mint Benedeknek küldött első jelentése bizonyítja, mert nem ismerte a gyútűs puska pusztító hatását, a kezdetben kicsiny porosz erő tévedésbe ejtette és túlbecsülte. Tévesen ítélte meg a védelemben és támadásban egyaránt kemény s minden elszántságra kész Steinmetz tábornok jellemét is. Steinmetz az egész rendelkezésére álló erővel védte magát s hideg nyugalmával — katonái a rigolyás öreget csak ebben a csatában ismerték meg igazán s kezdték becsülni — csapataiba a veszélyek között is bizalmat oltott.

A poroszok ebben a csatában ezerszázhuszonkét, az osztrákok ellenben ötezerhétszáz embert veszítettek. A győzelem tizenkilencz tiszt és kétszázhatvannégy ember életébe került; negyvenhárom tiszt és

hétszáznyolczvankét legény megsebesült; tizennégy legény eltünt. Az osztrákoknak ellenben százöt tisztjük és kétezerkilenczvenegy emberük elesett, vagy eltünt; százhuszonkét tisztjük és kétezernégyszáztizennyolcz emberük sebesülten, öt tisztjük és kilenczszázhetvenhét ember seb nélkül esett foglyul.[1] A porosznál négyszerte több osztrák borította a csatamezőt s ha a foglyokat is hozzászámítjuk, veszteségük ötszöröse a poroszok veszteségének. Az egyes ezredek és zászlóaljak veszteségei azonban még szomorúbbak. Azok a porosz zászlóaljak, a melyek kezdetben olyan dicséretesen védelmezték a fönsikot, tehát a harminczhetedik ezred második zászlóalja, veszített a legtöbbet: négy tisztet és száztizennégy embert, azaz csaknem minden nyolczadik emberét. De milyen csekélység ez az osztrák zászlóaljakban véghezvitt mészárlás mellett! A tizenhetedik (morva) vadászzászlóaljból, meg a porosz trónörökös nevét viselő osztrák ezredből, a melyek a fönsik ellen arra a veszedelmes támadásra vállalkoztak: kilencz tiszt és kétszázhatvankilencz ember maradt a csatatéren, tehát minden negyedik ember áldozatául esett a gyútűs puskának. A zászlóalj, ha a foglyul esett hatvanhárom emberét is számítjuk, állományának egyharmadát elve-

[1] Az osztrákok részéről a sebesültekkel szemben a halottak aránytalanul nagy számát az a körülmény magyarázza, hogy a győzők az ütközet után először a maguk sebeseit szedték össze a csatatérről és kötözték be s csak aztán került a sor a legyőzöttekre s így azok közül, mert doktor is kevés volt, sokan pusztultak el. Az *Oesterreichs Kämpfe* harmadik kötetében, a függelék tizedik lapjának az az állítása, hogy az eltünteket a halottakhoz kell számítani, nem alkalmazható minden esetre, általánosságban mégis helyes a számítás.

szitette. Megérthetni tehát azt a nyomasztó érzést, a mely az első ütközet nyomában támadt. Egész ezredekre ehhez várakozott hasonló sors. A porosz trónörökös nevét viselő ezred kétezernyolczszáz legénnyel indult a harczba s otthagyta nyolczszáz emberét, tehát egynegyedénél többet; a Franck- és Gondrecourt-ezredek minden ötödik, a deutschmeisterek minden hetedik emberüket elveszitették. Érdemes megjegyeznünk azt is, hogy az osztrákoknál épp úgy, mint a poroszoknál a legénységhez viszonyítva kétszer annyi tiszt esett el, mint közember. Megtörtént, hogy a porosz trónörökös nevét viselő osztrák ezredből huszonhárom tiszt elesett, huszonnégy tiszt megsebesült (seb nélkül egy tiszt sem esett fogságba), tehát a tisztek felénél több esett el, s voltak századok, a melyekben nem maradt egyetlen harczképes tiszt sem.

A mikor az osztrákok egész rendben a csatatérről visszavonultak, Rosenzweig tábornok még meg akart próbálni egy rohamot Wenzelsberg ellen, Ramming azonban meg volt győződve a vállalkozás képtelen voltáról — és Steinmetz tábornok most már elmondhatta, hogy betörte Csehország egyik kapuját. Ramming azután a főhadiszállásnak a következőket jelentette: „Kötelességem szerint jelentenem kell, hogy segitség nélkül holnap nem állhatnék eléje az ellenség támadásának". A csatavesztés után első jelentésében veszteségét három-négyezer emberre becsülte; akkor még nem tudta, hogy hadtestében a gyútűs puska mekkora pusztitást vitt véghez.

* * *

A parancs, a melyet a porosz trónörökös seregének három hadteste június 27-én kapott, úgy hangzott, hogy: tovább! Az út szabaddátétele a Steinmetz és

Bonin hadtestének, meg az utánuk nyomuló gárdának volt a föladata. Bonin, mialatt Steinmetz Nachodnál szerencsésen áttörte magát, a legészakibb szorosúton az első hadtesttel Trautenauig akadály nélkül nyomult előre. Steinmetznél később bukkant az ellenségre, a mely a szorosút nyilásánál báró Gablenz vezetése alatt elszántan útját állotta. A porosz fegyverek fizikai túlsúlyát nagyobb tetterővel pótolva, az osztrák tábornok a poroszokat a szorosút már félig nyitott kapujától elverte s a hegyek közé szorította vissza. Meg kell jegyeznünk, hogy három dandárának a csata előtt két és fél, meg három és fél mértföldnyi utat kellett megtenni a júniusi hőségben s hogy csak a legközelebb fekvő Mondel-dandár érkezett délelőtt Trautenauba.

Az osztrák hadtest parancsnoka, báró Gablenz altábornagy pompás katonajelenség volt. 1814-ben született s először hazája, Szászország hadseregébe lépett s csak 1833-ban lépett át osztrák szolgálatba, a hol pályáján szokatlan gyorsasággal emelkedett. Az Olaszországban s Magyarországon 1848-ban és 1849-ben vívott háborúk után már harminczöt éves korában ezredes volt s a Mária Terézia-érdemrend csillogott a mellén. Mohó becsvágy táplálta az egész lényéből kisugárzó vitézséget s előljárói véleménye szerint, a kiknek véleményére sokat tartott, bátorsága nem ismert lehetetlenséget. Ezt bizonyította a Magentánál vívott ütközetben s akkor, a midőn a Solferinótól való visszavonulást az ő csapatai fedezték. Ekkor mutatta meg, hogy a hadseregben kevesen mérkőzhetnének vele katona-szem dolgában, a mi Napoleon szerint a tábornokoknál s tiszteknél egyaránt a fődolog, mert azokra a dol-

gokra, az elmélet sem tanithat meg senkit, hogy mikor kell támadni s mikor kell abbahagyni a támadást. Gablenzben is, a ki az élet minden gyönyörét élvezni szerette, de a katona-tudományokért nem éppen élthalt, ez a természet adománya volt. Ezért, mint tiszt nem is vesztegetett el sok időt a vezérkarnál, hanem okkal-móddal áthelyeztette magát a csapatszolgálathoz, a hol inkább nekivaló volt a levegő s a hol tele tüdővel vehetett lélekzetet. A schleswig-holsteini háborúban nagy becsületet szerzett magának azzal, hogy a Danewerk kiürítése után a dánokat fáradhatatlan buzgósággal s vakmerő bátorsággal üldözte; mig a poroszok módszeresen csak hűlt nyomát ütötték. Mint Schleswig helytartója rokonszenves megjelenésével épp úgy, mint találó megjegyzéseivel nagy népszerűségre tett szert. Ilyen mondása volt az, a melylyel a dán hadsereg schleswigi legénységét az ország fölszabadítása után, minden igéret nélkül hazabocsátotta: „Nem kell kezet adnatok, mert ismerem szivetek dobogását“.[1] A midőn a porosz háború gondolata kisértett, egészséges észjárása azt súgta, hogy Ausztria okosabban cselekednék, ha belenyugodnék önként, hogy a német földeket részre, északi és déli tartományokra osszák; Bécsben pedig nyomatékosan tiltakozott a háború ellen mindaddig, a mig a hadsereget hátultöltő puskával el nem látják. 1866-ban az osztrák tábornokok közül ő volt az egyetlen, a kihez a poroszok ellen viselt hadjárat alatt egy véres ütközetben a szerencse kegyes volt, az a szerencse, a mely egész életén át az asszonyok körül s még inkább a kártyaasztalnál

[1] Az eredeti szövegben: „*Ich verlange nicht euren Handschlag, denn ich kenne euren Herzschlag*“ magyarra lefordithatatlan szójáték. *A ford. jegyzete.*

tenyerén hordozta, hogy a végén váratlanul, hűtlenül hátat fordítson neki. Az életvidám katonát élete végén, a midőn a német-franczia háború után a börze dühöngött, magával ragadta a pénzszomj. A mikor épp a legvakmerőbb módon játszott, tört ki 1873-ban a börze-válság s ő mindenét elveszítette. Hirtelen elhatározással, az osztrák hadsereg pótolhatatlan kárára, a melynek ürömpoharába 1866-ban a trautenaui győzelemmel ő vegyített egy örömcseppet, eldobta magától az életet.

Az első porosz hadtest, a mely Trautenaunál vereséget szenvedett, főként keleti poroszokból állott, olyan derék legénységből, a mely korábban is, az 1870. évi háborúban is bebizonyította, hogy a legjobb katona. Parancsnoka, Bonin Adolf gyalogsági tábornok 1803-ban született; háta mögött a magasrangú tiszt szokott pályája, a békés időben való fokról-fokra emelkedés állott. A katonadolgokban avatottak előtt nem volt semmi tekintélye. Bernhardi Tódor, a midőn Bonin kineveztetéséről értesült, még a háború előtt, ezt jegyezte naplójába: „Bonin, herczegek segédtisztje, sohasem volt tűzben, sohasem forgott sem komoly szolgálatban, sem komoly dolgokban, vezérlő tábornok!“ Az események nemsokára igazolták, hogy az emberismerő történetiró ítéletével mennyire fején találta a szeget.

Bonin két hadosztályát, az első és második hadosztályokat Grossmann és Clausewitz altábornagyok vezérelték. Fölöttébb aggodalmaskodva, útközben az út mindkét felén, minden bokorban, minden erdőben ellenséget szimatolva, vezette seregét Bonin a keskeny szorosokon át Trautenau felé. Többszörös halogatás után elővédje délelőtt tíz óra tájban megszállotta a várost.

Ott a reggeli órákban még nem volt semmi osztrák gyalogos, csak lovasság, a Windischgrätz dragonyosezred őrködött, a mely lassan vonult ki a városból s attól nyugatra, mint az osztrák sereg elővédje, állást foglalt. Bonin a trónörököstől azt a parancsot kapta, hogy keletről nyugati irányban nyomuljon Csehország felé s ezen a napon Trautenaun át Pilnikauig haladjon, mert a porosz főhadiszállásnak az volt a terve, hogy Frigyes Károlylyal a kapcsolatot ezen az úton keresi először. Mert Liebauból Trautenaun át két-három nap alatt elérhetni Jitschin városát, azt a pontot, a hol Moltke előre megállapított terve szerint a két hadseregnek egyesülni kellett. A fontos megbízás Bonint annyira elszédítette, olyan elfogulttá tette, hogy ügyet sem vetett azokra az utakra, a melyek Josephstadt felől jönnek s a melyek Trautenaunál az ő útját derékszögben metszik, holott éppen onnan, délről előnyomulva, baloldalába várhatta Gablenzet. Maga előtt igenis óvatosan vizsgálódott, de a tőle jobbra meg balra eső dolgokkal annyira nem törődött, hogy még veresége után sem volt tisztában azzal, hogy nem szemben, hanem baloldalán kellett volna keresnie az ellenséget.

Ütközet Trautenaunál.

Reggeli tiz óra tájban a poroszok Trautenauban, a szép négyszögű piaczon s a csinos városka utczáin táboroztak, az elővéd pedig nyugati irányban, Jitschin felé útnak indult. Minthogy órákon át már úton voltak s nem találtak semmi akadályra, nem is gyanították, hogy aznap még csatát vívjanak. Hirtelen golyók sivítottak a porosz csapatok közé, a mint látszott, a délre eső házakból, a hegynek támaszkodó elővárosból.

A csapatok azt hitték, hogy a lakosok támadtak rájuk alattomban, nyugtalankodni kezdettek s árulástól tartottak. Roth polgármestert több városi lakossal nyomban elfogták. A vezérek között élénk mozgás támadt, de minthogy ellenséget sehol sem láttak, egymással homlokegyenest ellenkező parancsokat osztottak a támadásra.[1]

A váratlan támadó Gablenz hadtestének előretolt dandára volt, a mely Mondel ezredes vezetése alatt épp akkor érkezett Trautenau elé.[2] A város az Aupa, egy rohanó hegyi folyam kellemes völgyében fekszik s délről, a honnan az osztrákok támadtak, a völgyet halmok zárják el. Mondel ezredes éles szeme, a mint a Windischgrätz-dragonyosok tudósítását vette, azonnal fölismerte a hely katona-czéloknak szolgáló természetét s ezért csapatait a déli halmokra vezette, onnan a város felé, a déli házakig előtolta s ezért fütyöltek a golyók a poroszok fejei körül. Azalatt Gablenz is a halomra ért csapatai közé, a melyek éppen a városba akartak törni; ő azonban úgy rendelkezett, hogy maradjanak csak a halmokon, védjék meg azokat, mert egy dandárral támadni czéltalan volna.

Bonin csak most vette észre mulasztását, hogy a Trautenau fölött uralkodó halmokat mindenekelőtt nem szállotta meg. Táborkarával az Aupa túlsó partjára

[1] Lásd a mellékelt térképen a trautenaui csatatér alaprajzát. A csatáról szóló számos tudósítás jó összefoglalása dr. Schmitt Richárd: *Die Gefechte von Trautenau am 27. und 28. Juni*, nebst einem Anhang über moderne *Sagenbildung*, czimü könyve. (Gotha, 1892.)

[2] A dandár állott a huszonnegyedik Párma-ezredből (Kolomea kerületbeli ruthének), a tizedik Mazzuchelli-ezredből (lengyelek Przemyslből) s a tizenkettedik vadászzászlóaljból.

egy szembeeső halomra lovagolt, a honnan a város fölött szemügyre vehette a harczirendbe fejlődő ellenséget. Az ellenség azt a három hegyet szállotta meg, a melyekért azon a napon harczolniok kellett. Ez a három halom sorban a kötvetkező: a Galgenberg, a melyet azóta a győztes osztrák tábornok tiszteletére Gablenzbergnek hívnak, mellette a Johannisberg (Kapellenberg) s végül a Hopfenberg, a melyet azóta Knebel vezérőrnagyról Knebelbergnek kereszteltek. Ez erős hadállások ellen az első s a negyvenegyedik ezredet inditották harczba. A porosz csapatok a völgyből támadták az egyes halmokat, de nem osztrák szokás szerint, nagy tömegekben, hanem apró csapatokban, jól fedezve magukat. Ugyanakkor Bonin Buddenbrock vezérőrnagyot is útnak inditotta, hogy kerüljön az osztrákok hátába. Két órán át hangzott a völgyben a harczizaj. Mielőtt azonban a poroszoknak sikerült volna az osztrákokat bekeriteni, Gablenz belátta, hogy egy dandárral a halmokat nem védheti meg egy hadtest támadása ellen. Visszavonta tehát csapatait a Josephstadt felé vezető útra, a honnan hadtestének zömét várhatta. Csak a Johannisbergen, a hegytetőn álló kápolna környékén hagyott hátra egy csapatot a visszavonulás fedezésére. Ez a csapat vitézül védte magát a rájuk törő poroszok ellen s az ádáz dulakodásban csaknem egy szálig elvérzett.[1]

[1] A halmokért vivott harcz kezdetén lenn, Trautenautól nyugatra, lovasütközet támadt az osztrák Windischgrätz-dragonyosok s a porosz lithván dragonyos-ezred között. A győzelmet mind a két fél a magáénak tartotta, az osztrákok azonban jogosabban. A két egymással harczoló ezred mögött egyaránt szép mult áll. A Windischgrätz-dragonyosok az az ezred, a melyben sem

A porosz elővéd megszállotta a halmokat, a melyeket az osztrákok elhagytak s déltájban a csata lassanként megszünt. Délután két óra körül Bonin már biztosra vette győzelmét; arra dehogy is gondolt, hogy előnyomulását nyugat felé, a mire neki főgondja volt, még komolyan megzavarhassa valami. Köszönettel tehát visszautasította azt az ajánlatot, hogy a tőle déli irányba előnyomuló gárda segítségére jő. Nem akarta, hogy a gárda eltérjen abból az útból, a mely egyenesen vezet czélja felé. Azt, hogy az osztrákok déli oldalában ismét megtámadják, lehetetlennek tartotta. A mondott időben tehát kiadta a parancsot, hogy csapatai, nem törődve a közelben álló ellenséggel, nyugati irányban Pilnikau felé induljanak útnak, a hova, bár ütközetet vivott, még aznap el akart jutni. A csatát a Trautenautól északra eső egyik halomról vezette, de nem vette magának azt a fáradságot, hogy a várostól délre fekvő halmokra is, a melyeken a csata folyt, föllovagoljon. Csapatainak egy része, félreértve egy kürtjelzést, szerencsétlenségére a hegyről Trautenau felé ereszkedett le. A Johannisberget azonban, meg a Hopfenberget Barnekow dandára ezalatt még mindig megszállva tartotta. Még távolabb délnek, az osztrákok felé Buddenbrock vezérőrnagy parancsnoksága alatt kilencz porosz zászlóalj állott. Ezeket a csapatokat, a mint már említettük, a délelőtt folyamán, a Mondel-dandár hátába küldték, de azalatt az ellenség visszavonult s hadállását üre-

a tisztek, sem a legénység nem viselnek bajúszt a Kolinnál vivott csata emlékére, a melyben az ezred ifjú, bajusztalan legénysége de Ligne herczeg vezetése alatt a legvitézebben forgatta magát.

sen találták. Több órányi, roppant fáradságos kerülő utat tettek s egy darabon még üldözték is az osztrákokat, végül pedig állást foglaltak az ellenséggel szemközt. Bonin azt képzelte, hogy a míg serege zöme a völgyben táborozik, ezek a csapatok eléggé védik a halmokat.

* * *

Gablenz óvatosan, de egyúttal elszántan akarta fölhasználni helyzetét. Abból az alapelvből indult ki, hogy a hadvezérnek egész erejével az ellenség leggyöngébb pontjára kell vetnie magát. Félhárom óra tájban, miután a lovasságot s a tüzérséget sietve előre küldte, türelmetlenségéhez képest a Grivicsics-dandár lassan Neurognitzhoz érkezett. A czéltól mintegy háromnegyed mértföldnyire Grivicsics ezredes a borjukat letétette a csapatokkal, hogy a hátralevő utat roham-, részben futólépésben tehessék meg. Ütközetre fejlődtek s három óra tájban azon porosan megrohanták az ellenséget. Gablenz nem késedelmeskedett, bár a Wimpffen-dandár csak négy óra tájban, a Knebel dandára pedig egy órával még utóbb érkezhetett meg. Főczélja a Johannisberg és Galgenberg visszafoglalása volt, s egy szempillantásnyi időt sem akart elveszteni. Trautenauban teljes nyugalom volt, csupán a porosz tábor élénk sürgés-forgása törte meg a völgyek s a hegyek békés csöndjét. A csapatok pihenőre dőltek, kötözték a sebesülteket s az első hadtest, valamint parancsnoka álmodni sem merték volna, hogy a Johannesberg mögött az ellenség újból támadásra készüljön. Az osztrákoknak azonban, ha győzni akartak, az ellenség két harczvonalát kellett áttörniök. Előbb Hohenbrucknál Buddenbrock zászlóaljait, a melyek meglehetősen alacsony, de igen jól védhető magaslaton állot-

tak; s ha azzal végeztek, a Johannisberget és Galgenberget körülfogó gyűrűt. Véres munka állott tehát előttük.

Először Buddenbrock ellen mentek, a kinek csapatai annak az útnak a két oldalán, a melyen az osztrákoknak elő kellett nyomulniok, lankás halmon, kitünő állást foglaltak el, de kissé igen is szétterjeszkedtek.[1] A Grivicsics-dandár indult ellenök minden késedelmezés nélkül. Gablenznek az volt a parancsa, hogy a poroszokat balról (Altrognitznál) kapják oldalba; s az volt a terve, hogy a mint Wimpffen megérkezik, maga jobbról (Hohenbrucknál) kapja őket derékban. Mind a két seregnek, a támadónak s a védekezőnek egyaránt, meglehetős akadályokat kellett leküzdeni, mielőtt a csata megnyilhatott volna.

Grivicsics ezredes csapatait először az ellenség hadállását takaró erdőig vezette. Ott rövid időre megállottak, hogy a katonák az olvasztó hőségben tett gyors menetelés után lélekzethez jussanak s magukról a verejtéket letörülhessék. Aztán hamarosan fölugrottak a zöld pázsitnyoszolyáról s az első harczvonal, az Ajroldi (huszonharmadik) ezred, meg a tizenhatodik vadászszázlóalj megkezdte a támadást.[2]

Az ágyúk dörögtek s az ágyúgolyók egy időre imitt-amott rést ütöttek a porosz csapatok soraiban. Az osztrákok éljen-kiáltással, a Radetzky-induló hangjai mellett rohanták meg az ellenséget, a mely lankás halmon állván, az osztrák hadsorokat jócskán meg-

[1] Buddenbrock itt a negyvennegyedik s negyvenötödik ezredeket, meg az első, az ötödik s negyvenegyedik ezredek egyes csapatait vezényelte.

[2] A huszonharmadik ezred Bácsmegyéből, Zombor vidékéről ujonczozott, a vadászszázlóalj Troppauból.

gyéritette. A poroszok akkor vezényeltek először tüzet, a midőn az osztrákok már háromszáz lépésnyire közeledtek hozzájuk s a mire ötven lépésnyire megközelíthették őket, már sűrű sorokban hevertek a földön. Az Ajroldi ezred azon a napon kilenczszázötven emberét veszítette el, tehát nagyobb veszteséget szenvedett, mint Nachodnál az annyira vitézül harczoló porosz trónörökös-ezred. Az osztrákok megzavarodtak s visszafordultak, de az egész úton, a melyen vissza kellett vonulniok, nyomon követte őket a könyörtelen gyorstüzelés. A kik a legbátrabban nyomultak előre, azok előtt állott most a leghosszabb út s így biztos zsákmányai voltak a halálnak.

Azzal, hogy a keleti poroszokat a negyvennegyedik és negyvenötödik ezred arczban támadta meg, nem tudott zöldágra vergődni. Grivicsics most meg akarta kerülni őket s azért csapatainak egy részét Fritz ezredes vezetése alatt a poroszok baloldalába küldte, aztán második harczvonalát, a Sándor czár (második) ezredet[1] indította rohamra. Most a poroszok hátráltak meg, a mint látták, hogy az ellenség oldalban támad s hogy muzsikaszóval, ágyúdörgés közben a második rohamot kisérli meg. Szakadatlan tüzelve, lassan vonultak vissza a csatatérről, a melyen nekik is sok halottjuk feküdt. Ez éppen akkor történt, a midőn a Wimpffen-dandár is megérkezett s hozzákészült, hogy szuronyát a porosz sereg jobb szárnyán próbálja ki. A porosz első harczvonal délután öt óra tájban mindenütt takarodót fútt s a hátráló zászlóaljak nem Trautenau felé tartottak, hanem Szilézia felé; abban az irányban vonultak vissza, a merről érkeztek. Ezzel

[1] Székelyek s szászok (Háromszékből és Brassó vidékéről).

a támadó osztrákok előtt nyitva állott az út a Johannisbergre. Azzal, hogy azt az egy rohamot kiállották, megtették kötelességüket; de most a hazájukba vezető útra fordultak. Az osztrákok, a mint előnyomultak, maguk előtt látták azt a halmokból álló várat, a mely a trautenaui hegyszoros kulcsa volt. Hogy azonban munkájukra rátehessék a koronát, még sok fáradságot kellett kiállaniok, még sok vért kellett veszíteniök.

* * *

Az ágyúdörgés, a puskák ropogása, a mely a Johannisberg másik oldaláról a csöndes Aupa-völgybe áthangzott, Trautenauban fölriasztotta a porosz vezért és csapatait. Már hozzákészültek, a mint a parancs szólott, hogy nyugati irányban, Jitschin felé, háborítlanul előnyomuljanak. Ekkor délről egymást kergetve tisztek érkeztek, a kik újabb és újabb rohamot, végül a meghátrálást jelentették. Oktalanság volt Bonintól, hogy nem lovagolt nyomban arra a helyre, a hol a csata folyt, hanem, a mint tette a délelőtt is, az Aupa másik partján, a várostól északra fekvő halmon vonta meg magát, azt tette meg a hadvezetés helyének s csak a távolból, a völgy másik oldaláról figyelte meg a csatát. Steinmetz másként cselekedett Nachodnál, és Gablenz csapatai között állott s onnan intézte a rohamokat. Trautenauban a poroszok között ezért mindenfelé zavar uralkodott, semmi sem akart összevágni. Bonin azt jól látta, hogy a már megszállott hegyekre még erősebb csapatokat kell felküldeni. Ezért csapatai egy részének meghagyta, hogy hagyják el a völgyet s csatlakozzanak fenn a Buddenbrock csapataihoz, hogy velök támadjon, vagy védekezzék; a Barnekow-dandár tartalékként szállja meg a kápolna környékét, meg a Galgenberget

s ott az előtörő ellenséget egy második harczvonallal tartsa vissza. Barnekow pontosan végrehajtotta a reábízott föladatot, de azok a csapatparancsnokok, a kiknek Buddenbrock csapatait kellett volna támogatniok, úgy kell lenni, hogy félre értették a parancsot, mert az történt, hogy csapataik nem jelentek meg a hegyen, hanem Trautenauban és Trautenau mögött tétlenül vesztegették el az időt.[1] Buddenbrocknak tehát vissza kellett vonulnia, s a míg Barnekow tábornok a rábízott dombláncz megtartásáért véres csatát vívott, nem történt semmi, a mivel a hibát jóvá tehették volna. Csak a porosz lovasság tett egy nem sokat érő kirohanást a Josephstadt felé vezető úton. Vannak csatanapok, a melyeken a legjobb csapatokat is egyik baleset a más után éri. Ilyenkor az ellenséges hadvezértől függ, hogy megragadja-e és kihasználja-e a kedvező pillanatot? Gablenz ilyen hadvezér volt; s azzal, hogy az ellenség gyönge oldalára teljes erejéből lecsapott, magának csikarta ki a győzelmet.

* * *

Barnekow vezérőrnagy, a kinek dandárával a sikerük miatt vérszemre kapott osztrákokkal a Johannisbergen s a Kapellenbergen szembe kellett állania, ehhez a vállalkozáshoz a Buddenbrock csapataiból

[1] A porosz első hadosztály parancsnoka, Grossmann altábornagy tévesen azt képzelte, hogy neki Trautenaut kell megvédeni s mentségül azt hozta föl, hogy a Bonin parancsát nem kapta meg. Gablenz azonban egyelőre nem törődött a várossal, csupán arra volt gondja, hogy Buddenbrock vele szemben álló csapatait hadállásukból kiverje. Miután azok visszavonultak, meghátráltak Grossmann a völgyben álló csapatai is.

csak csekély segítséget kapott. Ő maga csak a harmadik granátosezreddel s a negyvenharmadik gyalogezred két zászlóaljával rendelkezett. Hadállása kiválóan erős volt; mert az osztrákoknak, mielőtt a halom erdős csúcsát s a kápolnát elérték volna, lankán emelkedő mezőn és rétségen kellett áthaladniok, a hol fedetlenül voltak kitéve a poroszok puskatüzének; Löwenfeld vezérőrnagynak Wysokow fönsikján csaknem hasonló állásban kellett három osztrák dandárral megvívnia. Barnekow csapatai nem mindennapi bátorsággal védték magukat; de mert a hadtest többi csapatai cserbenhagyták őket, bátor ellenállás után engedniök kellett.

Gablenz altábornagyot a lelkes buzgalom annyira elragadta, hogy Buddenbrock legyőzése után sem adott csapatainak pihenőt. Négy dandára közül az utolsót, a Knebel-dandárt, a mely a csata folyama alatt érkezett meg, tartaléknak hagyván; a két első dandárát a halom-erősségnek indította. Wimpffennek a Johannisberg ellen kellett rohamot vezetnie, míg Grivicsics azt a föladatot kapta, hogy nagy kerülővel oldalban támadja meg a poroszokat, s támadásával szerezze meg a győzelmet.

Osztrák szokás szerint most sem várták meg, hogy a megkerülés sikerüljön, hanem Wimpffen öt óra tájban minden hozzákészülődés nélkül csapatait rohamra vezette. Heves, mind a két részről sok veszteséggel járó tusa támadt.[1] A támadók a födetlen lejtőn nyo-

[1] Wimpffen-dandára a tizenharmadik számú Bamberg-ezredből (Pádua környékéről való olaszok) s a negyvenharmadik számú, István főherczeg-ezredből (hadkiegészítő kerülete Stanislau Galiczíában) állott.

multak előre; a Bamberg ezredbeli olaszok háromszáz lépésnyire közeledtek az ellenséghez, aztán megfordultak; a negyvenharmadik ezred ruthénjei azonban folyvást előbbre törtek; a mint közeledtek a tüzet okádó erdőhöz, a büszke reménységgel megindított támadás mindinkább elbágyadt. Még egyszer rettenthetetlenül előrenyomultak; három ízben vergődtek föl a hegy derekáig, a honnan az erdőt, meg a kápolnát, szinte kezeikkel elérhették. A harmadik támadásra Treskow ezredes is fönn a tetőn támadót fuvatott s poroszaival lecsapott s a vitézül fölfelé kapaszkodó osztrák negyvenharmadik ezred megbomlott sorait a Kapellenberg alatt elterülő mezőkig űzte vissza. A Wimpffen-dandár ezerháromszáz emberét vesztette el s csapatai megzavarodtan menekültek a gyorstűz elől.

Látta ezt Knebel vezérőrnagy, a ki távolabb állott s a Neurognitz felé vezető utat őrizte. Mit tegyen? Neki az volt a parancsa, hogy a visszavonulás vonalának biztosítására helyén maradjon; ha csupán föladatához tartja magát, úgy csak az ő dandárának nem lesz része a nap dicsőségéből és fáradalmaiból. Azon a helyen, a hol őrködött, nem mutatkozott ellenség, ha most csapataival szerencsésen támad s az ellenségen keresztültöri magát, övé a Mária-Teréziarend, a melyet csak a csatamezőn szerezhetni meg s csupán olyan győzelemmel, a melyre az ember maga szánja el magát. Összehivta táborkari tisztjeit, s tudtokra adta, hogy ő kész a magaslat ellen rohamot intézni, ki tart vele? Mindnyájan melléje állottak s ő haladéktalanul a dologhoz látott. A tizedik hadtestben a Knebel-dandára volt az egyetlen csapat, a mely nagyobb részében németekből állott, a melyet Szilézia ból

s Morva északi részéből soroztak.[1] A sors kiváltként a Sziléziából sorozott katonáknak szánta azt a pálmát, a melyet az osztrák hadsereg a porosz ellen viselt háborúban kivívott. A testvérháborúnak az volt egyik legvéresebb epizódja, a melyben egy sziléziai ezred legyőzött egy keleti porosz ezredet.

Esti hat óra volt. A kápolna ellen a Ferencz József császár ezred második és harmadik zászlóalja indult; a keletre eső hadállás ellen ugyanannak az ezrednek első zászlóalja. Ez a zászlóalj ért először a tűzbe De mert parancsnoka, Habermann alezredes s vele több tiszt elesett, a legénység meghátrált. Most maga az ezredparancsnok, du Rieux ezredes állott az élére, támadásra buzdított, azonban a keleti poroszok mint a sziklafal állottak a hegy élén s a támadók a hegy csúcsát sehogysem tudták elfoglalni. Szerencsésebbek voltak azok az osztrák csapatok, a melyek a kápolna megostromlására indultak. Rohamukat nem bírta föltartóztatni semmi; össztűzre össztüzet adtak a poroszok, csupán egy-egy pillanatig szünetelve, a míg fölszállott a füst, hogy láthassák puskájuk rombolását. És akkor azt látták, hogy ellenállásuk hasztalan, az ellenség a maga halottjain át gázol feléjük, s bár Pilati őrnagy is elesik, a ki zászlóaljából első volt a tetőn, a kápolna előtt álló kis teret elfoglalják. Ez a pillanat volt a döntő. Ámbár a poroszok folytatták a gyorstüzelést, lassan hátrálniok kellett. Az ellenfelek szemtül-szemben állottak egymással s most történt először, hogy a szuronynak kellett volna a dolgot eldönteni.

[1] A Ferencz József császár nevét viselő első gyalogezred (hadkiegészítő kerülete Troppau); a Károly főherczeg nevét viselő harmadik ezred (hadkiegészítő kerülete Kremsier), meg a huszonnyolczadik vadászzászlóalj.

Lehetetlenség volt, hogy a negyvenharmadik porosz ezred tovább tarthassa magát, mert a támadó ellenség mögött újabb ellenség, a harmadik osztrák ezred tört előre. Az a zászlóalj, a mely a kápolnát olyan vitézül védte, nyolcz tisztet és kétszázharmincznyolcz legényt, tehát állományának egynegyedét elveszítette; ez a legnagyobb veszteség, a mely valamely porosz csapatot a háború folyamán érte; hasonló volt a szétzúzott osztrák zászlóaljak veszteségéhez. Harminczháromezer töltést lőttek el a Kapellenberg védelmében. Ezzel a poroszok nyugati irányban, Szilézia felé meghátráltak.

Az osztrákok diadalmasan követték. Grivicsics dandára az ellenség megkerülése után mindenütt szorította a poroszokat, míg a hegyről lekerültek a völgybe. Esti kilencz óra tájban a győztesek is elhagyták a hegyet és alászálltak a városba, a honnan a poroszok már kitakarodtak. Bonin vert seregével visszavonult a hegyszorosba s előbb még osztrák területen akart tábort ütni; de az első balsikernek olyan nyomasztó volt az érzése, hogy egyes zászlóaljak megállapodás nélkül tovább hátráltak. Kilencz óra tájban tehát parancsot adott egész hadtestének, hogy vonuljon vissza Szilé-ziába. A visszavonulás eltartott az egész éjszakán át. Így aztán reggeli három és öt óra között halálra fáradt csapatai visszaérkeztek abba a táborba, a honnan egy nappal előbb olyan szép reményekkel indultak útnak.

A poroszok foglyul vitték magukkal Trautenau polgármesterét s néhány polgárát, a kiket azzal gyanusítottak, hogy ármányos szerepet játszottak a csatában. Vereségüket a poroszok általán árulásnak tulajdonították. A hír még tódította az eseményeket és nemsokára Sziléziában az utczai énekesek borzasztó utczai harczról énekeltek, a mely Trautenauban

történt volna. A foglyokat, a kiket Glogau várában szigorú vallatóra fogtak, csak a háború után bocsátották szabadon. Az elfogulatlanabbak, a minő volt a porosz trónörökös is, tisztában voltak a vád alaptalanságával; de a feltüzelt porosz patriotizmus hallani sem akart olyasmiről, hogy a vereséget ne a *trautenaui árulás* okozta volna.[1]

A porosz vereség oka a bizonytalan hadvezetés volt; Bonin nem értett ahhoz, hogy haderejét nagy tömegben tudja használni. Maga körül a parancsnoki halmon egész zászlóaljak tétlenkedtek s arra sem volt elég energiája, hogy Buddenbrocknak az ütközetből visszavonuló csapatait ismét szembeállítsa az ellenséggel. Ez az ütközet, valamint a háború egész folyama arról tanuskodott, hogy a porosz lovasság és tüzérség képzettségben messze mögötte maradt a mesterien kioktatott gyalogságnak. Ellenben az osztrák tábornokok okosan megfontolt elve az volt, hogy a harcz fordulópontján erős tömegben összpontosítsák a tüzérséget s keményen végigseperjenek a támadás czéljául szolgáló terepen. Ramming, a mint már tudjuk, Nachodnál hasonló módon járt el. Gablenz is Hohenbruck mellől egy tetőről pokoli ágyútűzzel nyitotta meg a csatát az ellenség mindkét harczvonala ellen s a Königgrätznél vívott csata is a válságig, voltaképen győzelme volt az osztrák tüzérségnek. A poroszok meg szétszórták ágyúikat s fáztak attól a gondolattól, hogy messze előnyomuljanak velük. Bonin egyetlen ágyút sem állíttatott a Kapellenbergre, s mert ágyúit féltette, elveszítette a csatát. Először a Francziaország

[1] V. ö. Roth Jeromos könyvével: *Achtzig Tage in preussischer Gefangenschaft;* továbbá dr. Pauer: *Trautenau 1866;* Schmitt már idézett könyvében is van róla tudósitás a modern mondaképződés adalékai között.

ellen viselt háborúban, okulva az 1866. évi tapasztalatokból, követtek a poroszok más, bátrabb tüzértaktikát. Ebben a háborúban lovasságukat is épp oly kevéssé tudták használni. Boninnak huszonnyolcz, Gablenznek csak nyolcz lovasszázad állott rendelkezésére. Az helyes intézkedése volt a porosz tábornoknak, hogy a midőn Gablenz friss csapatokkal Hohenbruck mellé előnyomult, erősebb lovasságát a Josephstadtba vezető úton az ellenség ellen küldte. A lovasszázadok azonban az ágyúk tüzébe kerültek, ezekkel nem vehették föl a kesztyűt s mit sem végezve vissza kellett vonulniok. Csüggedten fordult vissza tehát a nagy, kétezer főnyi lovascsapat és előbb csak ügetve, utóbb tisztesen vágtatva, hátrált Trautenau felé (esti hétóra tájban), a mivel eleget is csúfolták a bekövetkezett békés években.[1]

Tisztára a felső vezetés volt a hibás, mert Bredow ezredes, az a tiszt vezette Trautenaunál a tartaléklovasságot (két lovasezredet), a ki Vionvillenél dandára élén megcselekedte azt a híres bravurt, hogy belovagolt a halálos puskatűzbe. Ez a vitézség aztán feledtette a korábbi kínos emlékeket.

A trautenaui ütközet, meg a custozai csata külön fejezet az európai taktika fejlődésében. E helyeken mosolygott utoljára a szerencse a rohamtaktikára; addig azt hitték, hogy a csata eldöntésében az utolsó szó a szuronyt illeti. De sem Trautenaunál, sem Custozánál nem került kézitusára, hanem a tüzharcz után,

[1] Az azonban mégsem igaz, hogy a harmadik számú keleti porosz vasasezred, a félelem nyomása alatt, a csatatérről megugrott volna, a mint ezt a könnyen tódító hírek beszélték. Az ezredet a háború után, a midőn bevonult Königsbergbe, a tömeg igen ellenségesen fogadta, a mire nem szolgált rá.

a melyben a rohammal támadó fél a legnagyobb veszteséget szenvedte, a sikert a vakmerő előnyomulás erkölcsi hatása döntötte el. Trautenaunál az osztrákok két rohamát verték vissza roppant veszteséggel, s csak a harmadik, a Knebel rohama vezetett czélhoz. A győztes Ferencz József császár ezred csaknem felét vesztette el legénységének azokban a rohamokban, a melyeket visszavertek, mert a gyútűs puska gyorstüze a hátráláskor volt a leggyilkosabb. Az osztrák katonák néhány össztüzet adtak csak rohamuk előtt, aztán szuronyt szegezve tisztjeik nyomában kétszáz, száz, sőt ötven lépésnyire közelítették meg az ellenséget, miközben minden hatodik, ötödik, némely esetekben minden negyedik vagy harmadik bajtársuk elesett. Ilyen borzalmas veszteségek láttára előbb meghökkentek az osztrákok; megismerkedtek azzal az érzéssel, a mit a harczias rómaiak *horror*-nak, borzalomnak hívtak. Még akkor is, habozva ugyan, de előttük rohanó tisztjeik biztatására, tettek néhány lépést; aztán megfordultak a biztos halál láttára és futásnak eredtek. Rohamukat a poroszok arczban fogadták, egy részük azonban oldalba kapta a támadókat és úgy verte le őket. A porosz tisztek utasítása úgy szólott, hogy a hol csak lehetséges, szakadékos terepen bocsátkozzanak csatába, arczczal valamely a természettől alkotott torlasz mögött, hogy a hullámos talaj védelme alatt támadhassanak oldalban. A rohamot az osztrákok rendszerint a legnagyobb tűzzel, szinte hallhatóan lüktető üterekkel hajtották végre; a túlizgatott katonákra aztán leírhatatlan hatással volt az új fegyverek gyors tüzelése; borzalmas volt az ellentámadás nyomában járó erkölcsi aléltság. A futókat nyomon követte a gyors tüzelés s a hirtelenül változó benyomásoktól kábultan,

csakhogy a golyót elkerüljék, sokan a földre vetették magukat s védtelenül estek foglyokként az utánuk nyomuló ellenség kezébe. Itt van a nyitja annak az ellenmondásnak, hogy támadáskor a poroszok megbámulták azoknak az osztrák csapatoknak vitézségét, a melyek a vereség után rajonként adták magukat foglyokul.[1]

Annál dicséretesebb, hogy az osztrákok Trautenaunál győztek, minthogy a poroszok máskor már csak jobb fegyverük révén is hatalmasabbak voltak; így tehát nemcsak az ellenség hibájának, de vitézségüknek s a kitünő vezetésnek is köszönhették a győzelmet. Gablenz volt az egyetlen tábornok ebben a hadjáratban, a ki az arczban támadás mellett a jól kiszámított megkerülést is alkalmazta. A hadvezér katona-rátermettsége így győzte le azokat az akadályokat, a melyeket a szerencsétlen külső körülmények állítottak az útjába. A Trautenaunál megnyert csatáért azonban iszonyatos árt fizettek. Halottban, sebesültekben és eltüntben veszítettek száznyolczvanhárom tisztet, négyezerkétszázharminczegy embert, háromszázhetvenhárman sebtelenül estek fogságba; míg a porosz csak ötvenhat tisztet és ezerkétszáznyolczvankét embert veszített, nem számítva az elfogottakat, a kik másnap, a midőn a porosz gárda Gablenzet megverte, különben is megszabadultak. Ebben a harczban tehát a győztes háromszor annyit veszített, mint a legyőzött;

[1] A háború után a foglyok nagy számát azzal magyarázták, hogy az osztrákok nem kitartók a csatában. De ugyanezt a jelenséget tapasztalták a franczia háborúban is. Wörthnél kilenczszáz tiszt és kilenczezer legény került porosz fogságba. És hasonló következményei lesznek a jövendőbeli csatavesztéseknek is.

ehhez hasonló arányt a háborúk története aligha bír fölmutatni. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy előltöltő puskával a gyútűs puska ellenében lehetetlenség volt zöldágra vergődni; mert győzelem vagy csatavesztés esetén egyaránt az osztrákok vesztesége aránytalanul nagyobb volt a poroszok veszteségénél. Ez az oka annak, hogy a trautenaui győzelem után sem tudtak az osztrákok őszintén örülni diadaluknak. Ha jól vezetik őket mindvégig, talán egy második, sőt még talán egy harmadik csatát is megnyerhettek volna; de a hadi erényekben olyan kiváló ellenséggel szemközt, a minő a poroszok voltak, a nehézkesen dolgozó, töltővesszős puskával a kezükben utoljára is okvetetlenül nekiek kellett húzni a övidebbet.

* * *

A poroszok és osztrákok között folyó hadjárat első csatanapján ezek voltak az emlékezetesebb események. 1866 június 27-kének véres munkája, a Nachodnál és Trautenaunál vívott két ütközet az osztrákoknak közel tizenkétezer emberükbe került; az áldozat tehát akkora, holott csak egyes hadtestek tűztek össze, a mekkorával a korábbi háborúkban csak a döntő csaták jártak. Ez a nap a két ellenfél mindenikének tisztes sikert hozott és mindenik felet érzékeny veszteséggel sujtotta. A három út közül, a melyen a poroszok Csehországba törtek, csak a középső úton nem történt semmi döntő esemény. Ezen az úton a gárda nyomult elő, ellenállásra nem találva, a szoros közepéig és estére Eipelbe érkezett. Segítségét fölajánlotta volt Boninnak, de az visszautasította; ott este még semmit

sem tudtak az első hadtest vereségéről. A legéjszakibb szorosban a poroszokat visszaszorították a mély völgyek közé, csaknem a hegység éjszaki lejtőjéig; a déli szorosból Steinmetz kemény tusa árán körülbelől rést nyitott Csehországba.

A porosz trónörökös, a mint már elbeszéltük, a csata alatt nem volt főhadiszállásán, Hronovban, hanem a wysokowi hegyre, Steinmetz megtámadott hadtestéhez sietett. Szemtanuja volt a győzelemnek s örömmel jelentette azt Berlinbe; azután visszalovagolt főhadiszállására, mely a gárda tábora mögött feküdt, hogy megtudja, mi történt más két előnyomuló hadoszlopával. Minthogy Bonintól akkor még csak olyan jelentések várták, a melyekben nem volt semmi határozott eredmény, vezérkari főnökének, Blumenthalnak azt mondta a trónörökös, hogy válságos helyzetükön Steinmetz részleges győzelme alig javított valamit. Steinmetz azon az estén szerencsésen az Óriáshegység osztrák oldalára lyukadt ugyan ki; de a gárda még a szorosban volt, Bonin elől pedig a kijárást az ellenség elzárta. Teljes világosságot a dologban a június 28-ára virradó éjjelen nem kaptak a porosz vezérek s így volt okuk az aggodalomra. Voltaképen a Steinmetz hadtestét fenyegette a legnagyobb veszedelem. Mert ez a vakmerő támadásra mindig kész tábornok, minthogy ék módjára, Josephstadt irányában, az osztrákok hadállásának egyenest nekiment, kitette magát annak, hogy elvágva őt a többi seregtől, hatalmasabb erővel támadják meg. A trónörökös ezért délután, a mikor elvált Steinmetztől, azt igérte, hogy a gárda felét, mihelyt kilép a hegyek közül, déli irányban indítja útnak, hogy kezeügyében legyen.

A porosz vezérek izgatottan vártak Bonintól bővebb

tudósítást. Végre éjfél után egy óra körül fárasztó hegyi lovaglás után megérkezett az a tiszt, a kit Trautenauba küldtek volt tudósításért. Valami határozott eredményt ez sem hozott. A mikor ez a tiszt Trautenauból távozott, még folyt a harcz, a döntés még nem történt meg, hisz csak esti kilencz óra tájban, Trautenau bevételével dőlt el a koczka az osztrákok javára. Így tehát a trónörökös még akkor sem tudhatta meg, hogy első hadtestének éjfél tájban Csehországból ki kellett takarodni.

Mindazáltal a másnapra szóló parancsokat ki kellett állítani s reggeli két órakor útnak kellett indítani. A parancs előnyomulást rendelt. A trónörökös Blumenthal tanácsára úgy határozott, hogy bármi akadály ellenére is Jitschin felé tart s megkisérli az egyesülést Frigyes Károly hadseregével. Ha a szükség úgy parancsolná, a szorosokból való kijutást a legnagyobb áldozat árán is kicsikarják. Az útban álló akadályokat, bármibe kerüljön, legyőzik. A porosz csapatoknak, a melyek még a szorosok közt voltak, csak az előnyomulásban volt minden bizodalmuk; mert Frigyes Károly seregével csak a szorosokon túl, az Elbe-vonal fönsikján lehetett egyesülniök. A Bonin helyzete csak részben változtatott a trónörökös rendelkezésein: addig az volt szándékában, hogy a gárda fele Steinmetz támogatására dél felé vonuljon, most egész figyelmét a trautenaui és eipeli szorosokra fordította. Észak felől fenyegetett, ha nem is a legnagyobb, de a legközelebbi veszély. A gárda parancsnokának tájékozásul csak azt mondhatták, hogy a trautenaui csata eldöntetlen maradt. Steinmetz csak igen mérsékelt segitséget kaphatott; csak a gárda lovasságát s az utánuk nyomuló hadtestből

egy dandárt küldhettek június 28-án reggel támogatására.

Boninnak tehát másnap reggel Trautenaut nagyobb erővel ismét meg kellett támadni; Steinmetznek elő kellett nyomulni óvatosan, s így remélhették, hogy estére túl lesznek a hegyeken.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.

A hadjárat válsága. Csaták Skalitznál és Trautenau-Soornál június 28-án.

A mint a porosz hadseregek most nekimentek a Benedek seregének; Benedeken volt a sor, hogy döntő csatában támadja meg a poroszokat. A csatamező megválasztása is módjában állott; hadserege zömével egyaránt megtámadhatta akár a porosz trónörökös hozzá közelebb álló hadseregét, akár a Frigyes Károly hadseregét, a mely a közben az Iserig nyomult elő. Hála a Krismanics tábornok intézkedéseinek, június 28-án este már egész hadserege együtt volt Josephstadtnál, az ellenség két hadserege között. A porosz trónörökösnek a szorosokból kilépő hadserege egészen közel, egy napi járásra esett hozzá; a Frigyes Károly seregétől pedig két-három napi út választotta el. Frigyes Károly, miután az Iser-vonalon keresztültörte magát, június 26-án este a folyónál megállott; a gyorsan nagyon előrenyomult hadosztályoknak délután pihenőt adott, hogy hadserege hátramaradt része beérhesse. Tudjuk már, hogy Benedek és Krismanics csupán ezzel az ellenséggel törődtek, a melynek gyors elő-

nyomulása Csehország szíve felé Európában megdöbbenést, Ausztriában pedig hangos elégületlenséget keltett. A közvélemény leplezetlen ócsárlása az osztrák főhadiszállást arra ösztökélte, hogy a betolakodókat döntő csata árán utasítsa ki az országból. Moltke terve szerint az olló két ága közeledett egymáshoz; Benedeknek azonban még módjában állott a közeledést meggátolni. Krismanicsban föltétlenül megbízott, szerencsés gondolatnak hitte, hogy Krismanics a hadsereggel a belső harczvonalakat szállatja meg; nyilvánvaló, hogy nagy tömegeket surlódás nélkül tudott mozgatni s erős lökéssel arra a pontra vetni, a hol a döntő csatát kellett megvívni. Csak a midőn a mérkőzésre kerül a sor, akarta átvenni a főparancsnokságot, mert azt tartotta magáról, hogy ő csak akkor való nagy föladatok megoldására, a mikor az ágyúk dörögnek. A Nachod-Wysokownál vívott csatáról június 27-én este hozzájuk elható harczi zaj nem változtatott semmit a hadvezérek elhatározásán; megengedhetetlen szeszélynek tartották volna, hogy a porosz trónörökös hadseregének közeledtére, a mely még a szorosok között volt, a melynek még hegyeken kellett áttörnie magát, föladják a *titkos tervet*, közvetlenül a terv megvalósulása előtt. Annak az utasításnak, a melyet Benedek tisztjeinek adott, van egy pontja, a mely elárulja, hogy a táborszernagy mit tartott a hadi működés lényegének. „Helyesebb a támadást, mondja az utasítás, még ha nem is a legfontosabb pont ellen irányul, következetesen és erélyesen keresztülvinni, mint a háború folyamán megváltoztatni a czélt.“ Benedekben nem volt meg a szellemnek az a mozgékonysága, a mely a dolgok megváltozását éles szemmel ragadja meg, s a mely a megváltozott viszonyok kihasználására képesít.

Rendszerétől elvakultan, az osztrák hadvezetőség ezeket a csatákat csak az Iser felé előnyomuló főhadsereg jobb szárnyára mért csapásoknak vette. Mindazáltal, minthogy a hadsereget az észak-nyugatra vonulásban a vakmerő támadás hátráltatta, nem hagyták egészen figyelmen kívül a dolgot. A mint Rammingot Wysokownál a poroszok megtámadták s a főhadiszállás bővebben értesült a komoly összetűzésről, gondoskodtak róla, hogy a harczoló csapatok támogatást kapjanak. Legközelebb hozzájuk Leopold főherczeg vezetése alatt a nyolczadik hadtest vonult, a melynek az volt a szándéka, hogy június 27-én Josephstadt alá nyomul. Délben kapta meg a főherczeg a parancsot, hogy az előnyomulással hagyjon föl, hogy forduljon a hegyeknek s ott készen álljon a csatára. A negyedik hadtest (Festetics gróf hadteste) is parancsot kapott a készenlétre; de az útrakelést nem rendelték el. Ezeket a rendeleteket nyomban foganatosították. Azután megállapították a különböző osztályoknak küldendő parancsokat; hogy az Iser felé nyomulással ne hagyjanak föl, bár a jobb szárnyon az ellenséggel harcz folyik. Ezeket az utasításokat azonban június 27-én még nem küldték el, csak elkészítették úgy, hogy bármely perczben elküldhessék.

Mindazáltal a hatodik hadtest teljes veresége Nachod-Wysokownál az osztrák főhadiszállásra mély benyomást tett. Hogy egész őszintén belássa a hibáját, ahhoz Krismanicsnak nem volt lelke, de lehetetlen volt mégis a trónörökös mellett úgy elhaladni, hogy ügyet se vessenek reá.[1] Egyébként, minthogy Jitschi-

[1] *Az osztrák főhadiszállás eseményei június 27-én*: Miután Leopold főherczegnek elküldték a parancsot, hogy Ramming segitségére siessen, Josephstadtban eleinte abban a hiedelem-

nen át az Iser felé vonulást június 29-ére tervezték, úgy vélték, hogy van még egy napjuk, a mi alatt közelebbről megismerhetik a helyzetet a hegyszorosok körül. Vigasztalódtak azzal a gondolattal is, hogy Ramming hadtestét a vereség következtében nem nagyon messzi, Skalitzon túl nem vetették vissza. Közben Trautenauból megkapták a győzelem örvendetes hírét, hogy a poroszokat visszaverték a szorosba.

Szerencsétlenségre a csata napján, a midőn Nachod felől az ágyúzást hallotta, Benedek komolyan rosszul volt: heves bélhurut arra kényszeritette, hogy június 27-én ágyban maradjon, különben kétségtelenül a csatatérre ment volna. Krismanics rendithetetlenül meg volt győződve arról, a miben része volt az osztrák hadsereg kedvező hadállásának is, hogy a hegyek között nem történt semmi döntő dolog, s mint-

ben voltak, hogy meggondolatlanul cselekedtek s hogy a szóbanforgó parancsot elhamarkodták. Délben tudniillik, a mint fönnebb elbeszéltük, Rammingtól azt a tudósítást kapták, hogy ügye a poroszszal való összecsapásban jól áll. Ez a jelentés gyorsan elterjedt a városon, a tudósítók megsürgönyözték a bécsi lapoknak s ez volt Ausztria kora diadalmámorának az oka. (Lásd: a *Presse*, a *Wiener Zeitung*, a *Kamerad* június 28. és 29-iki számait.) Ekkor döntöttek az Iser felé való előnyomulás dolgában is. A kellemes csalódás azonban nem tartott sokáig. A tizenegy óra tájban a csatatérre küldött Tegetthoff alezredes csakhamar megjött s a teljes vereséget hozta hirül. A délután folyamán maga Ramming nem küldött semmi tudósítást. Ezért küldték gróf Falkenhayn alezredest táborába. A midőn megérkezett a megvert osztrák táborba, Ramming hosszabb tudósítás szerkesztésével foglalkozott. A tábornok ekkor diktálta azt a rövid, szomorú tudósítást, a melyet lényegében már előbb közöltünk s a mely este hét óra tájban érkezett Josephstadtba. Ez események szellemes, de hozzávetéseiben kissé merész előadását olvashatni a *Die österreichische Nordarmee 1866.* czimű munkában. (Potsdam, 1876.)

hogy különben is hajlama volt a kényelmes életre, még csak megszokott délutáni álmocskájában sem zavartatta magát. Már megebédeltek s a hadmérnökség főnöke, Báró Pidoll ezredes, meg a többi tisztek, a kiket az ágyúzás igen fölizgatott, arra sarkalták Krismanicsot, hogy lovagoljon ki s a táborban netán szükséges harcztéri erődítések dolgában intézkedjék. „Annál tehetek okosabbat is — volt a tábornok válasza — aludni fogok egyet". Wersebe százados, a ki ezeket elbeszéli, így folytatja: „Mindnyájunkat, a kik hallottuk, fölláziott ez a válasz, kivált mert Krismanics úgy tett, a mint mondta". Azt képzelte, azzal eleget tett kötelességének, hogy a hegyekbe nagyobb haderőt rendelt. Erősen hitte, hogy mert az osztrák hadvezetőség a belső harczvonalat tartotta megszállva, ura a helyzetnek. E frivol fölfogás a Nachodnál vívott ütközetről meglátszott azon a sürgönyön is, a melyet a főhadiszállás esti nyolcz órakor küldött a hadügyminiszternek Bécsbe s a mely másnap reggel a *Wiener Zeitung*-ban megjelent. Ezért Krismanics éjjeli álmát sem volt hajlandó megszakítani, a midőn Gablenz tábornok megbízásából Gaupp százados a győzelem hírével s egyéb fontos közleményekkel megérkezett.[1] „A táborszernagynál voltam szolgálatban — írja Wersebe, — előszobájában virrasztottam, a midőn a mondott százados megérkezett, a kit tüstént bejelentettem a táborszernagynak". Gauppnak többféle szóbeli közlése volt, a mit jelentenie

[1] A fönti közleményeket azokból a följegyzésekből merítettem, a melyeket Wersebe, most lovassági tábornok, mindjárt a háború után papirra vetett; utolsó részét pedig egy hozzám irt leveléből. Gaupp százados jelentésére Benedek éjjeli két órakor a negyedik hadtest két zászlóalját Prausnitz megszállására küldte, hogy Gablenz jobboldalát fedezzék.

kellett, közte az a fontos értesítés, hogy a tizedik hadtest jobboldala felé, Eipel és Kaile felől erős hadtest (a gárda) közeledését jelentik. Benedek meghagyta, hogy Henikstein s Krismanicsot tüstént hozzá hivjam. Fölkeltettem mindkettejüket. Henikstein azonnal megjelent; Krismanics ellenben igen zokon vette, hogy éjjeli nyugalmában háborgatják s úgy vélte, hogy reggel is ráér, mert a tizedik hadtest jelentése nem olyan fontos, a minőnek hiszik, minthogy nem egyéb rémlátásnál. (Hirtelenében elmondottam volt Krismanicsnak a Gaupp jelentését.) Hírül vittem a táborszernagynak a Krismanics véleményét, a mire kemény parancsot küldött, hogy tüstént nála legyen".

A hadvezérnek az a hivatása, hogy az események rohamában, a vereségekről és győzelmekről szóló tudósítások között nagyfontosságú dolgokban tudjon határozni. A nagy hadvezérnek azért része a legnagyobb dicsőség, mert a legnagyobb fokú fölindulások között kell a legnagyobb szellemi munkát végeznie. A mit az ellenségről megtudhat, az összefüggéstelen mindenféle s a mire elhatározza magát, annak egyszerű, kész, merész dolognak kell lenni. Az osztrák hadvezérek még mindig azt hitték, hogy még van egy napjuk, mig tervük megérik a megvalósításra. Ezért arra gondoltak, hogy másnap reggel nagyobb haderőt vonnak össze, hogy szembeszállhassanak a trónörökös, kivált pedig Steinmetz seregével, ha előnyomulnának; de hogy ezt maguk támadják meg, azt Krismanics határozottan ellenezte. Ha a trónörökös halogatja az előnyomulást és nem támad, úgy Krismanics véleménye szerint kisebb haderőt hagyhatnak hátra ellene, a főhaderő pedig útra kel, hogy Jitschin felé folytassa az útját. Az osztrák főhadiszálláson június 28-án tehát előbb a trónörökös

ellen a várakozást és a csapatok összevonását határozták el, azután úgy döntöttek, hogy eltérnek balra Frigyes Károly ellen, tehát bonyodalmas hadműveletre szánták el magukat. Arra, hogy a trónörökössel szembeszálljanak, összesen csak három hadtestet: a Ramming, a Leopold főherczeg és a Festetics hadtestét szánták. Kettő a hadtestek közül már szemben állott Steinmetzczel Skalitznál a csatamezőn; június 27-én esti kilencz órakor Festetics vezérlete alatt odarendelték a negyedik hadtestet, a melynek kínos éjjeli meneteléssel kellett a veszélyeztetett pontra sietnie. Ezt a hadtestet már jól előretolták Frigyes Károly ellen, mert az első hadtestek közé tartozott, a melyek Morvából útra keltek és már az Elbén túl állott. Most parancsot küldtek Festeticsnek, hogy térjen vissza az Elbéntúlról s még azon éjjel három dandárával Skalitz felé siessen. Három hadtest a tetemes lovassággal elég erő lett volna, hogy június 28-án, ha támadni találna, Steinmetz csapatait az osztrák hadsereg nyakáról lerázzák és visszaűzzék a hegyszorosba. Ezen túlesve, az osztrákok folytathatták volna megkezdett, de félbehagyott útjukot Jitschinen át az Iser felé. De ebben az esetben Benedek abba a hibába esett volna, a mit az 1859. évi hadjárat folyamán leginkább kárhoztatott. Elcsigázta volna katonáit a két czélpont közt való ide-oda járkáltatással s tábornokait megzavarja, ha naponkint új, egymással homlokegyenest ellenkező parancsokat osztogat. Míg mindenképen vonakodott, hogy tervén változtasson s a trónörökös ellen harczra készüljön; mégis katonái egy részének erejét a végsőig megerőltette, hogy egy hetvenezer főnyi gyaloghadsereget vonjon össze a szorosok körül *védelmül* a közelebb álló ellenség ellen; *támadni* azonban bármi áron a

másik irányban akart. Kigondolni ezt könnyű volt; de egész hadtestek mozgatása nem megy olyan könnyen, mint a hogy a lovas a lovát szakadatlanul más és más irányba igazíthatja.

Megmaradt tehát elhatározásánál, habár azáltal elkerülhetetlenül pocsékolta a pótolhatatlan időt, mert két-három napot kellett úton tölteni, hogy Frigyes Károlyt megtámadhassa; s ha meg is verte, az osztrák hadseregnek vissza kellett fordulni, hogy a trónörökössel is leszámolhasson. Mire jó ez az ide-oda sétálás? Vajjon azt remélte, hogy a trónörökös megáll egy helyben és összedugott kézzel nézi, hogy a másik hadseregre a menykő lecsap? A Benedek helyzetében a győzelem épp úgy függött az időnyeréstől, mint a poroszok táborában a szivszakadva várt egyesülés megvalósulása. Ezért zúdítottak később olyan kemény vádakat a Benedek fejére; hosszú időn át ezért nem tudtak higgadtan ítélni azokról a mégis megfontolandó okokról, a melyek őt vezették. Az osztrák hadseregben erős volt a meggyőződés, hogy a győzelmet érett gyümölcsként kézzel is elérhették volna, de csökönyösségből nem akarták leszakítani.[1]

[1] Kivált Kuhn, a későbbi osztrák hadügyminiszter, aztán a franczia Joinville herczeg, az angol lord Wolseley, a ki a keleti háborúkban ügyes hadvezérnek mutatta magát, továbbá több német tiszt váltig azt állították, hogy Steinmetz az őt fenyegető támadással aligha birkózhatott volna meg. És itt ismét aggodalmaikkal hozakodnak elő a Moltke strategiája ellen. Mert ha — azt mondják — pusztán az osztrák tábornokok késedelmezésén mulott, hogy a megosztott porosz hadsereg nem szenvedett érzékeny vereséget, úgy csataterve egy nagy tévedésen épült föl. „Ha egy Napoleon vezeti az osztrákokat, írta Wolseley 1892-ben, úgy, véleményem szerint az a terv, a melyet Moltke keresztülvitt, nagy vereséggel végződött volna.

Azonban nem csupán az események után sántikáló kritika, hanem azok is, a kik az események részesei és tanui voltak, azt tanácsolták Krismanicsnak, arról iparkodtak őt meggyőzni, hogy a támadás természetes czélja a közelebb álló ellenség. A főhadiszálláson levő tisztek közül sokan aggodalommal látták, hogy a Krismanics korláttalan befolyása mint nyomja el Benedekben a katonatemperamentum megnyilatkozását; mert ők is arról voltak meggyőződve, hogy a trónörökös megosztott hadtesteit kell sürgősen megtámadni. „A mikor a menekvés ideje már majdnem lejárt, írja a főhadiszállás egyik tisztje, egy tiszt arra határozta magát, hogy megteszi, a mire lelkiismeretes kötelessége unszolta. Ez az elszánt ember Dorotka József őrnagy, egy tehetséges, a haditudományokban kiválóan jártas, a kötelességek hűséges teljesítésében antik szabású tiszt volt. Kétszer jelentkezett Krismanicsnál, a ki mind a kétszer, másodízben agyonlövetéssel fenyegetve, elutasította.[2] Ez a

Egyébiránt, folytatta tovább az angol tábornok, ítéletén enyhítve, Napoleon ellen más módszerrel élt volna, mint a minővel élt az osztrák tábornokok ellen, a kiket helyesen ítélt meg". Erre az okoskodásra egészen helyesen jegyezte meg Kuhn: „Ha a csataterv, a mint Wolseley állítja, hibás volt, ha Napoleon ellenében roppant vereségre vezetett volna, akkor az nem lehetett olyan jó, sőt geniális terv, a minőnek a porosz írók mondják. Maga I. Napoleon csataterveit a hadviselés állandó törvényeire s nem ellenségeinek ostobaságára, meg tétlenségére alapította." Így nyilatkozott Kuhn a *Pester Lloyd* 1892 január 9-ki számában. V. ö. ezzel Schlichting: *Moltke und Benedek*, 33. l.

[2] A *Neue Freie Presse* 1881 julius 3-iki és 6-iki számaiban. A közleményeket Du Nord Vilmos kapitány írta, a ki 1866-ban Benedek főhadiszállásán tartózkodott.

bánásmód s utána a vereség annyira hatottak Dorotkára, hogy a háború után kedélybetegségbe esett. Később ismét aktive szolgált s mint ezredes nyugdijaztatta magát. Szigorú, a látszaton nem kapó meggyőződésére jellemző világot vet az a körülmény, hogy nyugalomba vonulásakor a vezérőrnagyi czimet nem fogadta el. Hasonló figyelmeztetésre más is vállalkozott. Június 28-án reggel Tegetthoff ezredes szokás szerint Krismanics tábornoknak körülményes jelentést tett a porosz hadak alaposan kikémlelt hadállásáról, a mit könnyen áttekinthető térképen is bemutatott. Krismanics apróra átvizsgálta a jelentést s azt kérdezte Tegetthofftól, hogy valóságáért kezeskedik-e? A mikor az ezredes, miután elismerte, hogy egy pontban értesülései hiányosak, kész volt a valóságért kezeskedni, Krismanics hosszan elmerült az előtte fekvő térkép nézésébe. Tegetthoff élt az alkalommal s megkérdezte, hogy a hadvezetőség az adott körülmények között mit szándékszik tenni. Krismanics azt válaszolta, hogy a trónörökösnek útját állja a hegyeknél s a főhadsereget Frigyes Károly ellen vezeti. Tegetthoff, a ki a Nachodnál vivott ütközetet végignézte, azt mondta, hogy a terv lehetetlen, mióta a trónörökös annyira közel áll s könyörgött Krismanicsnak, hogy változtasson a tervén. Krismanics gorombán rárivalt, hogy végezze csak a maga dolgát, ezt mondván: „Ezredes úr, ez az én dolgom!“ A mint Tegetthoff dolgozószobájába visszatért, környezetének elmondta a kínos jelenetet és szóváltását Krismanicscsal.

Krismanics tévedett, ha azt hitte, hogy Frigyes Károly herczeget még elérheti s megtámadhatja; tévedett, a mikor azt hitte, hogy még van egy napja, a míg a trónörökös kénytelen egy helyben állani, a

dolog megfontolására. Mégis az ő rovását csupán az terheli, hogy elszalasztotta az alkalmat, a mikor Steinmetzet megverhette volna. A további vereségekért sem Benedek, sem ő nem vonható felelősségre, minthogy nem hajtották végre a legfontosabb parancsait. Még talán pótolni lehetett volna az elvesztegetett napot, a trónörököst talán még meg lehetett volna verni, ha az osztrák hadsereg szervezete pontosan működik, ha a jelentéseket gyorsan megteszik, a parancsokat pontosan hajtják végre s kivált, ha az alvezérek lelkiismeretesen engedelmeskednek vezéreiknek s mindenben az ő szándékaikhoz tartják magukat. Ezekből az előföltételekből azonban sok nem volt meg s Benedek ezek miatt szenvedett hajótörést. A bátorság, az odaadás mindenütt mutatkozott; de más erények, kivált a pontosság, a rend, az engedelmesség, a kötelességteljesítésnek az a faja, a mely nem kérdez és nem tétovázik, nem voltak meg az osztrák hadseregben. Az egyre bonyodalmasabb hadműveletekben semmi sem volt annál fontosabb, mint hogy a hadsereg ide-oda mozgatására szükséges parancsokat pontosan küldjék el és pontosan adják kézhez. Ezt a dolgot azonban kezdettől fogva büntetésreméltó könnyelműséggel végezték. Elmondhatjuk, hogy kivétel volt, a mikor Benedek valamely intézkedését azonnal elküldték s az illető alvezér idejekorán megkapta.[1] Ez volt a legfőbb oka annak,

[1] Benedek parancsát Ramminghoz, hogy Nachodnál a szorost szállja meg, június 26-án esti nyolcz órakor indították útnak a két mértföldnyire fekvő Opotschnoba s csak éjfélután félkét órakor kapta meg. A parancsok megkésésének hihetetlen esetei fordultak elő. Az intézkedések, hogy nyomuljanak elő az Iser felé, a melyeket június 28-án esti öt és hat óra között indítottak útnak az Iser-hadsereghez, Jitschinbe öt-hat mértföldnyi távolságra, tizenkilencz óra alatt érkeztek meg.

hogy a fegyveres mérkőzésnek a poroszok javára kellett eldőlnie. A hanyagság, a melylyel az osztrákok kötelességeiket végezték, megbosszulta magát, mivel a szellemi erők állandó, nem lankadó megfeszítését nem tartották szükségesnek. A háborúkban a népjellem kiválósága és gyarlósága egyaránt napfényre szokott kerülni.

* * *

Június 28-ának reggele, a mely napnak még Königgrätz előtt dönteni kellett Németország sorsáról, komoly gondok között virradt föl a porosz hadvezérekre. A poroszok a középső és a déli két úton folytatták az előnyomulást Csehországba. Bonin hadteste a trautenaui vereség után lankadtan feküdt Liebau és Schömberg között Sziléziában.

A gárda, a mely kissé hátramaradt volt, Eipelből korán reggel útnak indult és áttörte magát a szoros kijáratáig még néhány órát tartó, szinte járhatatlannak tetsző völgyeken.

Steinmetz, a ki a szorosból már kijutott, hogy bevárja az ugyanabban az irányban előnyomuló gárdát, néhány óráig még a Wysokownál fekvő táborban tartotta vissza csapatait, melyek a csatamezőn, a halottak szomszédságában töltötték az éjszakát. A késő reggelen aztán óvatosan megindította csapatait Csehország belsejébe, a Skalitz felé vezető úton, a hol Benedek akkorra tetemes haderőt vont össze. Steinmetz útjában aggodalmasan kereste az összekötő kapcsot a tőle jobbra előnyomuló gárdával, a melynek második hadosztályát tegnap, az elváláskor, a trónörökös neki igért segítségül.

A két ellenséges hadsereg előcsapatai tíz óra tájban látták meg egymást. Az ütegek előnyomultak s nagy távolságból megkezdték az ágyúzást, a mely

egyelőre egyik részen sem tett nagyobb kárt. Körülbelül abban az időben, kilencz óra után indult el Benedek Josephstadtból, hogy megnézze azokat a csapatokat, a melyeket Steinmetz megtámadására kirendelt. Mellette a kocsiban Krismanics ült; Henikstein és daliás kisérete lóháton kisérték. A sereg viharos éljenzéssel fogadta. A mint meglátták, a tisztek s a legénység egyaránt arra gondoltak, hogy meleg napjuk lesz, mivelhogy maga a fővezér vezeti őket a tűzbe s a győzelemre. Soha nagyobb harczikedv nem lobogott az osztrák hadseregben. Minthogy három hadtestet vontak össze, döntő csatának állottak a küszöbén. Kevéssel előbb, épp idején, hogy a csatában még résztvehessen, érkezett meg nyolcz órai fárasztó éjjeli meneteléssel Festetics hadteste. Mindenki meg volt arról győződve, hogy a Benedek-féle szilaj katonatemperamentum ég a vágytól, hogy az ellenségen, a hol éri, rajtaüssön. Benedek megjelenése, a harczi indulókat játszó katonabandák, az ágyúk, a melyek éppen akkor kezdtek bömbölni, fölvillanyozták a hadsereget. Ez volt az utolsó percz a hadjárat folyamán, a mikor az osztrákok a győzelem reményével néztek a döntés elé. Az osztrák vezérkar azt is feltette, hogy két porosz hadtest áll előttük, hogy Steinmetz ugyanis már egyesült az utána nyomuló hatodik (Mutius) hadtesttel. Tehát a két porosz hadtesttel három osztrák hadtest állott volna szemközt. Utóbb még kedvezőbbnek bizonyult az osztrákok helyzete, mert Steinmetz a hatodik hadtestből még csak egy dandárt vont megerősítésére magához, s annak zöme elmaradt több órajárásnyira. A dolog a valóságban úgy állott, hogy Benedeknek tiz, Steinmetznek öt dandára volt, hogy hetvenezer gyalog állott szemben harminczezer gyaloggal. Bene-

dek azonban abban a véleményben volt, hogy nem szabad katonái harczi tüzének engednie. Figyelmesen szemlélte meg először a hatodik hadtest sorait s a hadtest parancsnokával, Ramminggal igen ridegen bánt, a midőn a tegnapi nap eseményeiről jelentést tett. Azután megvitatták a skalitzi hadállás előnyeit és hátrányait, a hol Leopold főherczeg állott csapataival. Rammingnak is az volt a véleménye, hogy Benedek a nagyobb erő birtokában döntő csatával támadjon a trónörökös ellen. Féltizenegy óra tájban, mialatt az ágyúk mind a két részről egyre dörögtek, Benedek átkelt az Aupán és Skalitzba ment, a hol előhada, a nyolczadik hadtest, Leopold főherczeg parancsnoksága alatt már harczrendben állott.

Ezek a csapatok a folyam balpartján, a folyó mentén húzódó halmokon állottak. A távolban láthatták a Steinmetz csapatait, a mint az erdők mögül fölbukkantak s a parancsot a támadásra türelmetlenül várták. Skalitzba hangos muzsikaszó mellett vonultak be. A hatodik hadtesthez tartozó bajtársaiktól, a kiket fölváltottak, hallottak egyet-mást a tegnap lefolyt ütközetről, a hátultöltő puska pusztításairól; de azért biztak szuronyaik hatalmában.

A szem keresve nem találhatott annál ideálisabb csatateret, a melyen Benedek a nyolczadik hadtestet találta. A csapatok az Aupa mentén elnyuló magaslaton állottak, arczczal keletnek. Három dandár állott egymás mellett; legtávolabbra, észak felé Fragnern tábornok dandára, aztán a Kreyssern ezredesé, végül a Schulz-dandár s e kettő között feküdt Skalitz város. Az osztrák csapatok előtt kedves tájkép terült el, halmok, erdők, virágos rétek, a háttérben a határhegyek, a melyeken a poroszok betörtek.

A határhegységek kék fala élesen vált ki a levegőből, észak-nyugatra mély bevágás látszott, a nachodi hegyszoros, a melyet Steinmetz hadteste vívott meg. Az osztrákok az alig egy mértföldnyi távolságból tisztán láthatták a tegnapi csatateret, a Wenzelsberget, dereka táján a kis kápolnával, aztán Wysokow falut s a lankás hegyoldalt, a hol a lovasok egymásba kaptak volt. A Wysokowtól Skalitzba vezető utat, a melyen Steinmetz hadtestének elő kellett nyomulni, csaknem egész hosszában beláthatták. Az országút hosszában halad a vasúti töltés, helyenként tizenöt lábnyi magasságban, nemsokára ott halmozták föl az osztrák hullákat. Az országúttól délre a vidék sík és igen termékeny terület. Az osztrákok szemei előtt nem állott semmi gát, hogy ellássanak egész addig, a hol a Rowensko tava csillámlott. Azonban a Steinmetz hadtestét egyelőre sem az országúton, sem az attól délre eső sík földeken nem fedezhették föl. Az országúttól északra a Wenzelsbergtől egész az osztrák hadállásokig alacsony hegyláncz húzódik. Ott, a halmos és erdős területen, jó fedezet alatt nyomultak elő a porosz csapatok.

Ilyen volt a látvány, a mely Benedek szeme elé tárult. Az volt a kérdés hogy a poroszok támadni fognak-e? Ezért mereven figyelték mozdulataikat. A mint puszta szemmel meg lehetett határozni, egy órajárásnyira állhattak az ellenségtől. Ha a poroszok már átkeltek a halmokon, akkor már csak a mélyebben fekvő *dubnói tölgyes* választotta el őket az osztrák hadállásoktól. Ha az erdőn is átkeltek, még mintegy ezerötszáz lépést kellett tenniök a szántóföldeken, hogy az osztrákokkal összekaphassanak. Ezeken a szántóföldeken annyira domináltak az osztrák ágyúk, hogy a roham

alatt a halál iszonyúan arathatott az ellenséges sorokban. Tizenegy óra tájban értek a poroszok a hegyláncz tetejére, a Schafbergre s onnan tolták csapataikat egyenként elő a dubnói erdő felé. Mind a két hadsereg szépen beláthatta az egész vidéket egész az ellenséges hadsorokig.

Az osztrákoknak elég különösnek tetszhetett a mód, a hogyan a poroszok előnyomultak. Most előbukkantak egyes csoportok az utak kanyarulatain, majd ismét eltüntek a halmok mögött és az erdőkben, mintegy provokálva a támadást, a mire azonban nem adtak rést. Kiváncsian nézték az osztrákok ezt a bujkálást, a mit különben megvetettek, hisz ők nem fedezték magukat, a midőn támadtak; hanem hanyathomlok rohantak az ellenség puskatüzébe. Benedek, a ki azt leste, hogy a poroszok azon a napon támadni fognak-e? az egész dologban nem látott semmi veszedelmet. Az volt a meggyőződése, hogy nem annyira elő akarnak nyomulni, mint inkább északra kacsintgatnak, hogy kapcsolatot találjanak azokkal a porosz csapatokkal, a melyeket a trautenaui és eipeli hegyszorosok felől vártak. Leopold főherczeg egészen hasonló véleményben volt s a midőn környezetében valaki másként mert gondolkozni, szinte sértő módon gúnyolódott azokkal, a kik rémeket látnak. Távol, a Schafbergen megjelentek a porosz ágyúk. Benedek most az egyik üteghez lovagolt, mire az ágyúk erősebben kezdtek dolgozni. Az osztrákok, mert kitünő, vontcsövü ágyúik voltak, nagy biztossággal lőttek. Golyóik egyenest az ellenséges ütegek közé csaptak, mire a porosz ágyúk más helyet kerestek maguknak. Benedek meg volt elégedve a sikerrel s szokása szerint a tüzéreket megajándékozta. Erősen hitte, hogy Steinmetz-

nek csak ürügy az ágyúzás, hogy annak örve alatt összeköttetésbe léphessen a gárdával. Ebből a téves föltevésből kiindulva, fölszólította Krismanicsot, adjon parancsot a Leopold főherczeg s a Ramming hadtesteinek, hogy nyomban keljenek útra az Iser felé. Ez a rendelkezés volt a háborúnak végzetes fordulópontja; ez volt a legnagyobb hiba, a mit Benedek a háború folyamán elkövetett: elszalasztotta azt a pillanatot, a mikor Steinmetzet visszaverhette volna Sziléziába. Azt azonban érezte, hogy magatartása magyarázatra szorul. A csapatok égtek a harczikedvtől s akkor kellett az ellenség elől, annak szemeláttára visszavonulniok. Ezért hangosan mondta, hogy a szavait leső csapattisztek meghallhassák, hogy ott nem szabad komoly csatára kerülni, hogy neki más tervei vannak s hogy hű marad korábbi elhatározásához. Krismanics az egyik üteghez ment s parancsokat diktált. Elrendelte, hogy, ha délután két óráig nem kerül ütközetre a dolog, úgy a hatodik s a nyolczadik hadtest vonuljon az Iser felé s csupán Festetics gróf maradjon a negyedik hadtesttel védelmi állásban az Aupa mögött. A mig Krismanics parancsot diktált, hogy a nyolczadik hadtest induljon útra, ha délután két óráig nem kerül ütközetre, a nyolczadik hadtest másodvezérkari főnöke, Reinländer alezredes igen helyesen azt kérdezte, hogy mi történjék akkor, ha az ütközet előbb talál kitörni? Benedek eleinte úgy tett, mintha a kérdést zokon venné, de aztán az írott rendelkezésekhez szóbeli utasításokat adott. Fennhangon megparancsolta Leopold főherczegnek, hogy hadtestével tüstént útrakeljen. Ezt nem lehetett félreérteni. Az elvonulás megkezdődött, az Aupa-hidján először a Gerstner-ezred kelt át. Benedek pedig kiséretével mindjárt vissza-

indult Josephstadtba. A mikor a főherczegtől elbucsúzott, a világ minden kincséért sem gondolt arra, hogy parancsát nem hajtják végre.

Visszatérő útjában Benedek érintette a hátrább álló hatodik hadtestet s Rammingnak is megparancsolta, hogy nyomban induljon útnak. Minthogy az ágyútüzelés épp akkor vált hevesebbé, Ramming megengedte magának, hogy a parancs ellen kifogásokat tegyen: az volt a véleménye, hogy csatát kell állani. Benedek azonban konokul megkötötte magát. Festetics grófnak, a kit elővédnek szánt az ellenség ellen, szigorúan meghagyta, hogy ha a poroszokra támad, használja föl ellenük azonnal az egész ágyútartalékot s konczentrikus ágyútűzzel törje meg előbb hadoszlopaikat.

A mint Benedek visszaindult Josephstadtba, háta mögött, a nélkül hogy sejtette volna, örökre összeomlott egész katonadicsősége. Tervei, akár megfeleltek a helyzetnek, akár nem, csak az esetben sikerülhettek, ha következetesen végrehajtják. De még ha legjobbak is a tervei, dugába kellett dőlniök, mert azok húzták keresztül, a kik végrehajtásukkal voltak megbízva.[1]

* * *

[1] Schlichting úgy vélekedik munkája 135-ik lapján, hogy én Benedekre a *morális* harcziszonyt *sütöm rá*. Ilyesmi nem lehetett szándékomban már csak azért sem, mert Benedek személyes bátorsága minden kétségen fölül áll. Ha kerülte a harczot, azért történt, mert erős meggyőződése volt, hogy azt a helyzet parancsolja. Egyébként Schlichting, bár Benedek haditervét egészben helyesli, úgy vélekedik, hogy Benedeknek, a mikor az Iserhez vonult, nem lett volna szabad Steinmetz-czel szemben a taktikai győzelmet elszalasztania.

A túlsó oldalon a poroszok, a kik aggodalmas helyzetükkel tisztában voltak, a közben gondosan előkészitették a támadást. Más választásuk azonkivül nem volt, minthogy az előttük álló osztrák csapatokat eltiporják; ez volt az ára annak, hogy a szorosok kijáratánál az egyesülést kicsikarják. Helyzetüket nem látták kedvezőbbnek a valóságnál s támadás által azon csak javithattak, bátran szánták el tehát magukat a támadásra. Steinmetz is hadállásából, Wysokow magaslatáról, a völgyön s az alacsony halmokon át szemmel tarthatta az ellenség fölvonulását. Az osztrákok hadállása az Aupa előtt álló magaslaton elég erős állásnak látszott arra, hogy meleg napra számitson; arról álmodni sem mert volna, hogy az osztrák fővezér kerülni akarja a csatát. Skalitznál álló előőrsei élénk sürgést-forgást figyeltek meg, oda látszott el a szuronyok villogása, odáig hallatszott el a tüzes harczi muzsika. Semmi kétségük sem volt abban, hogy az ellenség friss csapatokkal erősödött meg. Ezekben a kora reggeli órákban Steinmetz még remélhette, hogy a gárda második hadosztálya, a mely tőle jobbra kelt át a szorosokon, segitségére jöhet.[2] A mi közben

[2] Steinmetz a király granátos-ezredet, a mely elővédje volt, az országút hosszában, attól kissé északra nyomultatta elő. Még északabbra, a halmok fedezete alatt, Löwenfeld vezérőrnagyot küldte az osztrák balszárny ellen, azzal a föladattal, hogy keressen összeköttetést a gárdával. Félkilencz órakor egy tisztet Kosteletzbe küldött, hogy a gárdát egyenest az osztrák balszárnynak vezesse. A Steinmetz terve tehát az volt, hogy először Löwenfeld támadjon azon az oldalon, a hol a támadást a halmok s az erdők észrevehetetlenné teszik. Miközben Löwenfeld ott támad, a tizedik hadosztálynak Kirchbach alatt az osztrákokat szemközt, derékben kellett támadnia, rohammal meg kellett vennie Skalitzot, a mivel a csatát eldönthette. Helyes

csapatai előnyomultak, maga a Schafberg csúcsára lovagolt megfigyelni, hogy a gárda nem mutatkozik-e még? Ott kapta meg tizenegy óra tájban azt a kellemetlen hírt, a trónörökös üzenetét, hogy a megigért hadosztályt nem küldheti segítségül, mert Bonint megverték s az északi szorosnál szükség van az egész gárdára. Albrecht herczeg vezetése alatt csupán a gárdalovasságot bocsáthatta rendelkezésére. Egy pillanatra, de csupán egy pillanatra Steinmetz gondolkozóba esett; csapatait a nachodi győzelem tűzbe hozta, órák óta egy második győzelemre számítanak, nem akarta tehát, hogy észrevegyék habozását, elszánta magát, hogy úgy, a mint van, harczba vezeti őket. Az ellenség talán kétszerte, talán annál is erősebb, mint az ő hadserege, tehát élet-halálharczra kell elkészülni. Egy tiszt, a ki Steinmetzet akkor a sereg élén látta, jegyezte föl arról az emlékezetes óráról a következőket: „Steinmetz komolynak látszott, komolyabbnak a szokottnál is, mert szemében, nézzen bármily szigorúan, mindig van valami élénkség. Tegnapelőtt azonban fénytelenek voltak, a mikor zászlóaljunk előtt ellovagolt. Sokan a földre vetették magukat fedezés kedveért. Megcsóválta a fejét. „Lövészek, kiáltott, ma mindnyájunknak a halálba kell mennünk; de belemegyünk.

okokból helyezett nagy súlyt annak a halomnak elfoglalására, a mely északra feküdt attól az úttól, a melyen előnyomult. Minden áron meg kellett gátolnia azt, hogy vereség esetén hadtestét kelet felé visszaszorítsák ama szorosok közé, a melyek közül egy nappal korábban vér árán nyomult elő. Ha mégis megtörténnék, úgy elvágták a gárdától. Gondoskodnia kellett arról, hogy vereség esetén visszavonulhasson és pedig északi irányban, Eipel felé.

Addig senki se heverjen a földön, a mig el nem esett.“ Egy szempillantás alatt mindenki gyertya-egyenesen állott.

Ezen a nyelven, ilyen komoran, mégis serkentő módon csak az a hadvezér beszélhet, a ki föltétlenül biztos csapatairól. Steinmetz most már nem változtatott semmit a kora reggel kiadott parancsokon, holott akkor még arra számitott, hogy a gárda oldalban támadja az osztrákokat. Löwenfeld csapatainak maga adta ki a parancsot, a más csapatokhoz segédtisztjeit küldte; parancsa csupán ebből az egy szóból állott: *előre!*

Elszántságának szerencsésebb körülmények nem is kedvezhettek volna. Benedek is tizenegy órakor adta ki a maga erősebb seregének a parancsot, hogy ne ütközzék meg, készüljön elvonulni. Két osztrák hadtest engedelmeskedett s nyomban elvonult a csatatérről. A harmadik, Leopold főherczeg hadteste, három, körülbelül húszezer emberből álló dandár, megtette Steinmetznek azt a szivességet, hogy a porosz hadsereggel összetűzzön. Ha Steinmetz nem támad olyan elszántan, a főherczeg talán másra határozza el magát; igy egy gyönge osztályt küldött a poroszok ellen.

* * *

Leopold herczeg megalázónak találta, hogy az ellenség szemeláttára, kardcsapás nélkül visszavonuljon, a mikor égett a vágytól, hogy összecsapjon vele. Ilyesmire bármelyik becsvágyó tábornok, a ki bízik csapataiban, nehezen határozza el magát; a nyolczadik

hadtestnek császári herczeg volt a parancsnoka, a ki nem tudott belenyugodni abba, hogy az ellenség olyan könnyű győzelmet arasson. Talán nem is volt teljes tudatában annak a roppant felelősségnek, a melyet azzal vállalt magára, hogy nem vonult vissza okoskodás nélkül; mert igen beteg volt, akkor kezdődött az a vesebaja, a melyből sohasem lábolt ki. Bizonyára így magyarázandó az a tény, hogy elégtelen erővel vette fel a harczot, hogy a közelben álló két hadtest parancsnokát, Rammingot és Festeticset nem szólította föl példája követésére. Ha azt teszi, az eredménynyel valószinűen helyreüti hibáját, mert a győzelem megbocsáthatóvá tette volna engedetlenségét. Ilyen felhivást azonban a skalitzi magaslatról nem indított útnak. A főherczeg, a mint már emlitettük, nagyon kevésre taksálta az ellenség harczágyát s kedvét a támadásra s a mint látszik, mielőtt elvonult volna, csekélylésének akarta jelét adni. Benedek rendelkezésével homlokegyenest ellenkezőleg a Gerstner-ezrednek, a mely már megkezdte a visszavonulást, parancsot adott, hogy térjen vissza korábbi hadállásába. Három dandárnokának, a mennyire a dolgot ismerjük, nem adott több utasitást sem a támadásra, sem hogy helyükön maradva, várják be az ellenséget. A Benedek intézkedéseivel mintegy némán daczolva, mind megmaradtak a magaslaton s a főherczeg három dandárnoka egészen magára volt hagyva. Szemközt velük ellenség állott; mögöttük, meredek partok között, mindent magával ragadó sebességgel folyt az Aupa, a melyen csak két hidon át lehetett visszavonulni. A folyam meredek partja nagy veszedelem volt az osztrákoknak, ha a visszavonulással megkésnek: egy részük hanyat-homlok zuhan alá a meredek lejtőn. Így történt, hogy az osztrákok a

harczi vágytól elvakultan a biztosságot nyujtó magaslatot kicserélték a biztos vereséggel.[1]

[1] Ez esemény teljes lefolyását igen valószinűen világítja meg (Bartels) a *Kritische Beiträge zur Geschichte des Krieges 1866*, 198. lapján; de elbeszélése, mint e névtelen szerző minden munkája, csak nagy óvatossággal használható. Szerinte Leopold főherczeget a porosz trónörökös föltartóztatására kezdetben azért rendelték, mert az ő hadteste állott a trónörökös hadseregéhez legközelebb. Benedeknek azonban nem lehetett szándékában, hogy Gablenz mellé a főherczeget rendelje a porosz trónörökös feltartóztatására, mert ez esetben, mint rangidősebb tábornok, a főherczeg s nem a hadi dolgokban járatosabb Gablenz lett volna a két hadtest főparancsnoka. Festeticset azért rendelték vissza az Elbéhez s a főherczeg azért kapta a parancsot, hogy csatlakozzék a Frigyes Károly ellen nyomuló sereghez, hogy ezt elkerüljék. Ez némi világosságot derít a főherczeg akkori viselkedésére is. Sértette, hogy nem bíznak képességeiben s hogy azt nem is titkolják és megsértett önérzete mondatta föl vele az engedelmességet Benedeknek s azért ütközött meg Skalitznál. Ez magyarázza meg azt is, hogy Benedek haditerve ellenére Skalitznál miért vont össze három hadtestet. V. ö. még Dierkes Leó: *Erinnerungen an den Erzherzog Leopold* cz. czikkével a *Neue Freue Presse* 1897 június 28-diki számában.

A haditörténet több esetet tud, a melyekben a tábornokok túlságosan mohó becsvágyukat nem tudván legyőzni, nem engedelmeskedtek a parancsnak, hogy vonuljanak vissza s ezzel a hadseregre katasztrófát zúdítottak. Korábbi példákkal nem törődve, mint hasonló példát felhozhatjuk Bazaine hadseregének esetét Metz előtt 1870-ben. Bazaine már augusztus 14-én tisztában volt azzal, hogy vissza kell vonulnia a Mosel mögé, hogy Páristól el ne vágják. Azon a napon meglátogatta csapatait a Mosel körül s tábornokainak megparancsolta, hogy csupán védekezzenek az utánuk nyomuló poroszok támadásai ellen s idejekorán vonuljanak vissza. Azután visszatért Metzbe, a hol a császárral volt találkozója. A közben a poroszok hevesen megtámadták a francziák utócsapatait, Ladmirault tábornok erre, épp mint Leopold főherczeg, visszavonuló csapatait megfordította s Colombeynél csatát vivott, a mely övéit visszatartotta.

Ütközet Skalitznál.[1]

A poroszok közeledtek az osztrák hadálláshoz. Az előnyomulás alatt nagyjában két csoportra oszlottak: az egyik északi irányban, halmokon és erdőkön át az osztrákok balszárnya felé iparkodott, a másik déli irányban, az országút mentén, sík területen nyomult elő. Az osztrák ütegek gyilkos tüzelést kezdettek ellenük. A poroszok északabbra haladó csapatai, a harminczhetedik és az ötvennyolczadik ezredek, a golyózáportól megvédve, meglehetősen fedett helyen iparkodhattak a dubnói erdő felé. Sanyarúbb dolguk volt a délebbre indított csapatoknak: az ötödik hadtestből a király gránátos-ezrednek, a hatodik hadtestből a Hofmann-dandárnak; a soraik között szétrobbanó gránátok sok fiatal életet oltottak ki. A katonák nem ritkán hőköltek meg, minthogy nagyobb részük akkor került először tűzbe. A vezetők észrevéve, hogy az egyenes irányban való előnyomulás mennyire veszedelmes, eltértek kissé jobbra. Az ott elvonuló vasúti töltés s a mögötte fekvő tölgyes nyujtottak némi védelmet. A parancs nem úgy szólott, hogy az összes zászlóaljak konczentrikus módon az erdő felé nyomuljanak; de mégis ez a körülmény adta meg jellemét a csatának.

Most, a mint a poroszok az erdő széléhez értek és támadásra készültek, adta ki a főherczeg egész addig, míg az osztrákokat tönkre verték, egyetlen parancsát. A parancs nem volt valami mélyreható, de ösztönt adott az ádáz tusára, véres mészárlásra.

Ez a késedelmezés Metz előtt volt az oka annak, hogy Bazaine hadserege nem vonulhatott vissza, s hogy fogságba került.

[1] Lásd: a mellékelt térképet.

A negyedik számú Crenneville-ezred egy zászlóalja parancsot kapott, hogy Skalitzot, a hol erősen elsáncolta volt magát, hagyja el s a szántóföldön át nyomuljon az erdőbe, s ha az ellenség azt már megszállotta, verje ki belőle.[1] A föladat olyan volt, hogy a zászlóaljat egyenest belevetette az ellenség torkába. Mert, a mint tudjuk, az ellenség majdnem összes csapataival akkor sorakozott az erdő környékén. Eleintén nem talált ellenségre a zászlóalj s nyugatról majdnem az egész erdő hosszán áthatolt. Pompás, százados tölgyerdő az, csak imitt-amott tarkázzák sugár fenyők, mélyén kedves vadászlak áll; most azonban, még ha napfényes időben látogatja is az ember, úgy rémlik, mintha halottak árnyai leskelődnének rá. Csaknem az erdő túlsó szélén bukkantak az osztrákok a három első porosz zászlóaljra (a harminczhetedik és az ötvennyolczadik ezredből), a melyek a Crenneville-zászlóaljra vetvén magukat, azt csakhamar vérbe fojtották. A támadásra az osztrákok déli irányban hátráltak s a vasúti töltésnél léptek ki az erdőből. Ott aztán újabb ellenségre bukkantak. A szóbetű szerint vett értelmében összezúzottan, bomlott sorokban szaladtak Skalitz felé, a hol a szélső házak oltalma alatt összeszedelőzködtek és makacsul védték magukat.

* * *

[1] Seewald őrnagynak, a zászlóalj parancsnokának jelentése 1866 július 1-ről, *hadügyi levéltár* 1866. 6. 1001. t. „A mikor az ágyútűz a leghevesebb volt, kaptam a parancsot, hogy a Skalitztól északra fekvő dubnói erdőt zászlóaljammal átkutassam, s ha az ellenség már megszállotta volna, attól megtisztítsam."

A kis csapat gyászos végzetének szemtanuja volt Fragnern tábornok, a ki az osztrákok balszárnyán vezényelt. Azt nem tudhatta, hogy a főherczegnek mi a czélja, mert semmi utasítást sem kapott. Azonban szemeláttára szorongatott bajtársain segíteni akart. Dandárát lövette az ellenség, annak elzavarására előre küldte s azzal a romlásba taszította az ötödik vadászzászlóaljat. A vadászok elhagyták a biztos magaslatot, egy osztályuk megszállotta az erdő előtt álló kis halmot, aztán benyomultak az erdőbe.

A poroszok a közben több zászlóaljjal az erdőt széltében-hosszában elfoglalták és megszállották a vadászlakot. Az osztrák gránátok letarolták a fák koronáit, a mint átsivítottak az erdőn, az előnyomuló poroszok soraiban réseket ütöttek, néhány csapatot összekuszáltak. Az osztrák vadászok igy az ellenség első sorait a vadász-házig visszaszoríthatták. Fragnern tábornok látva, hogy vadászai előnyomulnak, a mig vezérkari tisztje, Samonigg százados távol volt, hogy a vadászok elrendelt támadását irányítsa, úgy hitte, hogy a sikert ki kell használnia. Az osztrák zászlóaljakat mintha valami titkos varázslat csalogatta volna az elátkozott erdőbe. A szokott bravurral vetették magukat az ellenség golyózáporába s ha a vitézség egy magában, a mint a mesében szokott történni, megoldhatta azt a vazázst, a mely az elátkozott erdőt lekötötte, úgy valóban jobb sorsot érdemeltek volna. Az idők azonban ma nem olyanok, hogy a fejével a falnak is nekimenő vitézség elől az ellenség meghátráljon.

A poroszok, habár az ágyútűz soraikat megzavarta, imitt-amott fejetlenséget támasztott, a fák mögött, a vasuti töltés mellett mindenütt meg-

fészkelték magukat. Steinmetz maga is az erdőbe lovagolt, rendelkezett és bátorított. Elszántan várták a tizenötödik és a hetvenhetedik osztrák ezredek (a Nassau s a Salvator két kelet-galicziai ezred) támadását, a melyeket parancsnokaik a hegyekről vezettek alá. A tábornok az erdőbe nyomulva, nem látott ellenséget, csak a lövések irányából tájékozhatta magát; aztán a terep átkutatása nélkül, rajvonalakat sem bocsátva előre, a hetvenhetedik ezredet mindjárt tűzbe vezette az ellenség ellen. Ezek a csapatok a vadászászlóaljhoz csatlakozva, sürű osztálytömegben nyomultak előre, a hogy ebben a háborúban támadáskor mindig tették. A sürű tömegekben a még láthatatlan poroszok golyói nem téveszthettek czélt. Először kelet felé, tehát a Löwenstein hadosztálya irányában nyomultak elő. Azonban dél felől, tőlük jobbra, a vasuti töltés irányából is kezdtek sivítani a porosz golyók. Akár mert az erdőn nem vergődhettek át, vagy mert a vasuti töltés felől jövő golyók csalogatták a támadó zászlóaljakat, elég az hozzá, hogy most irányt cseréltek. A golyóverseny a mészárló két porosz csapat között ismét megkezdődött. Az osztrák zászlóaljakat elkapta a roham láza, a délről fenyegető ellenség ellen fordultak és a vasuti töltést rohanták meg. Ott újabb golyózáporba ütköztek; a király granátosezrede gyorstüzeléssel fogadta őket. Minthogy azonban a keleti ellenség, Löwenstein hadosztálya is tovább folytatta véres munkáját, csakhamar érezték, hogy előlről, hátulról és oldalvást egyszerre veszik czélba őket. A közben Roth ezredes a dandár másik ezredét (a tizenötödik számú Nassau-ezredet) is levezette a hegyről, a nélkül, hogy arra Fragnern tábornoktól parancsot kapott volna. Az előrohanó csapatok a tűzben

állókat sürű gomolyagokba összeverődve találták, a melyek nem birtak előrehatolni, soraikban pedig pusztított az ellenséges golyó. Így szorongott a vasuti töltés mellett, a szűk térségen a két ezred, a kibontakozásban egymást gátolva. Minthogy a vasuti töltést nem mászhatták meg és nem foglalhatták el, egy osztrák osztály a töltés előtt akart levegőhöz jutni, tehát rohamot intézett az erdő s a vadászház ellen, hogy az ellenséget ezen az oldalon rázza le. Hasztalan erőlködés volt. A dandár ütege is, úgy látszik, a maga jószántából, elhagyta a helyét, csatlakozott az előnyomulókhoz, hogy az ellenséghez jobban hozzáférhessen, s mielőtt a tüzelést ismét megkezdhette volna, a hátultöltő tűzvonalába került. A legénység és a lovak elhullottak, öt ágyú a fürge ellenség kezébe került. Az osztrák csapatok hasztalan próbálták meg a zsákmány visszaszerzését. Ebben a borzasztó helyzetben jelent meg Fragnern tábornok, egy a régi iskolából kikerült vitéz tiszt, a ki erős meggyőződésből, hidegvérrel járt el a rohamtaktika törvényei szerint, s a kit, a míg csapatai heves rohammal akartak levegőhöz jutni, egy golyó fúrt át. Végre iszonyatos mészárlás után, a melyben a dandár tisztjeinek szinte fele elhullott, észrevették az osztrákok, hogy hiába minden, hogy minden elveszett s hogy vezéreik meggondolatlansága megcsúfolta vitézségüket s még mindig feszes tartással kezdtek hátrálni, részben Skalitz felé, részben előbbi hadállásaikba. A vadászzászlóalj egy része elfoglalta a közvetlenül az erdő előtt álló halmot s a feléje nyomuló poroszokat eleinte nyugodt puskatűzzel verte vissza. Azután a harminczhetesek rohanták meg őket s elfoglalták a halmot, a hol a sebesültek közt maradt a vadászzászlóalj parancsnoka is. Below ezredes

részvétteljesen hajolt a sebesült felé, megkérdezte, hogy kiván-e valamit s azt mondta: „Elég nehezen esik nekünk, hogy a németnek németre kell lőni".[1]

* * *

A tölgyeserdő elfoglalása után a poroszok nyomban veszteglés nélkül előnyomultak Skalitz és az osztrákok hegyi hadállásai ellen. A mig az erdő szélén ez a véres csata lejátszódott, az erdőre szakadatlanul olyan hevességgel hullott az osztrák gránát, hogy a fülrepesztő dörgés Hofmann dandárát, a mely az erdő egyik tisztásán gyülekezett, egy pillanatra zavarba hozta. Steinmetz tábornok hozzájuk lovagolt, kiparancsolta őket az erdőből az osztrák hadállások ellen; mert a roham, a támadás nem meriti ki annyira a csapatokat, mintha az ágyúk tüzét kell tétlenül kiállaniok. Előre törtek tehát, de a soraik közé csapó

[1] Minthogy a nép képzelme a megtörtént határtalan gondatlanságot sehogy sem birta megérteni, a csatatér környékén, mindjárt az ütközet után, az az alaptalan mende-monda támadt, hogy a tábornok árulást követett el, a mikor az osztrákokat az ellenség golyózáporába vezette, a miért elkeseredett katonái, a mint rájöttek az árulásra, keresztül lőtték. A tisztek és a legénység között olyan fokú volt a harczi kedv, hogy a tábornok kénytelen lehetett a támadás elrendelésével. A lankás hegyen álló dandár védtelenül volt kitéve az ellenség heves tüzének, a terep nem nyujtott semmi fedezetet, a magaslat mögött az Aupa meredek partjai tátongtak, a hadseregnek éveken át a rohamot tanitották s nem azt, hogy a tüzet nyugodtan állja ki; e körülmények magyarázzák, miért kellett rohamot parancsolni. A fönti előadás szorgos utánjárás nyomán, részben az osztrák vezérkar munkájától eltérőleg beszéli el, hogy a támadás elrendeléséért mennyiben felelős a dandárnok s mennyiben felelősek alantas tisztjei. Fragnern tábornokot és katonáit az erdő előtt temették el.

gránátok újra visszavonulásra kényszerítették a poroszokat, a mikor a vasuti töltések mögött kerestek oltalmat. Azután ismét előtörtek. Az osztrákok pedig, mintha csak meg akarták volna nekik rövidíteni a szántóföldeken s réteken átvezető utat, most közöttük a magaslaton ismét mozgás támadt, hogy előtörjenek. Mintha még nem áldoztak volna eleget, most a Kreyssern dandárát is levezették a hegyről. Parancsnokuk, Kreyssern ezredes távol volt földerítő szolgálaton; a Reischach nevét viselő huszonegyedik ezrednek ezredese, báró Wöber, a mikor látta, hogy balján az osztrák zászlóaljak nem tudnak semmire sem menni, elhatározta, hogy segít rajtuk. Új zászlóaljak hagyták el a biztos hegyet s az előbbi látvány megújult. A támadás most az országút mentén egyenesen a vasúttöltés ellen irányult, minthogy az erdőt már nem lehetett kiragadni a poroszok kezéből. A Reischach- s az Este-ezredek négy zászlóalja (a huszonegyedik s a harminczkettedik ezred, csehek és magyarok, de mindkettőben sok volt a német) s nyomukban egy ötödik zászlóalj, sürű, zárt sorokban rohant előre. A katonák hurráh és éljen a császár kiáltása túlharsogta az ágyúk dörgését. Támadásuk a porosz királyi gránátos-ezredek előcsapatait szorult helyzetbe sodorta, azonban az ezred nehány fél zászlóalja, meg a harmincznyolczadik és az ötvennyolczadik ezredek egy-egy fél zászlóalja útját állotta az osztrákoknak, összetűzött velük, oldalba kapta őket s golyózáporral árasztotta el. Az összekuszált dulakodásban a poroszok sem harczolhattak többé egységes parancs szerint; de a csapatparancsnokok jól végezték kötelességüket. A porosz taktikával az osztrákok tömeges támadása győzelmesen nem mérkőzhetett. Az osztrákok zászlóaljanként egyetlen

össztüzet adtak, a mely rendszerint az ellenség feje fölött röpült el, aztán minden hozzáczihelődés nélkül szuronynyal támadtak. Rohamtámadásukat fogadja a hátultöltő gyorstüze. A poroszok jól láthatták, hogy az osztrák tisztek kivont karddal a csapatok élére pattannak s azokat előnyomulásra tüzelik. Az osztrákok nyolczvan, száz, a jobbszárnyon meg éppen ötven lépésnyire közeledtek a porosz hadállásokhoz, egyik tüzet a másik után állva ki. Minél közelebb jutottak, annál iszonyúbb volt közöttük a pusztítás. Végül is a támadás megrekedt, az osztrákok egy része megszaladt a pályaudvar felé, más részük, a vadászok kivált, lőni kezdettek, de silányabb fegyverük miatt veszteniök kellett. A dandár föladta a csatateret, miután legénységének egy negyedét, aztán a később közéjük érkező Kreyssern ezredest is a rohamban, meg futásközben elveszítette. A poroszok, hogy győzelmüket kihasználják, nyomukban voltak, a szántóföldeken át a pályaudvarig üldözték őket, ott azonban első rendetlen támadásukat néhány kitartó osztrák zászlóalj visszaverte s addig tartotta föl, a mig a menekülők a városon keresztül az Aupa hidján visszavonulhattak.

* * *

Mind e megtörtént dolgokat a főherczegnek végig kellett néznie a Skalitztól délre eső magas fönsikról. Végül rájött, hogy a csata elveszett, s hogy az osztrákoknak csak azért kell harczolniok, hogy rendben vonulhassanak vissza. Két óránál több telt el azóta, hogy Benedek az elvonulásra a parancsot kiadta, de ezt a parancsot csak most adták tudtul az egyes csapatoknak. Ez volt az első parancs, a melyet a hadtestparancsnok kiadott azóta, hogy a Crenneville-zászló-

aljat az erdő megszállására küldte. A veszedelem lavina módjára pusztította el a hadosztály kétharmadát; minden csapatparancsnok a maga szakállára dolgozott; a hadosztályparancsnok a vezetés gyeplőjét teljesen elejtette a kezéből.[1] Most azonban, a mit még lehetett, meg kellett menteni. A Schulz tábornok parancsnoksága alatt álló egyetlen dandár, a mely nem volt még tűzben, parancsot kapott, hogy az Aupán át elvonuljon. Ugyanakkor néhány zászlóalj azt a parancsot kapta, hogy a skalitzi pályaudvart, meg a várost, a mig csak lehet, tartsa; mert azoknak tartásától függött, hogy a tönkretett két dandár legénysége, lovai, szekerei időt nyerjenek, hogy az Aupa két keskeny hidján át biztonságba helyezzék magukat.

Ama porosz csapatok mögött ugyanis, a melyek a győzelmes csatát megvívták, a Kirchbach altábornagy parancsnoksága alatt álló tizedik hadosztály döntő támadásra készült. Mint tegnap, ma is nekik kellett bevégezni azt, a mit a Löwenstein csapatai olyan sikeresen megkezdtek. A munka nehezebbjén, természetesen, túl voltak már, csak a tisztogatás volt még hátra. Kirchbach a huszadik dandárnak azt a parancsot adta, hogy a pályaudvart s a várost rohammal vegye be. A tizenkilenczedik dandárnak az volt a föl-

[1] Nagy (Henikstein előtt az osztrák hadsereg vezérkari főnöke) *Elmélkedései*-ben (*Oesterr. Militärschrift* 1867, I. 297. l.) a következőkben adja elő a dolgot: „Mind a két dandár támadását, a melyre önként szánták el magukat, a Skalitztól délre álló hadtestparancsnok csak akkor vette észre, a mikor a völgybe leszállottak és a csatát megkezdték.“ Lettow (II. 290. l.) jogosan vonja kétségbe, hogy a dolog igy történt volna. A főherczegnek éppen az lett volna a tiszte, hogy legalább a Fragnern-dandár szerencsétlen támadása után személyesen győződjék meg a dolgok állásáról s ahhoz képest intézkedjék.

adata, hogy a várostól északra keljen át az Aupán, oldalról nyomuljon a városba s az osztrákokat vágja el a visszavonulástól. A poroszok azonban a pályaudvarnál még makacs ellenállásra találtak. Az osztrákok az indóházat és melléképületeit keményen eltorlaszolták és elszántan védték magukat. Osztrák tisztek plasztikus képét rajzolták meg a porosz támadásnak: megvallják, hogy nem annyira az újabb zászlóaljak előretörése volt a meglepő, mint inkább „habozástól ment elszántságuk, rendjük, gyorsaságuk, a futólépésben előnyomuló zászlóaljak, a melyeket rövid trombitajelekkel irányitanak, a csapatok előtt vágtató parancsnokok s a hosszantartó hurráhkiáltás tesznek mély benyomást".

A poroszok elérték a pályaudvart és most elszánt tusa támadt. Házat ház, tanyát tanya után erőszakkal kellett kicsikarni a vitéz osztrák utóvéd kezei közül. Csak e csapatok szívós ellenállásának, hogy a túlnyomó erő ellen, a míg csak lehetett, védték magukat, meg az osztrák tüzérség kitartásának köszönhette a nyolczadik hadtest zöme, hogy további veszedelem nélkül még idejekorán visszahúzódhatott Josephstadt felé. A Skalitz körül fekvő tanyákon, természetesen, az utóvédből nagyobb csapatokat vágtak el, a melyeknek meg kellett adni magukat. Az Aupa előtt álló magaslaton a Fragnern-dandár egy osztálya, Samonigg vezérkari százados vezetése alatt, fedezte a visszavonulást; végül a század, minthogy a hídtól már elvágták, a folyóba vetette magát és úszással ért a túlsó partra. Az összes csapatok igen levertek voltak; harczikedvük egészen eltűnt a háború további folyamára. A mint megpillantották a villogó porosz szuronyokat, visszahúzódtak a vár oltalma alá.

Az osztrák támadásnak a jóval erősebb ellenség ellen balul kellett kiütni. A mint a hadtest összeverődött, kitűnt, hogy kétszázöt tisztet s ötezerháromszázhetven legényt veszített; tehát a legénység egynegyedénél több elesett, megsebesült vagy fogságba került. A poroszok ellenben csak hatvankét tisztet s ezerháromszázhat embert veszítettek. Minthogy azonban csak két osztrák dandár, körülbelül tizennégyezer ember vett részt az ütközetben, tehát ezeknek egyharmadrészük veszett el, s az a két dandár, a mely öt porosz dandárral mérkőzött, nem volt többé harczképes. A vadász-zászlóaljakat kivált, a melyek olyan vitézül harczoltak, az ellenség csaknem teljesen szétmorzsolta.

Benedek e közben, nem is álmodva arról, hogy parancsát a sutba dobják s hogy a nyolczadik hadtest megveretett, visszatért Josephstadtba. Szerencsétlenségére a fele úton vihar támadt nagy mennydörgéssel s így a háta mögött támadt csatazajt nem vette észre. Délután egy órakor érkezett vissza Josephstadtba, a hol akkor Skalitz felől heves csatazaj hallszott; tisztek siettek a sánczokra, hogy az ütközetről valamit megtudjanak. Minthogy azonban a fővezér a csatateret elhagyta, a várban meg voltak győződve arról, hogy Skalitznál csupán jelentéktelen csetepaté folyik. Ráadásul a főherczeg, a ki még nem igen tudta, mekkora vereséget szenvedett, hiányos jelentést küldött; az ütközetből való visszavonulásról a csatát alig sejtetve, ennyit jelentett: „A poroszok Skalitztól nyugatra már mutatkoznak s nagyon iparkodnak előre.“ [1]

[1] Küldte Trebesowból, délután két órakor. *Hadilevéltár, 1866, 6, 1004.*

Hogy a csata a Josephstadtnál táborozó hadseregre milyen csekély benyomást tett, azt egy szemtanu, a *Times* tudósítójának jelentéséből is tudjuk. „Az ütközet — írja a tudósító — nem volt sem nagyobb kiterjedésü, sem heves; egyetlen eredménye a csatának az a tapasztalás, hogy a poroszok túlnyomó erővel igen erős állásban voltak s hogy Skalitzot haszonnal nem lehetett megtartani.“

Krismanics különösen azt tartotta legvalóbbszinűnek, hogy az ágyúzás egy hátrálóharcz golyóváltása. Hiszen az ágyúzás megkezdésekor, a mikor nagy távolságba lőttek, maga is jelen volt, s elrendelte, hogy szüntessék meg a tüzet. Tehát bucsúra ágyúznak; más sem gondolhatott volna egyebet az ő helyében. A várban tehát órák hosszán át semmi bizonyosat sem tudtak arról a vereségről, a melyet a nyolczadik hadtest alig két órányi távolságra, a főhadseregnek, úgyszólván, szemeláttára szenvedett.

A helyzetet nem ismerve, Benedek és Krismanics elhatározták, hogy a csapatokat, a melyek Josephstadt körül táboroztak, útnak indítják s az előnyomulást az Iser felé végre megkezdik. E döntő parancs kibocsátásáról legelőször Ferencz József császárt értesítették. Mindazt, a mi addig történt, a hadvezetőség voltaképen a Frigyes Károlylyal vívandó nagy csata előjátékának tekintette. Esti hat órakor küldték el a sürgönyt a császárnak azzal a jelentéssel, hogy a döntő pillanat elérkezett. Ez a sürgöny egyik legnagyobb furcsasága ennek a különös hadjáratnak. A mikor útnak indították, az osztrák hadsereg előretolt hadtestei ugyanis, egyik a másik után, már le voltak győzve; a főhadvezér azonban nem tudott róla, a császárnak pedig csak kisebb balesetekről tett jelentést,

azzal a tudósitással, hogy most áll a döntő csata előtt.[1] Abban az esti órában nemcsak Leopold szenvedett súlyos vereséget, de, a mint mindjárt megtudjuk, Gablenz is sietve hátrált egy szerencsétlen csatából s végül az Isernél álló osztrák csapatok is, a melyeket Clam-Gallas gróf vezetett, veszteséget szenvedtek a Münchengrätznél vívott ütközetben. Van abban valami tragikus, hogy a mikor az osztrák fővezér csillogó tervek, csalóka remények között a döntő ütközetre készül, a követek már úton vannak, hogy tudtára adják a vereséget. Egészen a görög tragédia stilusában tartott iróniája a sorsnak, hogy Benedek a legnagyobbra akkor szánta el magát, a mikor lábai már az örvényben voltak. Úgy hitte, biztosithatja a császárt arról, hogy a hegység felől nem fenyeget veszély; véleménye szerint a délelőtt folyamán arról győződött meg, hogy a poroszok még Wysokownál állanak s hogy azon innen csak apróbb csapatok portyáznak. A mit jelenteni tudott, csak annyi volt, hogy meggyőződött az osztrák nyolczfontos ágyúk kiválóan biztos lövéséről. Szándéka, hogy az Iser felé nyomul, szilárd s ezért rendelte el a hatodik és a nyolczadik hadtestnek a visszavonulást. „E szükséges mozdulatot az északi hadsereg konczentrálására, — ezzel végezte jelentését, — a nyolczadik hadtest tüzérsége sikeresen fedezte.“ Benedek tehát abban a hiszemben volt, hogy Leopold főherczeg hadteste ágyúinak oltalma alatt, parancsa szerint, sértetlenül vonult vissza. Ebből a csalódásból azonban hamar kiragadták. Vereségének hírét maga a tönkrevert hadtest hozta meg.

[1] Ezeket a körülményeket lásd bővebben a *Függelék*-ben, a harmadik kötet végén, XXIV. sz. a.

Annak a sürgönynek a fogalmazata, a melyet Benedek a császárnak küldött, s a melyet a bécsi hadilevéltárban őriznek, bizonyítja, hogy a sürgönybe a döntő fontosságú szavakat, a melyek így hangzanak: „Szándékom, hogy az Iserhez vonuljak", Krismanics toldotta be a maga kezével. Ámbár Benedek bizalmát a hadműveletek vezetője iránt az utóbbi tapasztalatok megingatták; még most is, mint előbb, meg volt győződve arról, hogy a hegység körül vívott ütközetek nem dönthetik el a háborút. A hadműveletek vezetője ezzel a sürgönynyel egy időben kiállíttatta az alvezérek számára azokat az utasításokat, a melyeket napokkal előbb már megállapítottak. Azelőtt való nap már le is iratta volt, de nem küldte szét, tanácsosnak tartván, hogy előbb elégséges erővel állják útját a porosz trónörökösnek Skalitznál. A helyzet az utolsó huszonnégy óra alatt változott s azt Krismanics is tudta. A részletes menet- és csataterveken azonban nem igen változtatott semmit, minthogy azokat napokon át kellőképen megfontolta. A tervbe vett előnyomulás első napján, június 29-én, az osztrák csapatoknak Jitschint, június 30-án az Isert kellett elérni Turnau táján. Épp ezen az úton közeledett Frigyes Károly herczeg is ötödfél hadtesttel; Benedek, mihelyt a szász trónörökössel és Clam-Gallassal egyesülhetett, hat hadtesttel rendelkezett. Ez volt az a haderő, a melynek el kellett dönteni Németország sorsát.

Délben még a szokott képe volt a főhadiszállásnak. A *Times* tudósítója leírta az esti hat órakor tartott ebédet, a melyre Benedek, a ki szeretett nyílt asztalt tartani, számos tábornokot és tisztet gyűjtött össze. A vendégek lehettek százhúszan, gyanutlanul a hadjárat szerencsés lefolyásáról beszélgettek. „Az

ebéd alatt Benedek táborszernagy erős, érczes hangon szólt a tisztekhez, a kik időről-időre bejöttek hozzá; s az egész ebéd alatt sürgönyöket olvasott és jelentéseket fogadott. Fesztelen és kedélyes beszélgetés folyt. Mindenféle rangú tisztek, tábornokok, ezredesek, századosok és hadnagyok voltak együtt. Ott volt az ifjú Esterházy herczeg, Festetics és más történeti nevek és történeti családok képviselői, köztük idős emberek, mellük tele érdemrenddel és ifjak, a kik égtek, hogy kitüntethessék magukat. Szivart hordoztak szét, füstöltek s miután egy órát töltöttek az asztalnál, szétoszlottak. Benedek dolgozószobájába vonult. Arczvonásai élesen jellegzettek; taglejtése, hangja energiára vall; testalkata sovány; sötét szemei áthatók és tüzesek; egész magatartása elárulja a katonát."

Bezzeg a táborszernagynak nyomban szüksége volt egész katona-energiájára. A Hiób-posták egymás kezébe adták a kilincset. A skalitzi vereség hirét maguk a megvert csapatok hozták meg, a mint az egyes megszalasztott csapatok Josephstadt alá érkeztek. Nem sokkal később megjött a főherczeg kimerítő jelentése is az ütközet lefolyásáról. A táborszernagyot igen lesujtotta a tudósitás s a vereségért föltétlenül a főherczeget tette felelőssé, a ki a rákövetkező napon el is távozott a hadseregtől.[1] A tudó-

[1] A *Wiener Zeitung* Benedek következő sürgönyét közölte: „Leopold főherczeg vesebajban komolyan megbetegedett; azért megkértem, utazzék Pardubitzba ott egy ideig kimélje és gyógyittassa magát. Leopold herczeg tegnap a Skalitznál vivott ütközetben a vezényletet nagy körültekintéssel és bravurral viselte." A főherczeg a Skalitznál vivott ütközet alatt valóban rosszul volt; a visszavonulás alatt a villám lecsapott arra a fára, a mely alatt a vihar elől oltalmat keresett s valószinűen

sítások mind komorabban hangzottak; tisztek, legénység teljesen elcsüggedtek. A ki a csatából tért meg, mindenki meg volt győződve, hogy minden elveszett; hogy az ellenség puskája elől nincs menekvés. A szenvedett veszteségeknél is nagyobb baj volt az a morális csüggedés, a mely hirtelen elfogta az egész hadserget. Az emberek mindent megcsodáltak: a poroszok kiváló hadvezetését, taktikájukat, a gyorspuska leírhatatlan pusztítását. Az utolsó közemberig mindenki érezte, hogy az osztrák hadvezetésben sok a kívánnivaló. Este több vezérkari tiszt jött meg a csatából, a kik Krismanicsot keresték; mindnyájan porosak, fáradtak, izgatottak, kiábrándultak és kétségbeesettek valának. Résztvettek a dubnói erdő ellen intézett rohamban, a miről a legnagyobb izgalomban tettek jelentést. Többen közülök utaltak az 1848., 1849., 1859. évi hadjáratokra, a melyekben részt vettek, megszokták a tüzet; de a háromszorta jobb fegyver ellen a harcz reménytelen s az olyan mészárlás, a minőnek tanui voltak, megdermeszti a legbátrabb szivet is. Krismanics csak nagy fáradsággal birta őket megnyugtatni. Alig volt annyi ideje, hogy foglalkozzék ezzel a vereséggel. Nyomban kapta a hírt, hogy a legjobb osztrák alvezért, Gablenz táborszernagyot is megverték. Krismanics már délben aggódott, hogy Gablenztől nem jött semmi tudósítás. A főhadiszállás parancsőrtiszteket küldött ki, a kik hadtestét a Trautenauba vezető úton keresték, de már nem találták; a helyett inkább ellenséges előörsökre bukkantak.

érte is. Állapota szemmelláthatóan súlyosodott, sok vesződséggel tudták Josephstadtba vinni. A königgrätzi csata után visszakapta hadtestében a vezérséget.

Utirányából, hogy Josephstadt alá vonuljon vissza, az ellenség tehát eltérítette. Jitschinből arról jött tudósítás, hogy Frigyes Károly herczeg előnyomul; attól a veszedelemtől kellett tartani, hogy a herczegnek sikerül hadseregét a szász trónörökös parancsnoksága alatt álló sereg s a főhadsereg közé beékelni. Egyelőre azonban nagyobb gondot okozott Gablenz, a kinek nyomát vesztették. Csupán azzal vigasztalódtak, hogy ez az érdemes tábornok, ha az ütközetből nem is kerülhetett ki győztesen, a dologból bizonyára becsülettel vágta ki magát.[1] Nemsokára a reménységnek ez a sugara is kialudt.

Esti tiz óra tájban jött a Gablenz levele, a melyben a Trautenautól délre vivott s elveszített ütközetet leírta. Mialatt tehát a nyolczadik hadtestet Skalitznál megverték, Burkersdorfnál őt is hasonló sors érte. Leopold főherczeg legalább a vesztett csata után hadtestét Josephstadt alá, az Elbétől nyugatra, abba a hadállásba vezette vissza, a hová az általános utasítás rendelte volt.

Gablenz rosszabbul járt, előle a Josephstadt felé vezető utat a poroszok elvágták; nyugatra kellett fordulnia, hogy nagy kerülővel keresse a kapcsolatot a főhadsereggel. Levelében Benedeket emlékeztette arra, hogy négy nappal előbb már figyelmeztette erre a veszedelemre. Már akkor megmondta, hogy állása Trautenaunál tarthatatlan, ha Prausnitzot azon a ponton, a hol azok a vonalok, melyeken a gárda előnyomul,

[1] A bizonytalanság ez óráiban küldték a negyedik hadtestnek (Festetics hadtestének) a parancsot, mely most Ramming és Leopold főherczeg hadtestei helyett állott Steinmetz-czel szemközt, a melyben elrendelték, hogy fedező utóvédnek tekintse magát az előnyomuló poroszszal szemben.

ő meg szükség esetén meghátrál, egymást keresztezik, meg nem szállja néhány osztrák zászlóalj. Figyelmeztetése ellenére, keserves csalódására födetlen hagyták azt a helyet; neki tehát, minthogy keletről támadták, nyugat felé kellett hátrálnia, hogy aztán nagy kerülőt téve, a déli irányban álló főhadsereggel egyesülhessen.

Ezek szerint tehát a porosz trónörökös hadserege a fölvonulás két vonalán győzelmesen nyomult elő. A tervek meghiusultak, a melyeket a Frigyes Károly ellen vivandó harcz szempontjából dolgoztak ki. Azok a hadtestek pedig, a melyeknek a porosz trónörökös föltartóztatása volt a föladatuk, a porosz trónörökös által tönkretétettek. Június 28-kán reggel a trónörökös hadserge még az Óriás-hegység völgyeiben szorongott; estére már teljesen felfeszítette ezt a kaput. A két ellenséges hadsereg között egyre fogyott a távolság. Az osztrák hadseregnek az az előnye, hogy uralkodott a belső vonalakon, a miatt, hogy június 28-án minden kéznél levő erejével nem ütött a közelebb álló ellenségre, kárba veszett.

Minden balul ütött ki tehát, de a hadsereg vezetőinek nagyon nyomós okaik voltak arra, hogy a rájuk szakadó csapásokért másokat is felelősökké tegyenek. Nem tiltotta-e meg Benedek Leopold főherczegnek határozottan azt a gyászos végű csatát? A Gablenz báró vezérkara hogyan eshetett abba a tévedésbe, hogy Prausnitzot osztrák csapatok szállották meg? Mindezek olyan véletlen és baleset, a melyeket előre látni, a mint az osztrák hadvezetőség mondta, teljességgel lehetetlen volt. Mielőtt mindezek megtörténtek volna, csak az osztrák fővezéren állott, hogy magát túlnyomó erővel az egyik, vagy a másik porosz haderőre vesse. Most

bármelyiket válassza a két lehetőség közül, a sikerről nem kezeskedhetett.

Ilyen körülmények között oktalanság volt volna, ha az Iserhez való nyomulás gondolatához tovább is ragaszkodnak. A megvert nyolczadik hadtest s az annak tartalékát tevő hatodik hadtest azon a napon már nem érhettek czélhoz. Ezen megakadt aztán a Frigyes Károly herczeg hadserege ellen való előnyomulás. Jitschint az osztrák csapatok egy napi erőltetett menettel sem érhették el. Aztán a porosz trónörökös mindenütt a nyomukban járva, hátulról csatára kényszeríthette volna őket akkor, a midőn elől Frigyes Károlylyal még nem végeztek. A hadvezetőség alapterve meghiusult mindenben, az esti hat órakor kiadott parancsok tárgytalanok voltak; el kellett ejteni azt a dédelgetett gondolatot, a melyért az utóbbi napokban annyit áldoztak. Az osztrák hadvezéreknek nagy önmegtagadásukba került, míg éjjeli tizenegy óra tájban kiadták a parancsot, hogy az Iser felé nyomulás abbanmarad. A legelől járó két hadtest, a harmadik és a hatodik, már akkor megkapták a parancsot, hogy maradjanak azokban a hadállásokban, a melyeket elfoglalnak. Az osztrák hadvezérek azonban nem akartak dönteni az imént szenvedett vereség hatása alatt s úgy határoztak, hogy másnap, a mikor a helyzetet tisztábban látják, újra megfontolják, mihez kezdjenek.[1]

A vereség sejtelme, a mitől Benedek a háború első napjától fogva nem birt szabadulni, mind fenyegetőbb alakot öltött.

[1] E nap eseményeit lásd bővebben a harmadik kötet végén, a *függelék* XXIV. száma alatt, *Az osztrák főhadiszállás június 28-án* czímen.

A skalitzi győzelem a porosz hadseregnek nem olyan döntő fontosságú sikere, ha ugyanakkor a gárda nem veri meg Gablenzet. Ezzel a győzelemmel, melyet a poroszok a Csehországba vezető három út közül a középsőben arattak, teljesen megnyilt előttük a határhegység.[1]

Ütközet Trautenau-Soornál.

Gablenz a Csehország belsejébe Braunau mellett elvezető útat nem benn a szorosban védte; úgy gondolta, hogy a szoros kijáratánál gátolja meg a gárda kifejlődését. A gárda két gyaloghadosztályból, huszonkilenczezerhatszáz főből állott (Gärtringen-Hiller és Plonski altábornagyok alatt); vezére Ágoston württembergi herczeg volt, a ki 1813-ban született, tizenhét éves korában került porosz hadiszolgálatba s a gárdát 1858 óta vezette.

A gárda már az előnyomulás második napján, június 27-én, a cseh földön, a melyen két párhuzamos úton két oszlopban haladt, a braunau-vidéki hegyszorosban igen fárasztó útat tett meg. Hogy útját a hegyszorosban minél rövidebb idő alatt végezhesse, az első hadosztály azon a napon tikkasztó hőségben hat mértföldet haladt. Eleintén az ellenség csak lovascsapatokban mutatkozott s Cervena-Horánál heves lovas-csata fejlődött ki. Tovább-haladtában Trautenau felől ágyúdörgés hallatszott s a mint már elmondottuk, a gárda első hadosztálya akkor ajánlotta föl Bonin tábornoknak segitségét, a melyet az visszautasitott. Tovább mentek tehát. Semmi torlasz, semmi gát nem

[1] Lásd: a 247. laphoz mellékelt térképet.

állotta útjukat; a poroszok bámultak, hogy semmi akadályra sem találnak útjukban. Estére a két hadoszlop Eipelbe és Kosteletzbe érkezett, a melyek még a hegyek között feküsznek.

A hegyek között még egy napi út volt előttük. A másnap, június 28-dika, rosszabbul kezdődött a tegnapnál is. Eipelből csupán egy út vezet délnyugati irányban, a gárda tehát, elől lovasságával, egyetlen, három-négy mértföldnyi hosszú oszlopba sorakozott. A vezérek minden pillanatban ellenállásra számíthattak. Igen aggodalmas lelkiállapotban voltak. Még több órahosszat, egész a szoros nyilásáig, Deutsch-Prausnitznál és Burkersdorfnál, a hadoszlop csak a legnagyobb terepakadályokat leküzdve fejlődhetett ki oldalt, hogy esetleg támadhasson; a tisztek sem jobbra, sem balra nem láthattak semmit. A mikor reggel útra keltek, tudták, hogy tőlük balra, Nachodnál, június 27-én az ötödik hadtest győzelmet aratott; a tőlük jobbra, Trautenaunál vívott csatáról akkor még azt hitték, hogy eldöntetlen maradt. Nem volt lehetetlenség tehát, hogy előnyomulásukban szemközt jő rájuk az ellenség s hogy ugyanakkor Trautenau felől oldalban is támadnak. Ez a magában is elég kényelmetlen helyzet még rosszabbodott. Az elindulás után nem sokkal vette a württembergi herczeg azt a kellemetlen hírt, hogy Trautenaunál a Bonin vezérlete alatt álló első hadtestet megverték és porosz földre űzték vissza. Az ő segitségére tehát azon a napon nem számíthatott. Nyomban ezután az előreküldött lovas járőrök azt jelentették, hogy az eipeli szoros kijárata körül osztrákok mutatkoznak. A poroszok körül jobbról-balról szinte járhatatlan magaslatok, előttük ellenség, talán erős hadállásban, jobbról, az északi szárnyon pedig a Trautenaunál

szenvedett vereség miatt rés támadt. A biztos kibontakozásra csak egy, de nem tisztes út kínálkozott, ha visszavonulnak.

Valóban, ha a szoros kijáratát az osztrákok elállották volna, úgy a poroszok, a mit később nyiltan be is ismertek, egérfogóba kerülnek. A württembergi herczeg gondolkozóba esett, folytassa-e az útját? A Kessel ezredes vezetése alatt álló előrédet megállította. Sőt a hadtest zöme azt a parancsot kapta, hogy forduljon meg és Eipelnél foglaljon állást. Meghátráljanak az ellenség elől az első látásakor! Rossz kezdet volt, — de elmult. A trónörökös parancsa, a melyet a gárdához éjfélkor intézett, nagyon határozott volt, a balról előtörő Steinmetzet meg nem volt szabad cserben hagyni. A gárda vezére elhatározta tehát, hogy a szorosból való kijutást csatával erőszakolja ki. Az előrédhez lovagolt, felment egy halomra, hogy körülnézzen, s a legelől járó zászlóaljaknak megparancsolta, hogy szállják meg azokat a halmokat, a melyek a Staudenz mellett elvezető útat környezik. Majd megválik, hogy az osztrákok kihasználták-e azt az előnyt, a melylyel helyzetük kínálkozott; hogy megszállották-e a völgy kapuját?

A poroszok óvatosságára nem volt szükség; a staudenzi halmokat nem védelmezte senki. A porosz előréd tehát hamarjában megszállotta. Innen aztán a gárda késlekedés nélkül nyomult előre. Hogyan eshetett, hogy Gablenz, a ki annak a szorosnak a védelmével volt megbízva, nem állított néhány zászlóaljat arra a magaslatra? Gablenzet nagyon ócsárolták azért, hogy már korán reggel nem vonult ahhoz a szoroshoz s hogy erős támadással a gárdát nem szo-

rította vissza a hegyek közé.[1] Szó sincs róla, ez a vád tisztán strategiai szempontból egészen alapos; Gablenz ezen a napon épp olyan tétovázva, lagymatagon csinált mindent, mint a milyen elszánt, minden akadályt elsöprő volt tegnap. Szabad a hadvezér hadműveleti tevékenységét a háborúban az elmélet szigorú mértékével mérlegelni; de a cselekvés lélektani mozgató okairól megfeledkezni nem szabad. Szemmel látható dolog, hogy Gablenz a tegnapi roppant veszteségek miatt magát gyöngének tartotta a támadásra, s ebben a tapasztalt katona ítéletének igazat kell adnunk. Nem pusztán ürügy az, ha a hadvezérek megítélésénél nemcsak a strategia elméletét juttatjuk szóhoz, hanem tekintetbe vesszük az erkölcsi rugókat is.

A Gablenz parancsnoksága alatt álló osztrákok győzelmük után az éjszakát Trautenauban és a körülötte fekvő hegyeken töltötték. Szívből azonban nem örülhettek a lefolyt nap szép sikerének. Érzékeny veszteség árán vásárolták s még fájdalmasabb volt az a tény, hogy a győztes hasonlíthatatlanul többet veszített a legyőzöttnél; a mint bejárták a csatamezőt, úgy találták, hogy minden porosz halottra három osztrák halott esik. Meddig bírják ki ezt az egyenlőtlen harczot? Ilyen körülmények között szinte bámulatos volt a győzelem; s csakis olyan erőmegfeszítés árán vásárolták, a mit lehetetlen volt megismételni. Annál kevésbbé áltathatta magát Gablenz a helyzet felől, mert a poroszok harczratermettségét a schleswigi háborúból ismerte. Ilyen hangulatban küldött késő este Benedek-

[1] Schlichting: *Moltke und Benedek*, 50. l. Meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák tábornokok közül a porosz katonakritika senkiről sem ítél olyan szigorúan, mint Gablenzről, a ki június 27-én győzött.

nek tudósitást. Közölte a fővezérrel, hogy a gyútűspuska nagy megdöbbenést keltett, hogy összes csapatai tűzben voltak s ki vannak merülve. A mint tudjuk, neki az volt a föladata, hogy mind a trautenaui, mind pedig az eipeli szorost elzárja a poroszok elől; s akkor már tudta, hogy az ellenség közeledik Eipelhez. Sürgősen kérte tehát Benedeket, hogy ezt a középső utat még az éj folyamán Prausnitznál néhány zászlóaljjal zárja el. Krismanicstól erre azt a tudósitást kapta, hogy tanácsát követik s hogy a negyedik hadtestből néhány zászlóaljat Prausnitzba küldenek. Korán reggel egy más, sürgős izenet érkezett Gablenzhez a főhadiszállásról. Minthogy Bonin betörését Trautenaunál szerencsésen meghiusította, most azt hagyták meg, hogy Prausnitzhoz maga vonuljon hadtestével s verje vissza a gárdát is.[1] Kemény föladat!

[1] Ugyanezzel a parancscsal egyidőben, utólagosan, a nélkül, hogy Gablenzet róla tudósították volna, a negyedik hadtestből Prausnitz fedezésére szánt két zászlóaljat visszarendelték. Ez kétségtelenül hiba volt. Gablenz azt hitte, hogy a két zászlóalj valóban ott van s ez a csata egész folyama alatt megtévesztette. Utóbb az a szóbeszéd támadt, hogy Fleischhacker tábornok a negyedik hadtestből Deutsch-Prausnitz megszállására kapott parancsot, azt azonban az attól két mértföldre eső Ober-Prausnitz-czal tévesztette össze s azt szállotta meg. Ez az alaptalan mende-monda bejutott a porosz vezérkar munkájába s onnan más könyvekbe is. A valóságot Hotze őrnagy állapitotta meg az *Oesterr. Militär-Zeitschrift* 1874. évfolyamának negyedik kötetében. Arról a kérdésről, hogy Gablenznek kötelessége volt-e meggyőződést szerezni arról, hogy helyén van-e a két zászlóalj, Hotzé-n kivül értekeznek még Sembratovicz őrnagy, a ki 1866-ban rövid ideig helyettes vezérkari főnöke volt a negyedik hadtestnek, az *Oesterr. Militär-Zeitschrift* 1874. évi harmadik kötetében és Schmitt Richard: *Die Gefechte von Trautenau* című könyve 115. lapján.

A hadvezetőségnek az volt a számitása, hogy ha Benedek a főhadsereggel Frigyes Károly ellen indul, a szorosoknál az előrédet Gablenz és Festetics (negyedik hadtest) alkossák.

A kapott parancs értelmében Gablenz 28-án kora reggel csapatait az eipeli szoros kijáratához vezette. Arra számitott, hogy ott egyesülni fog a negyedik hadtest már előbb megérkezett zászlóaljaival s hogy az ellenséget a szorosba visszaűzi. Ő Trautenautól délre vonult, a porosz gárda-hadtest pedig Eipeltől nyugatra, a két hadsereg útvonala tehát derékszögöt alkotott s a hol vágták egymást, ott kellett lenni a csatának. Gablenz úgy tervelte a megütközést, hogy a poroszokat részben körülfogja. Három dandárát szemközt vezette a poroszszal s arra számitott, hogy az ellenségnél korábban érkezhetik a szoros kijáratához; ott csapatait csatarendbe állithatja s arczczal keletnek az előnyomuló ellenséggel megütközik. A mig ő csatát áll, Grivicsics ezredesnek a negyedik dandárral Raatsch táján kellett a hosszan nyujtózkodó porosz menetoszlop északi oldalára csapni. Terve helyes volt; meg volt benne mindaz, a mi a hasonfajta oldaltámadásoknak előnye és hátránya. Ismert tétele a katonatudománynak, hogy az, a ki az ellenséget meg akarja kerülni, könnyen elvágatja magát a maga seregétől. Most is az történt. Grivicsics megtámadta a poroszok jobboldalát, de a maga vesztére.

Gablenz a maga intézkedéseiben abból a föltevésből indult ki, hogy a maga s az ellenség útvonalának csomópontját, Prausnitz és Kaile falvakat, a negyedik hadtest zászlóaljai megszállották. Ezek a helységek a Trautenauból Josephstadtba vezető úton, tehát azon a vonalon feküsznek, a melyen Gablenznek

esetleg vissza kellett vonulnia, s azt hitte, hogy összeköttetése a főseregggel biztos. Ebben a föltevésében csalódott s nehéz volna megállapitani, hogy tévedésének mi volt az oka.

Gablenz, a mint csapatai két oszlopban délnek előnyomultak, épp úgy élén járt előcsapatainak, mint a württembergi herczeg. Még egy félóra járásnyira lehetett attól a helytől, a hol, Prausnitz táján, az utak keresztezik egymást, a midőn keletről ellenséges lovasok bukkantak föl. Egy-két órája volt még addig, a mig a porosz gyalogság megérkezhetett. Ha az az erő duzzasztja ereit, a melylyel a trautenaui csatát vezette, úgy a szorosba megy a poroszok elé, hamarjában megszállja a staudenzi halmokat s talán maga támad. A tegnap szerzett benyomások után azonban lehetetlen volt erélyes támadást várni tőle s ebből a szempontból talán nem is alaptalanul ócsárolták. A helyett megállította a csapatait, szemügyre vette a szoros kijáratánál fekvő hullámos területet s úgy találta, hogy ott is elég jó hadállásban várhatja be az ellenség támadását. Így történt, hogy a poroszok, a kik gyorsan törtek elő, a staudenzi halmokat megszállatlanul találták. Most a porosz elővéd kiléphetett a szorosból, széles arczéllel nyomulhatott elő a Trautenauból Josephstadtba vezető országúton, a melynek hosszában állította föl Gablenz védelemre a maga csapatait.

Az osztrákok jó hadállást választottak maguknak. A középen, egy mérsékelt magasságú halmon, a mely előtt a lövésre igen alkalmas terület állott, állította föl Gablenz sokra becsült tüzérségét. Jobbról Knebel néhány zászlóaljával fedezte magát; balról, Neurognitznál, Mondel állott. Így várta az ellenséget.

Gablenz tehát egészen másként viselte magát, mint tegnap a trautenaui ütközetben. 27-én egy pillanatig sem habozott, hogy támadjon, ma a védekezésre határozta magát. Miért nem nyomult be ismét a szoros nyílásába s miért nem verte vissza a poroszokat a szorosba? Erőteljes elszántsága Trautenaunál tábornokai és csapatait magával ragadta s a nehéz munka sikerült. Ma másként gondolkozott. Úgy hitte, hogy sok vért föláldozni nincs módjában. Látta, mennyire levertek csapatai annak tudatában, hogy rohamtámadásuk a hátultöltő ellen vakmerőség. Ezért elégedett meg a defenzivával. Hadállása előtt kis erdő feküdt. Mikor a többi csapatokat már megállította, az erdőbe a Ferencz József császár ezredből egy zászlóaljat küldött, hogy azzal mintegy megmérje az ellenség első támadásának erejét.

Az ellenség nem soká váratott magára. Kessel ezredes csapatait azonnal az erdőnek vezette, minthogy fölismerte annak fontosságát. A poroszok az osztrák czentrumban álló ágyúk golyózáporába jutottak; de az előnyomulás azért nem akadt meg; a gárda ifjú csapatai, bár még sohasem állottak az ellenség golyói előtt, bátran rohantak a tűzbe. Az osztrákokat kiszórták az erdőből s benne a porosz elővéd fészkelte meg magát, a honnan az osztrákokkal heves tüzharczot folytatott.

Aztán tizenegy óra tájban megérkezett az első gárda-hadosztály zöme, bevonult a már kivívott hadállásba s megkezdte a támadást az osztrákok legerősebb állása ellen. A ki azon az országúton állott, a melyről az osztrákok a támadást várták, az beláthatta az egész csatateret. A háttérben lankás hegyet látott, a melyről az osztrák ágyúk uralkodtak a halom

előtt elterülő síkon. Az osztrákok jobb szárnya az erdők hosszában terjeszkedett ki, az erdőket a Knebeldandár néhány zászlóalja szállotta meg. A poroszok ezt a pontot szemelték ki a támadásra. Az nehezen ment volna, hogy az ágyúk fedezete alatt álló czentrumot támadják meg. Másként állott a dolog itt, a hol a rohamot az egymás mögött elterülő erdőségek födözték. Itt a poroszok túlnyomó erővel támadtak; azon az oldalon, a hol Neurognitznál a Mondel-dandár állott, csak néhány porosz század támadott.

A harcz csak rövid ideig tartott. A gárda konokul nyomult előre a gránát-esőben. Előtte azok az osztrák zászlóaljak állottak, a melyek tegnap a Kapellenberg csúcsát rohammal foglalták el. Ezeknek a támadás volt a levegőjük; ahhoz nem voltak hozzászoktatva, hogy a tűzharczot hidegvérrel állják ki. Gyöngén is lőttek. Ráadásul még ezen a ponton, a hová minden erejüket összpontosították a poroszok, túlnyomó erővel támadtak. Jellemző volt harczmodorukra, a mint e támadás alatt is felhasználták a födött területet s a mint lélekszakadva átrohantak azokon a nyilt helyeken, a hol a lövésnek ki voltak téve. Az elővéd zászlóaljainak az volt a föladatuk, hogy az elfoglalt erdőt megtartsák, a roham a sereg zömének volt a dolga. A gránátosokat azonban nem lehetett türtőztetni, mindjárt rohamra indultak s Waldersee alezredes adta a példát a szokott engedelmesség áthágására. Az osztrákokat tehát ágyúiktól jobbra erdőről-erdőre üldözték. „Hiller tábornok — beszéli egy porosz tiszt — hozzánk lovagolt s könnyes szemekkel adott kifejezést örömének, hogy így láthat minket s hogy ezt a dicsőséget megérhette. Tovább nem folytathatta. Mi magunk halálosan fáradtak voltunk. Sokan hibáztak közülünk.“

Az osztrákok visszavonultak s ütegeiknek is, hacsak nem akartak az ellenség kezébe kerülni, el kellett hagyni a csatamezőt s vissza kellett vonulniok.

A poroszok győzelme a balszárnyon annyira döntő volt, hogy a másik oldalon a balsiker sem nyomhatta le szerencséjük mérlegét. Amott Neurognitznál csak egy kisebb porosz csapat támadta meg a Mondeldandárt s első rohamával elfoglalta a falut. Mondel ezredes azonban elővezette a maga csapatait s a poroszokat kiűzte a faluból.

Időközben úgy fordult a koczka, hogy az osztrákok állásukat többé nem tarthatták. Számukra az volt volna a legjobb eset, ha déli irányban, a Josephstadtba vezető országúton vonulhatnak vissza. Az azonban nem volt már lehetséges, mert a porosz diadalmas főtámadása abból az irányból zúdult rájuk. A megvert seregnek tehát nyugat felé kellett visszavonulni s hosszas kerülőúton kellett megkisérleni az egyesülést a Josephstadtnál álló főhadsereggel. Csak rövid vonalon, Soorig üldözték a poroszok az ellenséget s minthogy Nagy Frigyes ama helyen 1745 szeptember 30-án megverte volt az osztrákokat, a poroszok ezt az ütközetet elnevezték *soori ütközetnek*.

Gablenz, a mint Burkersdorfnál a csata döntő fordulatot vett, épen meggyőződött arról, hogy Prausnitznál, a mely a Josephstadt felé visszavonulás útjában fekszik, nincsenek osztrák csapatok. A negyedik hadtest zászlóaljait, a melyekről azt hitte, hogy ott vannak, nem lehetett seholsem megtalálni. Elhatározta tehát, hogy a csatát, a melyet különben is csak félerővel vivott, nem folytatja tovább. Ámbár a Mondel- és Wimpffen-dandárokkal ellenlökést pró-

bálhatott volna meg, azt czéltalannak találta. Csapatai sem igen voltak arra elég erősek, hogy a június 27-iki veszteség után egy másik porosz hadtesttel megvívjanak. Később úgy hitték, hogy Gablenz nem tett meg mindent, a mi módjában állott; de ő nem akart mindent egyetlen kártyára föltenni. Az osztrák tábornokoknak voltaképen ebben a hadjáratban inkább az volt a legnagyobb hibájuk, hogy mindent a szuronytól, mindent a többször megújított rohamtól vártak. Gablenz jobbnak látta, hogy csapatait mérsékelt veszteség árán a főseregheż vezesse. És három dandárát vissza is vezette. Szándékát meglehetős szerencsével végrehajthatta volna, ha a negyedik dandárt, a Grivicsics ezredes dandárát, nem éri katasztrófa.

Ez a dandár, a mely a tegnapi veszteség után csak mintegy ötezer emberből állott, azt a föladatot kapta, hogy Trautenauból Gablenzzel párhuzamos úton, a halmokon vonuljon át s a poroszokat kapja oldalba. Mintegy feleútban kellett a poroszok előnyomuló menetoszlopára bukkannia. A mig az első porosz gárda-hadosztály, a mely előljárt, Burkersdorf fölött arczczal fordult az imént leirt csatának, a második hadosztály, a melyet Plonski tábornok vezetett, menetoszlopának oldalában egyszerre csak észrevette a Grivicsics dandárát. Ez a találkozás tizenkét óra tájban Rudersdorfnál történt. A porosz vezérek mindazáltal, minthogy maguk előtt ágyúdörgést hallottak, bár oldalról is veszedelem fenyegetett, csapataikkal tovább is előre nyomultak. A mozgó menetoszlopból csak a Ferencz császár gránátosezred két zászlóalját szakitották ki s jobbra küldték, hogy oldalukat a Grivicsics-dandár ellen fedezze. Először Gaudy alezre-

des zászlóalja támadott. A föladat a kis csapatot, a mely egy dandárnak ment neki, lehetetlenségre sarkalta. A zászlóalj vitézül fölkapaszkodott ugyan a hegyszélre, a melybe az országút be van vágva s megrohanta az osztrákokat. De Gaudy elesett s a zászlóaljat, miután Rudersdorfba benyomult, szívós ellenállás után kiverték a faluból. Ezután a Boehn zászlóalj próbálta meg kiragadni a falut az osztrákok kezéből, azonban a heves harczban, a mely egy szép kőkereszt környékén támadt, az osztrákok megvédték állásukat. A csata alatt Grivicsics epedve várta a tudósítást, hogy Gablenz ezalatt Burkersdorfnál mire ment. A tudósítás azonban nem jött. Gablenz elvezette csapatait a csatatérről, Grivicsics azonban, minthogy hegyek fogták körül, a történtekből nem látott, nem hallott semmit. Az osztrák hadparancsnok dandárnokának ugyan parancsot küldött, hogy a csatát hagyja abba s vonuljon vissza Trautenau felé; de a tiszt, a kit a parancs kézbesítésével bizott meg, nem teljesíthette kötelességét, mert Hiller gárdahadosztálya Gablenz és Grivicsics közé furakodott. Miután a főcsata Burkersdorfnál eldőlt, Plonski gárda-hadosztálya háromszoros erővel fogta körül Grivicsics szerencsétlen dandárát, a mely a tikkasztó forróságban órák hossza óta volt harczban. Reggel úgy indultak útnak a csapatok, hogy nem is főztek, fáradtak, éhesek, elcsigázottak voltak, tovább nem állhattak ellen. Először az Ajroldi-ezred bomlott föl; azok az osztályok, a melyek háta mögött támadt az ellenség, tévedésből egymásra lőttek, azután megfutamodtak egyenest az ellenség sorai közé, a fogságba. Hosszabban tartották magukat a Sándor czár ezred szászai és székelyei. Élükön esett el Grivicsics ezredes, miután több lövés súlyosan megsebe-

sitette. Most már fölbomlott minden rend s este és éjjel sok megszalasztott csapatnak kellett megadnia magát. Az ütközetben ezer ember esett el, kétezer fogságba került és csak kétezernek sikerült a menekvés, a kik hadtestükhöz átvágták magukat. A dandár a szó teljes értelmében tönkrement. Ezen a szerencsétlen napon Gablenz hadteste veszített halottakban, sebesültekben és foglyokban százhuszonhárom tisztet és háromezerhatszázkilenczvenhat embert, míg a gárda csak huszonnyolcz tisztet és hatszáznyolczvanöt embert áldozott.

A gárda s az osztrák tizedik hadtest között így végződött ez a csata, a melyet általán a trautenaui második ütközetnek hívnak. A gárda föladatát fényesen oldotta meg, győzelmi sürgönyök mentek Berlinbe, s másnap reggel a fővárosban az utczák sarkain falragaszok hirdették, hogy Gablenzet, a kinek nevét a schleswigi háborúból mindenki ismerte, teljesen legyőzték.

* * *

A poroszoknak ezen az eseményekben gazdag napon, június 28-án, vállalkozásuk legnehezebb része sikerült; cseh földön állottak a szorosok előtt, a melyekből kemény harcz árán juthattak ki. Abból a szorongatott helyzetből, a melyben reggel még voltak, estére kivágták magukat. Sokat elértek czéljaikból, ha még nem is mindent. A porosz tábornokok június 28-án jobban tudták Benedeknél és Krismanicsnál, hogy a tromf az osztrák hadvezérek kezében volt, s nagyon csodálkoztak, szinte ujongtak, a mikor nem játszották ki. A ki úgy merészkedik támadni, a mint a porosz tette, hogy hadseregét a bevonuláskor kétfelé osztotta,

s az egyik hadseregnek a területi viszonyok miatt három oszlopban kellett az ellenség földjére benyomulni, az rendszerint egy válságos pillanatban kiteszi magát az ellenség zsákmányának, a midőn csapatai hosszú menet-oszlopokra vannak tagolva, vagy a mikor folyamon és szoros-utakon kelnek át.

Mind a két porosz vezér, Steinmetz épp úgy, mint a württembergi herczeg teljes tudatában voltak ennek a veszedelemnek és csaták árán vágták keresztül azon magukat. A fővezér, Frigyes Vilmos porosz trónörökös és vezérkara a délelőttet még nagyobb aggodalmak, kinosabb gondok között töltötték. A három hadoszlop közül a két szélső még ötödfél mértföld távolságra voltak egymástól. A trónörökös tehát olyan hadsereget vezetett, a melynek három szárnya nem támogathatta egymást kölcsönösen. A hadoszlopok közül kettő június 28-án fényesen oldotta meg a maga feladatát, a harmadik, a Bonin hadteste, meg sem mozdult. A trónörökös most nem tartotta főhadvezéri kötelességével összeférőnek, hogy, mint egy nappal előbb tette, részleges csatába keveredjék. A távoli szintér mintegy középpontján időzött vezérkari főnökével, melyről csak lelki szemeivel tekinthette át a csatateret, azzal a szándékkal, hogy a nap folyamán arra a helyre menjen, a hol a döntés történik. Egész napon át Kosteletznél egy halmon állott katona-tanácsosával s ott fogadta a beérkező jelentéseket. A tüzérség tartaléka és egy lovasdandár volt vele, hogy ott használhassa föl, a hol a legnagyobb szükség lesz rá. A mint Verdy őrnagy elbeszéli, a döntés előtt aggodalmakkal teljes nehéz órákat élt át a trónörökös. Az első tudósítások, a melyek azt adták hírül, hogy a dolog mind komolyabbra fordul, csak növelték izgatottságát. A gárda

először azt jelentette, hogy a Bonin hadtestével elvesztette az összeköttetést, Gablenz tehát a két porosz hadtest közé ékelte magát. Hol állhat a Bonin hadteste, a melynek segítségére most szükség volna? Épp olyan aggasztó volt a Steinmetz tudósítása is; azt jelentette, hogy túlnyomó ellenséges erővel áll szemben. Ő állott tehát a legnehezebb feladat előtt. Azért küldötte neki a trónörökös segítségül Albrecht herczeg vezetésével a gárda-lovasságot.

Déltájban ágyúdörgést vettek észre. A trónörökös, a mint maga mondta el utóbb, igen kínos helyzetben volt, szeretett volna a csatamezőre menni, de alvezéreinek azt üzente volt, hogy jelentéseiket a már mondott halomra küldjék, s nem akarta, hogy távozása miatt zavarok támadjanak. Egy pillanatig komolyan nyugtalankodott: hirtelen, teljes szélcsendben, porfelhő kezdett kavarogni a csatatér felől, arról a helyről, a hol Steinmetz harczolt s azt kellett tehát hinni, hogy ott porosz csapatok futamodtak meg. A trónörökös magához intette Walker angol ezredest, a ki mint néző végig jelen volt a hadjáratban s így szólott hozzá: „Beszéljünk angolul, hogy ne értsenek meg s ne tudják, hogy aggódom. Önnek több haditapasztalata van, mint nekem. Az a porfelhő menetelő csapatoktól származik-e?“ „Egész kétségtelenül“ — volt a válasz. „Akkor — folytatta a trónörökös — Steinmetzet megverték, s most harczolva Glatz grófságba vonul vissza.“ „Az az én véleményem is“ — volt kénytelen ráhagyni Walker. A trónörökös megőrizte teljes nyugalmát s nemsokára kiderült a porfelhő jelentése is. Attól a helytől, a hol a főhadiszállás táborozott, délre szélvihar támadt, a mely forgószéllé változott s mennydörgés hallatszott belőle; az a vihar tört ki, a mely Benedeket útban

érte volt Josephstadt felé.[1] Vezérkari főnöke épp oly férfiasan viselte magát, mint a trónörökös. A midőn Blumenthal arról értesült, hogy Steinmetz új ellenséges hadtestbe ütközött, kezével nyugodtan végigsimította a haját, tábori sapkáját hátratolta a tarkójára s azt mondta: „Milyen kár, hogy nem vagyunk Steinmetz-czel. Nagyon szeretném látni, hogy bánik el az öreg velük.“ E közben tisztek jöttek-mentek, tudósításokat hozva mind a két csatamezőről, Skalitzból és Burkersdorfból. Az ütközet további folyamán a puskapor-felhő irányából, a mely a csataterek felett gomolygott, meg lehetett állapitani, hogy a poroszok előnyomulnak. A hangulat vidámabb lett. A segédtisztek mind a két csatamezőről a szakadatlan előnyomulás

[1] *Lásd:* a trónörökös fölényes magatartásáról az egész idő alatt Verdy: *Im Hauptquartier der II. Armee 1866.* 98. l.; herczeg Hohenlohe: *Militärische Briefe,* II. k., 141. l.; s ugyanennek a szemtanunak: *Eine Kriegserinnerung an Kaiser Friedrich* a *Preussische Jahrbücher* 1889. évfolyama deczemberi füzetében; végül ugyanott, a novemberi füzetben Delbrück: Gustav Freytag über *Kaiser Friedrich* czimű szép tanulmányát. Igen jellemző az a levél, a melyet Blumenthal 1866 márczius 23-án irt Doering ezredesnek. A többek között a következőket irja: „Sohasem gondoltam lehetőnek, hogy Ausztriával háborúnk legyen, tehát Felső-Lausitzot, Sziléziát, Csehországot és Morvát nem is ismerem. Minthogy pedig a politikában sem vagyok jártas, észrevételeim nem igen lehetnének helyesek s a mit mondani tudnék, nem érne meg egy pipa dohányt. Ezért inkább hallgatok s csak azt mondom, hogy az ellenséget meg kell vernünk, s gyorsan Bécs felé kell nyomulnunk. Irtózom attól, hogy ezzel a dologgal elméletileg sokat foglalkozzam, mert az könnyen önkényes föltevésekre ragadhatna s akkor az ember nem képes elfogulatlanul cselekedni. Abban a pillanatban pedig, a mikor a viszonyokban világosan látunk, sokkal könnyebb a helyes cselekvés.

hirét hozták. Délután három-négy óra között jött az első biztos hír a győzelemről: Steinmetz jelentette, hogy Skalitzot rohammal elfoglalta. Ez a tábornok akkor még azt hitte, hogy két osztrák hadtestet vert meg. Az ellenség vakmerő támadását, harczikedvét, a melylyel a halmokról a dubnói erdőt megrohanta, nem magyarázhatták csak túlnyomó erejéből; a valóság ellenben az, hogy harminczezer porosz harczolt húszezer osztrák ellen.

A trónörökös, miután megbizonyosodott arról, hogy a déli harczmezőn győztek, nyomban a gárdához indult, hogy a csatában részt vegyen. Már Eipelbe ért, a midőn találkozott azzal a követtel, a ki a második győzelem hirét hozta. Megemlitésre méltó, hogy az első hadtest teljes vereségét Trautenaunál csak most tudta meg körülményesen, s csak most értesült arról is, hogy Bonin csapatai az egész napot porosz területen töltötték.[1]

Ez a hír azonban nem csappantotta meg azt az örömet, a melyet a győzelem fakasztott. Az tagadhatatlan, hogy a Csehországba nyomulás terve sok veszedelemmel fenyegette a poroszokat. Moltke, a mint rendelkezései bizonyitják, azt hitte, hogy június hó 28-án elérhetik az Elbét; azonban az osztrákok fölvonulása Olmützből s gyülekezésük Josephstadt táján hátráltatta a poroszok előnyomulását. Június 28-án este vergődhetett ki csak a trónörökös a szorosokból; az Elbétől még egy napi út, s a mint látszott, az ellenség hadserege választotta el. A legnehezebben azonban túl volt; a trónörökösnek most már módjában állott,

[1] Ebből láthatni, hogy a hirszolgálat a poroszoknál is — s nem csupán ez egy esetben — hiányosan működött. Verdy hiteles elbeszélésében ennek számtalan példáját találhatni.

hogy összeköttetést teremtsen három külön oszlopban előnyomuló hadserege között. Erre a műveletre június 29-ét szánta. A szorosoktól az Elbéig fönsík terül el, a melyen az egyesülés megtörténhetett. A porosz hadvezérek óvatos természetével azonban nem fért meg, hogy győzelmüket bármi tekintetben is túlbecsüljék. Addig csupán egyes osztrák hadtestekkel ütköztek meg. Azokat megverték ugyan; de hát nem áll-e a hátuk mögött Benedek a főserreggel? Serge zömével nem foglalhatott-e állást a szorosok előtt s nem szemelhette-e ki azt a helyet a döntő csata szinterének? Egyáltalán nem volt valótlanszinű, hogy épen június 29-én nagy csatát vívjanak. Vitéz férfiak voltak, kik ezekben a harczokban kivivták hazájuknak az elsőséget Európa hatalmasságai között, de arra nem éreztek hajlandóságot, hogy első győzelmüket értékén felül taksálják. Természetesen azt nem tudhatták, hogy megingatták az osztrák fővezér önbizalmát s hogy hadseregét sziven találták. A porosz hadvezetőséget az önhittségtől megőrizte a trónörökös szerény természete és Blumenthal tábornok éles esze.

Egészen más volt a hangulat az osztrák táborban. Ott mély csüggedés vett erőt a lelkeken, mihelyt a véres nap éjszakára fordult. Benedek és Krismanics, a mint eredeti tervük meghiusult, annyira elvesztették rugalmasságukat, hogy a csapás után nem tudtak többé magukhoz térni.

TIZENHATODIK KÖNYV.

Az osztrák hadsereg a dubenetzi hadállásban.

Vilmos király és Moltke az első ütközetek alatt Berlinben időztek. Hogy a nagy vezérkart csak akkor rendelték Csehországba, a midőn a porosz seregek egyesülése már a küszöbön állott, annak a sok halogatás volt az oka. Addig Moltke vizsga szemekkel követte a külön-külön előnyomuló hadoszlopok mozdulatait s minden jelentést sürgöny útján kapott meg dolgozószobájában. I. Napoleon is szerette a hadjárat kezdetekor csapatjainak útját Párisból irányitani, egész addig, a mig közvetlenül a döntő csata előtt összetömörültek; igy járt el 1805. s 1809. évi hadjárataiban. A telegráf korában van reá ok, hogy a mig a hadoszlopok különkülön menetelnek, hogy a főhadvezér ne legyen közöttük. A fővárosból Moltke alvezéreit pontosan értesitette arról, hogy mindenik alvezér mit csináljon csapataival. Neki arról kellett gondoskodni, hogy a csapatok egymáshoz való közeledése, az egyesülés a legalkalmasabb helyen történjék. Működése hasonlitott ahhoz a mérnöki művelethez, a melyben az alagút fúrását a hegy két ellentétes oldalán kezdik meg; a munkáscsapatoknak aztán előre meghatározott pontban kell találkozniok. Természe-

tesen az osztrák hadsereg nem volt tehetetlen anyag, hogy a támadást mind a két oldalán békésen megtűrje. Moltke valószinűnek tartotta, hogy a poroszok egyesülhetnek, mielőtt az osztrák főhaderő Olmützből fölvonulhatna. Az északi Csehországba előtolt gyöngébb hadsereget, úgy hitte, június 29-ig leverheti annyira, hogy a porosz hadak azon a napon Jitschinnél egyesülhessenek. Június 30-án aztán maga is útra szándékozott kelni a királylyal Berlinből. Az osztrákok azonban Olmützből Josephstadtba hamarabb fölvonultak, mint azt tőlük várni lehetett volna a Morvában való hosszas vesztegelés után. Moltke elég korán észrevette ezt is, s azóta Frigyes Károly herczeget szakadatlanul a lehető sietésre nógatta. Frigyes Károly herczeg vezérkarát már június 23-án figyelmeztette arra, hogy a trónörökös hadserege „tekintélyes, tarthatni tőle, az ellenséges haderő nagyobb felével kerül szembe. Akkor csupán az első hadsereg bátor előnyomulása mentheti meg a második hadsereget". „Az osztrákok — mondja továbbá, — gyorsan nyomulnak elő északra, ezért az Isert korábban kell elérnünk nálok. Százezer emberrel Frigyes Károly herczeg alatt, mögötte ötvenezer főnyi tartalékkal, szinte biztosra vehetjük a győzelmet." A hírszolgálat fogyatékossága miatt a helyzet még nehezebbé vált; a königgrätzi csatáig, a mint a porosz vezérkar munkájából látjuk, az osztrák hadsereg mozdulatai felől teljes sötétségben voltak. „A hírszolgálat, minden fáradozásunk mellett is, gyönge lábon áll", írta Moltke Blumenthalnak június 24-én. „Ha igaz, hogy az osztrákok Jungbunzlau körül gyülekeznek, úgy semmi sem áll útjában hadseregünk egyesülésének, ha mind a két hadsereg gyorsan nyomul előre". Az osztrákok

azonban mégsem dolgoztak ennyire a porosz tábornokok kezére; nem oldalvást Jungbunzlau táján gyülekeztek, hanem közvetetlenül a szorosok torkában. Ha tehát utóbb a Moltke lángeszének csodálói a dolgot úgy adják elő, hogy Moltke strategiai csalhatatlansága kezeskedett a győzelemért, nem az igazságot állitják. A mint a franczia hadjárat is bizonyitja, szeretett úgy operálni, hogy az ellenséget több oldalról körülfogja és végül agyonszoritsa. Ezzel a módszerrel 1870-ben egész hadsergeket kerített fogságba. Az akkor divatos elmélet általán ellensége volt azoknak a megkerülő mozdulatoknak, a melyekkel azonban siker esetén hatalmas eredményt lehet elérni. Ha az ellenséget egyetlen, bármennyire túlnyomóan erősebb hadsereg egy oldalról támadja meg, a vereség után nyitva áll előtte az út a visszavonulásra. Másként áll a dolog, ha az az olló két ága közé kerül. Ez esetben hol jobb, hol baloldalába kapnak, s ha idejekorán nem szabadul a kelepczéből, romlását nem kerülheti el. A tét, a melyre a porosz hadvezetőség elszánta magát, nagy volt; de nagy nyereségre is számithatott.

Ez volt az oka annak, hogy Poroszországban aggodalmaskodva lesték ama csaták lefolyását, a melyek az egyesüléshez vezettek. A mig az első győzelmekről a hir megérkezett, úgy látszott, hogy igazuk van Bismarck heves ellenségeinek, a midőn azzal vádolták, hogy az államot örvény szélére juttatta. Drezda, Hannover és Kasszel hamaros meghódítása bizonyára növelte a porosz hatalmi érzetet. A mikor aztán a politizáló sörházakban ama veszélyek kerültek szóba, a melyek velejártak azzal, hogy Csehországba megoszlott hadsereggel nyomultak be, annak a fejtegetése volt vesszőparipája a hivatásos és nem hiva-

tásos kritikának egyaránt. Maga Vilmos király egész a döntő győzelemig nem tudott menekülni attól az aggodalomtól, hogy a sikerek végül vereségre fordulnak. Hangulatát ezekben a napokban egyik bizalmasa, Schneider Lajos, később a következőkben írta le: „Néhány ifjú tiszt leszámításával, teljes bizalommal senki sem ment ennek a háborúnak; a mikor az első győzelmek híre megjött, a döntő csatáig az aggodalom még növekedett, hogy az ellenség hadvezére valami titokzatos, mélyen szántó terv megvalósításával lepi meg a világot.[1]

A hírek szerint, a melyek június 28-án este érkeztek Berlinbe, a trónörökös győzelmesen nyomult elő, de egyúttal szembekerült az osztrák hadsereg nagyobb felével. Így tehát a háborúból a legnagyobb súly az ő két előretolt hadtestének, a gárdának és Steinmetz csapatainak vállára hárult. Ha a trónörökös a szorosok torkában az osztrák főhadseregbe botlik, úgy csak abban az esetben menekülhet, ha Frigyes Károly herczeg odarohan, az osztrák hadsereget oldalba kapja s azt két tűz közé szorítják.

Minden ettől függött tehát. Azonban Frigyes Károly herczeg miért nem nyomul elő serényebben? Június 27-én és 28-án miért nem szánta el magát valami döntő lépésre? A herczeg ezekben a napokban is megtette azt, a mit a parancsok eléje szabtak; de nem érezte hivatásának, hogy Moltke szószerinti parancsánál többet tegyen. A míg a trónörökös az osztrákok főhadseregét merészen megtámadta, addig rokona a gyöngébb Iser-hadsereget

[1] Schneider Lajos: *Aus dem Leben Kaiser Wilhelms* I., 229. lap.

óvatosan, a szabályszerű napi utak megtételével üldözte. Moltke ezért szükségesnek tartotta, hogy a trónörökös seregének kemény munkáján az első hadsereg azzal könnyítsen, hogy gyorsan előnyomul s az osztrák főhadsereget oldalba kapja. Frigyes Károly herczeg, a mint tudjuk, június 26-án este az Iserhez érkezett. A folyamon a legészakibb átkelőhelyet, a turnaui hidat, kardcsapás nélkül elfoglalta; a podoli hídért pedig véres éjjeli csatát vívott. A herczeg tehát a folyamnál álló gátakat vitézül áttörte. Jól végezte a dolgát, de ettől kezdve, a mint látni fogjuk, késedelmeskedett. Június 27-én előcsapatainak pihenő napot adott, csak 28-án indult ismét útnak s a visszavonuló gyönge Iser-hadsereggel Münchengrätznél győzelmesen megütközött, de győzelmét nem igen iparkodott kizsákmányolni. Jitschint tűzték ki neki annak a pontnak, a hol június 29-én a trónörökös hadseregével egyesülnie kellett s az eléje szabott menettervet pontosan megtartva, jún. 29-én korán reggel szintén a czélpontnál állott. Helyzete azonban a gyöngébb hadsereggel szemben gyorsabb cselekvésre sarkalhatta volna. A felső hadvezetésnek kellett tehát gondoskodnia arról, hogy a két hadsereg előnyomulásában a helyes arányt megállapítsa. Gyors egymásban jöttek Moltke intései, először június 28-án, éjfélkor: „A második hadsereg teljes kibontakozását az első hadsereg gyors előnyomulása tetemesen megkönnyítené". Június 29-én kora reggel, félhét órakor, a herczeget túlnyomó erejének érvényesítésére sarkalja, egy órával később ez a határozott, szinte szemrehányásként hangzó parancs érkezett: „Ő felsége elvárja, hogy az első hadsereg gyors előnyomulással támogassa a második hadserget, a mely néhány győzelmes ütközet után is, még igen

szorongatott helyzetben van." Ezek a rövid, világos szavak nagy sietségre sarkaltak. Minthogy az osztrák főhadsereg még nem volt megtörve, hogy győzzenek, kezet kellett fogni az összes porosz csapatoknak. Egyelőre Moltke nem is gondolt arra, hogy a trónörökös meglassitsa előnyomulását. Ha inkább óvatos, mint bátor, úgy azt rendelhették volna el, hogy ne siessen annyira s ne tegye ki magát igen nagy veszedelemnek. Az eszébe sem jutott; a trónörökös június 29-én ám keljen át bátran azon a fönsikon, a mely az Elbétől még elválasztotta. Ha ott az osztrák főhadseregbe ütköznék, védi magát, a hogy lehet. Június 30-án a kapott parancsok szerint Frigyes Károly herczegnek is rá kellett csapni az ellenség balszárnyára, hogy annak a sziléziai hadsereg ellen intézett támadását gyöngitse.

* * *

A június 28-áról 29-ére virradó éjszakát, a mikor Moltke ezeket hánytorgatta, az osztrák főhadiszálláson igen nyugtalanul töltötték. A hadseregre nyomott hangulat nehezkedett. Az addigi önbizalom, a hit a győzelemben, ezek ellenkezőjével cserélődött ki. A poroszok túlnyomó ereje, jobb fegyverük, kiválóbb vezetésük kivált a Skalitznál vivott ütközetben nyilvánult megdöbbentő módon. A megvert csapatok Josephstadttól délre keltek át az Elbén; azok a hadtestek, melyek mellett elhaladtak, értesültek a vereség gyászos körülményeiről, megismerték azokat a következményeket, a melyek a főhadvezér parancsának áthágásából folytak. A főhadiszálláson lassanként pontosabb értesüléseket kaptak a harczban résztvevő összes csapatokról. Éjjel a szolgálatot tevő tiszt vette át az

érkező jelentéseket, melyeket némi időközökben, a mig Krismanics tábornok szendergett, az ő szobájába küldtek. Egymás nyomában érkeztek a kelletlen tudósítások. Gróf Falkenhayn, a kit kiküldtek, hogy Gablenz hadtestével a megszakított összeköttetést helyreállítsa, a Gablenz teljes vereségét jelentette. Reggel megérkezett maga Gablenz megtörten, reményvesztetten; magatartása, ruhája, a mire máskor annyira kényes volt, mutatta elcsüggedését. Ilyen hírek jöttek a hegyek alól. Az Iser-hadseregtől az a tudósítás érkezett, hogy a Frigyes Károly herczeg csapatai elől szakadatlanul csatározva vonul vissza; gróf Clam-Gallas azt jelentette, hogy június 29-én Jitschinhez húzódik. Közben a különböző hadtestek tisztjei megtöltötték Krismanics előszobáját, hogy a következő napra parancsot kapjanak. A helyzet komoly volt, de még nem kétségbeejtő. Még csak három hadtestet, a Gablenz, Ramming s a Leopold főherczeg hadtesteit verték meg, mert hibákat követtek el, értékénél kevesebbre becsülték a porosz trónörökös támadását s minden osztályt külön állítottak szembe az ellenséggel. Benedeknek azonban, a távolálló Iser-hadseregnek két hadtestén kivül, még mindig három egészen ép hadtest, négy lovas-osztály állott a kezeügyében, a melyet hirtelen össze lehetett vonni. A megvert hadtesteket is a tartalékban még lehetett használni; sok zászlóalj belőlük még harczképes volt, mások viszont el voltak tiporva; a Grivicsics- és Fragnern-dandárokból csak roncsok maradtak. A kéznél levő csapatokat június 29-ére és 30-ára össze lehetett gyűjteni, hogy helyreüssék, a mit elmulasztottak. Az osztrák főhadsereg számban még most is jóval nagyobb volt az ellenséges hadseregek bármelyikénél. Természetesen, helyzete nem volt többé

annyira kedvező, mint volt a megelőző napon. Talán kétségbeesett vállalkozás volt, de a menekülésre más út nem kínálkozott, minthogy gyorsan határozzanak s az ellenség valamelyik sergére rávessék magukat. Így vagy úgy, egyszer csak meg kellett tenni, hiába riasztott a gyútűs puska, a porosz taktika, a melyek különben sem voltak legyőzhetetlenek, a mint a Trautenaunál vívott csata megmutatta. Az a háló, a melyet Moltke az osztrák hadsereg körül szőtt, összébb szorult óráról-órára. Egy nappal korábban még könnyen el lehetett volna tépni, most már mind a két porosz sereg közel állott. Az osztrákok a legokosabban tesznek, ha megvívják a döntő csatát, a hogy lehet s annál jobb, minél hamarább.[1]

Benedek és környezete azonban nem volt hangolva az ilyen elhatározásra. A míg a tisztek az előszobában a napiparancsot várták, megjelent a fővezér a maga szűkebb vezérkarával, a mely Vilmos főherczegből, a tüzérség főnökéből, Henikstеinből és Krismanicsból állott. Elvonultak az egyik szobába, a hol Krismanics a helyzetet adta elő.

A tanácskozás eredményét megtudták, a mint Krismanics mappával a kezében kijött, hogy a parancsot lediktálja. A fővezér azzal a fatalisztikus lemondással, a melylyel a hadjáratba elindult, valószinüen most is a Krismanics nézeteit fogadta el. A régi Benedek, az, a ki csapatait villogó szemmel, olyan örömmel vezette a rohamra, nem volt többé sehol; az a kis bizalma is a győzelemben, a mely még

[1] Schlichting fejtegetése (71. l.), hogy június 29-én a trónörököst már nem lehetett megtámadni s tanácsosabb volt Frigyes Károly ellen fordulni, egészen meggyőző.

megvolt, a mikor a fővezérség elfogadására rábeszéltette magát, ezen az éjszakán, a mikor a szomorú tudósításokat kapta, összeomlott. A hátultöltő roppant pusztítást vitt véghez az osztrák ezredek rohanó oszlopaiban; de pusztítóbb volt ennél a hadvezérek ama meggyőződése, a mely nem hitt többé abban, hogy támadással és rohammal valami döntő sikert érhetnének el. Ez okból határozták el magukat arra, hogy nyilt csatamezőn kerülik a harczot, s az ellenséget fedett hadállásban, hegyeken, oltalmat nyujtó erdők mögött várják be. Krismanicsnak mindig ez volt a véleménye s most hivatkozhatott arra, hogy a poroszok különb fegyvere ellen a védekezés a legczélravezetőbb eszköz. Csehország összes hadállásait, a melyek a defenzivára alkalmasak, alaposan ismerte. Már Olmützben az volt a nézete, hogy a hadseregnek Josephstadt környékén védelmi hadállást kell elfoglalnia s abból ütközni meg a poroszszal, mert a leiró mappa, a Krismanics orákuluma, azt állitotta, hogy az a hely kulcsa északkeleti Csehország birtokának. Krismanics a leghevesebben ellenezte, hogy Benedek még valamely lépést tegyen a támadásra s igy Benedek meghatalmazta Krismanicsot, hogy az egész haderőt Josephstadt környékére vonják össze s nemcsak a főhadsereg hadtesteit, de az Iser-hadsereget is odaparancsolta, hogy a porosz trónörökös ellen védelmi csatára készüljenek.

Krismanics tehát ebben az értelemben adott parancsot az egyes hadtestek és lovas-osztályok tisztjeinek. Zavarát diktálás közben sem tudta elpalástolni, egy lovas-osztályról egyáltalán nem rendelkezik, ha egy ifjú vezérkari tiszt nem figyelmezteti tévedésére.

A mi közben Krismanics a hadseregnek Dubenetz

táján, egy az Elbe fölött uralkodó fönsíkon jelölt ki hadállást, visszatért megint dédelgetett strategiai rögeszméjéhez. Már 1866 márciusában, a császárhoz intézett emlékiratában, eléggé kifejtette okoskodását, a mely abban lyukadt ki, hogy védelmi állásból kell megvívni a döntő csatát. Az a hely nagyon csábította őt már csak azért is, mert ott II. József és Lacy 1778-ban, a bajor örökösödési háborúban. Nagy Frigyest meg tudták állítani.[1] A háború kezdetén már delejes erővel vonzotta őt az a hely; most pedig szentül meg volt győződve róla, hogy rajtuk csak az a hadállás segíthet.

Így ejtették el kezükből véglegesen azt a lehetőséget, hogy rácsapjanak valamelyik porosz hadseregre. Erre június 28-a volt a legalkalmasabb nap; de még június 29-én sem veszett el minden s elszántabb hadvezetőség mindenesetre megpróbálta volna. Nagyobb számban az osztrákok voltak, lovasságuk és tüzérségük különb volt mint a poroszoknak. A győzelem kétes volt, valószinűen bármelyik porosz hadsereg elég erős volt arra, hogy az osztrák támadást visszaverje; a halogatással azonban csupán időt vesztegettek. I. Napoleon egészen hasonló helyzetben 1813-ban és 1814-ben harczi dicsőségének csak használt vele, hogy támadó módon vezette e hadjáratokat s a hozzá közelebb álló ellenségre rávetette magát. Legyőzték — s végeredményében az 1866. évi hadjárat is Ausztriára nézve aligha ütött volna ki

[1] Krismanicsról, mint helyzet-stratégáról, lásd: az I. k. 273. sz. következő lapjait; Friedjung: *Benedeks Nachgelassene Papiere* 439., 448, ll. Az 1778. és 1866. évi hadjáratok analog vonásait bővebben kifejti a harmadik kötetben a *függelék* XXII. száma.

másként; de apróbb sikerekkel dicsekedhetett volna. Aztán mire volt jó bátortalanul visszahúzódni, a mikor azzal csak a porosz seregek egyesülését segitették elő?[1]

Nem érdektelen dolog a Krismanics által kiszemelt hadállás bejárása. A ki bejárja annak a fönsíknak meredek oldalait, a melyre az osztrák hadsereget akkor vezették, arról győződik meg, hogy a poroszok, ha ugyan homlokban támadnak, nehezen mászhatják meg az osztrák ágyúk miatt a meredek hegyoldala-

[1] Benedek és Krismanics viszonyáról az északi hadsereg főhadiszállásának majdnem összes tisztjeitől s más kortársaktól szerzett a szerző értesülést, s előadását, a mely az eddigi tudósítások legtöbbjétől lényegesen eltér, azok értesítésére alapította. E közlemények között igen becsesek az akkori vezérkari ezredes, ma altábornagy Neuber értesítései (lásd: a harmadik kötet *függelék*-ében a XX. sz. a.). Érdekes a Du Nord százados czikkelye a *Neue Freie Presse* 1881. évi július 3. és 6. számában. Ezeken kivül rendelkezésemre állottak az akkor vezérkari őrnagy, ma altábornagy, báró Sacken kéziratban levő jegyzetei; e munka utóbbi kiadásaiban akkor lovaskapitány, ma lovassági tábornok, Wersebe följegyzései, a ki Benedeknek parancs-őrtisztje volt. A fölsorolt és más tanuk írott meg szóbeli értesítései egyetértenek abban, hogy Krismanics volt az osztrák hadműveletek lelke. Ezt állítja az *Oesterr. Militär. Zeitschrift* 1867. évi I. kötetében: *Bemerkungen über die Operationen im österreichisch-preussischen Kriege 1866* czímen megjelent tanulmány is, a mely állitólag Nagy táborszernagytól származott, a ki Henikstein előtt a vezérkarnak volt a főnöke. Értekezése főbb helyein Krismanicsot mindenütt *a hadműveletek vezetőjé*-nek mondja. Hogy a Frigyes Károly elleni támadás terve (a terv június 24-én már megvolt) a Benedeké, vagy a Krismanicsé volt-e, nem dönthető el. A lélektani okok mindenesetre a mellett szólanak, hogy az offenziva gondolata Benedektől származott, ámbár, a mint utóbb látni fogjuk, Krismanics is sokáig ragaszkodott hozzá s a tervről határozottan mint a saját tervéről beszélt.

kat. A fönsikot észak-keletről és keletről az Elbe folyja körül; annak az ellenségnek tehát, a mely, mint a porosz trónörökös, ebből az irányból közeledett, miután a szemben fekvő halmokról alászállott, át kellett gázolni az Elbén, aztán az ágyúk golyózápora között kellett a völgyön áthaladni, hogy megtámadhassa azt a két-háromszáz méternyi magas halmot, a melyen az osztrákok állottak. Az Elbe természetesen ott még olyan jámbor folyócska, hogy némely helyeken a gyalogosok is átgázolhatják; de alant nem is akart Krismanics az ellenség útjába gátakat állítani; neki az volt a szándéka, hogy midőn a halmot rohammal fogják megostromolni, akkor veri őket vissza véres fejjel. A halom lankáját majdnem mindenütt, de kivált a meredekebb helyeken erdő boritja; helyenként, de kivált Gradlitz felé, a mely alant a völgyben fekszik, szép, lassanként alászálló lejtőt alkot, a mely alkalmas arra, hogy a gránát s a kartács végigsöpörje. Ha Salney és Kukus között néhány üteget állítanak föl, azon az oldalon lehetetlen a támadás; az osztrákok messzehordó ágyúi innen nemcsak az Elbe-völgyön söpörtek végig, de félmagasságban elérték a szemközt fekvő halmot is, a hol az ellenségnek a támadásra kibontakozni kellett. Abban az esetben pedig, ha a csata balul ütött ki, az osztrákok több alkalmas úton délre, Königgrätzhez vonulhattak vissza. Ezt a hadállást keletről sem lehetett megkerülni, mert az osztrákok jobb szárnya onnan Josephstadtra támaszkodott, a melynek ágyúi uralkodtak az odavezető utakon. Északról, keletről és délről ezen a helyen biztonságban érezhették magukat.

Ennek a helynek tehát csupán egy gyöngébb pontja volt nyugati irányban. Ott jó országút vezetett Jitschin-

ből egyenest Miletinbe, a mely kulcsa volt az osztrák hadállásnak. És éppen nyugaton gyülekezett a viharfelhő, mert arról fenyegetett előnyomulással a Frigyes Károly által vezérelt hadsereg, a melyet Moltke épen akkor döntő lökésre az osztrákok oldalába és hátába irányított. Az a csata tehát, a melyet Krismanics ebben a hadállásban június 29-én vagy 30-án a poroszszal meg akart vívni, a két porosz hadsereg egyesülésének vonalán került döntésre. A két porosz hadvezérnek egymás kezére kellett dolgozni. A trónörökösnek nehéz föladat jutott, az erős állásban levő osztrákokat arczban kellett támadnia; ezért Königinhof körül kellett megszorongatnia, az ágyúk tüzében kellett megpróbálnia a magaslat elfoglalását; míg Frigyes Károly herczeg jóval kedvezőbb körülmények között, nagyobb természeti akadályok nélkül az osztrák hadsereg balszárnyát kellett megtámadnia és megdöntenie. A tervbe vett egyesülésnek tehát a két porosz hadsereg között a csatamezőn kellett volna megtörténni. Az egyesülés színhelye tehát nem Jitschin, hanem attól keleti irányban egy napi járásra Josephstadt, a minek az volt az oka, hogy a trónörököst előnyomulásában föltartották, míg Frigyes Károly a vele szemben álló gyöngébb ellenséget megszalasztotta. Minden arra vallott, hogy ott olyan csata támad, a milyen három nappal később Königgrätznél támadt, csakhogy akkor, az 1866 július 3-án vívott döntő csatában, mert a viszonyok változtak, a két porosz hadsereg megcserélte azt a szerepet, a melyet Josephstadt táján játszott volna: ott Frigyes Károly herczeg támadta az erős állásban levő ellenséget s a trónörökös volt az, a ki az osztrákokat oldalba kapta. Ha Josephstadtnál valóban csatára

kerül a dolog, Moltke módszere szerint ott is széles homlokkal támad s az eredmény ugyanaz volna, a mi Königgrätznél volt; mert az a körülmény, hogy az osztrákok igen szűk helyre szorultak össze, Josephstadtnál elfoglalt állásukban is lehetővé tette a megkerülő támadást. Krismanics igen szolga-módon s igen egyoldalúan engedelmeskedett annak a törvénynek, hogy az erőt kis helyen, szorosan össze kell tartani s ez az *összezsúfolás*, a mely a támadást nagyobb erővel lehetetlenné tette, volt Schlichting szellemes megjegyzése szerint ebben a hadjáratban a *tulajdonképeni hadrontó*. Hogy Moltke módszere minő előnyökkel dicsekedhetett, azt már előbb elmondottuk; a Franciaországgal vivott hadjáratban, hasonló körülmények között, egész hadseregeket ejtett vele fogságba.

Krismanics utasításainak megfelelően, június 29-én az egyes csapatok elfoglalták a számukra kijelölt állásokat. Egész napon eltartott a főhadsereg hat hadtestének és négy lovas-osztályának egymást többszörösen keresztező fölvonulása. Az Elbe mentén álló hegykoszorút három hadtest szállotta meg. Az osztrák haderő e magvát oldalról három lovas-osztály fedezte; egy hadtest adta a tartalékot.[1] Távolabb nyugat felé, Miletin tájára, a hol félős volt, hogy Frigyes Károly herczeg

[1] A központi hadállásban, a trónörökös ellen, nyugatról keletnek néző irányban a hatodik, nyolczadik és végül a második hadtest foglalt állást. Gablenz hadtestét tartaléknak rendelték. A jobb szárnyat az első nehéz lovas- s az első könnyű lovasosztály fedezte ki; a balszárnyat pedig a harmadik könnyű lovasosztály. Ez volt a kapocs a harmadik hadtesttel, a mely távolabb, Miletinnél feküdt. Csak egy hadtest, a negyedik, Festetics alatt, maradt június 29-én túl az Elbén kelet felé.

bekeríti a sereget, biztonság okából előtolták az Ernő főherczeg hadtestét. Minthogy az Iser-hadsereget is visszaparancsolták, a visszavonulás után annak a főherczeg csapataihoz kellett csatlakozni, s ez a hadtest, meg a szászok és Clam-Gallas alkották a főhadsereg balszárnyát azzal a föladattal, hogy Frigyes Károly hadseregével fognak megütközni. A sík ívben elrendezett hadállásnak mintegy a középpontján fekszik Dubenetz falu, a melynek parochiájába június 29-én Benedek áttette három nap óta Josephstadtban táborozó főhadiszállását. Ebben a táborban várta a sarkában járó porosz trónörökös támadását s remélte, hogy erős állásában megtanithatja. A kérdés most már csak az volt, hogy a trónörökös sziveskedik-e az osztrák tábornokot a halmokon, ágyúi védelme alatt megtámadni; vagy pedig tovább csatározik, a míg megérkezik Frigyes Károly herczeg és együt támadhatnak?

Az osztrák hadvezérek tehát a támadás gondolatáról egészen letettek és lemondtak minden kezdeményezésről. Ausztriában pedig aggodalommal várták a Benedek nagy csatáját. Csodálatos dolog! Mindeddig csak egyes hadtesteket tolt előre, maga tétlenkedett. Miben áll akkor az a titkos terv, a melyről annyit beszéltek? Csehország belsejébe akarja az ellenséget csalni, hogy aztán az Óriás-hegység falaihoz szoríthassa?[1] A népet napról-napra azzal biztatták,

[1] Ezekben a napokban a leghiggadtabb bécsi ujság, az *Ostdeutsche Post* is megtévesztette magát az osztrák hadsereg kedvező strategiai állása által s fölhagyott addigi óvatos, sőt pesszimisztikus magatartásával. Június 28-án a következőket irta a bécsi ujságok szokott pathetikus hangján: „Benedek mint valami oroszlán büszkén hever főhadiszállásán Josephstadtban;

hogy az oroszlán csak ugrásra guggolt le, az oroszlán azonban nem ugrott. Az osztrákok azok előtt a szorosok előtt állhattak volna csatát, a melyeket nem védelmeztek kellőképen. Azután a hegyek s az Elbe között álló fönsíkon ütközhettek volna meg; de ezt a fönsíkot is föladták. A június 29-iki tervek szerint az Elbét sem védték komolyan; Benedeknek az volt a szándéka, hogy a folyótól nyugatra fekvő fönsíkon fogad el csatát. Az Elbe balpartján csupán egy hadtestet, a Festetics parancsnoksága alatt álló negyedik hadtestet hagyta hátra; egy hadtest azonban hogy állhatott ellen a trónörökös négy hadtestének?[1] Június 29-én reggeli hét órakor Festetics is azt a parancsot kapta, hogy: „czéltalan harczba ne bocsátkozzék, hanem, ha túlnyomó erő támadná meg, vonuljon vissza Josephstadt felé". Ha a poroszok az elfoglalt magaslatokat megtámadnák, Benedek remélte, hogy a csatamezőn föltalálja magát és visszatér régi tettereje.

* * *

körülte az egész összevont északi hadsereg, a melyből ma csak egy hadtestet, a hatodikat tolta elő a környékre. Mind a két harcz, a melyet ma vivott, csak előjátéka annak a nagy csatának, a melyet holnap a cseh földön nyitnak meg, hogy holnapután Sziléziában, vagy a szász földön folytassák. A szikla gurulni kezd, s reméljük, hogy ellenségünket agyonnyomja". Június 29-én már ismét visszakapta higgadtságát a nevezett ujság; ettől a naptól fogva hasábjain a helyzet igen találó képét olvashatni.

[1] Minthogy a negyedik hadtestnek azt a szerepet szánták, hogy az összevont hadsereget hadállásában fedezze, egy rosszNyelvű kritikus azt a megjegyzést tette, hogy erről azért kellett gondoskodni, hogy „a gonosz poroszok valahogy el ne lophassák" Krismanics tábornoktól a dubenetzi hadállást.

Így történt, hogy Moltke föltevése, a mitől félt, hogy a trónörököst Benedek június 29-én túlnyomó erővel támadhatja meg, nem valósult meg. Hogy az a hat hadtest, a melyeket Benedek Olmützből fölvezetett, mennyire nyomult előre, Berlinben június 29-én estig nem tudták egész pontosan; azt nem hitték, hogy már mindannyian helyükön volnának, de azt alaposan következtethették, hogy nagyobb részük már szemközt áll a trónörökössel s hogy Josephstadt körül sok ágyút s nagyszámú lovasságot gyűjtöttek össze. Azt, hogy már az egész osztrák haderő összegyűlt az Elbe mellé, a porosz főhadiszálláson nem tudták. A poroszok mindazáltal okosan tettek, a midőn arra számítottak, hogy Benedek erőteljes föllépésre szánhatja el magát; ha azonban késedelmeznék, nekik annál jobb; mert a porosz hadsereg időt kap, hogy szorosabban zárkózhassék egymáshoz. A porosz trónörökös ezáltal levegőhöz jutott és jobb szárnyával Arnaun át a cseh földön kereshette a kapcsot a Frigyes Károly herczeg seregével. Ez azonban egyelőre mellékes volt a poroszokra. Ellenkezőleg szakadatlanul nyomultak előre, a két hadsereg egyesülése megtörténhetett akár az ellenség előtt, akár az ellenség sorai között. A poroszok tehát erőteljesen viselték a háborút s a cselekvéstől nem féltek úgy, mint az osztrákok. Június 29-én a trónörökös serege útnak indult, hogy elérje az Elbét; Frigyes Károly herczeg pedig, a Berlinből kapott sürgetésre, hatalmasan űzőbe vette az Iser-sereget. A mint látni fogjuk, ezen a napon behozta azt, a mit addig mulasztott. Moltke Berlinből, íróasztala mellől, a szükség szerint tolta elő, állította meg és sarkalta a hadsereget. A mikor az osztrákok Dubenetz körül a hegyeken táboroztak és a támadást várták, nemcsak az

arczban támadás fenyegette őket, a mit szerettek volna, de tarthattak attól, hogy Frigyes Károly herczeg a sereg balszárnyára csap s ha az Iser-hadsereg nem bír vele, körülkeríti az egész hadsereget. A trónörökös, ámbár lassan nyomult előre, volt az első, a ki ismét szemközt állott az osztrákokkal. Az előbbi napok csatái után, a gárda győzelmének szinhelyén, Prausnitz körül, Steinmetz az elfoglalt Skalitzban táborozott. E két hadtest között a távolság egy kis napi út volt; az Elbénél azonban egyesíteni akarták a két hadtestet; ezért a gárdát az Elbe mellé, Königinhofba, az ötödik hadtestet Gradlitzba rendelték. A mint az egyesülés megtörténik, a két hadtest egymás oldalán fog harczolni; az első hadtest Bonin, a hatodik hadtest Mutius alatt utánuk nyomul. Boninnal egyébként és pedig méltán, nagyon elégületlenek voltak, mert a Trautenaunál szenvedett vereség után csapatait nemcsak a védelmet nyujtó hegyek mögé, hanem valamivel tovább, Sziléziába, Schömbergig vezette vissza. Tehát nagyon távol volt az előnyomuló hadtestektől. A trónörökös ezért, a mint találkozott vele, kemény szavakkal szemrehányást tett neki. A mint Bonin hadtestének kemény kelet-poroszai előtte elvonultak, azt a megjegyzést tette: nem érti, hogy ilyen csapattal miért nem lehetett előretörni. További megjegyzései olyan élesek voltak, hogy Bonin meghökkenve mondta: „Királyi fenség, e szemrehányások után haditörvényszék elé állíttatom magamat“, mire a trónörökös e szavakkal válaszolt: „Adjon hálát érte az Istennek, hogy én nem állíttatom haditörvényszék elé.“ Június 29-én azonban mégis együtt, harczra készen állott a döntő csata megvívására trónörökös körülbelül százhúszezer főnyi hadserege, ha Benedek a halmokról le akart volna

szállni a maga százötvenezer emberével, hogy az Elbén átkelve csatát fogadjon el.

Azon a napon, a melyen az osztrák főhadsereg a poroszok elől bátortalanul az Elbétől nyugatra eső hadállásába húzódott vissza, csak rész-csatákat vívtak. A porosz trónörökös csapatai még az Elbén túl találtak néhány osztrák csapatot; ezek azonban gyöngeségüknél fogva már eleve a vereség zsákmányai voltak. Azon a kora reggelen még két hadtest volt az Elbén túl: a Gablenz csapatai, a melyek a Trautenau-Soornál vívott szerencsétlen ütközet után sietve vonultak vissza az Elbéhez, hogy maguk és a gárda közé védőfalul a folyót állíthassák (a Königinhofnál levő két hidat akarták elérni), aztán a Festetics hadteste, a mely a fővezér parancsából Skalitztól félórányira nyugati irányban, Schweinschädelnél táborozott. Ez a hadtest egy fajtája volt az utóvédnek, a mely ilyen módon az erősebb ellenség támadása elé vetette magát.

Gablenz hadteste korán reggel útrakelt és déltájban Königinhofba érkezett. Gablenz csapataival átkelt a folyón, az lévén a feladata, hogy azokat a halmokra föl a dubenetzi fönsik ama pontjára vezesse, a mely hadtestének hadállásul ki volt jelölve. Minthogy azonban az ellenség sarkában volt, s a völgyben ágyúkkal lövetett rá, Königinhofot védeni kellett, hogy a hadtest elvonulhasson. Gablenz tehát Stoklin ezredes parancsnoksága alatt féldandárral megszállatta Königinhofot, meghagyván neki, hogy a várost tartsa addig, a mig csak lehet. Minthogy déltájban a gárda is útrakelt azzal a parancscsal, hogy Königinhofot szállja meg, elővédje a délután folyamán Stoklin ezredes csapataiba ütközött és a városban meg előtte makacs csata

támadt. Körülbelül ugyanabban az időben Steinmetz is Gradlitz felé vonulva, összeütközött a Festetics parancsnoksága alatt álló negyedik osztrák hadtesttel, a mely az osztrák hadseregnek utóvédjét alkotta s azt Schweinschädelnél állásából kiverte.

Az Elbétől keletre ez volt az utolsó két ütközet. Az osztrákok mind a kettőt visszavonulás közben vívták, az egyiket biztonságukért, a másikat a fegyverbecsületért s mind a kettő a visszavonulók nagy veszteségével járt. E két ütközet után csaknem az egész osztrák hadsereg együtt volt Dubenetznél elfoglalt hadállásában s az Elbe völgyén kémlelődve várta a döntő ütközetet.

Összecsapás Königinhofnál.

A porosz gárdát a tegnapi menetelés és csata nagyon elcsigázta, ezért egész délelőtt pihent a Soornál és Burkersdorfnál ütött táborban. Attól a szempillantástól fogva, a hogy a poroszok átléptek a határon, a hadbiztosság felmondta a szolgálatot, a roppant mennyiségben felhalmozott készletet nem tudta a rohamosan előnyomuló csapatoknak elég gyorsan szállítani, az élelmiszerekben beálló hiányt a katona nagyon megsinylette, a midőn majdnem csupán requirálásból kellett élnie. Déltájban az egész hadtest felkerekedett s megindult Königinhof felé, előttük most is Kessel ezredes járt. A gondozott országút Soor mögött nagy, sűrű erdőbe, a Königreichwaldba tér, a melyből ezen a tájon két óra alatt juthatni ki. Ez volt az az út, a melyen Gablenz megvert hadtestének egy osztálya menekült. Az osztrák vereség nyomait mindenfelé lehetett látni. Valószínűen előbb tábort ütöttek volt azon a helyen, de az üldözéstől féltükben aztán hirtelen

tovább illantak, mert az út mentén sok eldobott fegyver, tarisznya, mindenféle szerszám hevert egész rakással, a mi arra vallott, hogy soraikban a rend merőben felbomlott.[1]

A mint a poroszok az erdőből kiléptek, pompás táj- és tábori kép tárult a szemük elé. Lábaik alatt a szép, széles Elbe-völgy terült el, a melyet falvak és termékeny szántóföldek borítanak; Königinhof városnak a tornyai, a mely város a régi időben cseh királynék birtoka volt, festői módon válottak ki a többi épületek közül. A folyam túlsó partján erdős halmok húzodnak végig, közöttük terült el az a fönsík, a melyre akkor délelőtt az összes osztrák csapatok fölhúzódtak, hogy elkészüljenek a csatára, s a hol mindenfelől szuronyok villogtak. Alig léptek ki a poroszok az erdőből, az osztrák táborban megdördültek az ágyúk. Az adjon istenre nemsokára hasonló fogadj istennel feleltek, mert Kessel ezredes ágyúkat

[1] „Mindenfelé — mondja egy tudósítás — tarisznyák, egészen új kabátok, szijazat, csákók, csizmák, főző-üstök hevernek s ráadásul megfoghatatlanul sok fegyver. A fegyvert százával találtuk az útmelletti árokba dobva, elszórtan, vagy gulába rakva az úton. Mi történhetett itt? — kérdeztük magunkban. Az elvonulóban látottaknál sokkal nagyobb osztályoknak kellett erre vonulni, a melyek, a mint ideértek, valamely zajtól, talán az éj folyamán, megriadtak és szerteszaladtak. Minden a teljes felfordulásra vallott és ettől a naptól kezdve erősen meg voltunk győződve, hogy a háborút gyorsan és fényesen vivjuk meg. Még vereség után sem volt szabad ennek oly csapattal megesnie, a mely velünk méltóképen akart mérkőzni.“ Azonban június 29-én a porosz hadseregben is fordul elő egy futásszerű pánik és pedig a harmadik vértes-ezredben, a mely, a mint a sötét erdőn vonult át, valamely zörejtől, abban a hiszemben, hogy az erdőben osztrák gyalogság rejtőzik, megriadt, megfordult és hanyathomlok rohant vissza.

hozatott elé s nemsokára az Elbe-völgy és Königinhof fölött magas ivben fütyültek a golyók. A távolság azonban akkora volt, hogy az ágyúgolyók semmi kárt sem okoztak. A poroszokat jobban érdekelte az, a mi a völgyben, kivált pedig Königinhofban történt. A városon épp akkor vonultak át Gablenz tegnap megvert hadtestének zászlóaljai, hogy a hidakon át a folyon túlra, a biztos hegyekre vergődjenek. A porosz ágyúk most azt tűzték ki maguknak czélul, hogy az átvonulást megzavarják, az elővéd pedig elrohant Königinhof felé, hogy egy részét legalább az osztrák csapatoknak elvágja a hídtól. De a mint a hegyről le akartak ereszkedni, már akadályba ütköztek. Stoklin ezredesnek, a kit az osztrák utóvéd vezetésével bíztak meg, az volt a parancsa, hogy már a város legszélső házait is megvédje.[1] Ezredének egy része már átkelt az Elbén s csak egy része volt még a városban; néhány századdal tehát a téglaégető-kemenczék környékén állott a poroszok elé. Az északi elővárosban támadt a csata. A poroszok vezére, Kessel ezredes úgy intézkedett, hogy a mig maga az ellenség utóvédjét az elővárosban megtámadja és leköti, többi csapatai széles, egyre szorosabbra zárkózó gyűrűben nyomuljanak minden oldalról a városba s az osztrákokat a visszavonulástól zárják el. A véres összecsapásban, a mely a két ellenség között támadt, az osztrákokat kiverték az elővárosból s azok lassan, minden talpalattnyi helyet

[1] Ezrede, a hatodik számú Coronini-ezred a negyedik (Festetics) hadtesthez s pedig a Fleischhacker-dandárhoz tartozott, a melyet két nappal előbb Prausnitz megszállására rendeltek s mely most a tizedik (Gablenz) hadtesttel vonult a dubenetzi hadállásba.

védve, vonultak át a városon a hidak felé. Ezalatt, az ellenállás következtében a tizedik hadtest zöme időt nyert, hogy a túlsó partra vergődve, a hegyre fölvonuljon. A poroszok három oldalról teljes erővel nyomultak a városba, eljutottak a két felső hídhoz és az osztrákokat keményen szorongatták. Az osztrákoknak az utat az alsó hídhoz nagy veszteség árán kellett kicsikarniok. A minden oldalról előtörő porosz csapatok kisebb osztrák osztályokat puskacsöveik kergették egymásnak s ebben a tolongásban azok egy zászlójukat elveszítették. Nagy erőfeszítés árán törhettek utat maguknak az egyes osztrák századok az alsó hídig, hogy azon át a biztonságot nyujtó magaslatra fölvergődjenek. Vesztettek huszonhárom tisztet és ötszázkilenczvenhét embert, míg a poroszok a győzelmet két tiszt és hatvannyolcz ember élete árán vásárolták. A gárda előhada napi föladatát megoldván, az Elbénél megállapodott.

Ütközet Schweinschädelnél.

Steinmetz is csapatainak délután három óráig pihenőt adott. A Nachodnál és Skalitznál vivott két fáradalmas csata után hosszabb pihenőre is rászolgáltak volna, ha az energikus hadvezetés nem parancsolja, hogy a trónörökös hadserege nyomuljon elő az Elbéig. Igy Steinmetznek még aznap estére Gradlitzba kellett érni.

Útjában táborozott azonban az osztrák negyedik hadtest. Hogy azt ádáz dühvel megtámadja s a Schweinschädel mellett fekvő fönsikról leszorítsa, nem volt szándékában Steinmetznek. Neki fontosabb volt a gyors előnyomulás s hogy kitűzött czélját még aznap elérje. Ezért úgy gondolta, hogy az osztrák

hadtestet északi irányban elkerüli, úgy, hogy az tőle balkézre maradjon el. Hadtestét tehát két hadoszlopra osztotta, a gyöngébb az osztrákokhoz közelebb eső úton haladt, a zöme észak felé, távolabb haladt elő a maga útján. Mischkolesnél, Schweinschädeltől északra kellett a két hadoszlopnak újra egyesülni. Egyébként nem volt ellenére, hogy egy harmadik csatát is vívjon az osztrákkal, mert a mikor azt jelentették neki, hogy most friss csapatokkal áll szemben, nevetve mondta: „Ezeket a ficzkókat akár mindennap megrakom".

Az osztrák hadtest parancsnoka, gróf Festetics altábornagy azt a parancsot kapta, hogy „ne bocsátkozzék meddő csatába, hanem, ha nagyobb erő támadná meg, vonuljon vissza Josephstadt felé."[1] A mikor azt látta, hogy a poroszok erős hadállása alatt vonulnak el, gyalogságát Schweinschädel mögött visszatartotta, ágyúit azonban egy halomra vonatta s a poroszok

[1] Ezt a parancsot Kühne: *Kritische und unkritische Wanderungen* czimű munkájában szigorúan birálja. Egyebek között ezeket mondja: „Ezek olyan általános szólásformák, a melyekből némely körülmények közt nagy baj származhatik, ezért óvatosan kell velök élni s ha csak lehet, kerülni kell". Azonban a porosz hadvezérek is a franczia háború alatt nem egyszer adtak ehhez hasonló parancsot. Már a Saarbrückennél vívott első ütközet alatt Pestel ezredes a következő utasítást kapta: „ha túlnyomó erő támadná meg, vonuljon ki Saarbrückenből s csak a lovasság segítségével tartsa föl az ellenséggel az érintkezést". Pestel, ámbár csak maroknyi csapatot vezetett, bevárta, hogy egy egész franczia hadosztály bontakozzék ki a csatára, hatalmasan közéje lövetett s csak azután húzódott vissza a Saaron. A francziáknak ez volt első állitólagos győzelmük, a melyben Lulu herczeg is résztvett. Kühne, egyébként kitünő munkájában, az osztrák hadvezetést sokszor túlszigorúan itéli meg.

menetelését csinos ágyútűzzel zavarta meg. A porosz balszárny hadoszlopai Wittich vezérőrnagy vezetése alatt állásához annyira közel vonultak el, hogy puskatűzzel is megzavarhatta őket. Hogy elvonulásukat fedezzék, a poroszok is fölállitották ütegeiket s a csata megkezdődött.

A mint a távolabbi porosz hadoszlop parancsnoka, Kirchbach altábornagy észrevette, hogy Wittichet megtámadták s hogy a harmadfélezer lépésnyi távolságban fölállitott ágyúk az ő menetelését is kellemetlenné teszik, a Steinmetz világosan kifejezett akarata ellenére elhatározta, hogy az oldalában álló osztrákok ellen támadást intéz és neki alkalmatlan hadállásukból kiűzi őket, s csak ha végzett ezzel a munkával, akart tovább vonulni. Akkor aztán a hadtest többi része is háboritatlanul követheti őt. Hogy messze északra elkerüljön, a mi lehetséges volt, nem tartotta sem tisztességes, sem taktikai szempontból egészen helyes dolognak; ezért a Tiedemann vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló tizenkilenczedik dandárnak parancsot adott a támadásra. A hatodik s a negyvenhatodik porosz ezredek csatára készültek. A negyvenhatodik ezred nekiindult az osztrákok tüzérségének, a hatodik ezred pedig Schweinschädel falunak, hogy azt az osztrákok kezéből kiragadja.

Festeticsnek tulajdonképen a fővezér parancsa értelmében most abban kellett volna hagyni a csatát és vissza kellett volna vonulni; mert attól tarthatott, hogy a tüzérségi harcz közeli harczczá változik. Az osztrák tábornokok azonban ebben a háborúban szerettek a maguk szakállukra hadakozni; úgy gondolta, hogy csapatai bátorságukat vesztik, ha csata nélkül visszavonul. Megütközött tehát.

Azalatt a hatodik porosz ezred fárasztó támadásban az osztrák ágyúk tüze alatt nyomult elő a falu felé. Perzselő hőségben, hepe-hupás területen s magas repczeföldeken kellett áttörniök. Sokan a kimerültségtől ájultan roskadtak össze. De minden akadály mellett is elvergődtek a poroszok a falu előtt álló téres helyre, a mely lábaik alatt feküdt. Ott a József főherczeg nevét viselő harminczhetedik osztrák gyalogezred első zászlóalja rohanta meg őket egész váratlanul s akarta őket visszaszoritani; de irtózatos gyorstüzelésük miatt szándékával fölhagyott. Ugyanakkor más porosz csapatok hatalmas rohammal törtek a faluba, rettenthetetlen bátorsággal vetve át magukat a falakon s a sövényeken, a házakat lerombolták, a harminczhetedik osztrák ezred második zászlóalját, a mely vitézül védte magát, nagyobb erejükkel a faluból kiverték és most nekiestek a falu felé visszavonuló első zászlóaljnak oldalvást és hátulról olyan iszonyatos tüzeléssel, hogy csaknem teljesen szétmorzsolták. A falu mögött aztán megállottak, mert a vezérek nem akarták az üldözést tovább folytatni, minthogy a hadtestet már így is levegőhöz juttatták. A mikor aztán az előnyomuló poroszok eljutottak az osztrák ágyúkig s azok előlük visszavonultak, Kirchbach altábornagy elérte a czélját. Festetics pedig, minthogy nem szándékozott egész hadtestével résztvenni a csatában, miután a fővezér parancsát már különben is megszegte, többi csapatait teljes rendben vonta vissza a Josephstadt felé vezető országúton. Átkelt az Elbén, hadtestével a dubenetzi fönsíkon eljutott arra a helyre, a melynek megvédésével őt bizták meg. Vesztett azonban harminczkilencz tisztet és ezernégyszáztizenegy embert, míg a poroszok csak

tizenöt tisztet és háromszázhetvenkilencz embert veszítettek.

Steinmetz, a kinek az osztrákok többé nem alkalmatlankodtak, csapataival lassanként kivonult az elfoglalt faluból s útját az Elbe felé tovább folytatta, a hová esti hat óra tájban, parancsa szerint, megérkezett.

A míg Königinhofnál és Schweinschädelnél az ütközetek folytak, azoknak leple alatt az egész osztrák főhaderő fölvonult, a mint Krismanics vélte, a dubenetzi mentő hadállásba. Annak az áldozatnak, a melyet Schweinschädelnél hoztak, mindenesetre megvolt az az eredménye, hogy időt nyertek ama zavarok elsimitására, a melyek együtt jártak a fölvonulással. A hadtestek szünetlen ide-oda tologatása szűk helyen, kevés, egymást gyakran keresztező utakon, sűrű elakadással járt. A délelőtt folyamán még némely csapatok az Iser felé voltak útban, a mire azelőtt egy nappal kaptak parancsot. Előnyomulásukban megállította az ellenkező parancs; meg kellett fordulniok, hogy más irányban haladjanak; az ágyúk s a podgyászkocsik megtorlódtak. Végre sok zavar után följutottak az Elbe mellett álló fönsík peremére. A különböző osztályok elhelyezkedtek állásaikban. Jól voltak elhelyezve; de igen hosszan elnyúló vonalon. A hadsereg magva, a mely három hadtestből állott, egy mértföldnyi területet foglalt el a hegyen, egészen szemben a Königinhof és Gradlitz között elterülő térséggel, a hová a gárda és Steinmetz akkor este táborba szálltak.

A mint Benedek főhadiszállását áttette Dubenetzbe, nyomban hozzálátott, hogy megszemlélje a hadsereg vonalát, hogy képet alkothasson magának a csatáról, a melyet ott meg akart vívni. Úgy találta, hogy

a hadállás túlnagy kiterjedésű. A czentrum három hadtestét közelebb vonta egymáshoz s az egész hadsereget kissé keletnek tolta, olyanformán, hogy most a hadsereg homloka csak fél mértföldnyi hosszú volt. Az új elhelyezés után a hadsereg egészen Gradlitzczal állott szemben. Természetes, hogy a főhadsereg s az Ernő főherczeg hadteste között ezáltal nagyobb rés támadt, s az Elbe egyik, Königinhofnál eső átjárójától is jobbára elvonták a csapatokat. A puszta defenzivának épp az a hibája, hogy törvényét az ellenség szabja meg s a mikor azon fáradoznak, hogy egy rést betömjenek, könnyen új rést nyithatnak meg. A tizezernyi tömegek ez újabb ide-oda tologatása újabb rendetlenséget támasztott. Ez a szerencsétlen állapot még mindig tartott, a mikor a délután folyamán a hadállás leggyöngébb pontján, Königinhofnál, a porosz gárda előbukkant. A hegyről ágyúzni kezdtek az ellenségre, az meg ostromolta a várost és a hidakon át készült a hegy megrohanására. Éppen ott, Königinhofon át, megy az országút Miletin felé, tehát abba az irányba, a honnan Frigyes Károly herczeget várhatták; ezt az utat el kellett állani a poroszok elől. Ettől a réstől jobbra Ramming állott a hatodik, balra Ernő főherczeg a harmadik hadtesttel. A mint észrevették a Königinhofban kifejlő ütközetet, mind a ketten elősiettek s nehány dandárral elzárták az utat. Ez a különben szükséges óvatosság, minthogy szűk helyen különböző hadtestek dandárai torlódtak össze s minthogy nehányszor hamis riadóval is zaklatták a csapatokat, roppant zavart támasztott. A gárda várt támadása a königinhofi országút ellen; az a riasztó, de szerencsére hamisnak bizonyult hir, hogy Festetics hadtestét Schweinschädelnél körül-

fogták és elvágták; a lovasság kirendelése, hogy — ha lehető — segítsen ezen a bajon; a főhadiszállás egymással homlokegyenest ellenkező rendelkezései; a segédtisztek jelentései, hogy a hadtesteket, a melyekhez parancscsal küldettek, a megjelölt irányban nem találják; mindezek együttesen olyan zavart szültek, hogy június 29-én este, tehát a mikor másnapra döntő csatát vártak, a főhadiszállás merőben tájékozatlan volt arról, hogy némely dandárok és hadtestek hol táboroznak, merre járnak. Ezen a szerencsétlen napon ismét tapasztalhatták, hogy a főhadiszállás parancsait megfoghatatlanul lassan és hanyagul kézbesítik.[1] Este akkora volt a zavar, a mekkora szokott lenni, ha hasonlatunk nem túl-frivol, a rosszul rendezett négyesek végén. A főhadiszállás segédtiszteket küldött ki, hogy az elveszettnek jelentett dandárokat fölkeressék. Esti öt és hat óra között hadiparancsban jelölték ki ismét az éjjeli szállásokat. Ez már a harmadik rendelkezés volt azon a napon. Az osztrák hadvezérek vezértudománya teljesen csütörtököt mondott; magukra vállalt kötelességeikkel szemben tanácstalanul állottak.

Krismanics az utóbbi napokban abból a gondolat-

[1] Erre vonatkozó jelentéseket és parancsokat fölös számmal közölt az osztrák vezérkar munkája (*Oesterreichs Kämpfe*, III., 193. és 215. l.) Néhány adatot találhatni a *bécsi hadilevéltár* aktái között is. Ezeket a fontos eseményeket a háborúról szóló eddigi munkák nagyon elhanyagolták. Szabatosabban csak a *Die österreichische Nordarmee* (Potsdam, 1876) című munka tárgyalja 65—78. lapjain. A legfontosabb tudnivalókat arról az ellentétről, hogy az osztrákok szűk helyen szorongtak, míg a poroszok minden használható utat fölhasználtak arra, hogy széles homlokkal manövrirozzanak, szóval a Moltke módszerének előnyeiről lásd: Schlichtinget könyve 79. lapján.

ból indult ki, hogy a hadsereget a lehetőségig szorosan együtt s csatára készen tartja. Valóban majdnem az összes hadtestek együtt voltak s így elkerülték az 1859-ben elkövetett végzetes hibát; a hadvezérnek a döntő pillanatban nagy tömegek állottak kezeügyében. Az intézkedés magában helyes volt, de az együvé halmozott tömegekkel élni is kell tudni az alkalmas pillanatban. Ők csak járatták ide-oda Josephstadt körül napokon át a csapatokat s noha határozott czélja volt a csapatok ide-oda tologatásának, a parancsok végrehajtása nem történt sem gyorsan, sem energikusan. A csapatokat nagyon elcsüggesztette, hogy czéltalan ide-oda járkálással meritik ki erejüket. Okkal tarthatták visszás állapotnak, hogy bár napok óta hol előre, hol hátra tolták őket, mindig ugyanarra a helyre kerültek vissza. Most útnak indították őket Frigyes Károly herczeg ellen, majd a trónörökös ellen visszaparancsolták; végül pedig a dubenetzi hadállásban a fönsik egyik széléről a másik szélére dobálják őket. Ráadásul az osztrák főhadiszálláson rémségesen titkolóztak. Pedig helyesebb dolog, ha a tábornokok s a főtisztek világosan látják a fővezér szándékait, ha a kapott parancsokat saját elhatározásaikkal kiegészithetik. Talán éppen azért történt, mert a tábornokok önérzetét megsértették, hogy a hadvezetőség rendeletein könnyű szerrel tették túl magukat. Talán egyetlen háborúban sem engedetlenkedtek annyiszor az alvezérek a fővezérnek, mint ebben.

Krismanicsnak a rendszeréhez tartozott az is, hogy a hadsereget nem osztotta föl egyes nagyobb hadakra. A poroszok hadseregében három vezénylő parancsnok volt: a trónörökös, Frigyes Károly herczeg és Herwarth tábornok. Később is, a midőn az egész

hadsereg együtt operált már, megtartották ezt a beosztást. Ehhez a három tábornokhoz, később csak a két herczeghez, intézte Moltke parancsait, a kiket beavatott minden tervébe s a kiknek belátására a tervek megvalósítását rábízta. Krismanics ellenben minden csapatnak a főhadiszállásból vélte megszabhatni az útirányt s a czélt, a tábornokok az ő akaratának csak vak eszközei voltak. Június 29-én azonban már nem bírt föladatával, a bonyodalmas szervezetet nem tudta vezetni. Erre az izgalmas napra következő éjszakán aztán kisült, hogy mennyire megromlott az osztrák hadsereg szelleme. Apró félreértésből — két czirkáló csapat az éjjeli sötétségben egymásra talált tüzelni — borzalmas pánik tört ki; a katonák rémülten ugráltak föl fekvőhelyükről, azt hivén, hogy az ellenség támad, a szomszédos dandárok egymásra lőttek, az ezredek fegyverhez kaptak s e kínos jelenetek izgalmai után a fölzavart csapatok dobogó szívvel tértek ismét nyugalomra. A hidegvérű, hadi dolgokban jártas Benedek, a míg parancsőrtisztjei helyreállították a rendet, helyesen ítélve meg a zavarok szülőkát, ki sem mozdult az ágyából.[1]

* * *

[1] A porosz táborban is, a mely az osztrák ágyúk alatt feküdt, azon az éjszakán a hatodik hadtestben, a mely azt hitte, hogy elülről és hátulról megtámadták, pánik tört ki. (Lásd: Frankenberg Fred gróf: *Kriegstagebücher*, 41. l.) Minthogy azt a hegyet, a melyen az osztrákok mintegy a poroszok feje fölött táboroztak, csak az Elbe választotta el a porosz tábortól, a poroszok szállásaiban éjjeli támadástól tartottak. Steinmetz vezérkari főnöke, Wittich ezredes, aggodalmaskodást vett észre egy második Hofkirch miatt, a melyet nem tudott eloszlatni. *Lettow*: II. 381.

Június 30-án a hajnali szürkület elkergette azokat a rémeket, a melyek az osztrák táborban keresztülkasul röpdöstek. A hadvezetőkben erős volt a meggyőződés, hogy azon a napon csatára kerül a dolog. Semmit sem kívánhattak forróbban annál, hogy a porosz trónörökös szánja el magát az Elbén való átkelésre, aztán koczkáztassa meg Dubenetz ellen a veszedelmes támadást. Az osztrákok az ilyen rohamot a hegyen álló ellenség ellen nem egyszer próbálták meg. A reggel azonban az osztrák fővezért egy igen aggasztó ujsággal lepte meg. A szász trónörökös jelentette, hogy június 29-én szerencsétlen csatát vivott Frigyes Károly herczeg seregével, hogy Jitschin táján az osztrákok s a szászok igen érzékeny vereséget szenvedtek s hogy Clam-Gallas hadteste majdnem egészen fölbomlott. A diadalmas porosz hadsereg most sarkában volt az osztrákoknak, csupán egy, legfölebb két nap kellett arra, hogy az osztrák főhadsereget élet-halálharczra kényszeritse. Akkor az osztrák fősereg a dubenetzi hadállásban két tűz közé szorul. Az osztrák most csupán egy módon menekülhetett, ha a két ellenség közül valamelyikre ráveti magát, mielőtt a másik oldalba kaphatná. Természetesen a győzelem reménye napról-napra halványult, június 30-án pedig már alig pislogott. Hogy a trónörökös támadni fog, az a remény sem valósult, mert az Elbénél megállott. Alkalmas időben, június 27-én, 28-án és 29-én a trónörökös hadserege az egyik osztrák hadtestet a másik után verte meg s karddal nyitott magának utat; most pedig, ismét kellő időben, várakozó állásban, látszatra tétlenül tartotta seregét táborban. A szoros-utakat megnyitotta, hadtesteinek egyesülését kierőszakolta. Az fölösleges volt, hogy nekimenjen az ágyúkkal meg-

rakott dubenetzi hegynek, a mikor más úton éppen olyan gyorsan, véráldozat nélkül czélhoz juthatott.

Hogy a porosz hadsereg így operált, hogy a trónörökös most a Frigyes Károly haderejének megérkezésére várt, nem pusztán a hadiszerencse dolga volt, hanem a Moltke jól megfontolt szándéka is, a mint azt azokban a napokban kiadott parancsai bizonyítják. Blumenthal ebben az esetben nem értett egészen egyet Moltkéval; ő, a mint később megvallotta, megtámadni szerette volna az osztrákokat s remélte, hogy a hegyről leszórhatja őket. Százhúsz-százharminczezer emberrel jól megfontolt támadás által, úgy hitte, számíthat a győzelemre.[1] Szakadatlanul folyt közte és Moltke között a táviratváltás s Moltkénak az volt a véleménye, hogy a trónörökös hadserege a kicsikart előnyomulás által megoldotta a maga föladatát. A Moltke sürgönyei szerint most az első hadseregen volt az előnyomulás sora s a második hadsereg ott, a hol áll, jobb állásban van, mintha a Frigyes Károly hadserege felé előnyomulna. Moltke különben akkor még nem tudta, hogy az osztrákok a dubenetzi hegyre túlnyomó haderőt vontak össze; úgy sejtette, hogy főhaderejük

[1] Így nyilatkozott Blumenthal a szerzővel folytatott beszélgetésében. Lásd III. kötet, *függelék*, XIV. szám. *V. ö.* Moltke: *Militärische Korrespondenz*, 1866. 145. szám alatt a Blumenthalhoz írt levéllel. „Mindenesetre az első hadseregnek kell előnyomulni, a mit ma kétszer rendeltem el. Ha az osztrák főhaderő az Elbe mögött, Josephstadt és Pardubitz között gyűlt össze: a második hadsereg ott, a hol most van, jobb helyen áll, mintha Jitschinnél volna. A helyzetet azonban nem látom elég világosan. Meglehet ön ott néhány napig? Az ötödik hadtestet támogathatja-e kellőképen? Hol áll az első hadtest?“ Ezt a táviratot június 29-én esti nyolcz óra huszonnégy perczkor küldték el.

távolabb délre, Josephstadt és Pardubitz között fekszik. Ez a gondolatmenet végül Blumenthalt is meggyőzte s június 29-én a trónörökös ebben az értelemben rendelkezett három napra és a föltevéseket a következmények majdnem egytől-egyig igazolták. A hadiparancs úgy hangzik, mintha a trónörökös és vezérkari főnöke a sas szemeivel tartottak volna szemlét a hegyek és folyamok fölött. „A győzelmes ütközetek s az utóbbi napok nagy erőfeszítései után azt kívánom, hogy a csapatok holnap, a mennyire csak lehet, pihenjenek. Nem szükséges tehát, hogy a hadtest az Elbén átvezető hidakat már holnap elfoglalja, hogy az elővéd az Elbén túl foglaljon állást, ha az ütközet nélkül nem történhetnék meg. Úgy akarom, hogy az átkelés megszerzéséért ne vivassék csata, minthogy az első hadsereg előnyomulása Turnau felől, a mi már bizonyos dolog, az átjárást úgy is megnyitja.“ Tehát csak két nappal utóbb, július 1-én folytassák az előnyomulást, hogy egyesüljenek Frigyes Károly herczeg seregével.

A gondolat világos, az okok, a melyek rávezettek, kézzelfoghatóak. Tehát egyelőre mind a két hadsereg az Elbe mellett tétlenül állott egymással szemben. A közelebb fekvő porosz csapatok alulról láthatták az osztrák ágyúkat és nem készülődtek, hogy nekimenjenek. A gárda nagyobb részét valamivel hátrább vonták, hogy ne essék az ellenséges ágyúk lőtávolába. Csak az öreg Steinmetz nyakaskodott. Elővonatott néhány ágyút s reggeli négy órakor könyörtelenül fölrázta álmából az osztrákokat. Heves ágyúzás támadt a Steinmetz s a második osztrák hadtest ütegei között, a mely Steinmetz hadtestével szemben, a salney-i hegyen táborozott. Az osztrák táborban azt hitték, hogy kez-

dődik a táncz, hogy az ágyúzás a csatát nyitja meg. Az osztrák hadtestek, a melyek igen nyughatatlan, zavaros éjszakát töltöttek, fölriadtak a reggeli szendergésből, csatarendbe állottak s úgy várták az ellenség támadását. A poroszok azonban nem kedveskedtek csatával, hanem miután egy ideig majdnem minden eredmény nélkül erre-arra lövöldöztek, Steinmetz kapta magát, a játékot abbanhagyta s az osztrákok is visszatérhettek táborukba. Délután megismételték a tévedések vígjátékát. Délután a poroszok azt a dandárt, a mely az előőrs szolgálatát végezte, fölváltották, ezt a mozgást az osztrákok a támadásra való készülődésnek képzelték. Az osztrák táborban ismét riadót vertek, az ezredek ismét fölvonultak s az ágyúk ismét megkezdték zajos, de haszontalan munkájukat. Hat óra tájban mind a két részről ismét megszüntették a tüzet, miután mind a két fél sok puskaport elpuffogtatott, a mely mind a két részről csak mintegy húsz embernek oltotta ki az életét. Az osztrákok a hegyen hiában álltak, hiában vártak. Azokat a becses napokat, a míg a két porosz hadsereg külön-külön operált, semmittevéssel fecsérelték el. A Nagy Frigyes háborúiból híres hadállás, a melyet elfoglaltak, értéktelen volt a Moltke strategiai számításával szemben. Erről Benedek és Krismanics is június 30-án este kétségbeejtő világossággal győződhettek meg.

A döntés a Frigyes Károly herczeg seregén állott, az események elbeszélésében most az ő táborába kell térnünk.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

Frigyes Károly herczeg hadjárata. Münchengrätz és Jitschin.

Frigyes Károly herczeget Moltke után kora leghiresebb tábornokának tartották. Tehetsége nem volt a természet adománya, nem dicsekedhetett lángészszel; inkább a tapasztalatok s az önképzés által táplált gondos nevelésnek volt a produktuma. Alapjában igen egészséges természet volt, nem nagyobb az átlagosan derék férfinál; de a nagy idő, a melyben szerepelt, őt is megnövelte. Akaratossága nem volt könnyen megzabolázható; de a porosz disciplina hatalmának ő is megadta magát. Azonban nem ritkán rugódozott ellene s minthogy igen önérzetes volt, nem könnyen hódolt meg a Moltke szellemi fölényének és lángeszének. Bizalmas körben, kivált ha rosszkedvű volt, szeretett a hadviselés módjában gáncsoskodni. Okossága és kötelességtudása azonban nem engedték meg, hogy egyebet tegyen, mint a mit parancsoltak. A néphagyományokban mint szertelen bátorságú férfi él; a Metznél vivott csata után a vakmerő támadót, egy második Zietent, vagy Seydlitzot láttak benne. Az egyáltalán nem volt, hanem inkább higgadt, óvatos, erős akaratú természet. Az 1866. évi hadjárat folyamán, hogy szabatosabban fejezzük ki magunkat, annak

első felében, aggodalmasan fontolgató tábornoknak mutatta magát, a ki, hogy Clausewitz mondását idézzük, csak sarlóval és nem kaszával aratta a győzelmet. Az elhatározásban megfontoló, a cselekvésben azonban erőteljes és következetes volt; mert a legelső katona-erénynek az erős akaratot vallotta. 1860-ban *Kampfesart der Franzosen* czimen emlékiratot adott ki, a mely, Delbrück jellemzése szerint, a katona-irodalomban roppant olvasottságra vallott, de „a melyben arra, a mi a tudóst teszi, a szigorú elrendezésre, genetikus fejlesztésre, rendszerre éppen semmi hajlamot sem árult el". Vannak benne pompás helyek, a melyek rávallanak Mars-la-Tour hősére. „Mindenekfölött — mondja egyebek között — erősen kell valamit akarni s törekednünk kell arra, hogy akaratunkat mindnyájan, vagy csaknem mindnyájan elfogadják, a kik parancsunk alatt állanak. A ki így tud akarni, annak sikerül minden; mert az akarat fél cselekvés; az eszközök megválasztásában csak azok tétováznak, azok aggodalmaskodnak, akik nem tudnak erősen akarni. Mielőtt az ember elhatározza magát, tömérdek akadályt lát maga előtt; a mikor aztán a cselekvéshez fog, azt látja, hogy olyan események jőnek segítségére, a melyekről nem is álmodott volna." „Mit jelent egy csata elvesztése? Talán nem azt, hogy az egyik hadsereg a másikat úgy megsemmisíti, mint a párbajban az egyik ellenfél a másikat, a melyben az egyik fél a porondon marad? Nem jelentheti a nagy veszteséget sem, hisz a csatában az ellenfelek körülbelül egyformán veszítenek. A vesztett csata bizony sokszor csak az, melyet elveszítettnek tartunk; míg az erőslelkű hadvezér másnap erősebb lelkű serege élén a helyett, hogy visszavonulna s magát legyőzöttnek vallaná,

diadallövést rendelne el, a históriát pedig arra kényszeritené, hogy őt ismerje el győztesnek.“ Ez alapelvei szerint cselekedett Mars-la-Tournál, a hol alig hetvenezer emberrel a Bazaine százhúszezer főnyi seregének elvonulását megakadályozta. „Megnyertem a csatát — mondotta később — mert győzni akartam.“ Tényleg senki sem vehette volna tőle rossz néven, ha a nagyobb erő nyomása alatt a francziáknak utat nyit Páris felé; ő azonban föláldozott mindent, hogy alkonyatig tarthassa magát és ezzel a rajnai franczia hadsereg sorsát eldöntötte.

1866-ban jóval könnyebb feladattal kellett megbirkóznia. Több mint kétszeres erővel eshetett neki a körülbelül hatvanezer osztráknak és szásznak (huszonháromezer szász, Clam-Gallas harminczháromezer főnyi hadteste és Edelsheim négyezerhatszáz főnyi lovas-osztálya), hogy azokat hirtelen megvervén, a porosz trónörökössel Jitschinen át kezet foghasson. A szövetségeseknek, a kiket Albert szász trónörökös vezetett, ellenben is igen nehéz volt a helyzetük. A legnagyobb baj nem az volt, hogy száznegyvenegyezer porosz ellen kellett helyt állniok. Teljesen a Benedek rendelkezése alatt állottak s az ő akarata szerint kellett cselekedniök. Szorosan ahhoz kellett igazodniok, hogy az osztrákok főhadserege elég közel áll-e már, hogy velük kezet foghasson? Vagy késedelmezik s azt várja, hogy ők visszavonuljanak? Az első esetben valahol derekas ellenállásra kellett magukat elszánniok, a mig a fősereg meg nem érkezik, hogy a csatát tömegével döntse el. Minél távolabb vonult vissza az Iser-hadsereg, annál nagyobb területet kellett visszahódítani. Másként állott a dolog, ha Benedek nem tudott, vagy nem akart gyorsan elő-

nyomulni. Akkor az osztrákoknak s a szászoknak azon kellett iparkodniok, hogy a lehetőségig veszteség nélkül vonulhassanak vissza s hogy a poroszok előnyomulását demonstrácziók által tartóztassák föl. A szász trónörökösnek s Clam-Gallasnak tehát a legfontosabb az volt, hogy tudják: mit várnak tőlük a főhadiszálláson. Ott azonban aggasztó módon ingadoztak s az osztrák hadvezetésnek ez volt a legnagyobb hibája. Most égtek a vágytól, hogy az Iser mentén megütközzenek, majd ismét a porosz trónörökös hadserege ellen vonták össze a csapatokat, a nélkül, hogy tettek volna valamit. Egymagában még ez a baj sem lett volna annyira veszedelmes; de az a példátlan hanyagság bosszúlta meg magát, a melylyel a főhadiszállás parancsait kézbesítették. Az osztrákok a saját országukban viseltek háborút; Benedek és a szász trónörökös között, a kire az Iser-hadsereget bízták, szakadatlan lehetett volna a távirati úton való érintkezés, a melylyel elrendelhették volna, hogy megálljon-e az ellenség előtt, vagy visszavonuljon? Ha az osztrák hadvezetőség még úgy tétovázott is Josephstadtban, azért módjában állott, hogy mindenről, a mit tenni akar, alvezéreit gyorsan értesítse. A parancsok azonban, a mire már pár példát hoztunk is föl, kellő időben szinte sohasem jutottak a szász trónörökös kezébe.

Benedeknek a szász trónörökös és Clam-Gallas gróf igen különböző képességű tábornokai voltak. Albertnek, a későbbi szász királynak, utóbb a század két legnagyobb győzelméből, a Gravelottenál és Sedánnál vívott csatákból dicséretes rész jutott; az első csatát ő döntötte el azzal, hogy a franczia hadsereget jobb szárnyán rohanta meg. Ezt a lépését ugyan a Moltke

keze irányította, de a parancsot okosabban és bátrabban végrehajtani már nem lehetett.

Clam-Gallas gróf, lovassági tábornok, Ausztria egyik leggazdagabb gavallérja volt, s minthogy a Dietrichstein herczegi család egyik dús leány-sarjával lépett házasságra, Ausztria legelső családaival került rokonsági és sógorsági viszonyba. Radetzky zászlai alatt vitéz és bőkezű tisztnek mutatta magát; elég gazdag volt arra, hogy egy parádés alkalomra egész lovas-ezredét új köntösbe öltöztesse. Mint tábornok nem tétovázott, a midőn 1848 márcziusában csapatait Milánóban a torlaszok ellen kellett vezetni s az elsők között volt, a kik a kőfalakat megmászták. Nagyobb feladatok megoldására azonban nem termett; 1849-ben az erdélyi hadjáratban épp úgy nem vált be, mint az 1859. évi háborúban. Magentánál és Solferinónál egyaránt az ő hadteste hagyta el először a csatamezőt s a mint már előbb elbeszéltük, az ő leverő tudósítása Gyulayhoz volt az oka, a miért Gyulay lemondott arról, hogy másnap ismét megkisértse az osztrák fegyverek szerencséjét. Típusa volt annak a középszerűségnek, a mely a döntő pillanatokban mindig föl szokta mondani a szolgálatot. Minthogy azonban az osztrák uralkodó családok közé tartozott, balsikerei nem gátolták meg, hogy utóbb is a legnagyobb felelősséggel járó hivatalokba állítsák. A háború kitörésekor Csehországban, abban a tartományban volt vezénylő-tábornok, a melyet az ellenség első sorban fenyegetett.

Edelsheim vezérőrnagy, a kinek dicséretes tetteiről az 1859. évi háborúban már megemlékeztünk, Clam-Glasnak alá volt rendelve. 1826-ban Karlsruheban, sváb családból született, tizenhét éves korában lépett az osztrák hadseregbe, s mint lovastiszt 1849-ben úgy

kitüntette magát, hogy alig harmincz éves korában ezredesnek nevezték ki. A forradalmi harczok után az osztrák lovasságot inkább csak parádé-szolgálatra tanitották; a gyakorló menetelések a legnagyobb ritkaságok közé tartoztak, a harcztéri szolgálatra nem is oktatták őket s a tisztek a taktikából nem tanultak semmit. Edelsheim az iskolai- és osztálylovaglásón, valamint a legénység egyes elléptetésén azonnal túltette magát; ellenben az előőrsi szolgálatra kitünően betanitotta vitézeit s menetelés közben, különböző terepeken, úgy hozzászoktatta az ügetéshez, hogy abban a ló és a lovas egyaránt a legnehezebb próbákat is kiállotta. Vas-egészsége képessé tette a legnagyobb erőmegfeszitésekre s ezért alárendeltjeit kiméletlenül tette ki a legnagyobb sanyarúságoknak. Irgalmatlan szigorúsága, mindenen átgázoló kiméletlensége sok ellenséget szerzett; de a keményebb tisztek a férfias erő mintaképét látták benne. Igy történt, hogy ezrede a katonaparádékon nem tünt föl s hogy a katonadolgokban avatatlan előljárói sok kifogásolni valót találtak benne; azonban ezredének, a porosz huszárezrednek magatartása Magentánál és Solferinónál megszerezte neki azt a dicsőséget, hogy kora első lovas-vezérének ismerték el s a háború után tevékenységét nagyobb arányokban folytathatta mint fegyvernemének újjászervezője. Három, a maga módján kioktatott lovasezred állott parancsa alatt. Próbálkozása annyira bevált, hogy a lovasság szolgálati szabályzatát egészen az ő elvei alapján dolgozták ki.[1] Az 1866. évi

[1] „A ki akkor az Edelsheim dandárában szolgált — irta később Schönberger Béla lovas-tábornok, — megelégedéssel tekinthet vissza azokra az időkre. Hihetetlen szorgalommal, egymással versenyezve dolgoztak. Azóta sem láttam annyi alko-

rövid háborúban nem nyílt alkalom kiváló képességének bebizonyítására, kivált, miután Benedek hadiparancsban megtiltotta, hogy a lovasság kezdhessen valamit a maga szakállára. Benedek Edelsheim vezérkari főnökét, Waldstätten bárót személyesen tette felelőssé, ha parancsait áthágnák. Edelsheimnak tehát nem volt alkalma, hogy az 1859. évi támadáshoz hasonló tettet hajtson végre; kötelességét azonban tökéletesen teljesítette.

A háború után, 1869 és 1874 között, mint a lovasság főfelügyelője fáradozott s kiváló tulajdonságai, valamint gyarlóságai miatt nem volt ember az osztrák hadseregben, a kit úgy csodáltak, vagy annyira gyűlöltek volna, mint őt.[1]

* * *

Midőn a szász trónörökös a Podolnál vívott szerencsétlen ütközet után azt fontolgatta, hogy vajjon tovább kell-e még tartania az Iser-vonalat a porosz ellen, az volt ránézve irányadó, ha a főhadsereg előnyomul és egyesül-e az ő hadseregével? Június 27-én éjfélkor aztán sürgönyt kapott Benedektől, a melyben arról értesiti, hogy kellő időre nem érkezhetvén az Iserhez, rábizza annak eldöntését, hogy maradjon-e még tovább ott? E hír

tást és olyan törekvést. A tornászás, vívás, úszás lovon, akadályok leküzdése, tereplovaglás, harcztéri szolgálat, háborúszerű gyakorlatok nagy meneteléssel, rohamok, a melyeket igazán tűzzel hajtottak végre, olyan lendületet adtak és oly harczias szellemet teremtettek, a mely előbb példátlan volt, de a mi egyúttal egyetlen megbizható alap a lovasság harczias kiképzésére."

[1] A *General der Kavallerie Freiherr von Edelsheim-Gyulay* (Lipcse, Wiegand Ottó, 1893.) czímű röpirat egyébként teljesen megbizhatatlan megnyilatkozása ennek a hangulatnak.

vétele után a szövetségesek többé nem számíthattak arra, hogy a folyón túl támadhassanak. A trónörökösnek kellett tehát eldönteni, hogy hadseregét a Jitschinen át vezető országúton a főhadsereghez közelebb vezeti, vagy pedig az Iser déli hídjánál, Münchengrätz és Jungbunzlau között ellenáll a poroszoknak. — Minthogy Benedek arról is értesítette, hogy a porosz trónörökös akkor lépett át a határon, azt képzelhette, hogy a hegység körül csatára kerül. Az osztrákok s a szászok azt is meggondolták, hogy becsületükre válik, ha a porosz hadsereg felét az Isernél meg tudják állítani. — Az ellenállás azonban nagy veszedelemmel járt. Jitschin olyan pont volt, a melyen a szász trónörökösnek és a Frigyes Károly herczeg seregének egyaránt át kellett menni. A ki térképre néz, láthatja, hogy az Iser északi hídjától, a melyet a poroszok elfoglaltak, rövidebb út vezet Jitschinbe, mint a déli hídtól, a hol az osztrákok s a szászok állottak. Ha most Frigyes Károly herczeg egész erejével arra a vonalra siet, a melyen a szövetségeseknek vissza kell vonulniok: úgy az Iserhadsereg és a Benedek parancsnoksága alatt álló főseregközé ékelte magát. A szász trónörökös akkor igen aggasztó helyzetbe kerül; mert a visszavonulástól Josephstadt felé elvágatik. A trónörökös mindezt megfontolta, aztán a merészebb s egyúttal a veszedelmesebb tervben állapodott meg. Gondoskodott arról, hogy útját a visszavonulásra a Podkost szorosán át egy szász osztály fedezze; maga pedig egész erejével Münchengrätznél foglalt állást, hogy a poroszokat feltartóztassa. Június 27-én egész napon támadásukat várta.

Frigyes Károly herczeg főhadiszállásán, a mint már

elbeszéltük, úgy döntöttek, hogy ezen a napon a szövetségeseket nem háborgatják, s hogy általán aznap egy lépést sem tesznek előre. Még azok a kritikusok is, a kik egész szimpáthiájukkal a poroszok felé hajoltak, megrótták ezt a késedelmezést. A herczegnek, ezzel szoktak előhozakodni, a legszebb alkalom nyílott, hogy a Jitschinbe vezető uton az osztrák Iser-hadsereg s az ellenség főserege közé ékelje magát, a mikor aztán rajta állott volna, hogy a döntő csapást melyikre akarja mérni. A míg előnyomulását megszakította, egyáltalán nem szolgálta a háború czélját a Münchengrätznél vívott kevéssé jellemző ütközettel, a porosz trónörökös ellenben azokban a napokban nagy sikerekhez jutott. A Frigyes Károly elhatározását az az ok magyarázza meg, hogy csak az első porosz hadsereg két hadosztálya érkezett volt a Felső-Iserhez, a más négy hadosztály több mértföldnyi távolságban elmaradt. A Herwarth tábornok parancsnoksága alatt álló elbei hadsereg is június 27-én még egy napi útra volt a Közép-Isertől s csak ezután közeledhetett feléje. Megfontolandó volt tehát, hogy az egész hadsereg elővédjét korai előnyomulás által vereségnek tegyék ki. Ha ék gyanánt nyomul az ellenséges csapatok közé, az a veszély fenyegeti, hogy agyonnyomják. Az addig Podolnál és Hühnerwassernél vívott kisebb ütközetek, a melyek a poroszok javára dőltek el, azt bizonyították, hogy az osztrákok készek vitézül harczolni. Tehát csak a haderő összevonása után szabad és tanácsos tovább operálni. A poroszok harczmódját az első napokban kivált az jellemzi, a hogy lovasságukat fölhasználták. Frigyes Károly herczeg minden hadosztályában, a mely átlag tizennégyezer emberből és huszonnégy ágyúból állott, volt egy, legfölebb

hatszáz főnyi lovasezred is. A többi lovasságot egy hadtestbe Albrecht herczeg parancsnoksága alatt vonták össze, a mely hadtest tíz lovasezredből, körülbelül hatezernégyszáz lovasból állott harmincz ágyúval. Ez a hadtest az egész előnyomulás alatt a gyalogság mögött, egy napi út távolságban menetelt. Úgy gondolták, hogy a földerítő szolgálatokra elég a hadosztályok lovassága; a fő lovassereget a döntő ütközetre tartották fönn. Csak az 1866. évi háborúban szerzett bosszantó tapasztalatok után szervezték a porosz lovasságot úgy, hogy az 1870-dik évi hadjáratban már becsületet arathattak vele. Most csak igen középszerű szolgálatot tudtak tenni s a hátráló, gyöngébb ellenséget sem nagyon zavarták. A mint június 27-én este a porosz hadsereg az Isernél együtt volt, Frigyes Károly herczeg mindjárt arra gondolt, hogy másnap valami nagyobb vállalkozásba fog. Szinte százezer ember volt a kezénél, nagyobb hadsereg, mint a mekkorára szüksége volt, hogy a szövetségesek seregét tönkreverje. Az ellenség még mindig Münchengrätzben és környékén táborozott. Sőt az osztrák előcsapatok még a folyó nyugati partján az Iser hídját tartották megszállva, a főhaderő a városban volt s a várostól északra eső két halmot foglalta el. A herczeg tehát, hogy úgy mondjuk, kezével elérhette az ellenséget. A Moltke haditervéből az következett volna, hogy a herczeg oldaluk mellett elvonul s csak arra gondol, hogy a második porosz hadsereggel minél előbb egyesülhessen, de nagyon csábította a kinálkozó alkalom, hogy hirtelenében legyőzze az osztrákokat s a szászokat. Ez a lépés emelni fogja a porosz nép hangulatát, a hadserget pedig önérzettel tölti meg. Előre tehát délnek az első hadsereg három hadosztályával,

hogy az Iser-vonal egy más részét is az osztráktól megtisztítsa.[1]

Időközben a szász trónörökös és Clam-Gallas újabb tudósításokat kaptak a főhadiszállásról. Június 27-én a főhadiparancs arra a napra úgy szólott, hogy a főhadsereget Josephstadt körül kell összevonniok, tehát szó sem volt az Iser felé nyomulásról. A hadvezérek most arra szánták el magukat, hogy az Iser vonalát, a melyet már úgy sem lehetett megvédeni, föladják egészen. Június 28-án reggel vissza kellett volna vonulniok Jitschin felé. A legnagyobb gondjuk az volt most, hogy a poroszok erre a keresztútra ne juthassanak korábban a szövetségeseknél. Ezért Edelsheim tábornok azt a parancsot kapta, hogy lovasságával reggeli négy órakor keljen útra, szállja meg a várost, vagy ha már a porosz előcsapatok elfoglalták volna, vegye tőlük vissza. Nyomában fog menni a gyalogság. A szövetségesek előtt két nyitott út állott: az északin, Sobotkán át az osztrákok, a délin, a mely kis kerülővel vezet Jitschinbe, a szászok vonulnak vissza. Úgy döntöttek tehát, hogy a rövidebb, de veszedelmesebb úton az osztrákok hátráljanak. Az északi úton állott az első porosz hadsereg, az osztrákoknak tehát fedezniök kellett a visszavonulást.

* * *

Finom kis terv volt, a mit a herczeg és vezérkari főnöke, Voigts-Rhetz tábornok kieszeltek. Az volt a szándékuk, hogy az ellenséget Münchengrätznél egyszerűen elfogják, a mint egy tanu a főhadiszállásról

[1] Frigyes Károly fogyatékos intézkedéseiről *lásd* Bonnal: *Sadowa*, 51. l.

jelenti. Hogy ez megtörténhessék, az elbei hadsereg az osztrák előcsapatokat, a melyek még az Iser nyugati partján állottak, korán, reggeli négy órakor megtámadja s a szövetségeseket döntő ütközetbe bonyolítsa; azalatt, a míg ez történik, a hatodik, hetedik és nyolczadik porosz hadosztályok északról az osztrákok oldalára és hátába csapnak s hadsergüket egy irtózatos öleléssel agyonszorítsák. Mindazáltal a porosz tábornokok a Jitschin felé való előnyomulást, a mi főfeladatuk volt, sem hagyták egészen abba; azalatt, a míg a csata folyik, hat porosz lovasszázad, Heinichen alezredes vezetése alatt, Jitschinbe tör s azt elfoglalja. Nyomában megy a Tümpling gyalog hadosztálya, a mely azon a napon a jitschini út felét teszi meg. A mig tehát Münchengrätznél a csata folyt, a porosz lovasság az északi, Edelsheim az osztrák lovassággal a déli úton ügetett Jitschin felé, a hol délután kellett találkozniok.

Előbb a Münchengrätznél vívott ütközetet beszéljük el.

Az osztrák hadállást északról, tehát azon a ponton, a hol az első porosz hadsereg meg akarta kerülni, két kisebb halom és a Muskyberg fedezte. „A Muskyberg, írta a Times tudositója, arról a helyről, a hol a porosz vezérkar állott, gyönyörű látvány; azonban nem a szemben fekvő hegy sziklás oldalát, sem a síkon előtörő porosz csapatokat figyelte látcsövével Voigts-Rhetz tábornok olyan elmerülten. A Muskyberg csúcsán mintha az ellenséges vezért pillantotta volna meg vezérkarával. A tábornok csöndesen mosolygott, aztán megjegyezte, hogy az ellenség a művészettel font hálóban megfogatta magát.“ A kit azonban Voigts-Rhetz a hegytetőn az osztrák hadvezérnek nézett,

a kiről azt hitte, hogy már el is fogta, Clam-Gallas grófnak a vezérkari főnöke, Litzelhofen ezredes volt. Litzelhofen a szász trónörökös s Clam-Gallas parancsából éppen az osztrákok visszavonulását rendelte el. Igy történt, hogy a porosz terven egy kis csorba esett: nem volt ellenség, a melyet elfoghasson. Az osztrákok ugyanis észrevették, hogy túlnyomó erővel állanak szemközt s a mint tudtak, menekültek a hálóból. Egy kissé durva hasonlattal a képet még világosabbá tehetjük. Az osztrák hadsereg nem fogatta meg magát az egérfogóval, de megsebesült, a mint belőle szabadulni iparkodott.

Ütközet Münchengrätznél.

Az osztrákok e csatája, a melyet visszavonulóban magukban vívtak meg, minthogy a szászok a déli úton nem találtak ellenségre, a következő módon folyt le: A folyón túl, az Isertől északra, a legnagyobb veszedelemben, mert előtte ellenség, háta mögött az Iser, a Leiningen-dandár állott. A dandárnak a reggeli órákban állását meg kellett tartani, föl kellett tartóztatni az elbei hadserget, míg a többi dandárok Münchengrätzet elhagyják és visszavonulnak. Az első dandár reggel hat órakor indult útnak, a más két dandár egy-egy órával később.[1] A Leiningen-dandárnak reggeli tiz óráig kellett tartani magát az Iser túlsó partján, akkor visszavonulni, s miután az Iser hídját maga mögött lerontotta, hátvédként fedezni a sereg visszavonulását. A Münchengrätznél vívott ütközet tehát két ponton nyílott meg. Az Iseren túl

[1] Csak egy, a Ringelsheim-dandár vonult el Jitschin felé még azelőtt való nap este.

a Leiningen-dandár keményen összecsapott az elbei hadsereg előcsapataival, csaknem ugyanabban az időben a folyó keleti partján Frigyes Károly herczeg csapatai baloldalban támadták meg a hátráló osztrák hadsereg zömét. Ennek a visszavonulásnak a fedezésére az osztrákok a Muskybergen nehány ágyút s némi gyalogságot hagytak hátra. E kis csapatnak kellett a poroszokat mindaddig föltartani, a mig az órák hosszán át tartó visszavonulás megtörténik.

Kemény dolga volt a Leiningen-dandárnak, mint hátvédnek, a becsületére bizott állásban, a melyben az elbei hadsereg előcsapatai, Schöler tábornok vezetése alatt, már reggel hét órakor megtámadták. A mikor Leiningen éppen vissza akart vonulni az Iser hídján, Clam-Gallas gróftól újabb parancsot kapott. A szász trónörökös azt izente, hogy szekérvonalát nem helyezheti olyan gyorsan biztosságba s hogy az osztrákok délig tartsák föl a poroszok előnyomulását. Leiningen tehát az Isertől nyugatra eső Kloster falu megvédésére szánta el magát. Azonban két ezrede közül az egyik, a Haugwitz-ezred, olaszokból állott, a kik gyöngén harczoltak és csapatostul fogatták el magukat. A másik, a Gyulay-ezred, a mely szerbekből, németekből és magyarokból állott, vitézül ellenállott, a poroszok azonban a sabtritzi völgyön megkerülték és hátrálásra kényszeritették.[1] Leiningen tábornok már a háta mögött is ágyúdörgést hallott, mert a Muskyberg környékén a poroszok megtámadták a visszavonuló osztrák had-

[1] A harmincznyolczadik ezredből száznyolczvan ember esett el, de háromszázhatvanan seb nélkül adták meg magukat. A harminczharmadik ezredből ellenben (hadkiegészitő kerülete: Arad) háromszáznyolczvanan estek el és seb nélkül csak huszonnyolcz ember került fogságba.

oszlopokat. Ekkor Leiningen is a hidra vezette csapatait; ideje volt, hogy a hidat lerontsa és visszavonuljon; mert időbe került, a míg a porosz hidászok új hidat vertek. A háta mögül hangzó ágyúzás azon támadástól származott, mely az osztrák had zömének baloldala ellen történt, melynek elvonulását Leiningennek fedeznie kellett. Itt is sikerült az osztrákoknak a nagyobb veszedelmet elhárítani. Hogy a visszavonulást elzárják, a poroszok hetedik hadosztálya, Fransecky vezetése alatt a Muskyberg ellen indult. Ez igen ügyesen manövrirozott. A míg erejének nagyobb felével a Muskybergen álló ágyúkat foglalkoztatta, Zychlinszki ezredesnek megparancsolta, hogy négy zászlóaljjal kapaszkodjék föl a hegyoldalon. A poroszok az úttalan lejtőkön nagy fáradsággal fölkapaszkodtak, az osztrákokat a tetőn meglepték; azoknak gyorsan kellett menekülni s az ágyúkat, a melyek a visszavonulás fedezésére eddig jó szolgálatot tettek, nehezen tudták megmenteni. A poroszok a hegy déli oldaláig rohantak elő, a hol az elvonuló osztrák dandárokat utólérték. Az osztrákoknak el kellett hárítani az üldözést s ezért az Abele-dandárból nehány osztályt az ellenség elé vetettek. A dandárt nagyon megtizedelték a poroszok, de ezzel az áldozattal a hadtest megmenekült. A poroszok nemsokára azt látták, hogy az osztrákok harczvonala eltűnik a halmok mögött.

Frigyes Károlynak tehát nem sikerült az osztrákokat harczra kényszeriteni; ezek azonban a visszavonulás alatt mégis elvesztettek ezerhatszáz embert, a minek fele fogságba jutott (jobbára olaszok, a kik önként megadták magukat), míg a poroszok csak háromszáznegyvenegy embert vesztettek. „Az ütközet, mondja Fontane találó hasonlattal, hasonlitott a csapásra emelt

kardhoz, a mikor könnyű vitőr bőven elég lett volna". Fontosabb volt ennél, hogy e közben mit végezhetett Heinichen porosz alezredes, a kit hat század lovassal Jitschinbe előreküldtek; mert ugyanoda tartott Edelsheim is az osztrák lovassággal, a mely négyszerte több volt a porosz lovasságnál: hat teljes ezred. Most lakoltak a poroszok azért, hogy lovasságukat olyan tétovázva használták. Erős lovasságuk volt nekik is, csakhogy nem használták föl az alkalmas helyen úgy, mint az osztrákok. Edelsheim a gyors lovaglással bistositotta az osztrákoknak a visszavonulást. Heinichen ugyan korábban ért Jitschinbe, minthogy a poroszoknak az Iser mellett fekvő Turnauból rövidebb volt az útjuk. Jitschinben egy maroknyi vadászcsapat táborozott, a kik a poroszokat lövéssel fogadták. Heinichen már arra készült, hogy nagyobb erejével megtámadja őket; a midőn porfelhő kerekedett, a mely az Edelsheim lovasosztályának közeledését jelentette; elől három lovasszázad jött Appel vezetése alatt. A lovasütegek mind a két részről nyomban megkezdték a tüzelést; az osztrákok támadásra indultak. Az ellenség azonban nem várta be a rohamot, hanem visszavonult azon az úton, a melyen érkezett s a melyen a Tümpling-hadosztály nyomult utána. Kevéssel utóbb Edelsheim is Jitschinbe érkezett s az ellenséges porosz lovasságot egész a nyomában jövő gyalog-hadosztály előőrseiig üldözte. Ezzel azonban nem érte be, hanem ismételt ízben gyorskövetet küldött az osztrák gyalogsághoz, hogy addig meg ne álljanak pihenőre, a míg Jitschint el nem érték. A mint ez megtörtént, a visszavonulás útja biztositva volt az egész hadseregnek.

A míg az osztrákok és a szászok Münchengrätz-

től elvonultak, a poroszok főhadereje a már kiürített város környékén gyűlt össze. Egy négyszögmértföldnyi területen százezer főnyi porosz sereg verődött össze. A Münchengrätznél vívott ütközet, a mely délig eltartott, rég bevégződött, mielőtt ez a nagyszabású hadi művelet megtörtént. Münchengrätzet és a környékbeli falvakat a lakosok elhagyták, a porosz sereg társzekerei nagyon elmaradtak, a miért táplálék dolgában nyomasztó szükség állott be. Mert a porosz hadsereget nagyon kis helyre szorították össze, az élelmezésben olyan zavarok támadtak, hogy Stichle ezredes megírta a királynak, hogyha nem segítenek a bajon, éhes, elcsigázott lovakkal a döntő csatát nem koczkáztathatják meg. Csak Waldstein gróf sörfőzőjének kiapadhatatlan pinczéi Jitschinben viditották föl kissé a bágyadt katonákat.[1] Mindazonáltal ujongtak, mert azok a csapatok, a melyek nem tudták, hogy az osztrákok jószántokból hagyták el Münchengrätzet, ugy fogták föl a dolgot, hogy az ellenséget megverték.

A Jitschin felé húzódó osztrákokat nem üldözték hevesen. Az osztrák utóvéd azonban Podkostnál, hogy a visszavonulást fedezze, tisztes ütközetet vívott, a melyben a huszonhatodik osztrák vadász-zászlóalj

[1] Akkor és később azt híresztelték, hogy hatvan porosz katonát azzal az ürügygyel, hogy: „egy korty jó italt adnak, egy pinczébe csaltak s a pincze gádorában egy hordó szeszt meggyujtva, orgyilkos módon megölték. Egy sörfőzőt levágtak, egy másikat elfogtak. A vallatásból az sült ki, hogy a szerencsétlennek két gyermeke s a felesége is benn égett. Szabadon bocsátották, nyilván ittas katonák gyujtották föl a hordót gondatlankodásból, vagy hetvenkedésből. (Fontane: *Der deutsche Krieg*, 181. l.) Bismarck is megemlíti feleségéhez július 1-én irt levelében ezt a Münchengrätzben történt állitólagos árulást.

a podkosti kastélyt, a mely körül állást foglalt, addig tartotta, a mig az utolsó dandár elmaradozó csapatai is bizton elvonulhattak.

A szász trónörökös és Clam-Gallas Jitschinig meglehetős szerencsével vezethették vissza hadseregüket. A két hadsereg egyesítve állott a főhadvezér rendelkezésére; de a visszavonulás alatt két-háromezer embert elvesztettek; mert csak a Sichrownál és Podkostnál vívott kis ütközetekben harczoltak szerencsével; Hühnerwassernél, Podolnál és Münchengrätznél súlyos veszteséget szenvedtek. Most már túl vannak a bajok nagyján, úgy gondolták. Mögöttük körülbelől egy napi járásra, Miletin táján feküdt a főhadsereg harmadik hadteste Ernő főherczeg vezérlete alatt; távolabb egy vagy két meneteléssel maga az osztrák főhaderő Benedekkel az élén. Albert herczegnek most megint tudnia kellett volna, hogy ellen kell-e állnia, vagy vissza kell vonulnia? Mintha bizony június 27-én és 28-án maga a főhadvezetőség is tisztában lett volna azzal, hogy mit kell tennie. De ezt is még el lehetett volna szenvedni, ha az Iser-hadsereg nem szenved szakadatlanul az osztrák főhadiszállás szolgálati hanyagsága miatt. A mig ugyanis a fővezér Jitschinben kínos türelmetlenséggel várta a parancsot Josephstadtból; a parancsok, bár Benedek aláírta, elintézetlenül hevertek a hadműveleti irodában. A mi akkor történt, az régi, históriai bűne Ausztriának és sokszor okozta romlását s ezt a régi bűnt az osztrákok félig kárhoztatva, félig-meddig szépítgetve: *lomposság*-nak nevezték. A hol ilyenek voltak az állapotok, ott Clam-Gallasnál különb vezérnek is meg kell győzetni s ott vereséget kellett szenvedni az olyan kitünő tábornoknak is, a minő a szász trónörökös volt.

Ezt a boldogtalan tévedést nyomról-nyomra szemügyre kell vennünk, hogy egészében megérthessük. A főhadsereg Jitschin felé nyomul-e? kérdezte Albert trónörökös, a mikor Jitschinbe visszavonult. Kérdésére először igen volt a válasz. Emlékezzünk vissza a főhadiszállás hangulatára ezekben a napokban. Benedek még mindig ragaszkodott ahhoz, hogy a mint lehet, Jitschin felé útnak indul; ezért a midőn a szász trónörökös utasítást kért, június 27-én este ezt sürgönyözte: „Főhadiszállás 29-én Miletinben, 30-án Jitschinben". A miből a trónörökös egész helyesen azt következtette, hogy ha a főhadvezér seregével Jitschinbe jő, úgy azt a strategiai szempontból fontos pontot megérkezéséig bármi áron meg kell tartania.

Jitschinben a szász trónörökös Clam-Gallassal június 29-én délelőtt tíz órakor meghányta-vetette a helyzetet. Akkor még nem tudták, hogy június 28-án az osztrákok Skalitznál és Trautenau-Soornál súlyos vereséget szenvedtek, hogy ezáltal a főhadsereg válságos helyzetbe került. Természetesen azt sem sejthették, hogy Benedek már a szerencsétlen nap estéjén Jitschin felé az előnyomulást megszüntette s elhatározva, hogy az offenzivát föladja, a dubenetzi hadállásba vonult s az Iser-hadseregnek megparancsolta, hogy oda vonuljon vissza. A mint tudjuk, Benedek június 28-án esti hat órakor körülményes hadiparancsot adott ki, a melyben az alvezéreknek azt adta tudtul, hogy az egész hadsereg előnyomul Jitschin felé; és elbeszéltük azt is, hogy Krismanics június 29-én kora reggel ezt a hadiparancsot visszavonta s a hadtesteknek megparancsolta, hogy a dubenetzi fönsikon foglaljanak állást. Az Iser-hadsereg vezérei azonban mindezekről június 29-én délelőtt még

semmit sem tudtak; még mindig csak az a június 27-én kelt sürgöny volt a kezükben, a mely azt jelentette, hogy: „Főhadiszállás 29-én Miletinben, 30-án Jitschinben". A hosszas várakozásban kifáradva, a trónörökös déli tizenkét órakor sürgönyzött Benedeknek Josephstadtba további parancsokért, nem tudván, hogy a főhadiszállást azalatt Dubenetzbe tették át. Sürgönyére nem kapott választ.

Végre június 29-én délután két órakor futár érkezett a főhadiszállásról. Most már csak megtudnak valamit. Különös dolog! A terjedelmes parancs, a mit a trónörökös kapott, június 27-én kelt. Két nap kell tehát arra, hogy a futár egyenes úton öt-hat mértföldnyi utat megtegyen? Hanem mindegy, a parancs olyan világos, olyan részletes, hogy jobbat alvezér már nem is kívánhat.[1] Ez az a körülményes hadiparancs volt, a melyet Benedek június 28-án esti hat órakor adott ki s a melyben azt adta hírül, hogy négy gyaloghadtest s három lovasosztály Jitschin felé útrakelt. Különös, a mint mondtuk, a dátumbeli tévedés, a mi valószínűen úgy támadt, hogy a parancsot június 27-én

[1] Erre hivatkozott gróf Clam-Gallas is a haditörvényszék előtt, a mely elé a háború után állították. A Benedek hadiparancsa szerint arra számított, hogy június 30-án Rowensko és Turnau táján a főhadsereg csapatokat küld a poroszok baloldalába. Így adja elő a dolgot: *Rechtfertigung des Generals der Kavallerie Clam-Gallas über sein Verhalten im Feldzuge des Jahres 1866.*, két melléklettel, a melyet barátjainak küld, című röpiratában. „A helyzet olyan volt, mondja idézett röpiratában, hogy ha az ellenséget két hadtest oldalról és hátban szorítja, elő kellett nyomulni és csatát állani". A második melléklet némi eltérések mellett meglehetősen egyezik Clam-Gallas gróf amaz előadásával, a melyet az *Oesterr. Militär.-Zeitschrift* 1866. évfolyama harmadik kötetében, a 282—290. lapokon tett közzé. *Lásd:* a *Neue Freie Presse* 1866. évi november 16-iki számát is.

tervelték, de csak másnap küldték el. Különösebb, vagy mondjuk, bűnös mulasztás volt, hogy a parancs kézbesítésére csaknem tizenkilencz óra kellett. Lovon Josephstadttól Jitschinig az út megtehető három óra alatt s majdnem egy teljes nap kellett egy olyan fontos parancs kézbesítésére. A ki az osztrák főhadiszálláson ennek a hanyagságnak az oka volt, mert sem Benedektől, sem Krismanicstól nem lehetett azt várni, hogy minden egyes futárt személyesen indítsanak útra, az rászolgált a legpéldásabb büntetésre. Akkor a baj kisebb, ha a június 28-án esti hat órakor kiadott hadiparancs június 29-én még érvényes. De már nem volt az, sőt a főhadiszállás most éppen annak az ellenkezőjét rendelte el. Egész halom másfajta elhatározás azt a parancsot tárgytalanná tette. Tegnap még büszkén támadásra készültek, ma azonban már az óvatos védekezéssel is beérték.

Reggel háromnegyed nyolcz órakor tette Krismanics az utolsó intézkedést, a mikor minden korábbi parancsot visszavont, az előnyomulást Jitschin felé megszüntette; közvetetlenül ezután egy tisztet, gróf Sternberg őrnagyot a szász trónörököshez küldte, hogy őt a döntésről értesítse, s hogy a trónörökös a csatát kerülve, az osztrák főhadsereghez vonuljon vissza. S minthogy ezen a napon semmi sem történt a rendes kerékvágásban, Sternberg szokatlanul soká halogatta a parancs kézbesítését. A mint a szász trónörökös táborába lovagolt, útközben, a Milikowes kastélyban arról értesült, hogy estére a trónörökös is odaérkezik s a helyett, hogy eléje lovagolt volna, úgy gondolta, hogy szépen bevárja.[1] A trónörökös s

[1] Sternberg grófot a háború után vizsgálat alá fogták, a vizsgálatot azonban feltünő módon megszüntették. Ezt álli-

Clam-Gallas délben azt gondolták, hogy Jitschint meg kell tartaniok, mert a főhadsereg ott csatát akar állani. Mikor déli sürgönyére a trónörökös semmi választ sem kapott, nagyon elcsodálkozott. Mintha a pokolbeli szellemek összeesküdtek volna, hogy az osztrákokat s a szászokat Jitschinben tartsák, hogy ott súlyos vereséget szenvedjenek. A sürgönyt Josephstadtba küldték, a főhadiszállás azonban Dubenetzben volt. Ebbe a kis községbe nem vezetett távirdasodrony, a haditávirdát pedig — s az olyan kényelmeskedő katonakormányzat mellett nincs is mit csodálkozni rajta, vagy nem állították még föl, vagy nem működött. Sürgönyére a választ a szász trónörökös sohasem kapta meg, mert a mikor a válasz Jitschinbe érkezett, a jitschini csatát már megvívták és elvesztették s a szász trónörökös kérésének elintézését a sürgöny-készülékről a győzelmes poroszok olvasták le.

Talán az események megértése szempontjából fölösleges volt az elmondottakat ennyire részletezni; de szükséges volt azért, hogy mélyebben pillanthassunk be az osztrák vereség okaiba. A háború után meg voltak győződve arról, hogy a romlásért nem egy ember a felelős és nem akartak a dologba mélyebben bepillantani: ezen a téren azonban a haditörvényszéknek szigorúan kellett volna eljárni tisztében.

Most minden attól függött, hogy mire vállalkozott Frigyes Károly herczeg e válságos nap reggelén. Június 29-én reggel úgy határozott, hogy csapatjainak egy

tottam Lettow nyomán a *Militär-Wochenblatt* 1899. évi 116. számában. E tanulmány miatt e munka szerzőjét megtámadták, a támadásra a választ a *Militär-Wochenblatt* 1900. évi 33. és 34. számai közölték. *Lásd:* még a 35. számot is,

részét délnek indítja; a szövetségesek ellenben arra számítottak, hogy keleti irányban, Jitschin felé nyomul túlnyomó erővel. Ilyenformán, merőben a Moltke terve ellen, az eléje tűzött czélt, a porosz trónörökös hadaival való egyesülést föladta volna. Az intézkedéseket, a melyek e napra szólottak, nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy csak az első porosz hadsereg egy részét rendelte Jitschin ellen; az elbei hadsereg ellenben az Alsó-Iser felé indult útnak. Mi keresni valója lehetett Frigyes Károly herczegnek abban az irányban? Talán a szászokat kereste ott? Azok ezalatt az Isertől keletnek vezető úton Jitschinbe vonultak. Általán véve a Frigyes Károly herczeg seregében a hadműveletek czéljával nem lehettek nagyon tisztában; mert Fransecky tábornok június 28-án este ezt írta a feleségének: „Úgy gondolom, hogy pár nap multával Prága előtt állunk".[1] Moltke azonban a hadsereget egészen ellenkező irányba fordította.

Moltke a közben Berlinből szorgosan megfigyelte mind a két porosz hadsereg mozdulatait s a mint már elbeszéltük, június 29-én reggel véget vetett Frigyes Károly herczeg kényelmeskedésének. Ő is, Blumenthal is elégületlenek voltak. Blumenthal június 29-én reggel ezt írta: „Nagyon meglep az a lassúság, a melylyel az első hadsereg előnyomul, lehetetlenné tévén, hogy vele kapcsolatot keressünk". Minthogy Frigyes Károly herczeg 28-án, a mint jelentéseiből kitűnik, s még a rákövetkező napon is az osztrákok hadállásától délre csak apróbb csatákat akart vívni, Moltke többször figyelmeztette, végül június

[1] Bremer: *Denkwürdigkeiten des Generals Ed. v. Fransecky*, 326. l.

28-án reggel 2 órakor sürgöny útján, hogy siessen a trónörökös segítségére, a ki a szorosokban és a szorosok előtt kemény csatákat vivott.[1] Ezt a sürgönyt, mert a háború folyamára döntő hatással volt, bár egyszer már említettük, most adjuk szószerint: „Ő felsége elvárja, hogy az első hadsereg sietős előrenyomulással fölmentse a második hadsereget, mely bár a győzelmes ütközetek egész sora után, most szorongatott helyzetben van". Azok a sürgönyök, a melyeket a porosz vezérkar alvezéreinek küldött, abban különböznek az osztrák hadvezetőség sürgönyeitől, hogy a czélt mindig megjelölik. Hogy Frigyes Károly herczeg mit mondott, vagy mit gondolt, a midőn lassúságért megrótták és előnyomulásra kényszerítették, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy a parancsnak pontosan engedelmeskedett.

Vezérkara azonnal új, a Moltke utasításainak megfelelő rendelkezéseket készített, a melyeket már reggeli 9 órakor közzétettek. A herczeg a Turnauból és Podolból vezető két úton, mindeniken két-két hadosztályt indított útnak Jitschin felé s az első csapatoknak megparancsolta, hogy estére okvetlenül megszállják ezt a fontos helyet, melynek birtokától a döntés függ. Minthogy azonban a szövetségesek is, a mint tudjuk, bármi áron meg akarták tartani, Jitschinnél a csata elkerülhetetlen volt. Az északi úton elől a Tümpling-, utána a Herwarth-; a délin elől a Werder-, nyomában a Fransecky-hadosztály nyomult előre. Minthogy pedig a poroszok két külön úton nyomultak elő, a mely útakat egymástól Jitschin előtt járhatatlan hegyek s a Priwysin szakadékai választanak el, s minthogy mind a

[1] Lásd: *Lettow* II. 325. és 349. l.

két utat az osztrákok s a szászok elállották: voltaképen két külön ütközet fejlődött ki. Lochownál Werder tört utat, Jitschinnél a fő-csatát Tümpling hadosztálya vívta. A két ütközet együtt teszi a Jitschinnél vívott csatát.

A jitschini csata.[1]

A szövetségesek a csatát igen kedvező hadállásban fogadták el. Jitschin várost északról és nyugatról meredek hegyek környezik; e hegyeken megy keresztül az a két országút, a melyeken a poroszok előnyomultak s a melyeket könnyű dolog volt elzárni előlük. A nyugati Sobotkán át vezető utat, a hol Werder tábornok bevonult, a Ringelsheim-dandár s az Abeledandár néhány csapata védte; az osztrák főerő a Turnau felől vezető úton foglalt állást, hogy Tümpling tábornok elől az utat elzárja.

A délután első óráiban még semmi sem árulta el a poroszok közeledését. A szász trónörökös eltávozott Jitschinből, hogy találkozzék apjával, János királylyal, a ki ép akkor érkezett arra a tájékra. Délutáni félnégy óra tájban jelentették Edelsheim előreküldött lovascsapatai, hogy az ellenség közeledik. A trónörökös távollétében Clam-Gallas gróf vette a jelentést s úgy gondolta, hogy megállapodásuk szerint, el kell fogadnia a csatát. Csapatait arra elég erőseknek tartotta, hogy az első porosz hadsereg előnyomulását megakadolyázzák addig, a mig megérkezik az osztrák fő-hadsereg. Ebben az elhatározásban az a föltünő, hogy déltájban Josephstadt felé nem küldtek ki egy tisztet, hogy meggyőződjenek, vajon a harmadik had-

[1] Lásd: a csata mellékelt térképét.

test, a mely a főhadsereg csapatai közül a legközelebb feküdt hozzájuk, útnak indult-e már? Pár óra alatt pontos értesülést kaphattak volna a parancsnok, Ernő főherczeg utasításait illetőleg, minthogy hadteste Jitschintől csak három mértföldnyire feküdt. Ernő főherczeg tudtára adhatta volna Clam-Gallas grófnak, hogy reggel óta más a hadiparancs, hogy reggel háromnegyed nyolcz órakor a főhadiszállás parancsban adta ki, hogy az offenzíváról véglegesen letett. Ez nem történt ugyan meg, Clam-Gallas azonban értesítette a főherczeget arról a szándékáról, hogy az ellenségnek útját állja. A közvélemény utóbb, a nélkül, hogy ismerte volna a gróf Clam-Gallas elhatározása mellett és ellene szóló okokat, a legkeményebben elítélte. Az a mende-monda, hogy Clam-Gallas dús reggeti után, fejében a bor gőzével, adta ki parancsát a csatára, Ausztriában még most is széltében el van terjedve. Ez a vád merőben alaptalan; de az áll, hogy egy csöppet sem voltak óvatosak. A szász trónörökös a csatát követő napon, a vereség hatása alatt, Benedekhez intézett jelentésében a felelősséget Clam-Gallas grófra hárította. Később azonban, a háborút tárgyaló hivatalos szász munkában, a trónörökös loyálisan szolidaritást vállalt az osztrák tábornokkal; minthogy a délelőtt folyamán valóban úgy is állapodtak meg, hogy a csatát elfogadják.

Szükséges, hogy a Lochownál és Jitschinnél vívott két ütközetet külön-külön tárgyaljuk, mert ez a két esemény csak a végén folyt össze a porosz hadsereg általános győzelmévé.

Ütközet Alsó-Lochownál.

Ringelsheim osztrák tábornok a hely alkalmas voltát jól kihasználta. A poroszok útja Lochow falun vezetett keresztül, attól északra magas fönsík áll, a mely uralkodik a vidéken; az osztrák tábornok azon állította föl ágyúit és gyalogságának zömét. A poroszok az országúton nyomultak elő és a nélkül, hogy komolyabb ellenállásra találtak volna, elfoglalták Alsó-Lochow falut; a hegyeken azonban, magukat a végsőig elszánva, állást foglaltak az osztrákok arczczal nyugatnak és délnek. Hasztalan támadták meg a poroszok az ellenséget a balszárnyon s a czentrumon, amott véres fejjel verték őket vissza, itt pedig, a hol a pommerni második ezred egy zászlóalja harczolt, megakadt a csata. A porosz parancsnok, Schmidt altábornagy vezérelt ott, arra szánta magát, hogy kerülővel hátban támadja az osztrákot; ezért egy erős hadoszlopot inditott útnak a hegyeken és erdőkön át arra az útra, a melyen az osztrákoknak vissza kellett vonulniok. Ringelsheim azonban a hegyről észrevette ezt s csapatot küldött ez ellen az ellenség ellen. A véres csata még erre-arra ingadozott, a megkerülés még nem sikerült, a midőn Ringelsheim tábornok Jitschinből azt a parancsot kapta, hogy a csatát szüntesse meg. Előbb azonban, hogy levegőhöz jusson s hogy háborítatlanul vonulhasson vissza, még egy csapást mért az ellenség czentrumára. A Württemberg-ezred kapta a parancsot, hogy azt a pommerni zászlóaljat, a mely szivósságával már a fönsík széléig fölkapaszkodott s ott megfészkelte magát, zavarja le a hegyről. Mint a vihar, úgy csapott le a három osztrák zászlóalj a poroszokra. A poroszok nemcsak kiállották a számban nagyobb ellenség rohamát; de Keyserlingk százados alatt, a

ki most zászlóaljának vezére volt, gyilkos gyorstüzeléssel nekimentek a támadóknak. Az osztrákok, mert silányabb volt a fegyverük s merev taktikájukkal védteleneknek érezték magukat, visszafordultak, hatszáz halottat hagyván a csatamezőn. A mint a sűrű puskaporfüst eloszlott, a pommerniek, a kik a halálos veszedelemben, a mig bátran tüzeltek, zsoltáraikat énekelték, látták, hogy az osztrákok a hegyről elhúzódnak. A nagy véráldozatnak mégis megvolt az a sikere, hogy Ringelsheim az összecsapás alatt és a mig a poroszok, hogy üldözhessék, összeszedték magukat, csapatait visszahúzhatta Jitschin felé. A poroszok, mire a tetőre értek, a fészket meglehetősen üresen találták; az osztrák gyalogság az ágyúk fedezete alatt a halmok mögött eltünt. Nyomban utánuk vetették magukat és a visszavonulást igen zaklatottá tették.

A Jitschinnél vívott főcsata.

Ugyanabban az időben, de válságosabb módon, drámaibb mozgalmassággal folyt le Jitschintől éjszakra az az ütközet, amitől Frigyes Károly herczeg hadjáratának sorsa függött. Nagy feszültség között, nyugtalan módon kezdődött meg a csata és eldöntetlennek látszott a tetőpontig; akkor egy izenet miatt, a mely a küzdőfelek egyikének sem függött az akaratától, váratlan fordulatot nyert a csata s a szövetségesekre gyászos katasztrófa zúdult. Itt az ötödik porosz hadosztály, körülbelül tizenháromezer főnyi csapat harczolt Tümpling vezetése alatt a túlnyomó számú ellenséggel; szerencséjük volt azonban a poroszoknak, hogy ezt a túlerőt az osztrákok teljes erővel a csata egész folyama alatt nem fordították ellenük. Az osztrákokat és szászokat bal-

eset baleset után érte, a poroszok pedig nagy energiával használták ki ellenségök minden gyengéjét.

A nagy országút, a melyen Tümpling altábornagy előnyomult, Jitschintől északra egy óra járásnyira a mély, széles, részben mocsaras Cidlina-völgyön húzódik végig és a szövetségesek ezt a szoros-utat védelmezték. A völgy mélyedésében, azt egész szélességében elzárva, állították föl hullámos terepen ágyúik zömét, a melyet Edelsheim lovasosztálya fedezett. A gyalogságot jobbra és balra a halmokon kitünő állásokban helyezték el. Kivált a balszárnyon volt erős az osztrákok állása, a meredek Brada-magaslaton, a melyet Poschacher *vasdandár*-nak nevezett csapata védelmezett. Ehhez a csapathoz zárkózott távolabb, balról az Abele-dandár, hogy kapcsot alkosson ama csapatokhoz, a melyek Ringelsheim tábornok vezetése alatt Alsó-Lochownál harczoltak.

Nem annyira megközelíthetetlen, mint ezek a hegyek és szakadékok, volt az osztrákok jobbszárnyának az állása a Cidlina-völgy szembefekvő oldalán elnyuló dombláncon. Ott, Eisenstadltnál a Piret-dandár állott. Az ütközet kezdetén a czentrum volt az osztrákok leggyöngébb pontja. A völgyvályuban csak az ágyú és a lovasság volt a szükséges gyalog-fedezet nélkül. A szász trónörökös intézkedései szerint ott a szászoknak kellett a harczvonalba lépni; a csapatok azonban az Isertől erőltetett menetben érkeztek, azért hátrább pár óra pihenőt kaptak; de az első dandáruknak az első ágyúszóra elő kellett nyomulni az első harczsorba.[1]

[1] A csataterv szerint három és fél dandár állott az első vonalban balról jobbra a következő sorrendben: Abele féldandár, Poschacher, az első szász és a Piret-dandár. A tartalékban állott a Leiningen- és a szász testőrdandár. A poroszok a szövetségeseket két dandárral, a Kamiensky- és a Schimmelmann-

A mint Tümpling csapataival megérkezett s az osztrák harczvonalat megpillantotta, kiséretével előre lovagolt, hogy hadállásukat megszemlélje. Az osztrákok ágyúikat azonnal ráirányozták s egy parancsőrtisztjét oldalán ölték meg. Az áttekintés könnyű dolog volt. Az osztrákok balszárnyát, a mely a Bradahegyre s a Priwysinre támaszkodott, nagyon erősnek találta arra, hogy legyőzhesse. Másként állott a dolog a jobbszárnyon, a hol a völgyön s a lankás halmon keresztül könnyebb volt a támadás. A poroszoknak azon a ponton kellett áttörni magukat; azért állította föt Tümpling hadosztályának nagyobb felét támadásra a völgyben fekvő Zames és Diletz falvak ellen. A Bradacsúcs ellen csak halogató harczra szánta el magát; Kamiensky vezérőrnagy azt a parancsot kapta, hogy ott az osztrákokkal, a mint lehet, úgy kapjon össze. A főtámadást a Schimmelmann-dandárral maga az osztályparancsnok akarta vezetni. Az összes csapatoknak a támadásban czélpontul a jitschini templom tornyát tűzte ki.

Miután egy ideig mind a két részről csak az ágyúk dolgoztak: megkezdődött a támadás. A kilenczedik porosz dandár (a nyolczadik és a negyvennyolczadik ezredek) előnyomult Zames ellen és elfoglalta. A helység gyöngén volt megszállva, minthogy a szászok még nem foglalták el hadállásukat. Azután a poroszok ama fontos állás ellen nyomultak elő a völgyben, a hol az osztrák ágyúk állottak. Hasztalan erőlködött Edelsheim, a ki lovasainak egy részét leszállította a nyeregből s rajokba osztotta, lovastámadással az ütközetre kifejlett

dandárokkal támadták. Éjjel aztán még a második szász dandár érkezett a csatatérre.

zászlóaljakat megállitani. Századait gyorstüzeléssel fogadták s veszteséggel verték vissza. Mindazáltal időt nyert s a szász trónörökös dandára idejében érkezhetett a csatatérre. A poroszokat megtámadva, elővédjüket, a mely már elfoglalta Diletz falut, hatalmas rohamával visszaverte. Aztán megszállotta a falut s az ellenség minden kisérletét az előnyomulásra meghiusitotta.[1] Heves tűzharcz támadt, a mely egyik fél javára sem dőlt el.

Egészen ehhez hasonló dolog történt a csatamező másik oldalán is. Ott, a balszárnyon, hegy és erdők által védett hadállásukban az osztrákok még szebb reményekkel kecsegtethették magukat, mint a szászok a Cidlina-völgyben. A poroszok Poduls falunak azt a részét, a mely a Brada-hegy lábánál fekszik, elfoglalták ugyan, de többre nem tudtak menni. Már a halom hosszában elterülő mocsarak is gátolták a támadást. Kamiensky, a ki ott a poroszokat vezette, azért, mert a rohamtámadás nem vezetett czélhoz, a dolgot nem hagyta annyiba, hanem megpróbálkozott azzal, hogy a *vasdandár* balszárnyának megkerülésével, őket állásukból kiszorítsa. Jobbszárnyát messzi kiterjesztette és remélte, hogy czélját éri. Az osztrákok azonban éberek voltak. A döntő ponton, a prachowi szikláknál, az a porosz csapat, a mely a megkerülést végezte, az ott álló Abele-dandár heves ellenállására talált. A szakadékokban heves küzdelem támadt; a golyó helyét

[1] A mikor a szászok bevonultak, a jobbra álló osztrák csapatok azt hitték, hogy Diletzet a poroszok foglalták el. Egy ideig tüzeltek a szászokra. Sajnos, ez az eset többször megismétlődött ebben a hadjáratban, mert a szász egyenruha hasonlított a porosz egyenruhához.

a puska tusa s a szurony foglalta el. Az osztrákok ellenállását azonban nem lehetett megtörni.

Este hét órakor az ütközet igy állott. A poroszok, mert balszárnyukat nagyon kiterjesztették, arczban hatezer lépésnyi hosszú vonalat alkottak, a melyet csak gyéren tudtak megszállani. Kamiensky Tümpling tábornok akarata ellenére a jobbszárnyán összes csapataival igen belekapott a csatába. Csupán két zászlóalja, a tizenháromezer emberből kétezer embere volt Tümplingnek a tartalékban; a többi csapatok mindannyian eddig sikertelen támadásban rontották magukat. A dolgon egyébként nem lehet csodálkozni; mert két dandár támadásával három és fél dandár állott szemben jó hadállásban. A szövetségesek azonkivül a tartalékban még két dandárral rendelkeztek. Tehát igen szép reményekkel kecsegtethették magukat. Ebben az időben már a Herwarth hadosztályának előcsapatai is közeledtek a csatamezőhöz. Tümpling altábornagy tehát, a ki azt a határozott parancsot kapta, hogy Jitschint még aznap elfoglalja, összeszedte minden erejét, hogy legalább Diletzet ragadja ki a szászok kezei közül. Egész tartalékját tehát a csatamezőnek erre a pontjára rendelte, a hol annyi csapatot — körülbelől négyezer embert — vont össze, a mennyi csak módjában volt, hogy a falut minden oldaláról hatalmasan megtámadhassa. A mint a kürtök a rohamra megadták a jelt, előrohantak a porosz lövészek, oltalmuk alatt a századok gyorsan rohanták meg északi és nyugati oldalán a falut.

Éppen a mikor a csata elérte a tetőpontját, a mikor a poroszok a döntő rohamra készültek, kapott Albert trónörökös, a szövetségesek fővezére nagyfontosságú tudósitást. Egy osztrák tiszt, gróf Sternberg

őrnagy ugratott eléje és kezébe adta a Benedek parancsát. Sternberg gróf, a ki egész napon át a milikowesi kastélyban várta a trónörököst, a mint az ágyúdörgést meghallotta, végre elszánta magát kötelessége teljesítésére és meghozta a trónörökösnek Benedek várva-várt parancsát. A herczeg tehát most, esti fél nyolcz órakor kapott választ arra a sürgős kérdésére, hogy az osztrák főhadsereg Jitschinhez vonul-e vagy sem? Azt már elbeszéltük, hogy a választ már kora délelőtt elkészítették, de átkos hanyagságból csak délután küldötték el. A levélben az a leverő hír volt: hogy az aznap délelőtt tartott haditanácsban Benedek lemondott arról a szándékról, hogy Jitschin ellen támadjon; a trónörökösnek tehát azt a parancsot küldi, hogy minden ütközetet kerülve, a főserreggel való egyesülés lehetőségét tartsa a szeme előtt.[1]

A trónörökös nyomban fölkereste Clam-Gallas grófot s a két parancsnok rövid tanácskozás után abban a súlyos következményekkel járó elhatározásban állapodott meg, hogy a csatát abbanhagyják s a harczoló csapatoknak parancsot adnak a visszavonulásra. Csupán a jobb szárny marad meg a helyén, az Eisenstadtl mellett fekvő hegyen, támaszpontul, hogy védje az osztrákokat; a többi csapatok Jitschin

[1] A levél így hangzott: „Josephstadt, főhadiszállás, 1866 június 29. Arra vagyok kényszerítve, hogy az Iser felé való nyomulással fölhagyjak s a hadsereg még a mai nap folyamán a mellékleten látható hadállást fogja elfoglalni. Királyi fönséged a hadsereg zömével való egyesülésre megkezdett mozdulatait úgy irányítsa és intézze, hogy ez az egyesülés a nagyobb ütközetek elkerülésével megtörténhessék". A mint látjuk, Benedek ezt a levelet még Josephstadtban megiratta; déltájban aztán a főhadiszállást áttette Dubenetzbe. A levelet aztán csak Dubenetzben adták át egy segédtisztnek, hogy kézbesítse.

körül gyűlnek össze és reggelig ott táboroznak. Reggel három órakor aztán, a mint Benedek parancsa rendelte, megkezdik a visszavonulást a főhadsereghez. Vajjon nem okosabban cselekedtek volna a vezérek, ha nagyobb erejükkel rajta ütnek a poroszra, azt visszaverik s csak győzelem után vonulnak vissza? Utóbb természetesen kiderült, hogy okosabb, ha a harczot folytatják, mert a győzelemre alapos volt a reményük. Akkor azonban a szövetségesek vezérei még nem tudhatták, hogy a porosz sereg milyen erős, nyomában lehettek nagyobb csapatok is; végül pedig a Benedek parancsa, a mely ugyan nem vonatkozott a nyilt csatára, olyan határozottan hangzott, hogy annak minden esetben engedelmeskedniök kellett.

Az egyes csapattestekhez tehát parancsot küldtek, hogy hagyják abba a csatát. Nincs nehezebb dolog az ilyen manövernél; kivált most, hogy a poroszok éppen megrohanták Diletz falut, nagyon alkalmatlan időre esett a parancs foganatosítása. Az a veszély fenyegetett, hogy a szándékos visszavonulást az ellenség vereségnek fogja nézni. A csapatoknak az ilyen kivonása az elrendezett csatasorból a vezértől a legnagyobb hidegvérűséget, a csapatoktól a legszigorúbb fegyelmet kívánja, hogy elviseljék, a midőn az üldöző ellenség hátba kapja. Az összes tudósítások egyetértenek abban, hogy a trónörökös rátermett az ilyen veszedelmes helyzetre, Clam-Gallas azonban megzavarodott s zavarában gyönge kezeiből csapatainak vezetése kisiklott.[1]

[1] A porosz előadásokból általán az a fölfogás domborodik ki, hogy az osztrákokat s a szászokat nagyon szorongatták, hogy vereségük már biztos volt, a midőn Benedek levele meghozta a parancsot a visszavonulásra. Az osztrák források ezzel

A szövetségesek ütközetei visszavonulás közben és vereségük.

És most mégis a szászok voltak azok, a kik a poroszok főrohamát fölfogták. A poroszok, a mint az imént elmondtuk, az ágyú- és a puskatűz ellenére, elszántan vetették magukat a jól védelmezett Diletz falura. Itt épp akkor kapták a parancsot a visszavonulásra. Ez az intézkedés még el sem jutott a szász dandár parancsnokához, Boxberg ezredeshez, a midőn a hátsó csapatok között fölharsant a végzetes jel: „Vissza az első dandárral!“ Az ezredes több ízben megállásra fuvatott s keményen szembeszállott az előnyomuló poroszokkal. Azonban némely ellenséges csapatok, a melyeket a falu mögé vezettek volt, a jelre visszavonuló szász zászlóaljak után eredtek. Az ezredes látta, hogy minden oldalról támadják és súlyos sebekben elesett; csapatai csak nagy áldozatok árán vághatták keresztül magukat a falu egyik oldalkijáratán s a poroszok szakadatlan puskatüze alatt vonultak vissza a tartalékban álló szász testőr-dandárhoz.

Szerencséjükre a szászoknak, az üldöző porosz csapatoknak ugyanabban az időben más, újabb ellenséggel is akadt dolguk. A jobbszárnyon a halmokról Piret tábornok, a ki még nem kapott parancsot a visszavonulásra, zászlóaljait épp akkor vezette támadásra az ellenség ellen. Edelsheim a szorongatott szászokat a gyorstűznek irányzott vitéz, de meddőnek

szemben azt állítják, hogy a szövetségesek minden ponton győztek s hogy a csatamezőt jószántokból hagyták el. A helyzet pontos vizsgálatából igazságként az derül ki, a mit föntebb előadtunk. A porosz történeti könyvek hagyományos elbeszélését, a mely minden osztrák hadállást hősiesen megostromoltat, egész bátran hazafias képzelgésnek nevezhetjük.

bizonyult lovastámadásokkal próbálta megszabadítani. A rohamok megtörtek a jól vezetett porosz századok tűzfegyelmén, mert azonnal az újabb ellenség ellen fordultak; de a szászok is, a testőr-dandárhoz érve, egyelőre biztonságban voltak.

Esti nyolcz óra körül járt az idő. A szövetségesek legtöbb csapatához a közben megérkezett a parancs a visszavonulásra. A poroszok, a kik mozgolódásaiknak az okát nem tudták, látták, hogy az ellenség, a mely oly soká állott nekik ellen, megfordul s azt hitték, hogy ez a vitézségüket megjutalmazó győzelem, tehát a hátráló ellenség után eredtek, hogy győzelmüket kihasználják. Közben nem ritkán olyan osztrák csapatokra bukkantak, a melyek előretolt állásukban dicsőséggel kitartva a porosz csapatokkal keményen összefogtak, mert vagy meg sem kapták, vagy későn kapták a parancsot a visszavonulásra; s minthogy a többi csapatok jobbról-balról már visszahúzódtak, ezeket tőlük elvágták, körülfogták és elfogták. Ilyen éjjeli csatát vívtak a poroszok az erős Brada-csúcson hátramaradt nehány osztrák századdal, a melyben Tümpling altábornagyot is egy golyó megsebesítette. Kezéből most a győzelem kizsákmányolásának vezetését Kamiensky tábornok vette át. A poroszok nagy gond súlyától szabadultak meg most; később maguk is nyiltan bevallották, hogy ha a tartalékban álló szász testőrdandár akkor megpróbálja, hogy Diletz falut kiragadja a kezeik közül, a friss csapatoknak aligha tudtak volna ellenállani. A porosz csapatok igy azonban mindenfelől a Jitschin felé hátráló osztrák csapatok után vetették magukat, a melyek nagy veszedelemben forogtak. Csupán a prachowi szikláknál, a balszárnyon, a hol a poroszok olyan derék

ellenállásra találtak, vonultak vissza egész becsülettel, mint győztesek. Abele vezérőrnagy, a ki ott a parancsnok volt, a mint megkapta a parancsot a visszavonulásra, összegyűjtötte csapatait, hatalmas rohammal visszaverte a poroszokat, aztán teljes nyugalommal vonult vissza Jitschin irányában.

Az üldözés szakadatlanul tartott. Szükséges azonban, hogy kissé részletesebb szemlét tartsunk a csatamezőn.

Két főirányból nyomultak elő a poroszok, mert nem kell elfelednünk, hogy Werder porosz hadosztálya, miután Alsó-Lochownál csatát állott, kis vártatva Ringelsheim visszavonuló dandára után vetette magát s nyugati irányból Jitschin felé közeledett. Északról a győzelmes ötödik hadosztály, a melyet most Kamiensky vezetett, nyomult elő a kitűzött czél felé. Az osztrákok soraiban, mielőtt még a várost elérhették volna, nagy rendetlenség támadt. Jitschinben és Jitschin körül összetorlódtak az ágyúk, a társzekerek, a sebesültek, a megbomlott csapatok, a melyek zászlaikat keresték és mindnyájan nagyon csüggedtek voltak. A parancs, a mely a visszavonulást elrendelte, úgy szólott, hogy a csapatok a város két oldalán ütnek tábort és az éjszakát ott töltik. Útközben azonban a csapatok irányt cseréltek s konczentrikusan magába a városba tartottak. Jitschin előtt találkozott a két hadtestparancsnok: a trónörökös és Clam-Gallas s nagy fáradsággal sikerült nekik a lovasság, szekerek és gyalogság roppant zűrzavarában valamelyes rendet teremteni. Most is abban állapodtak meg, hogy Jitschint az éjszakán megtartják, hogy a visszavonulást fedezhessék. Kezdetben ezt a föladatot a Ringelsheim dandárára bizták, a mely Alsó-Lochownál csatát vívott. Minthogy azonban az osztrákok nagyon fáradtak vol-

tak, utóbb a szász testőr-dandár, a mely addig tétlenül a tartalékban volt, kapta föladatul, hogy Jitschint megszállja és megvédje. A zavarban és a setétségben kissé későn jutott el a parancs a testőr-dandárhoz, úgy hogy csak féltizenkét óra tájban érkezhetett Jitschin alá. Mindjárt meg fogjuk látni, hogy ez a szándéktalan megkésés is befolyással volt az osztrák táborban beállott zavarra s a futásra.

Ámbár az éjszaka beállott, a poroszok nem fáradtak bele győzelmük kihasználásába. Az osztrákokra most olyan föladat szakadt, a mely minden egyes zászlóalj-parancsnoknak képzettségét és önállóságát a rendtartás és pontosság dolgában a legkeményebb próbára tette. A poroszoknak meg kemény parancsuk volt, hogy Jitschint még azon éjszakán elfoglalják. A győztesek csapatai is halálosan fáradtak voltak; de azért nem engedtek pihenést nekik, a míg mindent nem végeznek. Sokan a fáradtságtól összeroskadtak, két tiszt a kimerültség miatt holtan dőlt ki a sorból; de a czélt, a melyet Frigyes Károly herczeg hadiparancsában eléjök tűzött, elérték.

A mint már említettük, a poroszok két oldalról nyomultak Jitschin felé; nyugat felől, Alsó-Lochowtól, miután ott csatát vívott, a Werder hadosztálya; északról pedig az ötödik hadosztály csapatai, a melyeket most Kamiensky vezetett. A Werder-hadosztály érkezett először a helyszinére. Előnyomulásában elfogott nehány szétugrasztott osztrák csapatot, köztük a Gyulai-ezred egy nagyobb osztályát. Aztán elővédje benyomult Jitschin városába, a hol Clam-Gallas gróf még főhadiszállását tartotta s a hová a szász testőr-dandár a város megszállására még nem érkezett meg.

Éppen akkor, éjjeli egynegyed tizenkét órakor,

diktálta az osztrák vezérkar főnöke, Litzelhofen ezredes parancsát a hadtest tisztjeinek, hogy az egyes csapatok mely irányban vonulnak vissza. Az utczáról egyszerre csak puskalövések hallszanak és segédtisztek érkeznek azzal a hihetetlenül hangzó jelentéssel, hogy a poroszok a városba törtek, a mikor még az osztrák ezredek azon elvonulóban vannak. A nyugatról jövő ellenség betörésére nem számítottak, úgy hitték, hogy Ringelsheim föltartja őket. Clam-Gallas gróf az indulást sürgette. Vezérkari főnöke tudván, hogy a visszavonulás fenekestől fölfordul, ha intézkedéseit meg nem teszi, tovább diktált. A poroszok már a piacz felé tartottak. Lehetetlen volt tovább időzni. A gróf kiséretével lóra pattant s elhagyta a várost. Litzelhofen ezredes a város kapuja előtt intézte el a parancsadást, de a poroszok váratlan benyomulása a városba útját vágta annak, hogy valamennyi czélját elérhesse; a visszavonuló osztrák csapatok már most összegabalyodtak. Úgy megriadtak, mint a fölzavart méhraj. Az ellenséget sarkukban hitték, megfordultak s a legközelebb eső utakon teljesen bomlott sorokban megszaladtak.

Ez a romlás nem következik be, ha gondoskodnak arról, hogy Jitschint a szász testőr-dandár megérkeztéig osztrák zászlóaljak szállják meg és védelmezzék. A nyugatról a városba nyomuló porosz kicsiny és gyönge csapat volt. Nem is maradhattak meg a városban, a mint a szászok tizenegy óra után végre a városba érkeztek, a kik föladatukat megkésve ugyan, de sikeresen oldották meg. Sötét éjszaka volt, a midőn északról, miután addig bajtársaik visszavonulását fedezték, a városba nyomultak. Észrevétlenül sortüzet adhattak a poroszokra; a sebesültek rémes kiáltása,

zavar támadt mindenfelé, a poroszok árulást emlegettek. A szászok azután szuronynyal rohantak a poroszokra s a harmadik hadosztály elővédjét kiverték a városból.

Szerencsésebbek voltak ezeknél a porosz csapatoknál, a melyek az osztrák vezérkart majdnem elfogták, a most északról előnyomuló ötödik hadosztály csapatai. A midőn a megsebesült Tümpling a parancsnokságot Kamiensky vezérőrnagynak átadta, meghagyta neki, hogy Jitschint bármi áron még azon az éjszakán elfoglalja. Kamiensky valamivel éjfél előtt kerekedett útra elcsigázott csapataival, hogy a napi munkájukra rátegye a koronát. Útközben ő is több és nagyobb megugratott osztrák csapatba ütközött, a melyek közül kivált egy volt igen siralmas állapotban. Ez az osztály azok közé a csapatok közé tartozott, a melyek a Brada-csúcsán s a Priwysin meredek lejtőjénél olyan győzelmesen ellenállottak a poroszoknak, a kik utolsó támadásukkor is sok porosz foglyot ejtettek; de annyira előre voltak tolva, hogy szerencsétlenségükre a parancsot a visszavonulásra nem kapták meg. Az éj sötétjében ide-odabolyongva, a Khevenhüller-ezred egy zászlóalja előbb az ellenség Werder-hadosztályába ütközött, attól azonban megszabadult, hogy aztán a Tümpling hadosztályának essék a kezébe. Rövid ellenállás után az osztrákokat a Jitschintől északra eső mocsarakba szorították. Ott aztán le kellett a fegyvert rakniok.

Kamiensky éjféltájban érkezett a város elé s nyomban parancsot adott, hogy rohammal vegyék be.

A szász testőr-dandár parancsnoka, Hausen ezredes időközben meggyőződött arról, hogy az osztrákok teljesen kivonultak a városból s hogy a város felé

nagy csapat ellenség közeledik. Nem volt többé ok rá, hogy Jitschinben időzzék, elhatározta tehát, hogy az éj leple alatt a már elvonult szász csapatok után indul. Éjfél után fél egy óra volt. Csak egy maroknyi embert hagyott hátra utóvédnek Schimpff százados vezetése alatt; ezek sortűzzel fogadták az ellenséget, aztán csapatuk után siettek, hogy attól el ne vágassanak. Teljes rendben, fegyelemmel vonult vissza a szász gyalogság, a melynek négy dandárából, igaz, csak egy állott komoly tüzet, a déli irányban haladó országúton. A lovasság, lovát vezetéken tartva, az éjszakát Jitschin alatt húzta ki. A szász gyalogság azalatt nagy utat tett meg s csak a hajnali szürkületben ütött éji tanyát. Ha kerülőúton is, két nappal utóbb, a szászok teljes rendben egyesültek az osztrák hadsereggel.

A szászoknál nagyobb veszteséget szenvedtek az osztrákok; legalább háromezeren elestek és megsebesültek s a mi még szomorúbb volt: ezerkilenczszázan épen, többnyire a visszavonulás alatt estek foglyul a poroszok kezébe.[1] A szászoknak, a kik csak hatszáz embert veszitettek, becsületükre válott, hogy a taktikai rendet megtartották; aránylag csekély veszteségüket az magyarázta, hogy az ütközet inkább az osztrákokra nehezedett. Egészben a szövetségesek ötezerötszáz embert veszitettek, míg a poroszok ezerötszázötven ember élete árán vásárolták a győzelmet.

[1] Az épen elfogottak felét a harminczötödik számú Khevenhüller-ezred egy zászlóalja teszi, a mely nem kapott parancsot a visszavonulásra s a melyet közvetlenül Jitschin alatt fogtak el. A többi osztrák dandároknál, valamint a szászoknál is az épen elfogottak s a harczképtelenek aránya 1 : 5. Helytelen dolog tehát az osztrákok harczképességét a szászokénál kevesebbre taksálni.

Ezen a napon a hadiszerencse kiválóan kedvezett a porosz fegyvereknek, de ők sikerüket az egész hadjárat folyamán, még a königgrätzi csatában sem használták ki jobban, mint ekkor. A mit az emberek általán a kiváló tábornokok hadiszerencséjének neveznek, legtöbbnyire nem egyéb annál a leleményességnél, a melylyel a helyzetet ki tudják zsákmányolni. Frigyes Károly herczegnek csupán annyi része volt a győzelemben, hogy meghagyta tábornokainak kíméletlenül nyomulni az ellenség után s hogy Jitschint estére elfoglalják; ő maga és vezérkara jelen sem volt a csatában. A jitschini győzelem dicsősége tehát érdemetlenül esett reá. Ez az ütközet azonban döntő fontosságú volt arra, hogy a poroszok győzzenek; mert Clam-Gallas gróf veresége és futása azt a meggyőződést oltotta az osztrákokba, hogy a háborút elveszitették, s ettől kezdve Benedek is úgy fogta föl a dolgot, hogy csupán a fegyver-becsületért harczol.

Benedeknek az volt a terve, hogy miletin-dubenetz-josephstadti erős hadállásába magához vonván a hatvanezer főnyi Iser-hadsereget, a melylyel teljesen összegyűjtött hadserge körülbelől kétszázhúszezer főre növekedik, meg fog ütközni a poroszokkal. Az Iser-hadseregre várva, június 29-én és 30-án az Elbétől nyugatra eső fönsikon táborozott. Ezt a tervet a Jitschinnél vivott csata teljesen megsemmisitette; mert a szászok s az Edelsheim lovas-osztálya, a melyek a csata után délre vonultak vissza, egyelőre el voltak terelve a főseregtől; Clam-Gallas gróf csapatai pedig, a melyek a Benedek által megjelelt keleti irányban vonultak vissza, harczképtelen állapotban érkeztek a főhadsereg táborába.

A teljesen megvert osztrák hadtest két úton vonult

vissza. Az egyik egyenest keletnek tartó úton Miletin, Ernő főherczeg hadtestének táborhelye, a hová az Iser-hadseregnek vissza kellett vonulnia, csak három mértföldnyi távolság. A másik út, mert kissé délkeletre fordul, Horschitzon át Königgrätznek tart, tehát az osztrák hadsereg háta mögé vezetett. A Clam-Gallas gróf csapatai egész éjjel meneteltek ezen a két úton. A vereségtől való megrémülésnek, a setétségnek, az untalan való riadónak borzasztó volt a hatása. Az északi úton menekülő két dandár reggel hat és hét óra között Miletinbe ért. Bajtársaik, Ernő főherczeg hadteste fogadta ott őket s megnyugtató volt, hogy a főhaderővel egyesülhettek. A déli úton három dandár menetelt s velük volt Clam-Gallas gróf is. Horschitz fele útján, Konecchlumban megállottak s a halálra fáradt csapatok a mezőkön dőltek pihenőre. Az azelőtti napon meneteltek, azután harczoltak s hátráltak egész éjjel, bár üldözetlenül. Nemsokára a hátuk mögött föltüntek a porosz gárda ulánusai; gróf Clam-Gallas támadástól félve, csak rövid pihenőt adhatott s még délelőtt folytatták útjukat Horschitz felé. Az utóvédet a Leiningen-dandár adta. Minthogy azonban az ellenség lovassága körülszáguldozta őket, harczalakban kellett a fárasztó menetet megtenni.

Clam-Gallas grófnak eredetileg az volt a szándéka, hogy hadteste Miletinben és Horschitzban tábort üssön, ott kissé kipihenje magát, gondoskodjék élelemről s a csapatokban a meglazult taktikai kapcsot állítsák helyre. Már ki is adta az erre vonatkozó parancsokat, a midőn Horschitztól egy óra járásnyira porosz lovasok bukkantak elő.

A Clam-Gallas gróf nagyobb szerencsétlenségére, az egész osztrák és szász lovasság a szász gyalog-

sággal a déli úton vonult vissza; azoknak visszavonulását fedezte, a miért is őket nem háborgatta az ellenség.[1] Clam-Gallasnak nagyobb lovascsapat nem volt a keze ügyében; mert a szász lovas-osztály, a mely alája volt rendelve, kora reggel, nem tudni kinek a hibájából, nem hozzá, hanem a szász gyalogsághoz csatlakozott. Az osztrákokat azonban az ellenség lovasságából csak gyönge csapatok üldözték. A poroszoknak sem állott most nagyobb lovascsapat rendelkezésükre; minthogy lovasságuk mindig a gyalogság után menetelt s a mikor szükség volt rá, sohasem volt kéznél. Azon a napon is a porosz lovasság azt a különös parancsot kapta, hogy kilencz kilométernyi távolságban meneteljen az előnyomuló gyalogság után. Az osztrák tábornok azonban annyira remegett a porosz lovasság rajtaütésétől, mintha már sarkában is volna. Nem is próbálta meg az üldözésnek ellenállani, hanem halálra fáradt csapatainak parancsot adott, hogy Horschitzból induljanak ki és hátráljanak tovább. Csak egy óra járásnyira volt az Ernő főherczeg hadtestétől, támaszkodhatott volna arra és szépen tábort üthetett volna annak háta mögött.[2] Clam-Gallasnak a

[1] Gróf Clam-Gallas magamentségében ezért Edelsheim ellen található egy kevéssé leplezett vád. „Minthogy az első könnyű lovas-osztály, parancs bevárása nélkül, délre, a Bidschow felé vezető úton hátrált meg, s a hadtest saját lovassága is odatévedt, úgy történt, hogy . . . a hadtest gyalogságára az a nehéz feladat hárult, hogy a Horschitz és Miletin felé vezető két utat az ellenség lovasságától való meglepetés nyomása alatt kellett megtennie.“ Az *Oesterr. Militär.-Zeitschrift* tanulmányából (1866, III. kötet 289. l.) ezt a helyet kihagyták.

[2] Kezdetben ez is volt a terve, a mint azt Ernő főherczeg június 30-án reggel félnyolcz órakor Benedekhez intézett sürgönye bizonyítja. *(Oesterreichs Kämpfe*, III. 215. l.)

főhadiszállás rendelkezése szerint az osztrák hadsereg balszárnyán kellett volna állást foglalni s ott szembe fordulni Frigyes Károly herczeggel. Ő azonban kétségbeesett ettől a föladattól, inkább akarta csapatait biztonságba helyezni s ezért vezette azokat a még három mértfölddel távolabb eső Königgrätzbe. A csapatokat nem üldözték, de azok azt hihették a gyors futás láttára, hogy sarkukban van az ellenség, ezért a tikkasztó hőségben bágyadtan, éhesen, csüggedten tették meg a végtelennek tetsző utat; most a második nap meneteltek, miután azelőtt egy napot meg egy éjszakát meneteléssel és harczban töltöttek. Minden pillanatban azt hitték, hogy nyakukban a porosz; az egyik osztály megriasztotta a másikat s a riadalom e jelenetei a hátrálást teljesen megbontották. Pedig a hadtest olyan úton hátrált, a mely a főhadsereg mögött vonult el, a hol magát teljes biztonságban érezhette volna. Végre elérkezett a Bistritz és Sadowa völgyébe. Ott meg akart állani, de újabb riadó zavarta tovább. A legtöbb csapat s velük Clam-Gallas gróf is, most megállás nélkül az erős Königgrätzig szaladtak.[1]

Ez volt a vége a Clam-Gallas gróf hadjáratának, a miért az osztrák közvélemény keményen fölindult ellene. Az történt most is, a mi történik mindig, vala-

[1] V. ö. e futás rajzát a *Times* tudósítójának elbeszélésével. (*Interessante Berichte und Schilderungen vom Kriegsschauplatz*, 55—60. l.) A *Times*nak az osztrák táborban tartózkodó tudósítója egyébként nem termett úgy rá föladatára, mint az a tudósító, a melyik a porosz táborral járt; tudósításaiban sok a zavaros dolog. Ez események elbeszélésének az a magyarázata, hogy reggel a dubenetzi főhadiszállásról értesülésekért útnak indult, este pedig a hátráló első hadtest menekülő csapatai közé került s ezt a hadtestet összetévesztette a főhadsereggel.

hányszor Fáma közszerencsétlenségért egyetlen embert tesz felelőssé; a közvélemény ezt a tábornokot hibáján túl eláztatta. Schiller *Wallenstein*-jának annál a helyénél, a hol *Gallast a hadsereg megrontójának* mondják, a midőn a háború után a színész először egész gyanutlanul elmondotta a bécsi Hofburg-szinházban, a közönség között előbb nagy mozgás támadt, aztán rengeteg taps tört ki. Évek során át ezt a helyet nem mondhatták el többé osztrák színpadokon. „Gallas, a sereg-dob csak akkor ad hangot, ha verik", idézték az elméskedők a bécsi szalonokban és kávéházakban. Clam-Gallas gróf valóban ivadéka a harminczéves háború szerencsétlen tábornokának, a kinek nevét és vagyonát a XVIII. században örökölték a Clamok. A tábornokot, a ki ősrégi nemes házból, Ausztria egyik legdúsabb mágnás családjából származott, szembe állitották Benedekkel, a ki mindent magának köszönhetett; s a fürge monda hamarosan megtette a vereség főokának a hadseregben a tarthatatlan személyi viszonyokat, az arisztokraták engedetlenségét a kard egyszerű, becsületes fiával szemben. Ez a fölfogás ugyan, a mint az a mondottakból kitűnik, helytelen; de a legközelebbi események látszólag megerősitették. Benedek azt sürgönyözte Bécsbe, hogy az első hadtest fölbomlása miatt kell visszavonulnia Königgrätzbe, a mire a császártól azt a parancsot kapta, hogy Clam-Gallast mentse föl a parancsnokságtól, küldje Bécsbe, hogy felelősségre vonhassák. Általán a Clam-Gallas hibáját nagyobbnak képzelték a valóságnál, a míg az utóbbi napok szerencsétlen körülményeit nem ismerték. A mint Bécsbe érkezett, több napot bizonyos fogságfélében töltött s maga kérte, hogy haditörvényszék elé állitsák; ott aztán bebizonyitotta, hogy a Jitschinnél

vivott csatában a kapott parancsok szerint járt el. A haditörvényszék föl is mentette, a császár pedig, a mint később bővebben előadjuk, hálás elismeréséről irásban biztosította s ezzel megnyugtatta a gróf személyében pellengérre állitott főnemességet is.[1]

Magatartásáért a jitschini csatáig Clam-Gallas gróf forma szerint azért sem volt felelősségre vonható, mert a szász trónörökös főparancsnoksága alatt állott. Dolgát leginkább azzal rontotta el, a hogy a hátrálás alatt viselkedett. Akkori viselkedése meglepően hasonlit ahhoz az aggodalmaskodásához, a mely a Magentánál vivott csata után meggátolta abban, hogy Gyulay parancsa szerint a következő napon csatára készen álljon. Személyes bátorsága minden kétségen fölül áll, a tűzben mindig bátran viselte magát; de egy szerencsétlen csata után mindent elveszettnek tartott. Hadvezérben pedig fontosabb a megfontolásra való morális képesség magánál a vér vitézségénél is. A Magentánál vivott csata után — és talán okkal — azzal mentegették, hogy azokat a magyar csapatokat, a melyeknek élén állott, föllázitották az akkor uralkodó abszolut rendszer ellen; azért nem harczoltak lelkükből s velök koczkáztatott dolog volt a harcz megújitása. Jitschinnél azonban kifogástalanul harczoltak katonái és a csata után való napon déltájban nem a csapatok kezdték meg a gyámoltalan hátrálást, hanem a tábornok adta ki azt a parancsot, a mely a visszavonulást összegabalyitotta. A túlhajtott gon-

[1] V. ö. Harmadik kötet *függelék*. IX. szám. Clam-Gallas gróf magamentségében azt mondja, hogy midőn a parancsnokságtól fölmentették, Benedektől megkérdezte, hogy a fölmentés az ő tanácsából történt-e? a mit Benedek tagadott.

dosság volt az oka, hogy hadtestével a főhadsereg háta mögé vonult; de még ott sem érezte magát biztonságban; még hátrált nehány órán át egy erősség falai alá, a mely a Benedek békésen táborozó hadserege mögött három mértföldnyi távolságban feküdt. Nagy hiba volt, hogy az 1859. évi tapasztalatok után a csehországi fontos parancsnokságot reá bízták.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

A főcsata előestéjén.

A háború Ausztria ellen az első győzelmekig nem volt népszerű és a királyi családtól lefelé, a társaság minden rétegében sokan voltak elvből ellenségei. Kiáltványában a király hasztalan iparkodott az 1813. évi szellemet fölidézni; a melegebb hangulat jelei sokáig nem mutatkoztak. Megtörtént mégis, hogy az ellenzék némely tagjai: Mommsen, Virchow, Twesten és mások késznek nyilatkoztak, hogy belépnek a sebesültek és elestek hátrahagyottjainak fölsegélésére alakult konzervativ bizottságba. Magától értetődő dolog volt, de a király környezete ezt igen örvendetes jelnek vette és Schneider, a király fölolvasója, rögtön a királyi palotába sietett a hírrel. A király nagyon megörvendett a hírnek s Roon a következőket mondta a királynak: „Ez a dolog fölér egy nyert csatával. Nem megjósoltam fölségednek, hogy a nedves szalma lobogni fog?!“ A mint a hadsereg kivonult az országból, Berlinben a komor várakozás érzése kerekedett fölül, mert erejüket maguk sem ismerték. Mig Bécsben a győzelem minden kósza hírét a valóság készpénzének vették; Berlinben az első kedvező tudósításokat nagyon

tamáskodva fogadták. Sokan tartották valótlanszinűnek, hogy Bismarck politikájának, a miről a képviselőházban azt állitották, hogy az államot a romlásba taszitja, katonai sikerei lehetnének. A kételkedés köde csak június 29-én oszlott el. Kora reggel kapta a király a sürgönyöket, a melyek Gablenz és Leopold főherczeg vereségét jelentették. „Fiam szerencsésebb, mondta a király Schneidernek, mint én voltam fiatal éveimben. Nekem nem jutott olyan parancsnokság és nem arattam olyan győzelmet, mint ő.“ Aztán csöndes megfontolással folytatta: „A kezdetén minden jól megy, csak így menjen tovább is. De még aligha vagyunk túl a hegyen.“ Nemsokára ezután egy kevésbbé kellemes hírt kapott; a hannoverek Langensalzánál győztek. Azonban úgy körül voltak fogva, hogy föltétlenül meg kellett adniok magukat. A király örvendetes izgatottságában az ablakhoz lépett s az ablaka alatt állókkal közölte a Csehországból kapott győzelmi híreket. Mint futótűz terjedtek el a városon s a hangulat nyomban gyökeresen megváltozott. Olyan örömujongás kapta meg az ifjakat és öregeket egyaránt, a minőre a főváros kritikus népét nem hitték volna képesnek. Ekkor nyilatkozott meg először az a győzelmi izgalom, a mely a rákövetkező években aztán mind fokozódott. A házak egy szempillantás alatt zászlódiszt öltöttek, a nép viharos éljenzéssel tódult a királyi palota elé. A mig Bismarck és Roon előterjesztéseiket a királynak megtették, a király többször jelent meg a sarokablakban, hogy a tüntetést megköszönje. Aztán Hülsen, a királyi színházak főintézője jelent meg a királyi palota erkélyén és messzi hallható hangon fölolvasta a trónörökösnek a csatamezőről irt első körülményesebb levelét. A Nachodnál vivott ütközetről szóló tudó-

sitás volt ez; és az egyszerű, minden hányavetiségtől ment írás a lelkesedést viharossá fokozta. Az utóbbi napokban a gyűlölt Bismarckot már kezdte ünnepelni a nép; most elkövetkezett az a pillanat, hogy az ünneplés egészen feléje forduljon, mint a ki a nagy eredményeket mélyen-látásával a világra segítette. Annyira feléje fordult most a népkegy, hogy agyonszorítással fenyegette. A mint két óra tájban a királyi palotából távozott, a tömeg megállította kocsiját, hogy lovait kifogja s a Lindenen triumfussal meghordozza. Jobbról-balról kezek nyultak feléje, a melyeket meg kellett szorítania; máskor félelmet gerjesztő arcza most örömben úszott. Rá kellett kényszeríteni Bismarcknak a népet, hogy hazájának politikai nagyságát kivívja. A király üdvözlésére a város különböző helyein íveket tettek ki, a melyek körül ezerek tolongtak, hogy aláírhassák. Aztán még aznap, június 29-én este, az íveket a nép belát-hatatlan tömege vitte a királyi palotába és küldöttség útján adta át a királynak. Közben a néptenger rágyujtott az *Erős várunk nekünk az Isten* kezdetű zsoltárra. A király komoly beszédet tartott a gyülekezetnek. Mindenekelőtt arra figyelmeztetett, hogy az első sikerek által ne kapassák el magukat; hogy a nagy áldozatokat még ezután kell meghozniok; hogy talán hosszú, véres háborúnak állanak a küszöbén. Kiemelte, hogy csak hosszú megfontolás után szánta el magát a háborúra, s csupán abból a czélból, hogy a német föld félszázad óta tarthatatlan állapotain segítsen; hogy czélja nem az *egy*, de az *egységes* Németország. A tömeg onnan a trónörökös palotája eléje ment és háromszoros éljennel hódolt *Gablenz legyőzőjének*. A képzelmet semmi sem ragadta meg annyira, mint hogy azt a tábornokot, a kinek nevét a schleswigi

háború után egész Németországon tisztelettel emlegették, most megverték a csatamezőn. Aztán Károly herczeg, a Frigyes Károly herczeg apjának palotája, onnan a Bismarck és Roon lakásai elé mentek. Költőnek való föladat annak leírása, hogy a nép mint ünnepelte most először a német egység megteremtőjét; és a Bismarck természetében levő fanyarság meg nyerseség onnan magyarázható, hogy kénytelen volt lenézni azt a népet, a mely majd átkozta, majd ünnepelte. Egy polgár éljent kiáltott: *Poroszország nagy államférfiára, vitéz tábornokára a diplomáczia csatamezején,* a mi roppantul tetszett. Bismarck feleségével megjelent az ablakban, beszédében a király érdemét hangoztatta; utalt arra, hogy a király milyen hosszan, milyen alázatosan habozott, mielőtt a háborúra elszánta volna magát. Aztán arra emlékeztetett, hogy a míg sok polgártársuk vérét ontja a csatamezőn, az itthon maradottaknak az a kötelességük, hogy a hősök özvegyeinek és árváinak a szívüket, meg a markukat nyitva tartsák. Beszédét a király és a hadsereg éltetésével végezte. És a míg a tömeg orkánszerűen éljenzett, az égen felhők tornyosultak és kitört a vihar. Az ég haragosan csattogott a tömeg feje fölött. Bismarck életének ebben a legboldogabb perczében föltalálta magát és lekiáltotta a tömegnek: „Ime az ég üdvlövése a mi örömünkhöz!“ Ujabb, mennydörgésszerű éljenzés volt rá a válasz.

Vilmos király a maga és a Moltke meggyőződése szerint járt el, a midőn arra intett, hogy az örömben tartsanak határt. A hetven év felé járó, igen higgadt természetű király sem képes nem volt, sem természetében nem feküdt, hogy hirtelen legyőzze magában az utóbbi évek és hetek benyomásait. Szavaiban most

is ott lappangott a komoly gond, a csatamezőn mindig el volt készülve a balfordulatra is. Hogy a hadsereghez elutazzék, arra komoly, mindenre kiterjedő gondossággal készült. A titkos irásokat, a melyeket magával vitt, egy nagy erős, formátlan, vaskapcsos ládába pakkolta. Arra gondolt, hogy ha a háború balul üt ki, az éppen nem mutatós láda elkerüli a figyelmet. A király ifjúságában tapasztalta már, mit jelent az, a midőn a királyi családnak menekülni kell.

* * *

A nagy vezérkar elutazását a csatatérre június 30-án reggelre tűzték ki. Az elutazás pillanatában a jitschini győzelemről a tudósítás még nem érkezett meg. Nem tudták még tehát, hogy Frigyes Károly herczeg a tegnap küldött parancs értelmében egész erejével nekiment-e az előtte álló osztrák csapatoknak? Határozottabbak voltak a trónörökös táborából kapott tudósítások. Az elutazás pillanatában kapták tőle a sürgönyt, hogy csapatai az Elbéhez értek s hogy helyzete nem zárja ki, hogy túlnyomó erő ellen is védekezzék. A trónörökösnek most az Elbénél meg kellett állania s védni kellett magát, ha Benedek netalán megtámadná. Míg Csehország felé utaztak, a király és Moltke szorgosan meghányták-vetették a dolgokat; aztán még az útról, Kohlfurt állomásról, június 30-án egy óra tájban Moltke parancsot küldött a Csehországban operáló hadaknak, a melyben a további előnyomulás irányát szabta meg. Krismanics tábornok elméleti elfogultságáról az erős hadállások iránt általán, a dubenetzi hadállás iránt pedig különösen is, akkor még nem volt értesülve. Csak azt látta, hogy az osztrákok még mindig ragaszkodnak az erős Elbe-vonalhoz, hogy nem tágítanak mellőle, bár

a trónörökös kelet felől már odaérkezett s bár Frigyes Károly herczeg is nyugat felől sebesen közeledik arra.

Az Elbe-vonal három erőssége északról délnek: Königinhof, Josephstadt és Königgrätz. Josephstadt volt az osztrák hadsereg fő támaszpontja. A legészakibb elbementi város, Königinhof, már a porosz trónörökös kezében volt; a legdélibb, Königgrätz, a háború eddigi folyamában még nem jutott szerephez. Ha most Frigyes Károly herczeg Königinhof irányában nyomul előre, nagyobb nehézségek nélkül egyesülhet a második hadsereggel, északra az osztrák haderő állásától. Hogy az egyesülésnek egyes csapatok, kivált a lovasság útján kell megtörténni, az önként értetődő dolog volt. Moltke azonban nagyobb dologra gondolt. A Kohlfurtból küldött sürgönyben Frigyes Károly herczeghez az a parancs ment, hogy az osztrák hadsereg legdélibb támaszpontja, Königgrätz irányában nyomuljon elő. Az osztrákoknak ebben az irányban kellett visszavonulniok, s ha a herczeg ezen az érzékeny oldalon támad, az ellenség igen szorult helyzetbe kerül; mert ha a trónörökös állását a Felső-Elbénél megtartja s az osztrákot ott leköti, abba a veszedelembe kerülnek, hogy elvágatnak a visszavonulás útjától.[1] Ebben a tervben csirájában már ott lappang az a gondolat, a melynek Moltke a franczia hadjárat folyamán két legnagyobb sikerét köszönhette. Egészen

[1] Az egész parancs a maga mesteri rövidségében így szól: „A második hadsereg maradjon tovább is a Felső-Elbe balpartján, jobb szárnyát úgy terjesztve ki, hogy az előretörő első hadsereg balszárnyával Königinhofon át érintkezhessék. Az első hadsereg szakadatlanul Königgrätz felé tör elő. A nagyobb támadásokat az előnyomulás alatt a jobb szárnyon Herwarth tábornoknak kell visszaverni.“

hasonló módon operált Bazaine ellen, a kiről tudta, hogy Metzben van s kinek hátába, hogy körülzárják, a Mosel mögé csapatokat küldött; aztán Sedánnál is ketté osztotta a porosz, meg a szász trónörökösök csapatait, hogy a Mac-Mahon hadseregét föltartsák és körülfogják. Az 1866 június 30-ki parancs elküldésekor bizonyára eszeágában sem volt Moltkenak a gigászi terv, hogy az osztrák hadsereget bekerítse; s az osztrákok sem nyugodtak volna bele, hogy Dubenetznél körülfogják és a visszavonulástól elvágják őket. Moltkenak tehát most nem az volt a végczélja, a mi volt Metznél és Sedánnál; de ugyanazzal a módszerrel dolgozott. Akkor különben sem sejthette még, hogy a háború váratlanul gyorsan fog bevégződni; az osztrák hadsereg teljes megrendülését az ellenség csak a königgrätzi csatában vehette észre. Ilyenformán gondolkozott Roon is a feleségéhez 1866 július 1-én, a sichrowi kastélyból írt levelében. „Arról a rohamos hadvezetésről, a melylyel június 30-ikáig több csatát megnyertünk, jórészt le kell mondanunk s a hadviselésnek mérsékelt lefolyást kell adnunk, különben katonáink belehalnak az erőfeszitésbe. A két hadsereg egyesülése, úgy látszik, megtörtént; módunkban van az események bevárása; a koczka a mi részünkre fog eldőlni".

Mielőtt Frigyes Károly herczeg megkapta volna Moltke most emlitett parancsát, csapatait már útnak indította a Clam-Gallas parancsnoksága alatt álló osztrákok üldözésére s a poroszok az ellenség visszavonuló útján, Miletin és Horschitz irányában egyaránt előnyomultak. Ugyanakkor lovassága által érintkezésbe lépett a trónörökös hadseregével. Ebből a czélból az osztrák hadállás megkerülésével az első gárda-drago-

nyosezredet Barner alezredes vezetése alatt Königinhofba küldte. Barner az osztrák hadállást egy-két mértföldre hagyván magától jobb kézre, az úton a trónörökös hadsergének előretolt lovasságával találkozott. Örömmel köszöntötték egymást a bajtársak; s minthogy a két hadsereg közt a kapocs már megvolt, túl voltak a dolog legnehezebbjén. Frigyes Károly herczeg pedig egész erejével, Moltke terve szerint, Königgrätz irányában, tehát az osztrák hadállás háta mögé nyomult elő. A jitschini csatán kezdve teljes mértékben megnyilatkoztak a Frigyes Károly herczeg katona-tulajdonságai; hatalmas természete, a melyet addig némi aggodalmak nyügöztek, most arra sarkalta, hogy az osztrák főhadsereggel tűzzön össze. Így minden összetalálkozott arra, hogy a döntő csatát Königgrätznél vivják meg.

* * *

A közben az osztrák hadsereg a dubenetzi állásban két napon, június 29-én és 30-án a porosz trónörökös hadsergének támadását várta. Feszült várakozással néztek végig a tábornokok az Elbe-völgyén a porosz táborig. Abban reménykedtek, hogy az Iserhadsereg szerencsésen keresztülvitt hátrálással épen csatlakozik a főhadsereghez s annak balszárnyát fogja alkotni. Nagy riadalom támadt tehát, a midőn június 30-án reggel a jitschini vereségről megjött az első hír. A június 30-án történt csapást Ernő főherczeg jelentette következő sürgönyével: „Az első hadtest csapatai teljesen harczképtelen állapotban érkeznek; lőszerük nincs, élelmük szintén nincs; egyelőre a hátunk mögött ütnek tábort". Még kellemetlenebb dolog is történt, pár óra multán a vert sereg nyomá-

ban porosz lovasság jelent meg, a mi a Frigyes Károly hadsergének közeledését jelentette. Azzal tisztában voltak, hogy a főherczeg hadteste egymagában a poroszokat nem tarthatja föl, minthogy az Iser-hadsereg nem támogathatja; azért nagy nyugtalanságot keltett a főherczeg második, délután két óra tájban érkező sürgönye, a melyben helyzetének egész komolyságát föltárta. Benedeknek most gyorsan kellett határozni. Mert hadállásának az a gyöngéje volt, minthogy arczczal északnak és keletnek nézett, hogy balszárnyát nyugatról bekerítik s mert Frigyes Károly herczeg egész erejével Königgrätz felé nyomul: az osztrák hadvezérek kezdték belátni, hogy védelmi állásuknak a porosz strategiával szemben nincs semmi értéke. A szászokat és Edelsheimet félretolták, azok legjobb esetben is csak két napi kerülővel érkezhettek a főhadsereghez; az első hadtest pedig a kapott jelentések szerint körülbelül teljesen tönkrement. Szemben, az Elbén túlról, minden pillanatban támadást várhattak. Merre forduljanak már most? Azzal az elszánt elhatározással, hogy magukat a két ellenség valamelyikére rávessék, most már teljesen megkéstek. Ez az alkalom június 28-án kínálva kínálkozott; június 30-án azonban a bizonyosságnál is több volt, hogy a második porosz hadsereg a csata alatt az osztrákokat hátban fogja támadni. Csupán egy és pedig nagyon szomorú útja maradt a menekülésnek: ha az osztrák hadsereg minél gyorsabban dél felé meghátrál, ezzel megmenekszik attól, hogy az ellenség északról és nyugatról bekerítse.

Az osztrák vezérkar a háború e részének előadásában Benedek ellen körülményesen megokolt vádakkal hozakodik elő. A hadvezérre, és csupán ő rá

háritják a felelősséget mindazokért a bajokért, a melyek az osztrák hadserget addig érték. Ezzel az előadással a hadsereg becsületét akarták megmenteni; az alvezérek közül sem vádoltak meg senkit; mert fölfogásuk szerint azért, hogy a hadjárat balul ütött ki, csupán Benedek vonható felelősségre. „A tervbevett hadművelet fedezése czéljából, mondják egyebek közt, a két ellenséges porosz hadsereggel egymásután több egyes hadtestet állított szembe, a melyek hol csak homályosan, hol nem elég korán, hol pedig egyáltalán nem voltak tájékoztatva a hadvezér szándékáról s a melyeket minden ponton szerfölött véres csatákban a túlnyomó ellenség tett tönkre . . . A beérkezett jelentések szerint a hatodik, tizedik, nyolczadik, negyedik és első hadtestek, meg az ütközetekben megfordult két lovasosztály összes vesztesége június 27-ikétől június 30-ikáig harminczezer embernél többre tehető; azonkívül több ágyú, zászló és lovassági lobogó esett az ellenség kezébe. Az összes hadtestek fáradtak, kimerültek s el voltak csüggedve az addigi vereségek miatt.“ A fölsorolt tények komor, de igaz képét adják az osztrák hadseregnek. Ezt a benyomást kapta az ember az északi hadsereg főhadiszállásán is. Egy tanácskozásban, a melyre Benedek Vilmos főherczegen, Henikstein on és Krismanicson kívül most Neuber és Križ ezredeseket is meghívta, olyan fokú volt a tanácstalanság, hogy Neuber, aki addig, tehát a vereségig mellőzöttnek látta magát, a legnagyobb fölindulásban hagyta el a tanácskozást.[1] A főherczeg utána sietett és hasztalan próbálta lecsillapítani; mert Neuber már akkor elveszettnek tartotta

[1] V. ö. Harmadik kötet. *Függelék* XX. sz.

Ausztria ügyét. Benedek is úgy érezte, hogy a megtörtént dolgok összezúzták. Ő, a hadvezér, még egyetlen csatában sem vett részt s az egyes hadtesteket sorban megverték. Június 30-án délután három órakor ismét a visszavonulásra kellett hadsergének parancsot adni és most olyan parancsot, a minőt csak vereség után szoktak kiadni. A hátrálás megkezdését éjjeli egy órára tette; a dob- és a kürtjelzést elhagyták, hogy az ellenség ne eredhessen a hátráló hadsereg után. A czél erős hadállás foglalása volt Königgrätznél. Déli irányban négy országút vezetett oda. Elhagyták a dubenetzi fönsíkot, leszálltak a Bisztritz völgyébe, hogy a túlsó oldalán ismét állást foglaljanak. Ez volt a menekülés legközelebbi útja. A főhadiszállás átköltözött Königgrätzbe. A meghátrálásnak az volt a legfontosabb következménye, hogy Jitschin és Königinhof között minden összekötő utat megnyitottak a poroszoknak. Nem kellett többé kerülőt tenniök, ha egyesülni akartak, a két hadsereg arczszélességben eszközölhette egyesülését, ha úgy tetszett. Benedek szükségesnek látta, hogy ezt az elhatározást alvezéreinek bővebben megokolja, azért fölhivást bocsátott ki, a mely, miután áldozatkészségükre komoly, sőt szigorú hangon emlékeztetett, e szavakkal záródott: „Az egész hadsereg kitünő szellemétől a legsúlyosabb áldozatot kivánom, a harczvágy fékezését, még némely bajok türelmes elhordását s remélem, hogy a hadsereg ezt a próbát is fényesen állja ki, a minthogy eddig, a hol csak az ellenséggel összetűzött, mindenütt a legfényesebb, a minden dicséreten fölül álló vitézségnek adta próbáját".

* * *

Az osztrák hivatalos munka, a midőn Benedekről annyira szigorúan ítél, nincs semmi tekintettel azokra az indokokra, a melyek Benedeket és Krismanicsot a hadjárat kezdetén vezették. Jól tudták ők is, hogy mindenekelőtt a két porosz hadsereg valamelyikére egész erejükkel rá kell vetni magukat; erre a czélra a Frigyes Károly hadseregét szemelték ki; de most már az lehetetlenség volt. Ezzel a szándékával Benedek még jún. 28-án sem akart fölhagyni; a mikor nemcsak Krismanicsnak, de neki is javasolták, hogy a porosz trónörökös ellen forduljon, mert a táborszernagy, főhadiszállása egyik tisztjeinek véleménye szerint azok közé a jellemek közé tartozott, a kik első elhatározásuktól nem tudnak megszabadulni. Moltke az 1866. évi hadjárat hivatalos történetében igen kiméletesen fejezi ki magát, midőn azt mondja, hogy a táborszernagy „helyes gondolkozással törhetetlen szilárdságot párosított, a mi az ügyes hadvezérek legkiválóbb tulajdonságai közé tartozik".

A kik Benedekről, mint valami iskolás fiúról úgy ítélnek s vele úgy is bánnak el, gondolják meg, hogy szándékát a háború alatt és a háború után olyan időben, a mikor még nem is ismerték terveit, a katonadolgokban avatott kritikusok is helyeselték. A háború után kevéssel, a mikor még a hadjáratnak hiteles okmányokon nyugvó előadása nem forogható közkézen, adta ki Willisen, porosz altábornagy *Theorie des grossen Krieges* czímű munkájának negyedik kötetét, a melyben szemére hányja Benedeknek, hogy nem vetette magát a Frigyes Károly herczeg seregére, a mely esetben előbb őt, aztán a porosz trónörököst legyőzhette volna.[1] Nem sokkal utóbb ugyanezt a vádat

[1] Willisen ellensége volt átkaroló támadásnak s azért aggasztónak találta, a midőn Moltke 1866-ban élt vele. „Mi

emeli Benedek ellen egy tanulmány, a melyet sok ideig, tévesen, a Frigyes Károly herczeg munkájának tartottak; bizonyos csupán annyi, hogy ez essay-t a herczeg környezetében írták. A legnagyobb jelentőségű azonban az a körülmény, a melyet már több ízben említettünk, hogy Schlichting tábornok a Benedek haditervét a lehető haditervek között a legajánlatosabbnak tartja. Ezek a bizonyítványok annak meggondolására késztetnek, hogy az a tévedés, a melynek Benedek áldozata volt, hogy mindenekelőtt azzal a sereggel akart megmérkőzni, a mely először tört be Csehországba, nem is olyan érthetetlen. Krismanics kivált egy okkal szeretett előhozakodni, hogy miért nem támadta meg a porosz trónörökösnek a szoros-utakon átvonuló hadsergét. Az aggasztotta, hogy erős hadállásban találhatja ott az ellenséget s az volt a véleménye, hogy: „a hegyek között nem juthatunk döntő eredményre". Elhatározására talán befolyással volt az a körülmény is, hogy az osztrák lovasságot a porosz lovasságnál különbnek tartotta s az azon a hegyes terepen nem érvényesülhetett.

Világos, hogy az osztrák hadvezéreket megzavarta

történik akkor — írja munkája 259. lapján, — ha az osztrákok a páratlanul erős Elbe-vonal védelmére csak kisebb haderőt hagynak hátra, és minden erejüket összeszedve, gyors támadással Frigyes Károly hadsergére vetik magukat? Steinmetz nem áll-e meg akkor Josephstadt és Königgrätz előtt? Bizonyosra vesszük, hogy így történik. Az első hadtest s a gárda, ha a Felső-Elbe átjáróit kellő gyalogsággal és sok ágyúval védik, megérkezhetik-e idejekorán Frigyes Károly herczeg segítségére? Alig hisszük. És hogyha e győzelem után, a melyet Frigyes Károly hadsergén vivott, az osztrák főseregJosephstadtból ismét kitör, mert nagyobb erő, nem számíthat-e ismét sikerre?"

az az energia, a melylyel Moltke a két porosz hadsereg előnyomulását és egyesülését keresztülhajtotta. Benedek, a mint június 26-án a császárhoz írt levele is bizonyítja, abban reménykedett, hogy van még pár napja, hogy a hadserget Josephstadtnál vonja össze s csak aztán induljon az ellenség ellen döntő csatára. Valóban az 1848. és 1849. évi háborúkat, aztán a krimi, meg Napoleon 1859. évi hadjáratát még a győztes felek is óvatosan viselték és nem ritkán napok, sőt hetek is elteltek, a míg valami újabb húzásra elszánták magukat. Most azonban olyan ellenséggel kerültek szembe, a mely sietség nélkül, de az idő jól fölhasználásával csikarja ki a sikert; Moltke még az olyan tábornoknak is, a minő Frigyes Károly herczeg volt, mozdulatait lassúknak találta. A valóságban az osztrák hadvezérek csak egy-két nappal tévedtek abban, a hogy az ellenség előnyomulását kiszámították; egy-két napra még számítottak, hogy kezükbe ragadják a kezdeményezést. Ha ezt az ellenséget le akarták győzni, nyomban, fölül nem mulható sietséggel kellett volna egyik ellenséges serget a másik után fölkeresni és megverni. De még az esetben is ki kezeskedhetett volna arról, hogy a gyors elhatározással ellensúlyozni lehetett volna a porosz hadsereg minden más előnyét?

Koczkázatos dolog volna annak eldöntése, hogy mi lesz az eredménye annak, ha Benedek Steinmetzet Skalitznál kellő időben megtámadja. És ha vissza is veri, ott volt még a porosz trónörökös másik két hadteste s csupán villámgyorsan intézett csapásokkal lehetett volna meggátolni, hogy a Frigyes Károly hadserege ezekre a csatákra meg ne érkezzék. Minden további hozzávetés a megszámlálhatatlanul sok lehetőség mezejére vezet, olyan talányokat ad föl, a

melyeknek megfejtésére a józan ész nem vállalkozhatik.

Arra a kérdésre, hogy mi reményeik lehettek volna az osztrákoknak, ha bátrabban vezetik a hadjáratot, utóbb nyilatkozott Moltke is, a kinek véleménye, noha a kérdésben pörös fél volt s tartózkodó volt a vélemény-nyilvánításban, mindazáltal a legnagyobb figyelemre érdemes. Maga is azokhoz csatlakozott, a kik azt állitották, hogy Benedek legokosabban cselekszik, ha egész erejével a két porosz hadseregek egyikére, az mindegy bármelyikre, ráveti magát; de hozzáteszi, hogy az osztrák hadsereg megkésett azzal, hogy a háborút eldöntő győzelmet vivhasson ki, mert a két porosz hadsereg igen közel állott már egymáshoz. Benedek kezében voltak ugyan a harcztér belső hadvonalai, de az ellenség két hadserege mégis támogathatta egymást kölcsönösen. Az a hely, a mely nehány szóval az egész dologra világosságot derit, igy hangzik: „Hogy a belső harczvonalak előnyeit teljesen ki lehessen használni, akkora térre van szükség, hogy az egyik ellenség ellen több napi járásra előnyomulhassunk s még mindig elég időnk maradjon, hogy visszafordulhassunk a másik ellenség ellen. Ha a tér igen szűk, annak a veszedelemnek tehetjük ki magunkat, hogy mind a két ellenséggel egy füst alatt kell végeznünk. Az a hadsereg, a melyet szemben és oldalban egyszerre támadhatnak meg, strategiai előnyét taktikai hátránynyal cserélte ki.“[1]

[1] *Der Feldzug in Deutschland*, 99. l. Ezt az indokolást, a melyet Moltke a támadás ellen fölhozott, csaknem szó szerint olvashatni a *Militär-Wochenblatt* ama czikkében (1867. 18. sz.), a melyet sokszor idéznek a hadvezetés ellen s a melyről azt hiszik, hogy Nagy táborszernagy irta volna. Azt mondja ugyanis:

Meg kell azonban jegyeznünk azt, hogy Moltke ezúttal azt akarta bizonyítani, hogy a két porosz hadsereget Csehországban semmi katasztrófa sem fenyegette. A hadjárat után hevesen megtámadták, hogy a hadsereget, mert két külön csoportban nyomult be Csehországba, vereségnek tette ki s ő erre a támadásra felelt az idézett okoskodással. Természetesen ez az utólagos ítélet nem mentette föl az osztrák hadvezetést ama kötelessége alól, a melyet június 28-án teljesítenie kellett volna, hogy Steinmetzet nagyobb erejével megtámadja s győzelemmel nyissa meg a hadjáratot. Utóbb maga Benedek sem tudta megingatni azokat az okokat, a melyek hadviselését elítélték. Tétovázását ellenség és jóbarát egyaránt élesen hányta a szemére. Több esztendővel a háború után, a midőn egyszer egykori bajtársával, Kuhnnal a hadjáratról beszélgetett s a rászakadó balsorsot emlegette, Kuhn a tőle megszokott kíméletlen őszinteséggel ezt felelte rá: „Pajtás, abban hibáztál, hogy június 28-án nem támadtad meg a porosz trónörököst". Benedek leverten egy szót sem válaszolt Kuhnnak.

* * *

Benedeknek az volt a legnehezebb föladata, a midőn a császárral kellett tudatni hadműveleteinek meghiusulását. Június 30-án egy sürgönnyel intézte el a dolgot, a mely éppen rövidségével hatott a leg-

„Ha azonban ez a tér annyira megszűkül (mint mindjárt a hadjárat kezdetén megtörtént), hogy az egyik ellenséget nem támadhatni meg ama veszedelem nélkül, hogy a másik ellenség ellen, a mely oldalunkon vagy hátunkban rohan meg, is védekeznünk ne kelljen, úgy a belső harczvonalak strategiai előnye az ütközet folyama alatt a megkerültetés taktikai hátrányává válik."

iszonyatosabban. A sürgöny igy szólott: „Az első meg a szász hadtest teljes fölbomlása arra kényszerit, hogy Königgrätz irányában visszavonuljak. A főhadiszállás holnap Königgrätz közelében lesz“. Ez a sürgöny, a melyet az osztrák kormány mint a valóságnak megfelelőt közzétett, a dolgot a valóságnál sötétebb szinben föstötte.[1] A szászok a jitschini csatából teljesen rendben hátráltak meg; az első hadtest is szerencsére, mint két-három nap multán megbizonyosodtak róla, nem volt annyira tönkretéve, a minőnek azt a császárnak az első benyomások nyomán jelentették. A jelentés azonban azt bizonyitja, hogy Benedek kétségbeejtőnek látta helyzetét, hogy a Clam-Gallas hadtestétől kapott túlzó tudósitások megzavarták a rászakadó szerencsétlenségek helyes mérlegelésére szükséges tisztánlátását. Alapjában mindent elveszettnek tartott; szószerint beteljesedett minden, a mire a császárt akkor figyelmeztette, a midőn a hadvezérséget vonakodása ellenére rátukmálták. Bármi hibákat követett is el, azért nem tehetett magának szemrehányást, hogy hivatalát meggondolatlan módon kierőszakolta volna magának. Közvetlenül a visszavonulás előtt irta a feleségének, hogy lelkiismerete nyugodt, s hogy alázattal hajlik meg Isten akarata előtt. Megemlékezik arról is, hogy a császárnak kijelentette, hogy kivánságára polgári és katonabecsületét is kész föláldozni. „Hogy a hadsereg, a melynek minden csapata halálos elszántsággal küzdött mindig, hogyan jutott ilyen kétségbeejtő állapotba, arról igazat és nem igazat olvasni és hallani fogsz ezerféle változatban; arra

[1] A szászok a hadjárat hivatalos előadásában teljes joggal tiltakoztak a sürgönyben használt *débâcle* kifejezés ellen, a mely minden rendnek a fölbomlását jelenti.

tehát egy szót sem vesztegetek. Nem lehetetlen, hogy látlak még. Jobb volna ugyan, ha egy golyó leteritene; de elviselem a gyalázatot is, ha azzal a császárnak s a hadseregnek szolgálatot tehetek."

Ferencz József császárt Benedek jelentései csak tökéletlenül értesitették a csatamezőn lefolyt eseményekről. Át kellett élnie azokat az izgalmakat, a melyeket a főhadiszállás terveinek megváltozása keltettek benne. Higgadtsága kemény próbákat állott ki. Sok fáradságába került, hogy a kiszemelt hadvezér vonakodását megtörje, a mig rávehette, hogy a sereg vezetésére vállalkozzék. A mint azonban Benedek az események sodró árjába került, hirtelen remények lobbantak föl benne; s csalóka csillogásuk a szerencsétől elkényeztetett katonát vérszemre kapatták. Június 27-én és 28-án küldött jelentései megtéveszthették a császárt; azon az estén, a melyen Ramming Nachodnál vereséget szenvedett, az első benyomások után hebehurgya módon győzelmet jelentett, másnap aztán a Trautenaunál vivott győzelemről küldött örvendező levelet. Még a hármas, a skalitzi, trautenau-soori és münchengrätzi vereség estéjén is biztató sürgöny jött tőle, a melyben azt jelentette, hogy a legközelebbi napokban a főhadsereggel Frigyes Károly hadserge ellen útnak indul s az Isernél megvívja a döntő csatát. Erre csapás csapás után következett. Június 29-én jelentette, hogy a támadó tervet föladta s a dubenetzi hadállásba vonult. Bécsben most ismét döntő csatára számitottak, a mi nem következett be; jött helyette a hadvezérnek az a jelentése, hogy az első s a szász hadtest tönkreverése miatt kénytelen Königgrätzhez hátrálni. Ezzel nyilvánosságra került a helyzet tarthatatlan volta.

A június 30-án küldött utolsó sürgöny után, a mely esti hat óra körül érkezett Bécsbe, a császár legbelsőbb környezetével tanácsot tartott. Mensdorff, Esterházy, Franck miniszterek, továbbá Crenneville gróf, végül a császár szárnysegéde, Beck alezredes a történtek után nem sok vigasztalót tudtak mondani császáruknak. Abban nem kételkedhettek többé, hogy azok a győzelmek, a melyeket Berlinben ünnepelnek, az osztrák hadsereg vereségét jelentik s hogy a dolgok orvosolhatatlanul rosszul állanak. Ámbár a veszedelem nagyságát nem láthatták még egészen tisztán, mégis elhatározták, hogy ráfanyalodnak a végső segédeszközre. A megalázkodáson kívül nem volt út a menekvésre, kérni kellett Francziaország közbenjárását. Június 12-én az Ausztria s Francziaország közt kötött szerződésben már Napoleon császár semlegességét Velencze átengedésével jutalmazták, a bécsi kabinet azonban hallgatag arra számított, hogy erre majd csak akkor kerül a sor, a midőn Németországon már valamely nagy győzelmet arattak; ezzel a reménynyel most már nem kecsegtethették magukat. Napoleon közbelépését azonban nagy áron kellett megvásárolni; Velencze átengedése olyan bér volt, a melyet nyomban meg kellett fizetni. Valószinűen még azon az este elhatározták, hogy azonnal lemondanak a déli tartományról, csakhogy Poroszország ellen szabadkezet nyerjenek. A döntésről Metternich herczeget Párisban rögtön értesitették, a kinek azonban azt is kellett jelentenie, hogy Ausztria még nem roskadt össze, hogy bevárja a döntő csatát.[1] Az osztrák közvéleményt is elő kellett készíteni erre a fordulatra. A bécsi *Presse*-ben tehát július 2-án egy

[1] *Sybel*: V. 161. l.

titokzatos czélzásokkal tele czikket közöltek, a mely czikknek csak utóbb derült ki az értelme.

Fontosabb volt azonban ennél a lépésnél az, a mi magán a csatamezőn történt. Ferencz József császárban aznap az a szándék támadt, hogy maga vegye át a hadsereg főparancsnokságát. Mielőtt azonban Csehországba utazott volna, olyan ember révén, a kiben teljesen megbízott, alaposabban meg akart ismerkedni a helyzettel. Ebből a czélból még az este Beck alezredest, a vezérkar későbbi főnökét, a csatamezőre küldte. Esti tiz óra tájban a császár egy sürgönyt is küldött Benedeknek, a melyben nem volt semmi határozott intézkedés; de a mely igen tiszteletreméltóvá tette az uralkodót a legyőzött hadvezérrel való viszonyában. A császárnak el kellett ismernie, hogy Benedeknek volt oka, hogy vonakodjék a fővezérség elfogadásától s hogy nem csupán ebben a választásban tévedett; de szerencsétlen volt több alvezérének megválasztásában is. Minél jobban megsínylette ezt az állam s a hadsereg, annál becsesebbek a vigasztalás, a biztatás ama szavai, a melyeket a császár Benedekhez ezekben a szomorú órákban intézett. Csupán azért panaszkodott, hogy tábornoka nem tudósította őt kellőképen, egyébként biztosította állandó bizalmáról. A sürgöny így hangzott: „Ámbár Josephstadtból e hó 27-én és 28-án küldött jelentései, aztán Dubenetzből 29-én küldött sürgöny-tudósítása óta a hadműveletek eredményét nem ismerem, daczára a Königgrätzbe szükségessé vált visszavonulásról szóló tudósításnak, erősen bízom, hogy erélyes vezetése végre is sikereket arat s hogy a rendet szigorúságával fönn fogja tartani". Sokszor megjegyezték már, hogy a Habsburg-házból származott fejedelmeket csak a balsorsban lehet teljesen

megismerni; hogy maguktartásával a súlyos vereségek, összeomlással fenyegető zavarok között rendszerint helyreütik azt, a mit inkább szolgálatkész, mint lelkiismeretes tanácsosaik elrontottak. Rendszerint el szokták ismerni, hogy a vereségekért nem csupán a tábornokok a felelősek s ezért kegyükkel nem fordulnak el tőlük. Ebben a szellemben cselekedett Ferencz József császár is.

Az osztrák fővezérnek nagy szüksége volt uralkodója jóságos, vigasztaló szavaira. Azon a szerencsétlen éjszakán az egész hadsereg elhagyta a dubenetzi tábort s roppant mennyiségű málhájával megkezdte a hátrálást Königgrätz felé. Minthogy kevés úton százötvenezer főnél nagyobb tömegnek kellett szorongani s minthogy a fegyelem is nagyon meglazult, a menetelő csapatokban zavarok támadtak. Sok zavarra adott alkalmat, hogy a fővezér nem szabta meg az időt az egyes csapatok megindulására, hanem a csapatparancsnokra bízta, hogy egyezzenek meg egymás között, a kik egy úton vonulnak vissza. A fogatok ennek következtében összekavarodtak és elakadtak; némely útakon az egyes hadoszlopok egymást ellenségnek nézték. Szerencséjükre a poroszok nem tudták, hogy az osztrák tábor visszavonul, s nem eredtek utána; de még igy is némely helyeken a zavar leírhatatlanul nagy volt. A két-három mértföldnyi út, a melyet a hevenyében kidolgozott parancsok szerint július 1-én reggelig meg kellett volna tenni, némely csapatoknál sehogysem akart bevégződni. Órák hosszán át meg sem mozdulhattak helyükből, minthogy az összetorlódott fogatok az utat előlük elzárták. Sokan késő reggel, más csapatok még július 1-én délután is a mindegyre megszakított, aztán ismét meg-

kezdett úton voltak. A tábornokok kétségbeestek; némelyik közülök tizennyolcz órát menetelt, mig csapatával az új táborba érkezett. Csak július 1-én este volt együtt az egész hadsereg a königgrätzi táborban.

Benedek a főhadiszállással reggeli fél három órakor indult útnak. Látta a zavart, az elakadásokat, az egymás keresztezést; látta, hogy a csapatok egymástól riadnak meg s tartott attól a veszedelemtől, hogy a poroszok az osztrákokat szemmeltartó lovas járőröktől értesülve, reggel utánuk erednek és hadsergét csatára kényszerítik. Abban az esetben csak némely helyeken s ott is csak rendetlen csapatokkal állhatott volna az ellenség elé. Külsőségekben most is, mint a dubenetzi táborban, megőrizte teljes nyugalmát. Azonban csak erőltette már a vidámságot, hogy környezetét föltüzelje s erőlködése leírhatatlanul kínos benyomást keltett. „Ne horgasszátok le a fejeteket mindnyájan, beszéljetek inkább vidám históriákat!“ biztatta környezetében a hallgatag tiszteket. A visszavonulás alatt, a hajnali szürkületben, kiséretével oly közel talált menni az ellenséghez, hogyha az észreveszi s utána iramodik, a főhadiszállást az elfogatás veszedelme fenyegeti. Bátor, vakmerő kalandokra mindig kész temperamentumát ez fölvillanyozta, eszébe jutott, hányszor forgott hasonló veszedelemben a korábbi háborúkban s elszánt magatartása föltüzelte környezetét is. A kik így látták, nem is sejtették, hogy belsejében megtört ember, hogy a futáshoz hasonló visszavonulás ernyesztő hatását a hadseregre még vezérkaránál is jobban fájlalja. Königgrätztől még jó távol az út olyan helyen megy keresztül, a melyen teljesen uralkodik az előtte harántul fekvő hegyláncz. E végzetes halmok középpontján feküsznek Chlum és Lipa; Benedeknek szemébe ötlött,

hogy ezekről a halmokról kitünően lehetne védekezni. Megállott táborkarával s akkor támadt az a gondolata, hogy nem vonul teljesen az Elbe mögé, hanem azon a helyen, a hogy lehet, elsánczolja magát és bevárja az ellenséget. Benedek ekkor vette először szemügyre, keresztül lovagolván rajta, az osztrákoknak annyira végzetes sadowai csatateret, olyan hangulatában, a mely már mindent elveszettnek tartott. A mint megérkezett Königgrätzbe, a hol az elővárosban ütötte föl főhadiszállását, kapta a császár kegyes sürgönyét s nemsokára megérkezett Beck alezredes, a császár kiküldöttje is. Beckre Pardubitzban, a hol Clam-Gallas hadtestének visszavonuló csapataival találkozott, nagyon rossz benyomást tett a visszavonuló sereg s még megdöbbentőbb volt az a jellemzés, a melyet Benedek a helyzetről s a főhadiszállásán uralkodó állapotokról adott. „A táborszernagyot — mondja egy megbízható tudósítás az utóbbi napok viszontagságairól, — a maga dolgában nagyon elszántnak találta, készen arra, hogy leteszik, hogy haditörvényszék elé állítják, de kétségbeesett hangulatából a háború kimenetele dolgában nem csinált titkot.“ [1] Erre azután július 1-én, délelőtt, haditanácsot hivott össze, a melyen a táborszernagyon és Becken kívül, Henikstein, Krismanics, Križ és — mint a jegyzőkönyv vezetője — Benedek hadsegéde, Müller, vettek részt. A további visszavonulás elkerülhetetlennek látszott; Beck alezredes azt a gondolatot fejtegette, hogy a hadsereg, mihelyt csak lehet, tehát már július 2-án, vonuljon vissza az Elbe fedező könyöke

[1] Ismételten utalok itt a *Benedek's Nachgelassene Papiere* 372. lapján álló előadásra, a mely az osztrák vezérkar munkájának elbeszélését helyreigazítja. (A jelen munka első négy kiadásában előadásomat a hivatalos munka adataira építettem.)

mögé. A jelenvoltak mindnyájan azt a tervet fogadták el, hogy a hadsereg a Pardubitz-Kolinnál elterülő térségen foglaljon állást. Abban az esetben, ha a poroszok ott is sikerrel üldöznék, Beck annak a nézetének adott kifejezést, hogy a hadsereg ne Olmütz, hanem Bécs irányában vonuljon vissza. Az Elbétől való visszavonulás irányára nézve azonban a vélemények megoszlottak.

Már a tanácskozás folyama alatt Benedek sürgette a császár küldöttjét, sürgönyözzön az uralkodónak nyomban, hogy kössön békét bármi áron. Beck úgy nyilatkozott, hogy a dolgot nem ismeri annyira, hogy akkora felelősséggel járó tanácsot adhatna. Ezt a felelősséget csupán a hadvezér vállalhatja magára. Benedek elvállalta a velejáró felelősséget és Beck az ő utasítására írta meg titkos jelekkel és küldte el déli féltizenkét órakor a következő sürgönyt: „Sürgősen kérem Felségedet, kössön bármi áron békét. A hadsereg katasztrófája másként elkerülhetetlen. Beck alezredes mindjárt visszautazik".

Bármilyen kínos benyomást tett is ez a tudósítás a császárra, még ebben a nehéz órában sem adta meg magát; azt a valótlanszínű dolgot, hogy győzni fognak, még mindig lehetségesnek tartotta. Ferencz József császár erősen küzdött magában az ellen a súlyos megalázkodás ellen, a melyet neki tanácsoltak s a mely ellentétben állott házának összes hagyományaival. A mikor arra határozta el magát, hogy inkább bevárja a csata eredményét, őseihez méltó módon viselte magát, a kiknek bátorsága a legválságosabb napokban sem ingott meg. Hogy szándékában volt a döntő csata elfogadása, az Metternich herczeghez intézett, már említett sürgönyéből is világos. Nem maradt egyéb hátra, minthogy vereségét méltósággal viselje

és szembeszálljon aztán a viharral. Két órával utóbb, délután két órakor a császár sürgöny útján ebben az értelemben válaszolt Benedeknek. Maga írta meg a következő sürgönyt: „A békekötés lehetetlen; ha meg kell lenni, vonuljanak vissza.“ Főhadsegéde, Crenneville gróf, még ezt a kérdést tette a sürgönyhöz: „Csata történt-e?“ A császár hozzájárult a kérdéshez s azzal a sürgönyt az ő nevében elküldték.

Hogy ezenkívül Benedekhez más utasítás ment-e? nem tudjuk.[1] De ez a sürgöny is elég. A kérdés benne úgy volt föltéve, hogy parancsnak is vehette. Hogy ennek daczára ragaszkodjék első elhatározásához, ahhoz szilárdabb jellemre lett volna szükség, Benedek pedig többé nem rendelkezett akarata szabadságával. A császárnak oka is volt rá, hogy a csatára ne adjon egyenes utasítást; minthogy Benedeket a hadvezérség elfogadásakor arról biztositotta, hogy a háborút saját belátása szerint fogja viselni, hogy Bécsből nem adnak rendeleteket. A felelősség tehát reá hárult; elfogadhatta a csatát, vagy az Elbétől, a hol győzelmet nem remélt, meghátrálhatott a hadsereggel Morvába vagy Bécs felé. Benedek habozott: a katonabecsület a csatát, az élet föláldozását követelte; az emberszeretet, a katona-megfontolás a visszavonulást. Ebben az utóbbi esetben az Albrecht főherczeg hadsergét is fölhasználhatták volna az északi csatatéren. Mielőtt azonban határozott volna, még egyszer kilovagolt, hogy azt a

[1] Az osztrák vezérkar utóbb kétszer is megragadta az alkalmat annak kimutatására, hogy Benedek a maga akaratából, a nélkül, hogy arra Bécsből parancsot kapott volna, fogadta el a csatát. Először a *Neue Freie Presse* 1868 november 24-én megjelent számában, aztán közvetetlenül Benedek halála után a *Pester Lloyd*-ban 1881 május 6-án.

halomkoszorút, a melyeken hadsergét a csatára föl akarta állítani, még egyszer alaposabban szemügyre vegye. Három tiszt kiséretében először Trotina felé az Elbéig lovagolt, mert jobbszárnyával az Elbére akart támaszkodni; onnan Chlum és Lipa felé, a hol maga akart a czentrum élén állást foglalni, végül Prschim és Problus felé. Ilyen módon keresztüllovagolta az egész két mértföld hosszú vonalat, a melyen két nappal utóbb az osztrák hadsereg élet-halálharczra állott föl. Benedek kisérete nagyon megörvendett, hogy a táborszernagyot olyan rugalmasnak látta. Azelőtt való nap estétől fogva tizenhét óra hosszant ült lovon és semmi fáradságot sem érzett.

A közben, a mig Königgrätzbe visszatért, ismét szüntelen azt a tervet fontolgatta, hogy ne mentse-e meg a hadserget a Morvába való visszavonulás által? Az lehetett az értelme a feleségéhez irt levelében előforduló ama szavaknak is, hogy aláveti magát a gyalázatnak, ha azzal a császárnak s a hadseregnek szolgálatot tehet. Fontolgatása közben arról győződött meg, hogy leghelyesebben cselekszik, ha a hadserget azonnal visszavezeti Olmützbe. Környezete is abban a véleményben volt; Henikstein legalább hozzájárult.[1] Benedek e szándékáról a császárt éjjel tizenegy óra tájban részletes sürgönyben tudósította, a melynek hangja nem volt olyan reménytelen, mint a

[1] Az *Erinnerungen an die Tage des Unheils* czimű kis röpirat 32. lapján (Bécs, 1867, Du Nord százados irta) ez áll: „Az a nézet (hogy nyomban a Duna felé kell visszavonulni) nem akkor támadt; a szerencsétlen végű apróbb csaták után, a táborban lábrakapott szomorú hangulatban, a chlumi magaslaton az ágyúk menydörgése között kemény emberektől is mindenfelé félhangon ezt hallottuk...“

délelőtti sürgönyének. Időközben ugyanis estig az egész hadsereg állást foglalt a Chlum és Lipa közt elterülő halmokon. Semmi baleset nem jövén közbe, a mint a csapatok a számukra kijelölt helyen tábort ütöttek, soraikba visszatért a szokott rend; a hadsereg tántorithatatlan katonaszelleme úgy nyilatkozott, hogy miután kipihenték magukat, ismét az ellenség ellen lehetett őket vezetni. Benedek sürgöny-jelentésében leirta az egyes hadtestek állapotát, nem hallgatván el azt sem, hogy közülök némelyik igen szánalmas állapotban van. „Szerencsénkre, mondta sürgönyében, az ellenség mostanáig nem tört reánk; reggelig a csapatok pihenni fognak, a fogatokat hátra rendelem; hosszasabban azonban nem időzhetünk itt, mert holnapután reggel a táborban már nem lesz ivóvíz; 3-án reggel aztán megkezdem a hátrálást Pardubitz felé. Ha nem előznek meg, a serget ott rendbeszedhetem annyira, hogy esetleg támadásra is alkalmas legyen; a főgondom azonban az, hogy a hadserget a lehető legjobb állapotban visszavezethessem Olmütz alá, hogy a mennyire erőmből telik, de mindenesetre határtalan áldozatkészséggel teljesitsem fölséged parancsait.“ A közben Benedek azonban gondolt arra is, ha netán Königgrätznél kellene az ellenséggel megütköznie; ez okból a hadimérnökkar főnöke, Pidoll báró, azt a parancsot kapta, hogy Chlumot kelet felől sánczolja el. Ez ingadozások ellenére is leginkább a visszavonulásra szánták el magukat; ezért a hadsereg főhadbiztosának arra a kérdésére, hogy a königgrätzi táborba küldjön-e még több élelmet? Krismanics július 1-én esti kilencz órakor azt felelte: „Több élelemre itt nincs szükség“.

A július 1-éről 2-ikára virradó éjszakán utazott Beck ezredes vissza Bécsbe és 2-án reggel a hely-

zetről jelentést tett a császárnak. Csupa szomorú benyomásokról számolhatott; elmondta, hogy Krismanics tábornok teljesen elveszítette Benedek bizalmát. Szükséges volt tehát, hogy helyébe más embert állítsanak. Henikstein, a ki a vezérkarnak ugyan csak névleges főnöke volt, sem mutatkozott olyan embernek, a kire Benedek támaszkodhatott volna. Elméssége, a melylyel Benedeket annyiszor fölvidította, minthogy nem szokott semmit kimélni, az utóbbi napokban kritikájával a hadsereg balsikereit világította meg. E miatt aztán Henikstein és Krismanics között heves jelenet támadt, a melyben Krismanics Henikstainnak szemére lobbantotta, hogy semmit sem dolgozik, de mindent ócsárol. A császár Benedek kedvére intézte el a személyi kérdést. Krismanics, a ki addig a hadműveleteket tulajdonképen vezette, távozott a hadseregtől, valamint Clam-Gallas gróf is, a ki, Benedek jelentése szerint, főoka volt az Iser-hadsereg vereségének. Végül elrendelte a császár Henikstein visszahívását is. Sem Henikstainnak, sem Krismanicsnak sejtelmük sem volt arról, hogy mi van készülőben. Henikstein július 2-án délelőtt még megnyugtató sürgönyt küldött a császár főhadsegédének, Crenneville grófnak; azonban a vigasztalás e megkisérlése volt az utolsó szolgálat, a melyet Henikstein tehetett. Hogy magának vezérkari főnököt válasszon, Benedekre bízták; az ő választása Baumgarten vezérőrnagyra esett, a ki addig az Ernő főherczeg hadtestében, mint a főherczeg adlatusa szolgált. Clam-Gallas utódját maga a császár szemelte ki; s választása Henikstein helyett, a kit Benedek javaslatba hozott erre az állásra, Gondrecourt grófra esett, a ki addig Clam-Gallasnak volt adlatusa.

Krismanics épp oly gyorsan és föltünés nélkül

tűnt el az események színpadáról, a mint föltűnt volt azon. Még kidolgozta a königgrätzi csata terveit és hadiparancsait annak a meleg napnak a reggelén, a mikor visszahívásáról értesült. Működését a világ előtt Benedek neve fedezi, a ki soha kisérletet sem tett arra, hogy a felelősség alól kibujjék. Csak a két férfi legközelebbi környezete tudta, hogy mekkora bizalma volt Krismanicsban; a hadsereg alig ismerte Krismanicsot. Ismeretekben gazdag volt; de szerencsétlenségére erősebben dolgozott benne az iskolás tudomány a közvetlen szemléletnél. Vétkes kényelmessége meggátolta abban, hogy neki alkalmatlan dolgokról személyesen szerezzen meggyőződést. Egész sorozata volt a strategiai tantételeknek, a melyektől nem tudott szabadulni. Mint professzor strategiát tanított s mereven annak törvényeihez tartotta magát. Ilyen bogara volt neki Clausewitz ama tétele, hogy a defenziva a háború legerősebb alapelve; ilyen volt az a másik alapelve is, hogy a hadsereget szorosan össze kell tartani s úgy kell vele megvívni a nagy csatát. Ennek a szabványnak az első felét, sajnos, olyan szigorúan megtartotta, a főserget erős kézzel olyan szigorúan összetartotta és fékezte, hogy miatta ütközetre sem kerülhetett a dolog. A tettek emberének azonban a tudományos törvények csak viszonylagos igazságok s elhatározásában nem függ szolgamódon az elmélettől. Krismanics a cselekvés mezején nem tekintett sem jobbra, sem balra; nézete szerint a hadvezérben a leglényegesebb tulajdonság a megingathatatlan következetesség; kedves szólama volt a *hadműveletek egysége*, a melyet folyvást a szájában hordott. Helytelen dolog volna azonban megfelejtkeznünk arról, hogy Moltke állott vele szemben; s hogy a francziák 1870. évi

katasztrófájához képest, a midőn egész hadseregek kerültek fogságba, az osztrák hadvezetőség 1866-ban a legrosszabbat még elkerülte.

Henikstein és Krismanics még a hadvezér oldalán állottak, a midőn július 2-án bekövetkezett a döntő fordulat; mert aznap délelőtt határozta el magát Benedek arra, hogy a csatát megkoczkáztatja. A császári burgban uralkodó hangulattal nem bírt szembeszállni; ámbár hogy Bécsből újabb nyomást kapott volna, nem tudjuk. Az ottan uralkodó nézeteket híven festi a háború hivatalos története. „A hadvezér a hadsereg viszonyait a történt balesetek után, a melyek az egyes hadtesteket érték, bármily kedvezőtleneknek tartja, ezzel mégsem volna igazolva az ellenséggel való tárgyalás mindaddig, a míg csatát nem állott, a míg a csata nem döntött a hadsereg s a birodalom sorsáról. A kik nem állottak a csatatér közvetetlen hatása alatt s így elfogulatlanok lehettek, nem tudták elképzelni, hogy az egész hadsereg a harczra képtelen s a katasztrófa elkerülhetetlen legyen.“ A Benedek jelentéseit, holott ő helyesen ítélte meg a dolgokat, hihetetleneknek tartották. Kétségtelen az is, hogy helyzetében eredeti terve, az Olmütz felé való hátrálás volt a leghelyesebb dolog. Ezt az elhatározást a világ megfoghatatlannak, talán szégyenletesnek találta volna s érthető, hogy a császár is egész lelkéből ellene volt. Alapjában véve azonban a vitát Poroszországgal tűrhetően csak ezen a módon lehetett elintézni. Minthogy Bécsben arra már elszánták magukat, hogy Velenczét átengedik Napoleon császárnak, Olaszországból Albrecht főherczeg hadsergét kivonhatják s az új hadvezér, meg vezérkari főnöke John, új bátorságot öntenek a hadseregbe. Francziaország közben-

járását az akkori viszonyok között biztosra vehették, mert Napoleon császár nem akarta, hogy akár Poroszország, akár Ausztria teljesen győzzön. Aztán Ausztria sohasem is viselte magát olyan gyáván: II. Ferdinánd, a mikor a lázadók körülfogták; Mária Terézia az egész európai kontinens hadsergeivel szemben; Ferencz császár a Napoleon ellen viselt végtelen háborúkban a döntést mindig a fegyverre bízták, még a hatalmasabb ellenség ellen is. A családi hagyományok így hatottak az uralkodó elhatározására; a császárnak az volt a véleménye, hogy az a hatalom, a mely hatalmi kérdés miatt háborúba bonyolódott, nagy vereségek és nagy csaták nélkül nem vallhatja magát legyőzöttnek. Ausztria állása Európában nem éppen azokon a győzelmeken nyugodott, a melyeket hadsergei az utolsó századokban nyertek; a tapasztalás azt bizonyította, hogy az ellenségnek mindig egész erejét meg kellett feszitenie, hogy Ausztriát legyőzhesse. Ereje tehát nem túlnyomóan nagyobb hatalmában, hanem abban a szívósságban van, a melylyel magát védeni szokta. Ausztria sohasem adott föl valamely pozicziót kardcsapás nélkül, a mint tette Poroszország 1851-ben Olmützben, vagy akár Oroszország 1878-ban a berlini békében. Vesztett el tartományokat, lemondott ősrégi, örökölt állásokról; de az ellenségnek, hogy ezekre rákényszeritse, előbb élet-haláltusában kellett megmérkőzni vele. Minthogy Ausztriában egységes közvélemény nincs és a különböző nemzetiségek miatt nem is igen lehet, a döntő válságokban csupán egy körülményt kell mérlegelni: az állam s a dinasztia becsületét, a mire Európában elfoglalt kiváló állása kötelezi. Az olyan uralkodócsalád, a mely maga dönt sorsáról, harczolni fog az ellen, hogy magát meg-

alázza, kivált ha népei velük született ragaszkodásáról bizonyos.

Ezért kellett megtörténni a königgrätzi csatának, ennek a fönséges don-quixottiádának, a mint azt később egy osztrák harczos elnevezte. Ausztria és Poroszország között a párbaj Napoleon császár közbelépése nélkül folyt le. És senkinek sem lesz bátorsága, különösen ha a dolgok későbbi kifejlődését is tekintetbe veszi, hogy a csatára való eltökélést egyszerűen meggondolatlanságnak vagy hősködésnek mondja.

* * *

Vilmos király július hó 1-én érkezett a sichrowi kastélyba, ott töltötte az éjszakát és másnap reggel Jitschinbe utazott. Még akkor délelőtt meglátogatta az ottani csatateret. A letaposott gabona jelölte a csapatok útirányát; a még el nem földelt elesett lovak ott feküdtek azon a helyen, a hol a lovasság rohamot próbált meg; de a gyútűs-puska elől meg kellett hátrálnia. A Jitschinbe vezető úton találkozott a király Frigyes Károly herczeggel, a ki eléje jött és az addigi győzelmekről jelentést tett.

A három porosz hadsereg, a mióta az osztrákok hadállásukat az elbe-menti fönsíkon, Königinhofon felül elhagyták, kapcsolatban állott egymással és bármelyik perczben egyesülhetett. Beérték azonban a strategiai kapcsolattal; Moltke a taktikai egyesülésre nem sokat adott. A mig tehát az osztrákok július 2-dikán Königgrätz előtt körülbelül egy négyszögmértföldnyi területen összezsúfoltan táboroztak; a porosz hadsereg félkörben, mintegy öt mértföldnyi ivben nyomult előre, hogy az ellenséget egyszerre több oldalról támadja meg. De hogy a sakk-táblán a figurákat czélszerűen mozgathassák, a porosz főhadi szállásnak pontosan

kellett volna tudnia: hol áll az osztrák főhaderő. Nyugati irányban innen, avagy túl táborozik az Elbén? Arra készült-e, hogy az átjárást a folyamon egész erejéből védje; avagy azzal a szándékkal állott föl, hogy kirohanást próbál meg? A porosz lovasságnak olyan kezdetleges volt a földerítő szolgálata, hogy ezekre a fontos kérdésekre semmi feleletet sem tudott adni. A trónörökös erős lovasságát gyalogsága mögött ép úgy együttartotta, mint Frigyes Károly herczeg s szintén gyengén használta fel lovasait az ellenség felkeresésér e. Egyébként valószinűnek tetszett az a felfogás, hogy az osztrák főhaderő még nem nyomulhatott annyira elő. Mert ha Benedeknek már jún. 28-án és 29-én az összes hadtestek kezeügyében voltak, arra lyukadtak ki okoskodásukban, miért nem kényszerítette őket döntő csatára? Moltke, a mint június hó 29-én kelt utasításai bizonyítják, akkor egészen helyes sejtelme volt az osztrák csapatok felvonulásáról; de azután a tudósító hírszolgálat cserben hagyta, s most azt gyanította, hogy az osztrák főhaderő messze, az Elbe mögött, attól keletre fekszik, arczczal a folyamnak, szárnyaival Josephstadt és Königgrätz erősségekre támaszkodva.

A király főhadiszállásán Jitschinben Frigyes Károly herczeg és a trónörökös vezérkari főnöke ültek össze tanácsra. Moltke és Blumenthal között nézeteltérések támadtak, a melyek a két lángeszű hadvezér személyes viszonyait ettől kezdve megzavarták. Blumenthal a világos, egyenes terveket szerette; véleménye szerint legokosabban tesznek, ha a trónörökös hadserge átkel az Elbén, egyesül a másik hadsereggel, aztán a haderő szétszóródásának veszélye nélkül arczvonal arczvonal mellett támadnak az ellenségre s azt döntő csatára kényszerítik. És a trónörökös csakugyan abban az érte-

lemben irt június 30-án Frigyes Károly herczegnek, hogy Miletinnél egyesüljenek. Moltke ellenben azokat a nagyszabású csataterveket forgatta már az agyában, a melyek a franczia háborúban olyan fényesen beváltak, a midőn egész hadsergeket zúzott össze és fogott el; ő az osztrákot megosztott hadsereggel és széles arczvonallal akarta megtámadni. Minthogy pedig a hadserget az Elbe mögött gyanította, azon volt, hogy a trónörökös hadserge maradjon az Elbén túl, s a parancsokat, hogy a folyamon keljenek át, vonják vissza. Ha tehát az osztrákok, ez volt a Moltke nézete, az Elbe védelme alatt akarnak harczolni: úgy Frigyes Károly herczegnek az a feladata, hogy a folyón az osztrákok szemeláttára keljen át és szemben támadja meg őket, míg a trónörökös, a ki az osztrákokhoz közelebb áll, oldalban támad és a csatát eldönti. Az egész dolog nagyszabásu terv volt, de Blumenthal a fővezérkari főnököt arra figyelmeztette, hogy a tervezett hadművelet igen bonyodalmas s azért nagy veszedelmekkel járhat.

Ha már most elképzeljük a königgrätzi csata lefolyását, azt látjuk, hogy bizonyos pontig mind a két tábornoknak igaza volt. Ha a Blumenthal nézete győzött volna, a királyt megkimélik az órák hosszán át tartó várakozás gyötrelmeitől, mert akkor a támadás előtt közvetetlenül csatlakozott volna a trónörökös hadserge a Frigyes Károly hadsergéhez. De mert a Moltke véleménye győzött, a trónörökösnek nagy útat kellett átszelni a csatamezőig; azonban csak ezen a módon lehetett az osztrák hadserget oldalban támadni s teljesen elgázolni; csak így lehetett az osztrákok veresége olyan borzalmas, a hadsereg romlása annyira teljes, a minő lőn a königgrätzi csata után. Tehát

abban állapodtak meg, a mint mondottuk, hogy a két hadsereg megmarad az Elbe két partján, mert úgy gondolták, a mint Roon is írta a feleségének július 2-án, hogy az osztrák főhaderő Königgrätz mögé vonult vissza s hogy több napon át szünet lesz a harczban. Ez a föltevés téves volt; óvakodnunk kell tehát a legyőzött hadvezér ócsárlásától, a midőn azt látjuk, hogy a győztes fél is mennyire megtévedhetett a csata legközelebbi napja tekintetében.[1]

A vázolt benyomások alatt távoztak Frigyes Károly herczeg és Blumenthal a király főhadiszállásáról és tértek vissza csapataikhoz. Időközben azonban a herczeg vezérkara olyan újabb tudósításokat kapott, a melyek annyira lényegesen változtattak a helyzet képén, hogy másként kellett elhatározni magukat. Az őrszemek ugyanis előnyomulás közben megpillantották az osztrákok táborát a chlumi és lipai halmokon; a poroszoknak tehát az Elbe előtt kellett csatára készülni.

Az osztrák táborhoz ugyanis legközelebb Zychlinski ezredes osztálya állott, a kinek az a kényes feladat jutott, hogy egészen az osztrák tábor oldalában foglaljon állást. A cerekwitzi kastélyból, a hová július 1-én este érkezett, megpillantotta az ellenség tábortüzeit. Másnap reggel Heister hadnagyot egy lovasszakasz élén kiküldte, hogy az ellenség előcsapatainak háta mögött bővebb értesüléseket szerezzen. A lovasok egy osztrák vadászszakaszba ütköztek, gyors

[1] Moltke és Blumenthal fölfogásáról és a csata előtt megtörtént eseményekről igen érdekes anyagot állított össze *Lettow* (II. kötet, 382. l.) a Blumenthal emlékiratából, továbbá e tábornok és más szemtanuk adataiból. V. ö. Moltke: *Ueber einen angeblichen Kriegsrath in den Kriegen König Wilhelms* czimű tanulmányával a *Gesammelte Schriften* III. kötete 419. lapján.

gyors rajtaütéssel egy vadászt elfoghattak közülök s a fogolylyal csapatukhoz tértek vissza. A fogolytól tudták meg, hogy a halmokon a harmadik osztrák hadtest ütött tábort. Eredményesebb volt az a kémszemle, a melyet Frigyes Károly herczeg főhadiszállásának megbizásából Unger őrnagy végzett egy század lovassal. Észrevétlenül körüllovagolta az ellenség előőrseit, s a halmokon tábort pillantott meg, a mely több hadtestből állhatott. Ezzel eleget tudott, a midőn hirtelen egy osztrák ulánusszázad rontott elő s az elfogatás veszedelmében forgott. Vad versenyfutás kezdődött most, a poroszokat utólérték s egy lándzsa átlyukasztotta az őrnagy dolmányát. Mindazáltal megmenekült s hirül hozta azt a fontos körülményt, hogy az osztrákok az Elbe előtt, a Bistritz mellett állanak. Tehát az az eset bizonyult valóságnak, a melyet Moltke valótlanszinűnek tartott.

Frigyes Károly örömmel fogadta azt a hirt, hogy az osztrákok Königgrätzhez s az Elbéhez előle az útat elzárták s a megszállott helyen akarnak csatát állani. Ha a hadjárat első napjaiban óvatos volt a támadásban: most halogatástól menten ragadta meg a csatára az alkalmat. Azonnal elhatározta, kivált, mert vezérkari főnöke, Voigts-Rhetz is azt sürgette, hogy másnap reggel az ellenséget megtámadja. A helyzettel azonban még nem volt eléggé tisztában. Azt hitte, hogy csak három-négy ellenséges hadtesttel, tehát körülbelül csak felével az ellenségnek lesz dolga. Úgy gondolta, hogy azzal egymaga is el tud bánni, ha az ő hadserge a parancsnoksága alatt álló elbei hadsereggel együtt támad. Parancsot bocsátott ki tehát, a melyben meghagyta, hogy hadosztályai július 3-án reggel útra kelnek s az osztrákokat megtámadják;

mert attól tartott, hogy az ellenség az Elbén át elillanhat előle. Az osztrák hadsereg másik felét Josephstadt táján a trónörökös közelében gyanította. Hogy azonban ez a haderő oldalba ne kaphassa, izenetet küldött a trónörököshöz azzal a kéréssel, hogy a gárdahadtesttel, vagy még több csapattal induljon útnak s foglalkoztassa az osztrák hadsereg keleti felét. Az egész dolgot a maga felelősségére határozta el, s csak miután parancsait szétküldte, küldte vezérkari főnökét, Voigts-Rhetz tábornokot, Jitschinbe, a király főhadiszállására, hogy azt szándékáról értesítse.

Esti tíz óra volt, a midőn a tábornok Jitschinbe érkezett. A király Moltkehoz utasította, a ki örömmel fogadta a hírt, a mely a bizonytalanságnak véget vetett. Azzal a kiáltással ugrott ki ágyából, hogy: *istennek hála!* s nyomban a királyhoz sietett. Moltke megvizsgálta a helyzetet s a herczeg intézkedéseit, a melyeket részben czélszerűeknek, részben tökéletleneknek talált. A herczeg azt gondolta, hogy elég, ha a trónörökös egy vagy két hadtesttel „az ő (a Frigyes Károly) balszárnyának biztosítására Josephstadt irányában átkel az Elbe jobb partjára". Moltkenak ösztöne megsúgta, hogy másnap döntő csata lesz; azért nem találta elégnek, hogy a trónörökös sergének csak egy részével menjen segítségére; mert Benedek azalatt túlnyomó erővel vetheti magát a Frigyes Károly herczeg sergére s azt tönkreteheti. Moltke nyomban körülményesebb csatatervet állított össze. A csatát az egész erővel kell megvívni; tehát a trónörökös is egész erejével az osztrákok jobbszárnyára veti magát s a harczoló hadsereg sorsát az erők a végletekig való megfeszítése dönti el.

Fontos pillanat volt az, a melyben Moltke Jitschin-

ben éjfélkor a királyhoz benyitott, a ki már tábori ágyára dőlt akkor nyugalomra. A tárgyalás, a melynek nem volt tanuja, alig tartott tíz perczig. Moltke rövid előterjesztése után a király hozzájárult, hogy a csatában résztvegyen mind a három hadsereg. A szükséges parancsokat nyomban elkészitették. Az idő későre járt s a trónörökös főhadiszállása négy mértföld távolságra feküdt. A legnagyobb óvatosság mellett sem lehetett kezeskedni arról, hogy a parancs korán reggel már kezében lesz. Közbejöhet valami, hogy a trónörökös későn induljon útnak; csapatait, a melyeknek részben öt órára van szükségük, hogy idejében a csatatérre érkezzenek, útközben valamely véletlen akadály, vagy egy osztrák hadtest hosszabb időre föltartóztathatja. Nem volna tanácsosabb tehát Frigyes Károly támadását július 4-ikére elhalasztani? Az osztrákok addig azonban elillanhatnak s Poroszországnak fontos volt, hogy a háborút minél előbb bevégezze; mert már július 1-én arról értesültek, hogy Francziaország nagykövete, Benedetti a főhadiszállásra utazik; tehát a küszöbön állott Napoleon közbelépése. A trónörökös és vezézkari főnöke tegyenek meg minden lehetőt; a ki nagyot akar nyerni, annak a legnagyobb tétet kell megkoczkáztatni. „A trónörökösnek, mondta a hadiparancs, úgy kell intézkednie, hogy az első hadsereg támogatására egész erejével jobb oldalán üthessen az előnyomuló ellenségre s azt, a mint teheti, megtámadja". Jitschinből, a király főhadiszállásáról, két út vezetett a trónörököshez Königinhofba. A hosszabb út keresztülment Kamienetzen, Frigyes Károly herczeg főhadiszállásán és az ő táborán. Voigts-Rhetz leiratta magának a parancsot, a midőn vezéréhez visszatért, azután Kamienetzből Königinhofba küldte.

A rövidebb út bizonytalanabb volt, közelebb feküdt az ellenséghez, de jó lovas két óra alatt megtehette. Erre a lovaglásra Finckenstein gróf alezredest, a király szárnysegédét szemelték ki. Éjfél után két óra volt, a midőn a levelet kezébe adták. Egy kis időbe került volna, hogy a kirendelt kiséret fölnyergeljen; ő azonban, a ki tudta, hogy küldetése mennyire fontos, egy perczet sem akart elveszíteni, tehát csak egy lovászszal indult neki a setét éjszakának. Azon a borus napon a hajnali szürkület később kezdődött, a mint abban az évszakban általán kezdődni szokott. Egyik-másik keresztútnál kérdezősködnie kellett. Először Bonin hadtestének őrszemeivel találkozott, a kiktől megküldte neki a parancsot, hogy készüljön s csapataival a kellő időben induljon meg a Bistritz felé. Négy óra tájban szerencsésen megérkezett a trónörökös főhadi szállására. A trónörökös korábban, már éjféltájban megkapta volt Frigyes Károly herczeg izenetét s az első perczben már temperamentumának egész hevével, szerencsés ösztönből így kiáltott föl: „Nemcsak egy részével, de egész hadsergemmel támogatom Frigyes Károly herczeget!“ Aztán mégis meg kellett gondolnia, hogy Blumenthal Moltketól épp az nappal kapta a parancsot, hogy egyelőre mondjanak le az Elbén való átkelésről.[1] Szabad-e a trónörökösnek a király által kibocsátott rendelkezéseket megszegni? A mint Finckenstein a parancsot előmutatta, hogy a trónörökös nyomban meginduljon a csatába, többé nem lehetett kérdés tárgya, hogy az osztrákok közel

[1] E pillanatok feszültségét s a Blumenthal előtt álló nehézségeket, a melyeket le kellett győznie, hogy a főhadiszállás megváltozott intézkedéseinek megfelelhessen, találóan jellemzi Verdy: *Im Hauptquartier der II. Armee* czimű könyve 136. lapján.

állanak és ütközetre készülnek-e. Egy pillanatig sem késedelmezett, hogy a parancsot egész terjedelmében végrehajtsa; nyomban intézkedett, hogy összes hadtestei induljanak útra.

* * *

Mielőtt Benedek magát véglegesen elszánta volna a csatára, a poroszok állását szorgosan megvizsgálta. A dubenetzi hadállásból a königgrätzi hadállásba való meghátrálás óta megszünt az érintkezés az osztrákok s az ellenség között, a minek az osztrák főhadiszállás nagyon örvendett, mert nem szerette volna, hogy a visszavonulás zavarait még üldözéssel is növeljék. Július 1-én délután két órakor aztán parancsot küldtek az ellenséghez közelebb fekvő csapatokhoz, hogy kémleljék ki az ellenség állását minden oldalról. A kiküldött tiszti őrjáratok aztán részletes tudósításokkal tértek meg az ellenség közeledéséről; abban az irányban a melyben Frigyes Károly herczeg nyomult elő, nagy gyalogsereget vettek észre. A trónörökös hadserge irányában, a mely távolabb feküdt, a Thurn és Taxis osztrák lovas-osztálya bocsátott ki rajokat; a hogy a dolgok állottak, az ő éberségüktől függött a csata napján a sereg jobb szárnyának biztonsága. Azonban éppen itt nem teljesítették kötelességüket elég szemesen, a mint mindjárt meg fogjuk látni. Csodálatos módon ez az osztály inkább kelet felé, abban az irányban őrködött, a hol Skalitznál az ellenséggel megütköztek; Königinhof felé, a hol a trónörökös hadserge tényleg állott, csak mellesleg tekintettek s még csak Josephstadtig sem lovagoltak el egyszer sem.[1] Ez az erősség pedig őrtorony volt az ellenséggel

[1] A bécsi *hadilevéltár*-ban 1866: 7., 47. szám alatt egy okmányt őriznek, a melynek czíme: *Kivonat az őrjáratok és*

szemben s parancsnokának föl is tűnt, hogy az osztrák őrjáratok nem járnak odáig. A közben más lovascsapatok július 1-én és 2-án megállapították, hogy a trónörökös hadserge még mindig az Elbénél, azon a helyen áll, a hol a dubenetzi hegyről látták.[1] A főhadi szállás tehát annyira mégis volt értesülve, hogy czélszerűen intézkedhetett.

Hogy a tábornokok s a hadsereg hangulatát kipuha-

előőrsök július 2-iki jelentéseiből (kelt a trotinai táborban, 1866 július 2-án esti hét órakor); ebből az elmondott körülmény világlik ki. A hadvezér parancsa a Thurn és Taxis-osztályhoz így szólott: „A lovas-osztály azonnal tiszti-őrjáratokat küld ki az Elbe jobb- és balpartján Josephstadt irányában, a balparton Josephstadton túl is Smiritzen, Jassenán át Wesselitzig; Libritzen, Bohuslavitzen át pedig Krcinig, hogy ezekben az irányokban az ellenséget fölkutassa. Ha az őrjáratok a mondott irányokban nem bukkannak az ellenségre, úgy a megszállott terület végpontjain a vidék lakosságától tudakolják meg az ellenség állását, mozdulatait, erejét. A szerzett hírekről a hadsereg-parancsnokságot kell értesíteni.“ Meg kell jegyeznünk hogy a parancsnak nem a véghelyekig kellett volna járatni az őrjáratokat, hanem azt kellett volna elrendelni, hogy egész az ellenség táborhelyéig vizsgálódjanak.

[1] A josephstadti várparancsnok és báró Ditfurth főhadnagy a tizedik vértes-ezredben (Coudenhove lovas-osztály) jelentései: „Alázatosan jelentem, hogy Königinhoftól északra, a Trautenauba vezető út mindkét oldalán az ellenségnek körülbelől egy hadteste táborozik. Neudorf és Werdek között lovasság és tüzérség fekszik. Ugyanott fölvonult vonattelepet is megfigyeltem. Komar és Rettendorf között gyalogság fekszik Gradlitzig elnyultan. *Hadilevéltár* 1866: 7., 18. Ditfurth báró kitünő főjelentését lásd: harmadik kötet, *Függelék* XXIII. *a)* szám alatt. *V. ö.* még *Hadilevéltár* 1866: 7., 37. sz. alatt a Holstein lovas-osztály jelentésével. Némely fontos adatokat a *Függelék* XXV. száma közöl. Mindez adatok azt bizonyítják, hogy a lovasság szorgalmasan járt el földerítő szolgálatában.

tolja, Benedek július 2-án délben a dolgok megbeszélésére főhadiszállására hívta az összes vezénylő-tábornokokat s a vezérkari főnököket. Haditanácsot nem tartottak, csak megbeszélték a belső szolgálatot s a rendföntartást. A nehéz gondokat, a melyek az utóbbi napokban gyötörték, nem árulta el Benedekben semmi; tábornokaival olyan röviden, olyan keményen beszélt, a hogy a szigorú hadvezér s a vérbeli katona szokott beszélni. A tábornokok utóbb azt panaszolták, hogy sem a háború egész folyamán, sem akkor nem tájékoztatta őket szándékairól. Csupán annyit mondott, hogy a hadseregnek az elfoglalt erős állásban néhány napi pihenőt akar adni. Edelsheim vezérőrnagy, a kinek lovasai a Frigyes Károly herczeg hadseregének közeledését jelentették, nyomban azt jegyezte meg, hogy a seregnek aligha lesz része a pihenésben, mert minden valószinűség szerint vagy még aznap, vagy másnap megtámadják. Benedek a jelenlevő tábornokok közül a legifjabbnak, Edelsheim csak negyven éves volt akkor, ellenkezését félig zokon, félig tréfára vette. Azt jegyezte meg, hogy az ilyen fiatal embernek mindig más a véleménye. Még egyszer azonban az összes vezéreknek szigorúan lelkükre kötötte az alapos, széleskörü kémszemlét.

Benedek okosabban cselekszik, ha a védelmi csatát, a melyre magát elszánta, tábornokaival alaposan megbeszéli. Akkor már, a mint kevéssel utóbb, délután félnégy órakor a császárhoz intézett sürgönye bizonyítja, elhatározta, hogy Königgrätz előtt a poroszok útját csatával állja el. Sokáig foglalkozott ő, meg vezérkara a csatatér megválasztásával. Érdeménél kevesebbre taksálják Benedeket azok, a kik úgy fogják föl a dolgot, hogy őt nem aggasztották azok a körülmények,

a melyeket a csata után mindenki olyan világosan meglátott. Az a lelkiismeretes szigorúság, a melylyel Benedek veresége után tett igéretét, hogy a maga igazolására semmit sem hoz a nyilvánosságra, megtartotta, meggátolta abban is, hogy e viszonyokról nyilatkozzék. Lassanként azonban mégis kiderültek az okok, a melyek őt befolyásolták. A fővád, a mit utóbb ellene fölhoztak, az, hogy döntő csatát fogadott el háta mögött az Elbével s hogy azokra a veszedelmekre, a melyek visszavonulását fenyegették, nem is gondolt. Moltke s az osztrák hivatalos történet ebben a pontban egyetértenek. A Moltke nagy tekintélye súlyosan esik a mérlegbe Benedek hátrányára. A két ítélet azonban eltér egymástól annak a helynek megjelölésében, a hol a csatát, keleti irányban az Elbe mögött, meg kellett volna vívni.

Moltke, a mint tudjuk, a fönforgó körülmények között, az állások között, a melyek közül Benedek választhatott, legjobbnak az Elbe mögött azt a hadállást tartotta, a mely két szárnyával Josephstadtra és Königgrätzre támaszkodik s arra számított, hogy Benedeket neki azon a helyen kell megtámadnia. De maga sorolja föl, hogy micsoda eszközökkel támadta volna meg az osztrákok ezen hadállását. A porosz trónörökös hadserege, szintén az Elbétől keleti irányban feküdvén, Benedeket jobbszárnyán rohanhatta meg; vagy meg is kerülhette hadállását, Königgrätzről délre átkelvén az Elbén s azzal fenyegetvén az osztrákokat, hogy fővárosuktól vágja el. Elképzelhető, hogy az osztrákok mennyire tarthattak ettől a lehetőségtől. Valószinűen Benedek is ettől a lehetőségtől félt, Bécs felé az utat nyitva akarta tartani, s azért nem mert megütközni északabbra fekvő csatamezőn. Aztán

Josephstadt és Königgrätz között, az Elbe mögött, a folyóval párhuzamosan csupa rossz utakon kellett volna mozognia. Mindezek a körülmények befolyásolhatták elhatározását.

A Moltkeétől elütő véleménye van az osztrák vezérkar könyvének, a mely abban lyukad ki, hogy Benedeknek a hadsereget, a mint azt neki Beck alezredes is tanácsolta, az Elbe védőkönyöke mögé, Perdubitzhoz kellett volna vezetni. Valóban július 2-dikán a főhadiszálláson valami ilyesforma csatatervre gondoltak még, annál is inkább, mert az a hadállás a leíró térképen kitünő hadállásnak volt föltüntetve. Bizonyítja ezt az is, hogy július 2-án délben Tegetthoff ezredest és Du Nord századost kiküldték, hogy a Pardubitztól délkeletre fekvő vidéket terep szempontjából szemügyre vegyék. Későn este érkeztek vissza a táborba; Tegetthoff nyomban megtette jelentését, a minek akkor már nem sok hatása volt; mert időközben végkép elhatározták, hogy az ellenségnek az Elbe előtt állják el az útját. Krismanics úgy készítette el az utasításokat, hogy a hadállás középpontja a chlumi és lipai hegyek legyenek; a csata elrendezését éjjeli tizenegy órakor adták ki. Az a halomkoszorú, a mely az Elbétől nyugati irányban két-három órányi távolságra húzódik, valóban rendelkezik némi taktikai kiválósággal. A poroszok útvonalait úgy elzárta, hogy e hadállás megkerüléséről álmodni sem lehetett. Olyan ideális csatamezőre, a melyen a hadsereget legyőzni lehetetlen, bizonyára sohasem találnak, s kivált nem kétszázezer főnyi hadsereg részére, a melynek harczvonala két mértföld hosszú. Meg kell jegyeznünk, hogy a gazdag irodalomban arról a kérdésről, hogy Benedek jól választott-e meg a csatamezőt, az osztrákok részéről többnyire éles csúfos ócsár-

tossal találkozunk, míg az ellenség ismer olyan körülményeket is, a melyek Benedek javára szólanak.

Az osztrák hadállás homloka előtt, az Elbével párhuzamos irányban, az Elbe egyik mellékfolyója, a Bistritz folyik. Ez a folyó, a melyet akkor az esőzések igen megduzzasztottak, partjai igen mocsarasak voltak, figyelemreméltó gát volt az ellenség előtt. Az osztrák hadsereg jobbszárnyán, a szárny egész hosszában, egy más patak folyik, a Trotina, a mely torkolata felé szinte függőleges irányban szalad az Elbének. Ez a két patak az osztrák hadállásnak, a melynek kerülete három órányi útnak felelt meg, a nagyobbik felét fedezte. A Bistritz és a Trotina között csupán egy helyen van egy óra járásnyi széles tér, a melyet patak nem véd s ez volt az a kapu, a melyen a porosz trónörökös hadserge a harcz folyamán benyomult és a csatát eldöntötte. Az osztrákok azonban nem közvetetlenül a patakokkal fedezték magukat, hanem azzal a félköralakú halomkoszorúval, a mely a patakok mögött emelkedik. A halomlánczot a balszárnyon Prschim és Problus, a középen Lipa és Chlum, a jobbszárnyon Maslowied és Horschenowes hegyei alkotják. Frigyes Károly herczegnek tehát először át kellett kelni a Bisztritzen, hogy aztán az osztrákokat, miután soraikat megingatta, a halmokon megtámadhassa. Benedek az addig vívott csatákból azt a következtetést vonta le, hogy az osztrák taktikával föl kell hagyni. A szuronytámadás, a vad nekimenés nem mérkőzhetik a hátultöltő csövével. Védelmi harczot akart viselni, rá akarta kényszeríteni az ellenséget, hogy az osztrák ütegekre vesse magát. A gyalogságnak azt a parancsot adta, hogy az ellenség erkölcsileg is megrázó gyors tűzelése ellen osztályon-

ként, egymást gyorsan követő össztűzzel védekezzék. Tüzérsége különb volt a porosz tüzérségnél, azért is választotta ezt a hadállást, hogy az erejét kifejthesse s hogy gyalogsága fedett helyről verhesse vissza az ellenség támadását. Krismanicsot már az is megnyugtatta, hogy a chlumi halmot a leíró térkép kitünő hadállásnak nevezte. A halmok, a hol legmagasabbak, nyolczvan-száz méternyi magasságba emelkednek; jobbára azonban csak negyven-ötven méternyi magas, szelid lejtésü lankák. A tűzharczban azonban nem a hegy magassága dönt, ha védelmi állásra alkalmas voltát vizsgáljuk; ellenben fődolog, hogy lejtője, melyen az ellenség támad, sima, szabad kilövésü legyen, hogy a puska jól végigsöpörje. Az osztrákok hadállása, ha az ember abból az irányból, a honnan az ellenség közeledett, bizonyos távolságból szemlélte, csakugyan bástyaszerü benyomást tett; ellenben a lipai hegyen állva, mindenfelől csupa szeliden hullámos emelkedéseken át nézhetett a Bistritz irányában Sadowa felé, a merről az ellenségnek támadni kellett.

Jitschinből az út, a melyen Frigyes Károly herczegnek hadsergét vezetnie kellett, Sadowánál talál a Bistritzre s onnan a halmokon át vezet az osztrákok hadállásához. Benedek a halmok tetején állitotta föl ütegeit. A lipai hegyet a természet mintha csak ágyútelepnek alkotta volna, hogy róla a támadó ellenségen végigsöpörjenek. Az út egész hosszában merőben csupasz, a lövések akadálytalanul pásztázhatnak végig a lejtőn; a sadowai hid onnan háromezer lépésnyi, tehát a legjobb távolság arra, hogy kárba ne menjen a nyolczfontosak egyetlen lövése sem. Az osztrák ágyúk azonkivül emelet módjára voltak fölállítva; minthogy a chlumi halom körülbelől harmincz méter-

rel magasabb a lipainál és azon is ágyúk állottak. Nemcsak a sadowai hidat, de a Bistritz-völgy túlsó felét sem lehetett az osztrák ágyúktól megközelíteni. A tüzértiszteknek július 1-én és 2-án volt elég idejük, hogy hadállásuk és czélpontjuk között a távolságot pontosan fölmérjék; a távolságokat fákkal vagy épületekkel gondosan megjelölték s az ütközetben mindig czélt találtak. Csaknem minden ütegnek volt kézi raktára; az ütegek előtt és mögött vadász-árkokat vontak s ebbe az erős állásba egy pár vadászszázadot helyeztek el, hogy az ellenség elősurranó csatárai ellen az ágyúkat megvédjék. Az ütközet napjának reggeléig dolgoztak a sánczokon. A tüzérség főparancsnoka, Vilmos főherczeg az utolsó negyvennyolcz órában fáradhatatlanul lovagolta végig az összes ágyútelepeket, hogy a lövegállásokat kijelölje. Éveken át tartó gondos fáradozását, a melyet a tüzérség kioktatására fordított, a königgrätzi csata azzal jutalmazta, hogy azon a szerencsétlen napon a tüzérség egymaga dicsőséget aratott.

E halmok voltak azok, a melyeket Frigyes Károly csapatainak meg kellett volna ostromolniok, de a melyeket elfoglalni nem tudtak. Az osztrák czentrum az ütközet alatt erős bástyája volt az egész hadállásnak. Ott két hadtest állott; jobbról a harmadik Ernő főherczeg, balról a tizedik Gablenz alatt.

A balszárnyon a védekezés első sorban a szászokra hárult; támogatásukra oda rendelték az osztrák nyolczadik hadtestet, a mely előbb Leopold főherczeg, most Weber tábornok parancsnoksága alatt állott. Az eredeti csataelrendezés a balszárnyat a tresowitzi és popowitzi magaslatra állította, a félelmes osztrák czentrum megnyujtott vonalába; Albert trónörökös azon-

ban kikérve Benedek hozzájárulását, a valamivel hátrább álló prschimi és problusi hegyeket választotta hadállásul s a csata reggelén bátran, bár sikertelenül harczolt azon a helyen a véres nap délutánjáig.

Sokkal gyöngébb volt a jobbszárny állása, Benedek intézkedéseit ezért támadták meg a leghevesebben s valóban nem alaptalanul. Benedek ott két hely között választhatott. Egymás mögött párhuzamosan két dombláncz húzódik el; egyiket vagy a másikat jól megrakhatta volna ágyúval, a fönsíkon gyalogságot helyezhetett volna el. Az első dombláncz on, az ellenséghez közelebb álló horschenowesi és maslowiedi dombokról nagy területen lehetett belátni azt a vonalat, a melyen az ellenségnek elő kellett nyomulni; épp a csúcson két hatalmas hársfa állott magára, a melyeket órák távolságából meg lehetett látni. A hátsó dombláncz ot az elsőtől csak keskeny mélyedés választja el s amaz a látást elzárja. Az előnyomuló ellenséget csak az elülső halmokról lehet észrevenni és czélbavenni. A csataelrendezés, a melyet Benedek a második és a negyedik hadtestek parancsnokainak, Thun és Festetics grófoknak átadott, a Chlum és Nedielischt közé eső hátsó, alacsonyabb dombláncz ot jelölte ki nekik hadállásul. A mérnökkari csapatok előttevaló egész nap sánczot ástak itt, védelmül az ellenség támadása ellen. A hadsereg mérnökkari főnökének, báró Pidoll ezredesnek figyelmét nem kerülhette ki a hely gyöngéje. Július 2-án reggel azt jelentette a főhadiszállásnak, hogy a chlumi és nedielischti halmok között öt ütegnek helyet választott s az építést megkezdte; azonban a masmaslowiedi halom uralkodik azon az álláson s azt éppen a jobbszárnyon nem lehet előnyösnek mondani. Pidoll

ezredes aztán beérte azzal, hogy aggodalmának kifejezést adott, de elkészítette azt, a mivel megbízták. Ráadásul még az ütegek egy részének rossz helyet is választott, az egyik üteg nem a hegy peremén állott, hanem jóval előbb, a mélyedésben; a sánczok mögött mély hegyiút állott, a melyen a gyors hátrálás alatt embernek és lónak tönkre kellett menni. A mérnökkari katonák, azt mondhatjuk, sírt ástak azoknak a tüzéreknek, a kik annál az ütegnél szolgáltak.

A czentrum és a balszárny arczczal nyugatnak, Bistritz felé néztek, a honnan Frigyes Károly herczeg hadsergét várták; a jobbszárny csaknem derékszögben hajlott vissza, hogy a porosz trónörököst, a kinek északról kellett jönni, arczban fogadhassa. Az osztrákok arczvonalában összesen hat hadtest állott, az oldalakat a két könnyű lovasosztály fedezte, Edelsheim balról, Thurn és Taxis jobbról. Az utóbbinak volt a tiszte, hogy őrködjék abban az irányban, a merről a porosz trónörököst várták s július 2-án este Thurn és Taxis másodizben kapott parancsot, hogy bizonyosságot szerezzen az ellenség állásáról.[1] Annak a szögnek a csúcsában, a mely szögöt a jobbszárny a sereg többi részével alkotott, áll Lipa falu. Ott, a hadsereg természetes középpontján, a falutól délre eső egyik halmon foglalt állást Benedek a vezérkarral és onnan kisérte figyelemmel a csata folyását délután három óráig.

A harczvonalak mögött állott a tartalék. A dombkoszorú, a melynek permén az ütegek állottak, befelé

[1] Akkor, éjjel tizenegy óra tájban történt a Varga százados kémszemle-lovaglása. V. ö. Varga altábornagy erre vonatkozó közleményével: harmadik kötet, *Függelék*, XXIII. szám.

lassanként rónává lapul, ott állott a két tartalékhadtest, a három nehéz lovasosztály, lesve a hadvezér intését, hogy előtörjön s a csatát eldöntse. Mellettük állott az ágyútartalék, a melyet a csata folyama alatt részben a tűzben álló ütegek megerősítésére használtak, részben a meghátrálást fedezték igen kitünően. A czentrumon negyvennégyezer ember állott százharmincznégy ágyúval; a balszárnyon ötvenegyezer ember és száznegyven ágyú; a jobbszárnyon ötvenötezer ember százhetvenhat ágyú; és tartalékban is még mindig maradt: negyvenhétezer gyalog, tizenegyezernégyszáz lovas háromszázhúsz ágyúval. Nyolcz nappal előbb Custozánál az ehhez hasonló tekintélyes tartalék szakította át a csata délutánján az olaszok czentrumát. Ilyesvalami lehetett czélja a Benedek intézkedésének is.

A helyzet komolyságának megfelelő volt a táborszernagynak az a fölfogása, hogy már az ütközet elrendezésekor megjelölte az irányt, a melyen vereség esetén meghátrálnak. Szükség volt erről is gondoskodni, mert hátuk mögött az Elbe a legnagyobb gondosságot parancsolta. Königgrätz vára kitünően fedezhette ugyan a hátrálást; de meg kellett akadályozni, hogy a menekülő hadsereg a váron menjen keresztül; könnyen belejuthat az ellenség is; ezért Königgrätz falain kivül, attól kissé északra, a Lochenitznél levő állandó hid mellé még négy komphidat vertek. A vártól délre, Bukovina és Opatowitz táján is volt két állandó, meg két hevenyészett hid. Az erősségben levő két átjárás leszámitásával is, kilencz, rendben történő meghátrálás esetére kellő számú hid állott rendelkezésükre; csakhogy a menekülő sereg nyakra-főre siet a folyóhoz s az egyik csapat a másik elől zárja el az utat. Bene-

dek vereség esetén nem Pardubitzon át Bécsnek, hanem Hohenmauthon át, keleti irányban Olmütz alá akart meghátrálni. Ott össze lehetett még egyszer szedni a hadsereget, hogy az ellenség elől a fővárosba vezető utat elzárja. Mindenesetre jobb, ha a hátráló hadsereg mögött nem áll folyó; ez ellen azonban jogosan lehet fölhozni, hogy számosabb az olyan ütközet, a melyben a győztes épp úgy, mint legyőzött, olyan helyen harczolt, a hol mögöttük folyó volt, mint megfordítva.

Egyébként józan számítással csak az erősebb fél teheti meg, hogy az ellenséget a folyó mögött fölkeresse s kitegye magát a vele járó veszélyeknek. Benedeknek ettől tartani, minden lehetőt meg kellett volna tennie, a mit az óvatosság parancsolt. Az ütközet előtt már azt érezte, hogy a világhistória gyászfátylat borít a fejére; nem tudott többé az osztrák fegyverek teljes diadalában bízni. Egyik-másik csata, talán a bistritzi ütközet is a javukra dőlhetett volna el; a haszon abban az esetben is csak annyi, hogy a háború július 3-án nem ér véget.

Az ütközet elrendezése, mely még a Krismanics munkája, nem szólott semmit Benedek szándékáról, sem az ütközetben követendő módról, csupán az egyes csapatok hadállását jelölte ki. Egészen másként járt el, a mint tudjuk, Moltke mindenik hadjáratában. Ő alvezéreibe beoltotta a maga gondolatát, megmagyarázta, világossá tette czéljait s aztán rájuk bízta, hogy a megvalósításra módot találjanak. Ez az ellentét sohasem volt szembeszökőbb, mint a königgrätzi csata elrendezésekor. Benedek, minthogy védekezett, az ellenségre hagyta, hogy helyet válasszon a támadásra, s hogy intézze a csata folyamát. Moltke három hadsergét egymástól távol eső állásokból konczentrikus

módon vezette az ellenség ellen, hogy azt körülfogja; az ellenség nem tudhatta, hogy a porosz támadás, hol lesz a legerősebb. Az osztrák szorosan összezsúfolva, erős tartalékkal állott velök szemben s ilyenkor az erőnek helyes fölhasználása a pillanattól függ. Az osztrákok *összezsúfoltsága*, a kik vállat-vállnak vetve harczoltak, merev ellentétben állott a Moltke csatatervével, a melyben az volt a lényeg, hogy minden oldalról lehessen támadni.[1] Az osztrákoknak harczra alkalmas csapatokban többjük volt kétszáztizenötezer emberüknél, a poroszoknak meg kétszázhuszonegyezer embernél többel rendelkeztek; de nem a számbeli csekély különbség, hanem az erkölcsi momentumok, a jobb fegyverben és jobb vezetésben való bizalom döntötték el a sikert Énekelve, újongva foglalta el a délelőtt folyamán sok osztrák ezred hadállását; de a csapatok ama nagyobb részében, a melyek már csatát vesztettek, nem volt meg a szükséges harczikedv. A tisztek mind megtették kötelességüket, de a legtöbbjükben csak a rezignált kötelességérzet dolgozott, mivel érezték, hogy a porosz gyorstüzeléssel nem bírnak. Ez az érzés főleg, ha bátor tettekben nyilvánul, nagyobb becsületére válik a katonának azoknál a tetteknél, a melyeket a győzelem tüzétől lelkesítve hajt végre; azonban az erő legnagyobb megfeszítésére, a vas állhatatosságra a katasztrófában, a melylyel fordítani akar a végzeten, ez az ösztön nem elegendő. A hadsereg vezetésében, a vezérkarban ziláltak voltak a viszonyok, s Benedeknek július 3-án reggel feleségéhez írt bucsúja azt bizonyítja,

[1] V. ö. az osztrák hadállás találó bírálatával Schichtingnél: *Moltke und Benedek*, 113. lap.

hogy hite maga és sorsa iránt egyaránt megrendült. „Ha régi szerencsém el nem hagy egészen: jó végre juthatunk. Ha másként történnék, alázattal azt mondom: Legyen meg Isten akarata. Te, a császár és Ausztria lesztek utolsó gondolatom, szivem utolsó dobbanása. Nyugodt és elszánt vagyok s ha az ágyúk körülöttem megdördülnek: ismét jól is fogom magamat érezni".

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE.

Az olaszországi harcztér áttekintő térképe . . . 57. laphoz
A custozai csata térképe . . . . . 93. „
A csehországi harcztér 1866-ban . . . . . 149. „
A nachodi ütközet . . . . . 225. „
Trautenaui ütközet . . . . . 247. „
Skalitzi ütközet . . . . . 290. „
Jitschini ütközet . . . . . 386. „

AZ OLASZORSZÁGI HARCZTÉR ÁTTEKINTŐ TÉRKÉPE.

Friedjung 1859—1866. *Az 57. laphoz.*

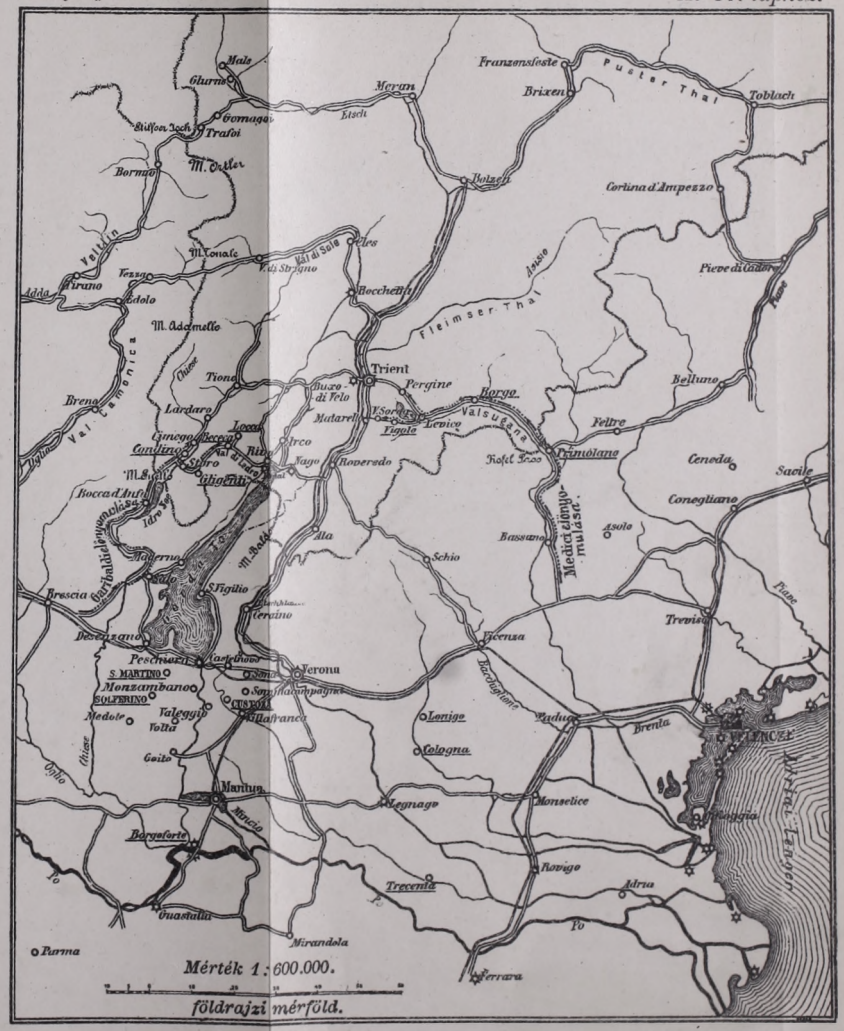

CUSTOZAI CSATA

1866 junius 24-én.

A két hadsereg állása délelőtt:

— *Az osztrákok állása.*
— *Az olaszok állása.*
----- *Osztrákok támadó vonalai észak és északkelet felől.*
-----·*Az olaszok előnyomuló vonalai nyugat felől.*

Az osztrákok jobb szárnyán:

A Rupprecht hadosztály s a Piret dandár (V. hadtest) megtámadják és elfoglalják Oliosit. — Az olasz Cerale hadosztályt visszavetik.— Pianell segitségére siet.

A központban:

Santa Lucia mellett a Bauer és Möring dandárok előkészülik a Sirtori hadosztály megtámadását. — Ezzel kapcsolatban a Brignone hadosztály megvédi a Belvederét, Monte Crocet és Custozát. A Weckbecker és Böck dandárok visszavettetnek. — A Scudier dandár győzelmesen előtör a Belvederén. A Govone és Cugia hadosztályok jókor sietnek Brignone tábornok segitségére.

A szélső baloldalon:

Az osztrák lovasság támadása Pulz alatt leköti Humbert herceg és Bixio hadosztályait.

Sommacampagna. *Az osztrák hadállás kulcspontját megszállja a Kirchsberg dandár. Tartalékban állnak a Welsersheimb és Töply dandárok, melyek aztán délután rohammal foglalják el Custozát. — Az olasz Longoni és Angioletti hadosztályok a csatatérre sietve, későn érnek oda.*

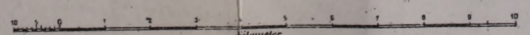

Mérték 1:75.000.

Friedjuny 1859—1866.

CSEHORSZÁGI HARCZTÉR 1866.

A 149. laphoz.

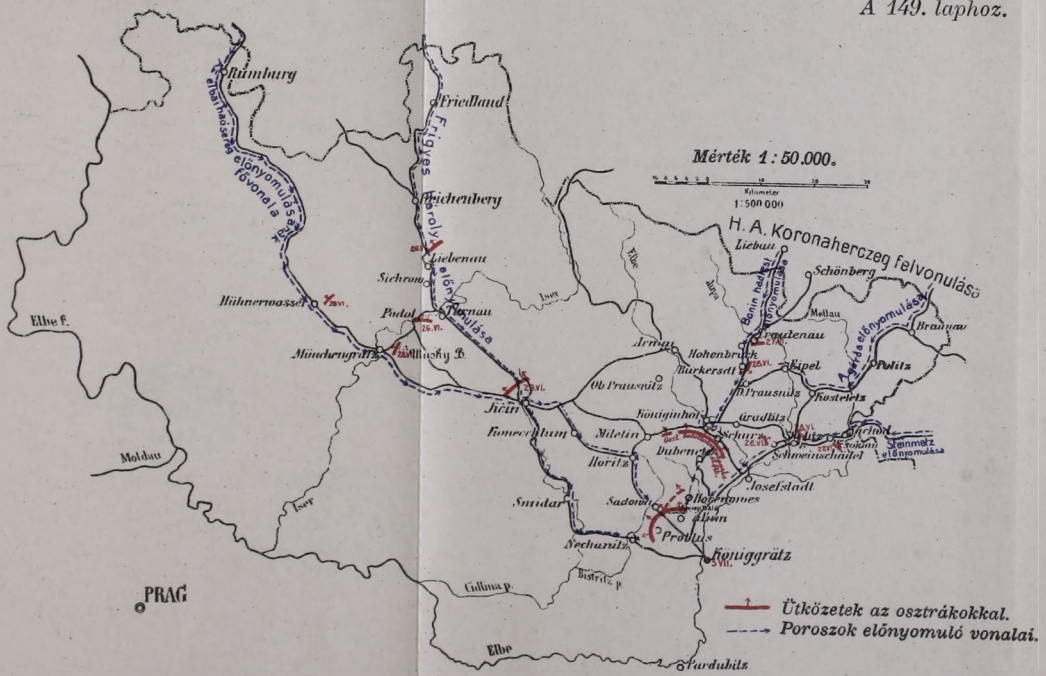

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

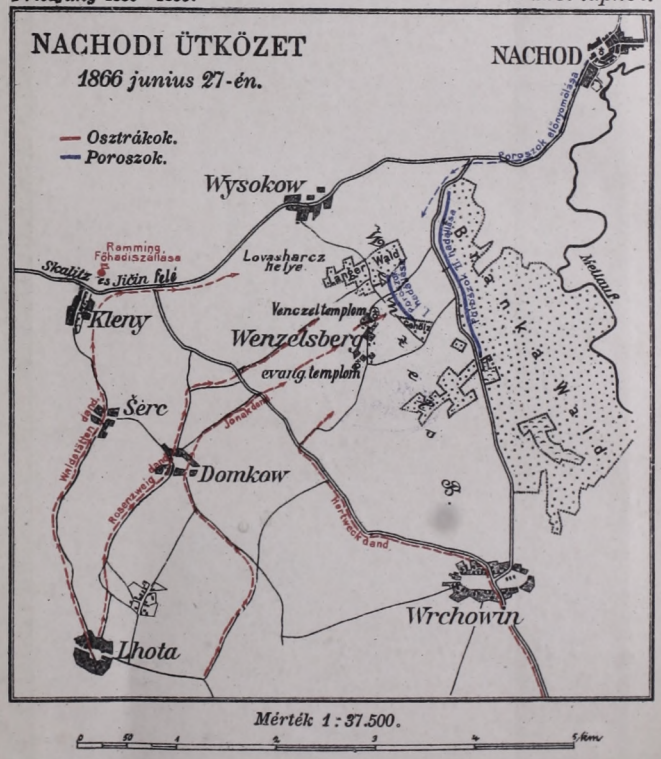

TRAUTENAUI ÜTKÖZET
1866 junius 27-én és
TRAUTENAU-SOORI ÜTKÖZET
junius 28-án.
TRAUTENAU
Aupa I.
Poroszok előnyomulása
Gorrekow dand.
Pilnikau
Salzbrunn
Knebel dand.
Hohenbruck
Buddenbrock dand.
Poroszok I. hadállása
Wimpffen dand.
Grivičić dand.
Alt Rognitz
Neu Rognitz
Rudersdorf
Neu Burkersdorf
Osztrákok visszavonulása
Burkersdorf
Staudenz
EIPEL
Poroszok előnyomulása
Raatsch
Soor
Kaile
Deutsch Praussnitz
Osztrákok.
Poroszok.
A térképet átszelő vörös vonal elválasztja a junius 27. és 28-iki hadállást.
Mérték 1 : 37.500.

Friedjung 1859—1866. *A 290. laphoz.*

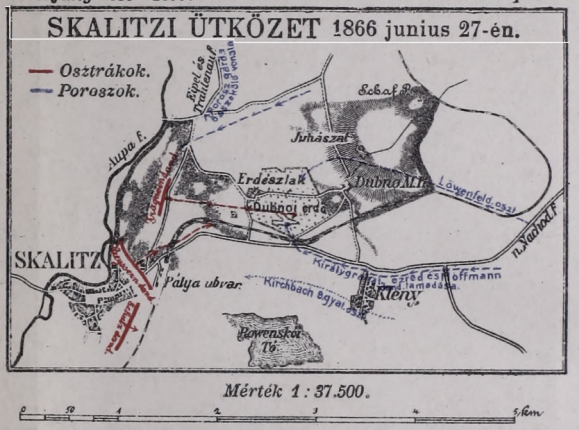

Mérték 1 : 37.500.

Friedjung 1859—1866. *A 386. laphoz.*

Mérték 1 : 50.000.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
HUNGARICAE